

TARJA VIERULA

Lastensuojelun asiakirjat
vanhempien näkökulmasta

The background of the cover is white, featuring a decorative pattern of numerous blue, semi-transparent spheres of varying sizes. These spheres are scattered across the page, with some appearing larger and more prominent than others, creating a sense of depth and movement. The spheres have a subtle texture and are rendered with soft shadows, giving them a three-dimensional appearance.

TARJA VIERULA

Lastensuojelun asiakirjat
vanhempien näkökulmasta

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Tampereen yliopiston
yhteiskuntatieteiden tiedekunnan tiedekuntaneuvoston suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi Tampereen yliopiston Linna-rakennuksen
Väinö Linna -salissa, Kalevantie 5, Tampere,
18. päivänä marraskuuta 2017 klo 12.

TAMPEREEN YLIOPISTO

TARJA VIERULA

Lastensuojelun asiakirjat
vanhempien näkökulmasta

Acta Universitatis Tamperensis 2323
Tampere University Press
Tampere 2017

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA
Tampereen yliopisto
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla
Tampereen yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti.

Copyright ©2017 Tampere University Press ja tekijä

Kannen suunnittelu
Mikko Reinikka

Taitto
Sirpa Randell

Acta Universitatis Tamperensis 2323
ISBN 978-952-03-0564-2 (nid.)
ISSN-L 1455-1616
ISSN 1455-1616

Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1827
ISBN 978-952-03-0565-9 (pdf)
ISSN 1456-954X
<http://tampub.uta.fi>

Suomen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print
Tampere 2017

SISÄLLYS

Alkusanat	5
Tiivistelmä	9
Abstract	11
Luettelo alkuperäisartikkeista	13
1 Johdanto	15
2 Dokumentointi sosiaalityössä	18
2.1 Yleistä sosiaalityön dokumentoinnista	18
2.2 Asiakasnäkökulma dokumentteihin	25
2.3 Dokumentit ja valta	27
3 Dokumentoinnin erityiskysymykset lastensuojelussa	31
3.1 Lastensuojelu dokumentoinnin kontekstina	31
3.2 Vallan ja valvonnan kohteena oleminen käsitteellisenä näkökulmana ...	34
3.3 Henkilökohtainen elämä, institutionaalinen asiakkuus ja vanhemmuus	37
3.4 Dokumentoinnin seurauksellisuus	41
4 Tutkimuksen tehtävä ja toteuttaminen	43
4.1 Metodologinen orientaationi henkilökohtaisesta kuulemiseen	43
4.2 Vanhempien kerronnalliset haastattelut tutkimuksen aineistona	48
4.2.1 Ensimmäinen aineisto ja sen hankkiminen	51
4.2.2 Toinen aineisto ja sen hankkiminen	55
4.3 Haastattelupaikka ja -tilanne henkilökohtaisesta kerrottua säätelössä	57
4.4 Analyysin yleiset piirteet	64
4.5 Eettiset pohdinnat henkilökohtaisen ja institutionaalisen rajalla	67
5 Institutionaalisen ja henkilökohtaisen yhteenkietoutuminen	72
5.1 Asiakkaiden ja asiakirjojen suhteet	72
5.2 Asiakirjakäytäntöjen tahattomat seuraukset	76
5.3 Asiakirjojen tarinoiden omistaminen	79
5.4 Asiakirjojen lukutavat	83
5.5 Asiakirjat ja asiakirjakäytännöt vanhempien lastensuojeluasiakkuudessa ja henkilökohtaisessa elämässä	86

6	Tiedon transformaatio ja lukkiuttava valta lastensuojelun asiakas- asiakirjasuhteissa	93
6.1	Tiedon transformaatio ja transformaation valta	93
6.2	Lukkiuttava valta	95
7	Johtopäätökset ja pohdinta	98
	Kirjallisuus	103
	Liitteet	115
	Alkuperäisartikkelit	121

ALKUSANAT

Väitöskirjatyo on pääasiassa yksinäistä askarointia ja tutkijan sisäistä keskustelua tutkimusaineistojen ja aikaisempien tutkimusten kanssa. Ilman muita ihmisiä, yhteisöjä ja rahoittavia tahoja tätäkään tutkimusta ei kuitenkaan olisi olemassa. Väitöskirjani eteneminen on ollut alusta saakka riippuvainen muista ja tapahtunut jatkuvasti suhteessa muihin. Myös henkilökohtainen elämäni ja väitöskirjaprosessini ovat kietoutuneet yhteen monimutkaisin tavoin ja eri aikoina eriasteisin painotuksin. Tänä päivänä voin vain todeta tutkijakollegani ja ystävänä *Saila Huuskosen* sanoin: parasta, mitä väitöskirjaprosessista jää, ovat ihmiset. Olen kiitollinen kaikista teistä, jotka olette vuosien aikana osallistuneet tavalla tai toisella tutkimusprosessiini ja tehneet maaliin pääsytni mahdolliseksi.

Lämmin kiitos kuuluu teille, lasten vanhemmat ja muut läheiset, jotka annoitte tarinanne tutkimukseni käyttöön. Kohtaamisemme ovat yhä kirkkaina mielessäni. Ilman teidän kertomianne kokemuksia lastensuojelun asiakkuudesta ja asiakirjoista tämä tutkimus olisi jäänyt tekemättä. Kiitos myös lastensuojeluorganisaatioiden työntekijöille sekä huostaanotettujen lasten vanhempien yhdistykselle, joiden ansiosta sain yhteyden lastensuojelun asiakkaina oleviin ja olleisiin vanhempiin.

Ohjaajalleni, sosiaalityön professori *Tarja Pösölle* kuuluu kaikkein suurin kiitos siitä, että tänään kirjoitan näitä sanoja. Olen kyvytön kuvaamaan sanallisesti kaikkea sitä, mitä olen sinulta näiden vuosien aikana oppinut ja miten monitahoisesti olet työskentelyäni tukenut. Ilman äärettömän asiantuntevaa, paneutuvaa ja innostavaa ohjaustasi väitöstutkimukseni valmistuminen olisi jäänyt haaveeksi. Ohjauskeskusteluissamme olen päässyt elämäni ensimmäisten flow-kokemusten äärelle. Olet saanut minut tekemään parhaani – ja joskus jopa enemmän. Erityiskiitos pitkämielisyydestäsi ja sensitiivisyydestäsi työskentelyni viimeisissä vaiheissa.

Esitarkastajiani, sosiaalityön professori *Marjo Kurosta* ja yliopistonlehtori *Aino Kääriäistä* kiitän aikanne ja asiantuntemuksenne antamisesta tutkimukseni käyttöön. Lupautumisenne työni esitarkastajiksi oli helpotus. Vielä isompi helpotus olivat väittelylupaa puoltavat lausuntonne, joiden pohjalta saatoin tarkentaa ja syventää joitakin tutkimukseni keskeisiä osia. Sosiaalityön professori *Merja Laitista* kiitän lupautumisesta vastaväittäjäkseni. Tiedon saaminen asian varmistumisesta oli suuri ilo.

Sain etuoikeuden aloittaa ja jatkaa väitöstutkimustani vuosina 2010–2012 Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimushankkeessa CHILDINFO (Institutional Practices and Information Systems in the Production and Use of Information in Child Protection Processes), jota johti Tampereen yliopiston informaatiotieteiden professori *Pertti Vakka-*

ri. Tutkimusryhmään kuuluivat lisäksi professori *Tarja Pösö*, yliopistonlehtori *Aino Ritala-Koskinen* sekä silloinen väitöskirjatutkija *Saila Huuskonen*. Tutkimusryhmää kiitän opastamisestani akateemisen maailman koukeroihin ja kiinnostaviin monitieteisiin tutkimuskeskusteluihin, joiden jäljet näkyvät väitöskirjassani. Tutkimustyöni rahoittamisesta ja mahdollisuudesta kokopäiväiseen työskentelyyn kiitän lisäksi Suomen Kulttuurirahaston Huhtamäen rahastoa ja Eeva Rauhankallion rahastoa, Sosiaalityön ja sosiaalipalveluiden valtakunnallista tutkijakoulua sekä Tampereen yliopiston kulttuuri- ja yhteiskuntatieteiden yksikköä. Kiitos myös Itsenäisyyden juhluvuoden lastenrahaston säätiölle (ITLA) osallistumisavustuksen myöntämisestä sekä Valtakunnallisille lastensuojelu- että sijaishuollon päiville useana vuonna. Kiitokset lisäksi Anja Mäntylän rahastolle tutkimustyöni tukemisesta sekä Tampereen kaupungin tiederahastolle väitöskirjani julkaisu- ja painatuskustannuksiin osallistumisesta.

Valtakunnallisessa sosiaalityön ja sosiaalipalveluiden tutkijakoulussa vuosina 2010–2013 olleena kiitän erityisesti interventiotutkimuksen teemaryhmäläisiä asiantuntevasti luotsanneita *Riitta Haverista*, *Pirjo Pölkkiä* ja *Kyösti Rauniota* sekä kaikkia interventio ryhmän väitöskirjantekijöitä. Erikseen haluan kiittää *Kaisa-Elina Kiurua* tutkijakoulukomppanuudesta ja maailmanparannuksesta yhteisillä matkoilla sekä *Anu-Riina Svenliniä* läpi väitöskirjaprosessini jatkuneesta vertaistuesta ja elämän tärkeiden asioiden jakamisesta. Kiitos myös osallistumismahdollisuudesta *Tarja Pösön* johtaman, Suomen Akatemian rahoittaman Lastensuojelun huostaanotot interventioina – asianosais- ja prosessinäkökulma-hankkeen tapaamiseen. Ne olivat merkityksellisiä väitöskirjatyöskentelyni loppupuolella. Pääsin lisäksi julkaisemaan hankkeen kokoomateoksessa väitöskirjaani sisältymättömän, mutta työskentelyäni tukeneen artikkelin. Tarjan ohella kiitos hankkeen tutkijat *Rosi Enroos*, *Tarja Heino*, *Susanna Helavirta* ja *Riitta Laakso* sekä keskusteluihin osallistuneet *Essi Julin* ja *Tuuli Lamponen*. Esimiestäni *Eija Paavilaista* kiitän tilaisuudesta tarttua jo väitöskirjani viimeistelyvaiheessa uuteen kiinnostavaan tutkimustyöhön, joka antaa mahdollisuuden tutkimuksen teon jatkamiseen ja osaamiseni syventämiseen.

Sosiaalityön työyhteisö on ollut tärkeä voimavara sekä väitöskirjan edistymisen, että työhyvinvoinnin näkökulmasta. Lämmin kiitos jokaiselle, niin työyhteisöön pitkä- kuin lyhytaikaisesti kuuluneelle! Erityisesti haluan kiittää *Hannele Forsbergiä* ja *Kirsi Juhilaa* papereideni kommentoimisesta jatkokoulutusseminaareissa sekä muusta teiltä saamastani avusta.

En osaisi kuvitella arkeani enkä juhlaani ilman teitä, rakkaat tutkijakollegani ja ystävieni. Kiitos siitä, että olette olleet osa elämäni ja seuranneet läheltä väitöskirjani vaiheittaista etenemistä vuosien ajan. Olemme istuneet yhteisen pöydän ääressä vaihtelevina kokoonpanoina, milloin työpapereihin, milloin hyvään ruokaan, juomaan ja toistemme seuraan keskittyen. Kiitos *Suvi Holmberg*, *Rosi Enroos*, *Tuuli Lamponen*, *Jenni-Mari Räsänen*, *Sirpa Saario* ja *Emma Vanhanen*! Kiitos myös *Tytti Artkoski*, *Kirsi Günther*, *Riikka Haachtela*, *Essi Julin*, *Minna-Kaisa Järvinen*, *Outi Kauko*, *Kaisa-Elina Kiuru*, *Riikka Kor-*

kiamäki, Regina Opoku, Lasse Rautniemi, Erna Törmälehto ja monet muut jatkokoulutus-seminaareihin osallistuneet.

Käsikirjoitukseni perusteellisesta lukemisesta ja kommentoinnista ennen esitarkastusta suurkiitokset *Timo Harrikarille, Rosi Enroosille, Saira Huuskoselle* ja *Jenni-Mari Räsäselle*. *Rosi Enroosia* kiitän myös Lapset vankilassa -hankkeen aikaisesta tutkijatoveruudesta ja opastamisestani tutkimusmaailmaan. Noista ajoista asti olemme jakaneet monenlaista työhön ja yksityiselämään liittyvää. Mieleenpainuvinta ja merkityksellisintä on ollut läsnäolosi väitöskirjaprosessini mustimmalla hetkellä sekä ilon ja helpotuksen kultahippumaljan nostaminen työni esitarkastukseen jättämisen päivänä. Kiitos Rosi!

Jenni-Mari Räsästä haluan kiittää jo sosiaalityön perusopintovaiheessa alkaneesta tutkimuskiinnostuksen jakamisesta ja ystävydestä. Madalsit merkittävästi kynnystäni pyrkiä osana syventäviä opintoja tutkimusharjoitteluun silloiselle sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitokselle, sekä edesautoit kiinnittymistäni tutkija- ja työyhteisöön. Olet antanut apuasi aina, kun olen sitä pyytänyt. Kiitokset myös lukuisista yhteisistä lounaista, jotka ovat katkaisseet päivän ja antaneet potkua palata takaisin työpöydän ääreen!

Saira Huuskosta kiitän erityisesti tutkijan arjen ei-niin-ruusuisten tuokioiden jakamisesta kävelyretkillä, joiden aikana asiat asettuivat oikeisiin mittasuhteisiinsa. Vertaistukeksi oli omaa luokkaansa etenkin silloin, kun vuodatin monipolvisesti mitä kummallisimpina pitämiäni yhteenvedon alkumetreihin liittyviä tuntemuksia ja aivoituksia. Kun aikasi kuunneltuasi totesit rauhallisesti ”Kuuluu prosessiin”, maailma oli taas hetken mallillaan.

Aino Ritala-Koskista kiitän siitä, että ovesi on aina ollut avoinna ja olet ollut valmis vastaamaan kaikkiin mahdollisiin tutkimus- ja opetustyössä eteeni tulleisiin kysymyksiin. Kiitos myös lumoavien sävelten jakamisesta Sastamala Gregorianassa sekä yhden elämäni mieleenpainuvimman musiikkielämyksen tarjoamisesta Tampere-talossa silloin, kun sitä eniten tarvitsin.

Emma Vanhaselle kiitokset ihanasta, sielunkumppanuudeksi kasvaneesta ystävydestä ja monimuotoisesta tuesta. Kiitos erityisesti virvoittavista kesäretkistämme, yhteisistä hetkistä luonnossa sekä siitä helpoudesta, jolla olen voinut jakaa kanssasi kaikenlaiset niin henkilökohtaiseen elämään kuin väitöskirjaprosessiini liittyvät tunnelmat. Olet muun ohella vahvistanut kykyäni vaihtaa näkökulmaa ja tarjonnut kotisi kirjoitusresidenssiksi väitöskirjani loppumetreillä. Kiitos Emma!

Akateemisen maailman ulkopuolelta kiitän *Kirsti Rinta-Panttilaa* lähes viisi vuosikymmentä kestäneestä ystävydestä, johon ovat aina kuuluneet niin ilo, leikki ja keveys kuin syvällisetkin pohdinnat ihmisenä olemisen suuresta mysteeristä. Kiitos, että olet se sisar, jota minulla ei muuten olisi ollut! Kiitos myös pitkäaikaiset ystäväni *Kirsi Aittoniemi, Jukka Autio, Arja Hemminki, Panu Hämeenaho, Minna Jokinen, Minna Luikku, Kirsi Mäkyänen-Mört, Jari Saarinen, Eila Tuokko* ja *Meeri Peltonen*. Olen teistä onnellinen! Se(kin) autuus on vanhoissa ystävissä, että jokainen teistä tietää, mistä olen tähän hetkeen tullut.

Kiinnostukseni yhteiskuntatieteelliseen ja -poliittiseen tietoon liitän lapsuudenkotini ja vanhempieni perinnöksi. Kiitos siitä, että herätitte omalla toiminnallanne kiinnostuk-

seni yhteiskunnallisia asioita kohtaan jo ollessani lapsi. Edesmenneelle isälleni olen kiitollinen opastamisestani lukemisen ja kirjojen maailmaan. Rakkauteni lukemiseen on johtanut myös innostukseeni kirjoittaa, ja kukaties edelleen innostukseeni tutkia ja löytää. Rakasta äitiäni kiitän rikkaan sisäisen maailman lahjasta, jota ovat ruokkineet lapsuudestani saakka eloisesti kertomasi monivivahteiset tarinat. Äitiäni kiitän myös kaikesta siitä tuesta ja kannustuksesta, jotka ovat siivittäneet väitöskirjaprosessiani läpi vuosien. Lämpimät kiitokset myös veljilleni *Jormalle*, *Jounille* ja *Jyrkille* sekä heidän perheilleen ajatusteni johdattamisesta tutkimuksen poluilta aivan muihin sfääreihin.

Lopuksi haluan lausua *Petelle* parhaimmat kiitökseni moninaisen sinulta saamani tuen ohella siitä, että olet avannut aistittavakseni sielua hyväilevän meriluonnon ikaikäisen kauneuden.

Tampereen yliopiston Linnassa 15.9.2017,

Tarja Vierula

TIIVISTELMÄ

Väitöstutkimuksessa tarkastellaan lastensuojelun asiakkaina olevien tai olleiden lasten vanhempien suhteita itseään koskeviin asiakirjoihin ja asiakirjakäytäntöihin. Lastensuojelun asiakirjat ja asiakirjakäytännöt ymmärretään vanhempien institutionaaliseen asiakkuuteen sisältyvinä osaksi heidän henkilökohtaista elämäänsä. Vanhempien asiakirjanäkemyksissä kiinnostus suuntautuu siihen, miten institutionaalinen asiakkuus kietoutuu henkilökohtaiseen elämään lastensuojelun toiminnan kohdistuessa yksityisinä pidettyihin perhe- ja vanhemmuussuhteisiin.

Tutkimuksen aineistona on 19 kerronnallisesti painottunutta lasten vanhempien temaattista haastattelua, jotka on toteutettu vuosina 2010–2012. Haastatteluilla tavoitetaan tutkimukseen osallistuneiden kuvauksia lastensuojelun asiakkuudesta ja asiakirjoista elettyinä, koettuna ja nykyhetkessä kerrottuna. Kertomusten avulla on mahdollista päästä vanhempien subjektiivisten kokemusten ja merkityksenantojen äärelle. Haastatteluissa kertyvä tieto nähdään haastattelijan ja haastateltavan vuorovaikutuksellisesti tuottamana. Tutkimuksen analyysimenetelmänä on sovellettu temaattista luentaa ja aineistolähtöistä sisällönanalyysia.

Tutkimus koostuu neljästä artikkelista ja yhteenvetoluvusta, jonka teoreettisessa taustoituksessa eritellään sosiaalityön asiakirjojen ominaispiirteitä ja niiden sisältämää valtaa, vallan läsnäoloa dokumentointiin sisältyvässä transformaatioprosessissa sekä lukkiuttavia valtasuhteita. Ensimmäisessä artikkelissa tutkitaan, miten ja millaisin seurauksin lastensuojelun asiakkaana olevan vanhemman henkilökohtainen tieto muuntuu institutionaaliseksi asiakirjatiedoksi, kun prosessia tarkastellaan transformaation ja siihen sisältyvän vallan näkökulmasta. Toisessa artikkelissa selvitetään lastensuojelun asiakirjakäytäntöjen tahattomia seurauksia vanhempien kokemina lukkiuttavan vallan näkökulmasta. Kolmas artikkeli valottaa vanhempien kokemuksia lastensuojelun asiakkuudesta ja asiakirjoista henkilökohtaisen elämän rakentamisen ja sitä koskevan tarinan omistamisen näkökulmasta. Neljännessä artikkelissa tutkitaan lastensuojelun asiakirjojen lukutapoja, ajallisia lukuasemia sekä asiakirjojen pysyvyyden ja luettavuuden merkityksiä vanhempien kuvaamina.

Tutkimustulokset tuovat esiin, että joillekin vanhemmista lastensuojelun asiakkuus ja asiakirjat ovat vain pieni osa henkilökohtaista elämää. Toisessa ääripäässä ovat vanhemmat, joiden henkilökohtaisen elämän rakentamiseen lastensuojelun asiakkuus ja asiakkuudesta kirjoitetut asiakirjat vaikuttavat pitkäkestoisesti useilla eri tasoilla. Asiakaskokemusten näkökulmasta asiakirjat ovat osa lastensuojelun institutionaalista toimintaa ja asiakas-työntekijäsuhdetta, jolloin niissä näkyy asiakkaina olevien vanhempien alistaisuus

viranomais- ja asiantuntijatoiminnalle. Tutkimuksen keskeinen tulos on, että tiedon transformaatio merkitsee lastensuojelun asiakkaina oleville vanhemmille heidän henkilökohtaista elämäänsä koskevan tiedon kielellistä, käsitteellistä sekä hallinta- ja omistussuhteissa tapahtuvaa muutosta. Transformaatio tuottaa positiivisina, neutraaleina ja negatiivisina koettuja asiakkaan ja asiakirjan välisiä valtasuhteita. Transformaation valta näkyy vanhempiin ulkoapäin kohdistuvina, seurauksiltaan kannattelevina, merkityksettöminä tai kielteisinä vallan muotoina. Kun asiakirjat toimivat siten, että transformaation valta koetaan negatiiviseksi, asiakirjat voivat lukkiuttaa vanhempien asiakkuutta ja henkilökohtaista elämää erilaisin haitallisoin tavoin.

Tutkimustulokset korostavat teoreettisen ja moraalisen keskustelun tarvetta lastensuojelun dokumentoinnin tehtävästä sekä siitä, millaisia tarpeita lastensuojelussa kirjoitettavien asiakirjojen ajatellaan ensisijaisesti palvelevan. Tutkimuksen tulosten pohjalta on nähtävissä, että asiakirjat ovat hyvin monimerkityksisiä ja ne ovat sidoksissa vanhempien kokemuksiin omasta asemastaan lastensuojelun asiakkaina. Siksi onkin tärkeää, että asiakirjakirjaamista ei tarkastella ilman laajempaa asiakkaiden ja työntekijöiden suhteiden tarkastelua. Tutkimuksen tuloksia voidaan hyödyntää, kun kehitetään sosiaali- ja terveydenhuollon monialaista yhteistyötä ja tiedonvaihtoa palvelemaan tarkoitettua kansallista tietovarantoa. Tutkimustuloksia voidaan käyttää myös sosiaalityötä ja lastensuojelua laajemmin asiakkaita osallistavia dokumentointikäytäntöjä kehitettäessä.

Avainsanat: asiakirjat, asiakkaat, vanhemmat, lastensuojelu, henkilökohtainen elämä, institutionaaliset käytännöt, transformaatio, valta

ABSTRACT

Examining Child Welfare Documents from a Parental Perspective

University of Tampere, Faculty of Social Sciences, Social Work

Doctoral dissertation 2017

This doctoral dissertation examines how parents of children who receive or have received child welfare services regard documents written about themselves and the documentation practices employed in the child welfare system. Child welfare documents and documentation practices are seen as a part of the parents' involvement in the system and thus a part of their personal lives. In examining the parents' views about the documents, the dissertation focuses on how their interaction with the system intertwines with their personal lives as child welfare services become involved in family and parental relationships, which are regarded as belonging to the private sphere.

The data of the dissertation are comprised of 19 narrative, thematic interviews of children's parents carried out in 2010–2012. The interviews reflect the interviewees' descriptions of their involvement in the child welfare system and the documents about them as a lived experience, narrated in the present moment. The narratives of the parents reveal their subjective experiences and meaning-making processes. The data accumulated from the interviews are seen as a product of the interaction between the interviewer and the interviewee. The data were analysed through thematic reading and data-driven content analysis.

The dissertation is composed of four articles and a summary chapter, which provides theoretical background on the characteristics of social work documents and the power inherent in them, the presence of power in the transformation process involved in documentation, and obstructive power relations. The first article explores how the personal information of the parent is transformed into official documents, and what are the consequences of that transformation, examining the process from the perspective of transformation and the power it entails. The second article investigates the parents' experiences of the unintended consequences of child welfare documentation practices from the perspective of obstructive power. The third article examines the parents' impressions of their involvement in the child welfare system and of the documents about them through the lens of a life narrative and the ownership of that narrative. The fourth article studies the

ways of reading child welfare documents, temporal reading positions and the meanings of permanence and readability as described by the parents.

The results of the study indicate that for some of the parents, their involvement in the child welfare system and the related documents are merely a small part of their personal lives. In the other extreme, however, are parents whose involvement in the child welfare system and the documents drafted about it had long-lasting and multi-level effects on their personal lives. From the client perspective, the documents constitute a part of the institutional operation of the child welfare system and the client-social worker relationship, and therefore reflect the subordinate position of the parents in relation to authorities. The central finding of the study is that for the parents, the transformation of information not only signifies a linguistic and a conceptual modification of information regarding their personal lives, but it also shifts the control and the ownership of that information. The transformation creates power relations between the client and the document, which are regarded as positive, neutral, and negative. The power inherent in the transformation is imposed on the parents from without, resulting in supportive, insignificant, or negative forms of power. When the power involved in the transformation imposed through the medium of documents is regarded as negative, the documents may obstruct the parents' involvement and personal lives in different, harmful ways.

The results signify a need for theoretical and moral discussion on the role of child welfare documentation as well as on the kind of purposes child welfare documents are thought to serve. It is evident from the results that the documents have multiple meanings and that they are linked to parents' experiences about their position as clients of child welfare services. Therefore it is important that an examination of documentation practices also involves a broader examination of client-social worker relationships. The results of the dissertation can be utilised in the development of a national database intended to enhance cross-sector collaboration and data sharing in social and health services. The results can also be used outside the fields social work and child welfare when developing documentation practices that would better involve clients.

Keywords: documents, clients, parents, child welfare, personal life, institutional practices, transformation, power

LUETTELO ALKUPERÄISARTIKKELEISTA

- I Vierula, Tarja (2012) Asiakkaiden ja asiakirjojen väliset suhteet lastensuojelussa. Vanhempien näkökulma. *Janus* 20 (2), 149–167.
- II Vierula, Tarja (2013) Lastensuojelun asiakirjakäytäntöjen tahattomat seuraukset vanhempien kokemina. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino, 272–298.
- III Vierula, Tarja (2014) Lastensuojelun asiakkuus ja asiakirjat vanhempien kokemuksina. *Janus* 22 (4), 343–360.
- IV Vierula, Tarja (2015) Lastensuojelun asiakirjojen lukutavat vanhempien kuvaamina. *Yhteiskuntapolitiikka* 80 (2), 134–146.

1 JOHDANTO

Väitöskirjatutkimukseni on lähtenyt liikkeelle halusta selvittää lastensuojelun asiakkaiden ja heitä koskevien, viranomaisten ja asiantuntijoiden tuottamien asiakirjojen välisiä suhteita. Aiempi asiakkaiden dokumentointinäkemyksiä valottava tutkimustieto puuttui tutkimuksen alkuvaiheissa, ja puuttuu yhä lähes kokonaan, vaikka asiakirjat voivat vaikuttaa monin tavoin asiakkaiden henkilökohtaiseen elämään. Koska asiakkaiden näkökulma lastensuojelun asiakirjoihin ja asiakirjakäytäntöihin on työntekijöistä poikkeava, tutkimuksen lähtökohtana on, että heidän näkemyksiään on kysyttävä heiltä itseltään. Tutkimukseni aiheen ja näkökulman valinnassa yhdistyvät niin yhteiskuntapoliittinen, emansipatorinen, moraalinen kuin käytännöllinen tiedonintressi. Mikäli sosiaalityön tutkimuskeskustelut palveluiden käyttäjien sananvallan ja osallisuuden lisäämisen tärkeydestä itseään koskevan tiedon tuottamisessa otetaan vakavasti, on tutkittava asiakkaiden näkemyksiä. Tätä niin sanottua toista tietoa tarvitaan haastamaan, täydentämään ja korjaamaan yhteiskuntapolitiikan linjauksia ja niiden taustasitoumuksia. (Esim. Törrönen 2005; Juhila 2009, 62; Smith 2009, 73; Beresford 2010.) Tutkimusintressi on myös moraalinen. Koska lastensuojelulle on delegoitu valta puuttua yksityisinä pidettyihin perhesuhteisiin, voidaan ajatella, että se luo velvoitteen tietää, mitä dokumentointi lastensuojelun keskeisenä käytäntönä merkitsee kirjausten kohteina oleville. (Heino & Pösö 2003, 593; Pekkarinen ym. 2013.) Käytännöllisen tiedonintressin pohjalta pyrin tekemään joitakin ehdotuksia siitä, miten lastensuojelun asiakirjoja tulisi kirjoittaa ja lukea asiakkaiden näkemysten perusteella.

Kun lapsesta tulee lastensuojelun asiakas, sosiaalityöntekijöiden ensisijainen tehtävä on turvata lapsen oikeus ikätasonsa mukaiseen hoivaan ja huolenpitoon. Tehtävää hoitaessaan sosiaalityöntekijän tulee selvittää lapsen tilanne sekä arvioida ja toteuttaa tapauskohtaisesti harkiten ne keinot, joilla lasta voidaan parhaiten auttaa ja tukea. Vanhemmat asiakkaistuvat suhteessa lapseen ja velvollisuuteensa huolehtia lapsen hyvinvoinnista. Sosiaalityöntekijä tarvitsee työssään tietoa sekä lapsesta että vanhemmista, heidän keskinäisistä suhteistaan ja vanhemmuuden toteuttamisen tavoista. Lastensuojelun institutionaaliseen, valtiiovallan keskeisimmin lastensuojelulailla (417/2007) säätelemään viranomais- ja asiantuntijatoimintaan yhdistyvät tällöin lasten ja vanhempien perhesuhteita koskevat, kulttuurisesti yksityisinä pidetyt henkilökohtaiset tiedot, joiden antamiseen vanhempien odotetaan osallistuvan. Institutionaalisen yhdistyminen henkilökohtaiseen näkyy konkreettisesti erilaisissa asiakirjoissa, joita sosiaalityöntekijät laativat osana lastensuojelutehtävän toteuttamista ja tehtävään sisältyvää päätöksentekoa. Lastensuojelun asiakirjat kertovat näin ollen sekä institutionaalista että henkilökohtaista tarinaa dokumentoinnin kohteina olevista asiak-

kaista. Vanhemmille (ja lapsille) kyse on ainutkertaisesti eletystä ja koetusta henkilökohtaisesta elämästä (Smart 2007), jonka osaksi lastensuojelun institutionaalinen asiakkuus ja asiakkuudesta kirjoitetut asiakirjat eri tavoin ja eriasteisesti asettuvat. Koska emme tiedä, miten tämä tapahtuu, olen asettanut tutkimukseni tehtäväksi selvittää,

miten ja millaisina lastensuojelun asiakirjat ja asiakirjakäytännöt näyttäytyvät vanhemmille osana heidän institutionaalista asiakkuuttaan ja henkilökohtaista elämäänsä.

Täsmennän tutkimustehtävääni myöhemmin luvussa 4.1. Pyrkieksäni ratkaisemaan tutkimukseni tehtävää olen etsinyt sellaisia tutkimuksellisia työkaluja ja sitoumuksia, joiden avulla olisi mahdollista tavoittaa perustutkimuksellista tietoa näkökulmasta, josta aihealuetta ei ole aiemmin tutkittu. Epistemologisesti olen sitoutunut maltilliseen konstruktionistiseen todellisuuskäsitykseen. Tämä näkyy yhtäältä siinä, että ymmärrän asiakirjojen ja asiakirjakäytäntöjen rakentuvan sosiaalisesti sekä tuottavan ja ylläpitävän todellisuutta. Toisaalta tarkoitan asiakirjoilla myös lastensuojeluviranomaisten laatimia ja/tai ylläpitämiä asiakkaita koskevia kirjallisia tai sähköisiä tallenteita. Asiakirjat käsitteellistyvät lisäksi empiirisesti sen mukaan, millaisia ja keiden kirjoittamia dokumentteja vanhemmat kuvaavat tutkimushaastattelussa lastensuojelun asiakirjoihin lukeutuviksi.

Tutkimuksen aineistona on 19 kerronnallisesti painottuvaa lasten vanhempien teema-haastattelua, jotka olen toteuttanut vuosina 2010–2012. Tiedon tuottajina ovat lasten vanhemmat pääasiassa siksi, että lastensuojelun asiakirjadokumentaatio on suunnattu aikuislukijoille ja lastensuojelun perustehtävään liittyen asiakirjoissa on paljon vanhempia koskevaa kuvausta. Haastateltavilla oli mahdollisuus tuoda lastensuojelun asiakkuuteensa liittyviä, tärkeitä pitämiään asiakirjoja mukanaan haastattelutilanteisiin. Ajatuksena oli osallistava luenta: haastateltavan ehdoilla tapahtuva asiakirjojen tarkastelu haastattelujen aikana. Tarkoitukseni oli kuulla haastateltavan kertomus asiakkuudestaan ja suhteestaan asiakirjoihin lastensuojelussa. Lähdin siitä, että haastattelussa syntyneet tarinat¹ sekä valottavat haastateltavien subjektiivisia kokemuksia, kertovat tapahtuneesta että tuotetaan haastattelutilanteissa vuorovaikutuksellisesti. Haastattelussa vanhemmat kertovat menneisyyden tapahtumista nykyhetkessä muistellen. Ajatuksena on, että kertomukset kutsuvat esiin kokemuksellista ja henkilökohtaista ja asiakirjat voivat toimia kertomisen apuna. Aineistoa analysoidessani olen merkitysten tutkimisen kautta pyrkinyt tavoittamaan vanhempien kokemuksia.

Yhteenveto etenee siten, että luvuissa kaksi ja kolme rakennan ja esittelen tutkimukseni teoreettisen viitekehyksen ja keskeiset käsitteet. Aloitan luvun kaksi tuomalla esiin yleisiä näkökohtia sosiaalityön dokumentoinnista. Seuraavaksi kirjoitan siitä, miten asiakasnäkökulma asiakirjoihin on nähty aiemmassa ja miten ymmärrän sen tässä tutkimuk-

¹ Tarina ja kertomus eroavat toisistaan käsitteellisesti. Kertomus on itsestä ja omista, aiemmin koetuista tapahtumista toisille kielellisesti tai (elo)kuvallisesti kerrottu tarina, jota voidaan tulkita eri kertomistilanteissa erilaisin tavoin (Hänninen 2002, 20–22). Käytän kuitenkin tarinan ja kertomuksen käsitteitä tutkimukseni yhteenvedossa toistensa synonyymeina.

nessa. Kirjoitan lisäksi asiakirjojen ja vallan välisestä suhteesta aiempaan tutkimukseen pohjautuen ja esittelen transformaation käsitteen. Luvussa kolme siirryn lastensuojelun dokumentoinnin erityiskysymysten läpikäyntiin kirjoittamalla lastensuojelusta tutkimuksen kontekstina, vallan ja valvonnan kohteena olemisesta käsitteellisenä näkökulmana, henkilökohtaisesta elämästä, institutionaalisesta asiakkuudesta ja vanhemmuudesta sekä dokumentoinnin seurauksellisuudesta. Luvussa neljä tuon esiin tutkimuksen tehtävän ja metodologiset lähtökohdat sekä kuvaan aineistojen ja niiden hankinnan lisäksi analyysin yleiset piirteet. Reflektoin myös eettisesti virittyen sitä, miten haastattelupaikka ja -tilanne säätelevät kerrottua. Päätän luvun neljä kirjoittamalla siitä, millaisia tutkimuseettisiä haasteita tutkimuksen asettuminen henkilökohtaisen ja institutionaalisen rajalle on tuonut mukanaan. Luvussa viisi esitän osatutkimusteni keskeiset tulokset artikkeleittain. Sen jälkeen luen tuloksia yhteen ristikkäin käyttämällä apunani Marjo Rita Valtosen (2005, 32–34) asiakirjahallinnan näkökulmasta erittelemää ja luvussa 2.1 sosiaalityön dokumentointiin soveltamaani jäsenystä asiakirjojen ominaispiirteistä. Luvussa kuusi palaan tutkimustani ohjanneisiin käsitteellisiin lähtökohtiin transformaatiosta ja lukkiuttavista valtasuhteista ja esitän väitöskirjani keskeiset teoreettiset tulokset ja johtopäätökset. Väitöskirjani yhteenvedon päättää luku seitsemän, jonka tarkoituksena on kiteyttää tutkimuksen merkittävin anti. Koska teoreettiset, menetelmälliset ja tutkimuseettiset kysymykset ovat limittyneet yhteen koko tutkimusprosessin ajan, pyrin kuljettamaan niitä myös yhteen vetävässä osuudessa toisiinsa limittyneinä.

2 DOKUMENTOINTI SOSIAALITYÖSSÄ

2.1 Yleistä sosiaalityön dokumentoinnista

Ilman dokumentteja ei ole jälkiä, joita seurata. Kun asiat ja tapahtumat jäävät dokumentoimatta, ne jäävät samalla näkymättömiin. (Prior 2007, 345.) Dokumenteista tulee tärkeitä tilanteissa, joissa halutaan eri syistä seurata elämäntulkua yksilö-, ryhmä- tai kansallisella tasolla tai vaikkapa kansalaisen polkuja erilaisissa yhteiskunnallisissa instituutioissa (esim. Kääriäinen 2007; Huuskonen ym. 2010a; Eronen 2013; Pösö & Eronen 2015). Nyky-yhteiskunnissa dokumentointi ja erilaisten tekstien tuottaminen ovat niin keskeisellä sijalla, että voidaan sanoa myöhäismodernin elämän rakentuvan kirjoitetun järjestyksen varaan. Dokumentointi sisältää kirjoitetun lisäksi monin muunkinlaisin tavoin – esimerkiksi valokuvien, maalauksien ja erilaisien liikkuvien kuvien – taltioitua, luomistilanteisiinsa sidottua tietoa. Bussiliput, ostoslistat sekä internetin Facebook-päivitykset ovat esimerkkejä arkisen dokumentoinnin muodoista. (Esim. Prior 2007, 345–346; Taylor 2008.) Myös sosiaalityössä ja muissa palvelujärjestelmän viranomais- ja asiantuntijatehtävissä tuotetaan jatkuvasti instituutioiden perustehtävien hoitamisen kannalta välttämättömiä dokumentteja. Kansainvälisen arkistoneuvoston (ICA) mukaan asiakirjat ovat ”mille tahansa tietovälineelle tallennettua informaatiota, jonka on tuottanut, vastaanottanut ja jota ylläpitää virasto, laitos, organisaatio tai yksilö hoitaessaan lainsäädännöstä johtuvia velvoitteitaan tai muuten tehtäviensä hoidossa” (Lybeck 2006, 16; Pekkarinen 2010, 44). Asiakirjat voivat olla siis kenen tahansa asianosaisten tuottamaa tekstiä, piirroksia, valokuvia, puhetta ja/tai liikkuvaa kuvaa. Sosiaalityön kaltaisessa institutionaalisessa toiminnassa viranomaisten ja asiantuntijoiden toteuttama asiakirjojen kirjoittaminen on kuitenkin keskeinen dokumentoinnin muoto.

Käytettyjen käsitteiden osalta sosiaalityön dokumentointi on kaikkea muuta kuin selkeä kenttä. Asiakirjojen laatiminen ymmärretään usein dokumentoinnin synonyymina (esim. Kääriäinen 2003, 5) ja dokumentti voidaan mieltää asiakirjan synonyymiksi (esim. Günther 2015, 21). Kirjoittamisen, kirjaamisen ja dokumentoinnin välille asetetaan usein yhtäläisyysmerkit vähintään implisiittisesti. Laaksonen ym. (2011, 14) määrittelevät kirjaamisen olevan ”tietojen vientiä asiakirjoihin kirjoittamalla”. Termejä ”asiakirjakirjaaminen” ja ”asiakirjakirjoittaminen” käytetään yleisesti. Lisäksi voidaan käyttää kontekstisidonnaisia käsitteitä, kuten lastensuojelun asiakasasiakirjaa, ”aktia”. Tällöin viitataan kaikkiiin lastensuojeluasiakkuuden aikana kertyneisiin, myös asianosaisten tuottamiin

erilaisiin asiakirjoihin. (Esim. Saurama 2002, 52, 56.) Kansainvälisessä sosiaalityön dokumentointiin liittyvässä tutkimuskirjallisuudessa käytetään harvoin käsitteitä document tai documentation (kuitenkin esim. Morén 1999; Prior 2007). Yleisesti käytössä ovat sen sijaan käsitteet (case)record ja (case)recording. Gurid Aga Askelandin ja Malcolm Paynen (1999) mukaan termiä ”case record” on käytetty kuvaamaan kahta eri asiaa: ”a file and a written text”. He määrittelevät artikkelissaan käsitteen ”case file” tarkoittamaan kaikkia asiakastapaukseen liittyviä dokumentteja, ”the collection of documents relating to a case”. (Emt. 56.) Suomenkielisten termien (asiakasasia)kirjaaminen ja (asiakirja)kirjoittaminen muotoilut muistuttavat englannin kielen termejä (case)record ja (case)recording. Koska sosiaalityössä tuotetaan asiakirjoja muihinkin tarkoituksiin, etuliitettä asiakas(asiakirja/-dokumentaatio) käytetään toisinaan tarkentavana määreenä (esim. Kuusisto-Niemi ym. 2011; Laki sosiaalihuollon asiakasasiakirjoista (254/2015)).

Mikäli käsitteiden tarkastelua laajentaa katsomalla sanakirjamerkityksiä vaikkapa termeille asiakirja (= document, act, instrument, record), kirjaaminen (= registration, booking, filing, reording), record (= tallentaa, dokumentoida, taltioida, kirjata/ rekisteri, tallenne, kirjaus, asiakirja, luettelo, todistusaineisto/todiste), records (= arkisto, kortisto, asiakirjat) ja document (= kirjata, dokumentoida/ dokumentti, asiakirja, paperi, tallenne, tosite, asiapaperi, seloste), merkitysten ja käsitteiden kirjo laajenee ja monimutkaistuu entisestään (MOT kielikone; Sanakirja.org). Sanakirjatarkastelu näyttää tuovan esiin englanninkielisten käsitteiden vaikutusta meillä käytettäviin käsitteisiin. Jollei käsitteitä ole tutkimuskohtaisesti määritelty, voi olla haastavaa ymmärtää mistä oikeastaan puhutaan, kun puhutaan sosiaalityön dokumentoinnista tai asiakirjoista. Tässä tutkimuksessa ymmärrän dokumentoinnin ja dokumentin kattokäsitteiksi. Dokumentoinnilla tarkoitan eri tavoin tallennettuja tilanteita, asioita ja tapahtumia. Asiakirjat ovat puolestaan viranomaisten ja asiantuntijoiden laatimia dokumentteja, joilla on omanlaisiaan kontekstisidonnaisia erityispiirteitä, joihin palaan tuonnempana. Asiakirjojen laatimisen ymmärrän olevan teoreettisesti jotakin kirjoittamista tai kirjaamista laajempaa. Asiakirjojen laatiminen sisältää muun muassa sosiaalityöntekijän ammatilliseen harkintaan perustuvan puntaroinnin siitä, millaisia asioita valikoi kirjaamisen kohteeksi, miten kirjoittaa, keitä ajattelee kirjoittaessaan asiakirjojen yleisöiksi ja niin edelleen. Tästä huolimatta käytän asiakirjojen laatimista, kirjoittamista ja kirjaamista samantapaisissa merkityksissä tekstin sujuvoittamiseksi.

Asiakirjojen ominaispiirteitä voi jäsentää Marjo Rita Valtosen (2005, 32–34) tarkastelun pohjalta. Asiakirjojen ominaispiirteet tekevät ymmärrettäväksi asiakirjan keskeisiä tehtäviä ja elementtejä sekä sosiaalityössä laadittavien asiakirjojen sisältämää valtaa, vaikka Valtosen tarkastelu on sosiaalityötä laajempi. Asiakirjahallinnan näkökulmasta hän listaa asiakirjojen ominaispiirteiksi *kontekstuaalisuuden*, *evidentiaalisuuden*, *kollektiivisuuden* ja *historiallisuuden*. **Kontekstuaalisuus** määrittää asiakirjatiedon ymmärrettävyyttä ja tulkittavuutta. Kontekstuaalisuuteen sisältyy asiakirjan tuottamisen hallinnollis-juridinen, toiminnallis-tekninen ja inhimillis-organisatorinen ympäristö kokonaisuudessaan. (Emt.) Asiakirjatiedon kontekstuaalisuus aukeaa sosiaalityössä moneen suuntaan. Ajattelen, että

asiakirjojen kontekstuaalisuutta on niiden laatiminen aina jotakin institutionaalista käyttöä varten. Esimerkiksi suunnitelmalla ja päätöksellä on erilainen käyttötarkoitus, mikä ohjaa sosiaalityöntekijöitä kirjoittamaan niitä eri tavalla (Laaksonen ym. 2011, 47–49). Sosiaalityön asiakirjoja myös tuotetaan vaihtelevissa konteksteissa. Vaikkapa erilaiset sairaalat ja niiden erityisalat, koulut ja sosiaalitoimen eri toimintaympäristöt aikuissosiaalityöstä lastensuojeluun ovat substanssiltaan ja institutionaaliselta perustehtävältään toisistaan poikkeavia sosiaalityön konteksteja. Sellaisina ne määrittävät muun muassa sitä, millaisia erityispiirteitä kussakin ympäristössä laadittuihin asiakirjoihin sisältyy.

Sosiaalityön dokumentointia ohjaavia lakeja on useita.¹ Lisäksi on olemassa kuhunkin toimintaympäristöön sidottua, dokumentointia ohjaavaa sääntelyä esimerkiksi mielen-terveys- ja lastensuojelulaceissa. Ymmärrän myös kansallisten (esim. Laaksonen ym. 2011) ja paikallisten ohjeistusten, erilaisten teoreettisten ja eettisten näkemysten, asiakastietojärjestelmien sekä työyhteisöllisten kirjaamistapojen olevan dokumentointia ohjaavina osa asiakirjojen kontekstuaalisuutta. Ne eivät kuitenkaan suoraan sanele asiakirjojen sisältöjä. Vaikka asiakkaita koskevien asiakirjojen kanssakirjoittajina voidaan pitää kaikkia asiakasprosessissa osallisina olevia (Askeland & Payne 1999, 56), sosiaalityöntekijän rooli dokumentoinnissa on kiistaton. Sosiaalityöntekijä on se, joka päättää, millaisia asioita asiakkaasta ja hänen tilanteestaan valikoi kirjaamisen kohteeksi ja miten asiakirjat laatii. Tutkimusten (esim. Askeland & Payne 1999; Huuskonen ym. 2010b, 343) mukaan sosiaalityöntekijöiden ammatillinen ja moraalinen harkinta vaikuttavat dokumentointikäytäntöihin. Työntekijät voivat välttää kirjoittamasta tavalla, jonka arvelevat järkyttävän asiakkaita, tuottavan heille tuskaa tai sisältävän kolmansia osapuolia koskevaa luottamuksellista tietoa. He voivat pyrkiä kirjoittamaan siten, että asiakirjat ovat asiakkaille helposti ymmärrettävissä. (Askeland & Payne 1999, 58.) Sosiaalityön dokumentointi voi kuitenkin olla myös rajaavaa, leimaavaa ja asiakkaiden kategorisointia tuottavaa toimintaa (esim. Prince 1996, 7–10; Tice 1998; Morén 1999, 332; Urek 2005; Vanhala 2005, 134; Roose ym. 2009, 327). Mitä sensitiivisempiä kirjattavat asiat ovat, sitä huolellisemmin tulisi ottaa huomioon potentiaaliset yleisöt (Askeland & Payne 1999, 58).

Sosiaalityön dokumentoinnin ensisijainen tehtävä on tuottaa tietoa hallinnollisiin, lainmukaisiin, työn tekemistä ja organisaatiota palveleviin tarkoituksiin (esim. Morén 1999; Askeland & Payne 1999, 59; Saurama 2002, 51–52; Kääriäinen 2003, 20). Asiakirjan tarkoituksen ja käytetyn kielen välisellä suhteella voi olla valtaisa merkitys asiakirjalle ja sen kommunikoivuudelle yleisöjensä kanssa (esim. Askeland & Payne 1999, 63; Morén 1999; Roose ym. 2009). Käytännössä on usein niin, että asiakirjat tulevat parhaiten ymmärretyiksi ja tulkituiksi sen toimintaympäristön sisällä, jonka osana ne on laadittu. Kun sosiaalityön asiakirjojen rooli muuttui 1980-luvulla organisaatioiden sisäisistä tiedonlähteistä tiedon tuottajiksi myös muille, se toi kirjaamiseen uudenlaisia jännitteitä ja epävarmuutta. Koska potentiaalisina lukijayleisöinä ovat nykyisin muiden sosiaalityöntekijöiden

¹ Keskeisimpiä laeista ovat Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000), Hallintolaki (434/2003), Henkilötietolaki (523/1999), Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta (621/1999) sekä Laki sosiaalihuollon asiakasasiakirjoista (254/2015).

ja esimiesten ohella asiakkaat, asiakastapauksen parissa työskentelevä moniammatillinen tiimi ja asiakkaan sosiaalinen verkosto, asiakirjojen käyttötarkoitukset ovat laajenneet merkittävästi. (Askeland & Payne 1999.) Tämä asettaa kontekstistaan irrotetun, sosiaalityön ammattikielellä kirjoitetun ja monenlaisia yleisöjä palvelemaan pyrkivän sosiaalityön asiakirjatiedon ymmärrettävyydelle ja tulkittavuudelle monenlaisia haasteita. Jo lähtökohdallisesti sama asia voidaan nähdä, lukea ja tulkita monin eri tavoin (Prince 1996; Prior 2007, 354). Kun asiakirjojen käyttötarkoitukset vaihtelevat eri käyttäjäryhmien ja yksittäisten käyttäjien välillä, konflikteilta on lähes mahdotonta välttyä (Askeland & Payne 1999, 60).

Evidentiaalisuus tarkoittaa Marjo Rita Valtosen (2005, 32–34) mukaan sitä, että asiakirjalla on muunkinlaista todistusarvoa sen lisäksi, että se on todiste organisaation toiminnasta. Asiakirja pitää yllä toiminnan jäljitettävyyttä ja jatkuvuutta. Asiakirjalla on myös kulttuurista ja historiallista todistusarvoa organisaation muistina ja kollektiivisena kansallisena kulttuuriperintönä. (Emt.) Vaikka olennaista tietoa asiakkaista olisi olemassa kirjoitetun tiedon ohella työntekijöiden muistissa, pelkän muistitiedon varassa institutionaalista toiminnasta tulisi sattumanvaraista. Asiakirjat ylläpitävät tiedon pysyvyyden kautta toiminnan jatkuvuutta, joka on ensiarvoista esimerkiksi työntekijävaihdojen yhteydessä. (Esim. Kääriäinen 2004, 101–102; Huuskonen ym. 2010a, 651; Pösö & Eronen 2015.) Toiminnan jäljitettävyyden avulla on tärkeää myös asiakkaille, mikäli he haluavat palata syystä tai toisesta itseään koskevien asiakirjojen äärelle asiakassuhteen aikana tai sen jälkeen.

Asiakirjan lainvoimainen todistusarvo on erityisen oleellinen silloin, kun asiakirjoja käytetään asiakkaita koskevassa päätöksenteossa (esim. Van Aerschot 2003; Saurama 2002, 51–52). Sosiaalityön kaltaisessa toiminnassa asiakirjojen laatimisen perusta on siinä, että erityisesti niiden avulla viranhaltijat voivat vastata tekemisistään. Samalla kun asiakirjat todistavat institutionaalisesti vastuullisesta toiminnasta ja lainsäädännöllisten normien noudattamisesta, ne suojaavat asiakkaita mielivallalta. (Valtonen 2005, 228–230.) Näin ollen asiakirjan todistusarvo takaa sekä asiakkaan että työntekijän oikeusturvaa (myös Laaksonen ym. 2011, 12, 42). Sosiaalihuollon asiakkailla ei ole kuitenkaan aina käytettävissään sellaisia voimavaroja tai keinoja oikeuksiensa ajamiseen, joita järjestelmän tarjoamien mahdollisuuksien hahmottaminen ja käyttäminen vaatisi (Van Aerschot 2003).²

Sosiaalityön dokumentointi yhtäältä palvelee organisaatiota ja on sen seuraus. Toisaalta asiakirjat sisältävät organisaatiosta kiinnostavaa tietoa. (Morén 1999.) Esimerkiksi Kaisa Vehkalahti (2009) on selvittänyt koulukotien historiallisia ja kulttuurisia muutoksia erilaisten asiakirjojen avulla. Elina Pekkarinen (2010, 45) on puolestaan jäljittänyt asiakasasiakirjoista kuvauksia lasten ja nuorten arkielämästä ja siitä, millaisia tekijöitä lastensuojelussa on eri aikakausina pidetty tärkeänä tietona. Asiakirjoja aineistoinaan käyttävissä sosiaalityön tutkimuksissa (esim. Satka 1995; Pekkarinen 2010) on todettu sosiaalityön dokumentoinnin kehityksen heijastelevan sosiaalityön teorioiden ja käytäntöjen kehitty-

---

2 Esimerkiksi virheellisten tietojen korjaamisesta ks. Henkilötietolaki 523/1999, 29 §; Laaksonen ym. 2011, 43–45.

mistä. Esimerkiksi Elina Pekkarinen (2010, 169–171) on todennut niin rakenteellisten, yhteiskunnallisten, lainsäädännöllisten kuin sosiaalityön ideologisten ja teoreettistenkin painotusten muutosten heijastuvan sosiaalityöntekijöiden työskentelyyn ja näkyvän asiakirjoissa läpi vuosikymmenten. Tutkimukset kertovat samalla siitä, että asiakirjojen kulttuuris-historiallisen todistusarvon näkökulmastakaan ei ole yhdentekevää, millaisia asioita asiakkaiden henkilökohtaisesta elämästä otetaan kirjaamisen kohteeksi tai miten asiakirjat laaditaan.

Kollektiivisuuden kautta asiakirjatieto saa merkityksensä vaikkapa tilanteessa, jossa asiakasprosessiin liittyviä asiakirjoja linkitetään toisiinsa lastensuojelun asiakassuunnitelmia laadittaessa. Tämä tapahtuu yhdistämällä aiempaa asiakirjatietoa nykyhetken tietoon tulevaisuuden suunnittelun pohjaksi. (Huuskonen & Vakkari 2010, 9–11.) Työntekijät käyttävät asiakaskertomusta lisäksi valmistellessaan muita dokumentteja esimerkiksi oikeudelle ja hallinnollisiin tarpeisiin (Askeland & Payne 1999, 57). Tarja Pösön ja Tuija Erosen (2015) tutkimuksen mukaan sosiaalityöntekijät (uudelleen)lukevat, (uudelleen) kirjoittavat ja (uudelleen)käyttävät lastensuojelun asiakirjoja koko asiakasprosessin ajan, jolloin tulkintaa lapsen tilanteesta rakennetaan toistuvasti uudelleen. Saila Huuskonen ja Pertti Vakkari (2010, 11) kuvaavat, miten sosiaalityössä perinteisesti arvostettu narratiivinen ja holistinen asiakastieto fokusoituu lastensuojelun asiakaskertomuksen kirjoittamiseen ja kaiken muun tiedon linkittämiseen siihen. Kollektiivisuudella on tärkeä merkitys silloin, kun sosiaalityöntekijä lukee aiempia asiakkuuteen liittyviä tekstejä laatiessaan lastensuojelun asiakassuunnitelmaa tai huostaanottopäätöstä. Tekstin tuottaminen ja käyttäminen kietoutuvat tällöin selkeästi yhteen. (Huuskonen & Vakkari 2010, 9.) Asiakastietojärjestelmä ei helpota sosiaalityöntekijöiden työtä yleiskatsauksellisen tiedon saamiseksi asiakkaan tilanteesta. Kokonaisvaltaista kuvaa on vaikea hahmottaa, koska tieto on hajallaan asiakastietojärjestelmän eri moduuleissa. (Emt. 2010, 11.) Mikäli asiakirjan teksti on moneen kertaan tulkittua ja suodatettua, siitä voi jäädä pois asiakkaan näkökulmasta merkityksellistä tietoa. Saila Huuskosen ja Pertti Vakkarin kuvauksessa (2010, 9, 11) liittyyvät yhteen niin asiakirjojen kontekstuaalisuuteen sisältyvä hallinnollis-juridinen ja toiminnallis-tekninen ympäristö kuin asiakirjojen evidentialisuus, kollektiivisuus ja historiallisuuskin.

Historiallisuus tarkoittaa Marjo Rita Valtosen (2005, 32–34) jaottelussa asiakirjan merkityksen muuttumista elinkaarensa aikana. Sisällytän historiallisuuteen erityisesti Gurid Aga Askelandin ja Malcolm Paynen (1999, 59) esiin tuoman ajatuksen asiakirjojen muuttuvasta yleisöstä. Asiakirjalle voi tulla pitkään sen laatimisen jälkeen konkreettisesti uusia lukijoita, jotka tulkitsevat lukemaansa eri tavoin. Kyse voi olla myös siitä, että asiakirjan lukijayleisöt – työntekijä mukaan lukien – muuttuvat saadessaan etäisyyttä dokumentointitilanteeseen. Tällöin tulkinta luetusta voi muuttua. (Emt.) Samalla kun asiakirjatiedon ajatellaan olevan pysyvää, lähes ikuista, se muuttuu lukemisen ja erilaisten yleisöjensä kautta aina uudelleenlaiseksi (Askeland & Payne 1999). Tämä tekee osaltaan asiakirjojen seurausista ennakoimattomia.

Kuten jo edellä kirjoittamastani voi päätellä, kirjoitettuun asiakirjatietoon liittyy tutkimusten valossa useanlaisia jännitteitä ja ristiriitaisuuksia, jotka tekevät asiakirjojen ominaispiirteistä monimerkityksisiä. Kun lukija, aika, paikka ja/tai näkökulma vaihtuvat, samalla muuttuvat asiakirjojen ominaispiirteiden merkitykset. Myöskään kirjoitetun ja puhutun tiedon keskinäinen suhde ei ole jännitteetön. Samanaikaisesti kun modernin elämän ajatellaan rakentuvan kirjoitetun järjestyksen varaan, teksteillä on useiden tutkimusten mukaan toissijainen asema esimerkiksi tutkimusaineistoina suhteessa puhuttuun tietoon. (Esim. Prior 2007, 345; Taylor 2008, 26–27.) Kiinnostavaa on, että sosiaalityön asiakasasiakirjojen kirjoittaminen on kuvattu usein sosiaalityön ytimeksi tai ydintaidoksi, jota ilman työn tekeminen olisi mahdotonta. Asiakasasiakirjojen taltioiminen ja asiakkuuksista kertyvän tiedon saanti asiakastietojärjestelmistä onkin nykypäivän sosiaalityöntekijälle yleensä itsestäänselvyys, jonka varaan työskentely asiakkaiden kanssa pitkälti rakentuu.³ Samalla kirjoitetaan toistuvasti siitä, miten sosiaalityön dokumentointi on alisteista sosiaalityöntekijän ja asiakkaan kasvokkaiselle vuorovaikutukselle, ”oikealle sosiaalityölle”. (Esim. Prince 1996; Healy & Mulholland 2007; Taylor 2008, 28; Roose ym. 2009, 329; Huuskonen ym. 2010b, 334.) Vaikka sosiaalityöntekijät pitäisivät dokumentointia tärkeänä, vielä tärkeämpänä he pitävät asiakkaiden avuntarpeeseen vastaamista (Huuskonen ym. 2010b, 334). Tämän eettisen, sosiaalityöntekijöiden vastuullisuutta ja ammatillisista moraalia korostavan selityksen rinnalle haluan nostaa Katie Princen (1996, ix) kiintoisan näkemyksen. Hänen mukaansa dokumentointi ja siitä puhuminen tylsänä rutiinina on sekä asiakkaille että työntekijöille eräänlainen sumuverho. Tylsyyden usvaan verhottu sosiaalityön dokumentointi mahdollistaa kasvokkaisen vuorovaikutuksen priorisoinnin sekä dokumentointiin sisältyvän kompleksisuuden, ristiriitojen ja esimerkiksi vihan, pelon ja turhautumisen tunteiden ohittamisen. (Emt.)

Mikäli sosiaalityön asiakirjoja laadittaessa keskitytään hallinnollisten ja lainmukaisten tarpeiden palvelemiseen, Stefan Morénin (1999) mukaan tärkeäksi tulee se, mitä kirjoitetaan ja toissijaiseksi jää se, miten kirjoitetaan. Marjo Rita Valtosen (2005, 32–34) jäsenyykseen peilaten asiakirjojen kontekstuaalisuuden inhimillis-organisatorinen ympäristö voi jäädä tällöin ohitetuksi. Stefan Morén (1999) ilmaisee asian siten, että sosiaalityön ammatillisessa dokumentoinnissa tulisi laillisten ja yhteiskunnallisten vaatimusten ohella näkyä suhdeperustaisuus sekä kyky punnita erilaisia tarpeita ja näkökulmia. Myös Gurid Aga Askelandin ja Malcolm Paynen (1999) artikkelin keskiössä ovat suhteet: asiakirjojen kirjoittajien ja potentiaalisten lukijayleisöjen väliset (valta)suhteet sekä niihin sisältyvät tulkinnat todellisuudesta.

Suomalainen kunnallinen sosiaalityö on yhtäältä juridishallinnollista viranomais toimintaa, mutta toisaalta sitä voidaan kuvata erilaisissa suhteissa tapahtuvana ihmistyönä, joka rakentuu alan teoreettisten, eettisten ja menetelmällisten keskustelujen varaan. Suomalaiselle sosiaalityökehitykselle on kuitenkin ominaista vahva juridishallinnollinen pai-

3 Kaikkea työtehtävien hoitamisen kannalta tärkeää tietoa ei kuitenkaan löydy asiakastietojärjestelmistä eikä sosiaalityötä ole mahdollista tehdä ainoastaan dokumentoidun tiedon varassa (esim. Pösö 2010, 330; Räsänen 2014, 82–85, 89–90).

notus. Sosiaalihuollon työntekijöiden 1940-luvulla alkaneessa koulutuksessa keskityttiin vielä 1950-luvulle tultaessa huoltolakien ja hallinnollisen sääntelyn yksityiskohtaiseen läpikäyntiin. Vasta kyseisillä vuosikymmenillä alkoi case work -tyyppinen, Yhdysvalloissa ja Englannissa virinnyt ammatillinen työote saada meillä jalansijaa perinteisen huoltotyön rinnalla. (Satka 1995; Eskola 1981.) Yhtäältä voidaan ajatella kunnallisen sosiaalityön viranomaisuuden näkyvän yhä sosiaalityön asiakirjojen mieltämisessä faktapohjaisiksi ja todistusvoimaisiksi asiakkaita koskevassa päätöksenteossa (esim. Saurama 2002, 51–52). Toisaalta suomalaisen sosiaalityöhönkin osaltaan vaikuttaneessa Mary Richmondin (1917) kehittämässä case work -työskentelyyn pohjautuvassa sosiaalisen diagnoosin laadinnassa korostettiin huolellista asiakastapaukseen perehtymistä, jossa dokumentoinnilla on keskeinen merkitys. Mirja Satka (1995, 164–165) tuo esiin sosiaalityön viranomaistoimintana laaditun lainmukaisen asiakirjan ja case work -perinteeseen pohjautuvan asiakasasiakirjan (case record) välisen eron. Siinä missä asiakastapauksen juridinen prosessi korostaa tekstuaalisen esittämisen tarkkuutta ja muutoseikkojen täsmällistä noudattamista, yksilökohtaisen sosiaalityön prosessin suunnasta tekstiltä ei edellytetä samanlaista täsmällisyyttä. (Emt.) Lastensuojelun dokumentointi on tiiviisti sidoksissa juridishallinnolliseen päätöksentekoon, jolla voi olla lasten ja vanhempien henkilökohtaista elämää ratkaisevasti muuttavia seurauksia. Tästä syystä sosiaalityön dokumentointia koskeva tarkasteluni painottuu enemmän hallinnolliseen, tarkkaan kirjaamiseen.

Yksi tämän hetken ideologisista painotuksista sosiaalityössä on asiakkaiden osallisuuden korostaminen, mikä ulottuu vahvasti myös sosiaalityön dokumentointiin. Muun muassa äskettäisillä, sosiaalityön asiakkaiden dokumentointiosallisuuden tärkeyttä korostavilla yhteiskuntapoliittisilla linjauksilla (esim. Laaksonen ym. 2011, 41–42) ja lainsäädännöllä (HE 345/2014vp) pyritään asiakirjakäytäntöjä muuttamalla säätelemään valtion ja kansalaisen välistä suhdetta. Jill Berrickin ynnä muiden (2016) tutkimuskatsaus kertoo siitä, että lastensuojelukonteksteissa, joissa ollaan tekemisissä kiistanalaisten perhetilanteiden kanssa, vanhempien osallisuus päätöksenteossa voi helposti jäädä retoriselle tasolle. Kansainvälisissä tutkimuksissa on raportoitu sekä sosiaalityöntekijöistä (esim. taidot ja asenteet), rakenteista (esim. työntekijöiden näkökulmaa korostavat organisatoriset rutiinit ja oletukset) että vanhemmista itsestään (esim. haluttomuus tai kyvyttömyys osallistua) juontuvia esteitä osallistua lastensa sijoitusjärjestelyjä koskevaan päätöksentekoon. (Emt.) Oletettavaa on, että kyseiset osallisuuden esteet voivat heijastua myös dokumentointiosallisuuden toteutumiseen tai toteutumatta jäämiseen kiistanalaisissa sosiaalityön asiakastilanteissa.

Sosiaalityön dokumentoinnissa on siis nähtävissä erilaisia ristikkäisiä kehityskulkuja, jotka heijastelevat yhteiskunnallisten, ideologisten ja lainsäädännöllisten muutosten ohella sosiaalityön teorioiden ja käytäntöjen kehitystä. Sosiaalityön dokumentoinnin kehittämistä on pyritty kautta aikojen toteuttamaan osana ammatillisia käytäntöjä (esim. Richmond 1917; Wilczynski 1981). Sama painotus on nähtävissä esimerkiksi osallistavan dokumentoinnin työtavan kehittämissä Maunulan lastensuojelussa Helsingissä (Pyykönen

2012) sekä vuonna 2015 päättyneessä, Sosiaali- ja terveysministeriön rahoittamassa hankkeessa ”Lastensuojelutarpeen selvityksen kehittäminen Väli-Suomessa” (LasSe), jonka yksi pyrkimys oli osallistavan dokumentoinnin pilotointi (Rantanen ym. 2015, 25–26). Institutionaalista näkökulmasta sosiaalityön dokumentoinnissa korostuu palvelujärjestelmä- ja lainsäädäntökeskeisyys, jolloin sosiaalityön rooli on toimia lähinnä julkisen vallan edustajana. Ammatillisesta (asiantuntijuus)näkökulmasta sosiaalityön dokumentointi on puolestaan toimintaa, jonka toteuttamista ohjaa ammatillinen koulutus. Sosiaalityön dokumentointiin osallistuvat muutkin ammattilaiset, kuten sosionomit, lääkärit ja psykologit, mutta viimesijainen vastuu on sosiaalityöntekijöillä. (Mukaiillen Pösö 2016, 10.) Niin lainsäädäntö, koulutus kuin yhteiskuntapoliittiset linjauksetkin jättävät yksittäisille sosiaalityöntekijöille runsaasti harkintavaltaa dokumentoinnin toteuttamiseen sosiaalityön käytännöissä, mikä on osa asiakirjojen tämänhetkistä historiallisuutta.

2.2 Asiakasnäkökulma dokumentteihin

Sosiaalityön asiakkaista on tullut itseään koskevien asiakirjojen lukijoita vasta 1980-luvulta lähtien (Askeland & Payne 1999, 57). Kuten monissa muissakin maissa, myös Suomessa tämä mahdollistui asiakkaiden aseman parantamiseen tähtäävien lakimuutosten kautta (Sosiaalihuoltolaki 1982/710; Henkilörekisterilaki 1987/471). Tutkimuksellisesti asiakaslukijat näyttävät kuitenkin jääneen lähes kokonaan vaille huomiota. Sosiaalityön dokumentointitutkimuksissa asiakkaiden asiakirjoihin liittyvien näkemysten nähdään tulevan yleensä välillisesti julki joko työntekijöiden kirjaamiskäytäntöjä tutkimalla (esim. Günther 2015, 7) tai asiakirjojen sisältöjä analysoimalla (esim. Kääriäinen 2003; Roose ym. 2009). Kriittinenkin analyysi asiakirjojen sisällöistä ei kuitenkaan tuo esiin sitä, mitä asiakkaat ajattelevat heistä laadituista asiakirjoista ja niiden sisällöistä.

Asiakkaiden näkemyksiä itseään koskevista asiakirjoista on tutkittu hyvin vähän niin kansallisesti kuin kansainvälisestikin (kuitenkin esim. Prince 1996; Urek 2005; Eronen 2008) ja tyypillisesti se on tapahtunut asiakassuhteiden päättymisen jälkeen. Eniten on tutkittu asiakkaiden pääsyä itseään koskevien asiakirjojen äärelle tilanteissa, joissa lainmuutokset ovat mahdollistaneet heille asiakkuuksistaan kirjoitettujen tietojen saannin ja lukemisen (esim. Swain & Musgrove 2012; Goddard ym. 2013; Murray & Humphreys 2014). Tutkimuksellisen tarkastelun keskiössä ovat tällöin yleensä käytäntöjen kirjavuus ja tästä johtuvat monenlaiset hankaluudet, joita adoptoituina tai huostaanotettuina olleet ovat kohdanneet etsiessään tietoja omasta alkuperästään ja/tai huostaanottoonsa johtaneista tekijöistä. Näissä tutkimuksissa on kuvauksia myös heidän kokemuksistaan suhteessa asiakirjojen sisältöihin ja kirjoittamisen tapaan. Kuvauksissa korostuu sekä asiakirjasisältöjen että reaktioiden moninaisuus. Osalle asiakirjojen sisältö on pettymys jo siksi, että kirjauksia on hyvin niukasti, eivätkä ne tuo toivottua lisävalaistusta omiin varhaisvuosien tapahtumiin. Joillekin asiakirjasisällöt ovat shokeeraavia tuodessaan julki esimerkiksi salassa pidettyjä tietoja biologisista perhesuhteista: kuolleeksi luultu äiti onkin elossa tai

ainoaksi biologisen perheensä lapseksi itsensä luulleella onkin sisaruksia. Lisäksi asiakirjojen sävy voidaan kokea hyvin loukkaavana. Joillekin asiakirjat ovat yhdentekeviä, toisille niiden lukeminen on aiheuttanut identiteettikriisin, kun taas joillekin ne ovat olleet juuri se puuttuva palanen, jonka avulla identiteetin rakentaminen ja minuuden työstäminen kokonaiseksi on ollut mahdollista. (Emt.)

On selvää, että edellä mainittujen tutkimusten (Swain & Musgrove 2012; Goddard ym. 2013; Murray & Humphreys 2014) tuloksia tarkasteltaessa on otettava huomioon luettavina olleiden asiakirjojen konteksti- ja aikasidonnaisuus. Asiakirjasisällöt ja kirjoittamisen tapa ovat sidoksissa niin eri maissa asiakirjoja kirjoittavien sosiaalityöntekijöiden koulustaustoihin, palvelujärjestelmäkohtaisiin eroihin, lainsäädäntöön, yhteiskuntapoliittisiin linjauksiin kuin dokumentointiohjeistuksiinkin. Asiakkaina olleiden lukukokemuksiin vaikuttaa lisäksi aikaperspektiivin pituus. On eri asia, lukevatko asiakkin olleet äskettäin vai vuosikymmeniä sitten laadittuja asiakirjoja, sillä asiakirjasisällöt ovat muuttuneet sensitiivisemmiksi yhtäältä juuri siksi, että asiakkaista on tullut itsestään kirjoitettujen asiakirjojen lukijoita (Askeland & Payne 1999). Tutkimukset kertovat kaikesta huolimatta sekä asiakirjasisältöjen että niiden lukemisen ja tulkitsemisen moninaisuudesta. Ne kertovat lisäksi asiakkaan ja asiakirjan välisen suhteen vaihtelevuudesta yhdentekevistä aina identiteettiä horjuttavaan tai sitä rakentavaan.

Tässä tutkimuksessa olen kiinnostunut juuri asiakkaiden ja asiakirjojen välisistä suhteista. Ymmärrän sekä asiakkaat että asiakirjat aktiivisiksi toimijoiksi, joilla on erilaisia pyrkimyksiä osana lastensuojelun institutionaalista vuorovaikutusta. Dokumenteilla on sisältö, jonka kautta ne voivat osallistua muun muassa identiteettien, olosuhteiden ja erilaisen faktojen rakentamiseen. (Prior 2007, 358.) Asiakkaiden näkemyksiä itseään koskevista asiakirjoista voi käsitykseni mukaan selvittää ainoastaan asiakkailta kysymällä. Muodostuva kuva on aina puutteellinen, mutta tuo esiin asiakkaiden näkökulmaa enemmän kuin tähän saakka vallalla ollut välittynyt tieto asiakkaiden asiakirjoihin ja asiakirjakäytäntöihin liittyvistä näkemyksistä.

Tarja Pösön (2016, 9–11) ajattelua näkökulmitetusta huostaanotosta mukaillen myös sosiaalityön dokumentointi näyttää erilaiselta eri suunnista. Mikäli valitaan kulttuurinen, kokemuksellinen, institutionaalinen tai ammatillinen näkökulma, saadaan erilaista tietoa sosiaalityön asiakirjoista ja asiakirjakäytännöistä. Koska sosiaalityön dokumentointi on kompleksinen ilmiö, sitä tulee tarkastella erilaisista näkökulmista, käsitteellisistä paikannuksista ja tutkimusasetelmista käsin. Kukin niistä on rajallinen. Asiakaskokemusten perusteella ei voi esittää kattavaa arviota lastensuojelun dokumentoinnista, kuten ei liioin sosiaalityöntekijöiden näkemysten perusteella siitä, millaisia ovat asiakkaiden kokemukset lastensuojelun asiakirjoista ja asiakirjakäytännöistä. (Emt.) Asiakkaiden kokemuksellinen näkökulma on tärkeä, mutta ei sinänsä esimerkiksi työntekijöiden institutionaalista tai ammatillista näkökulmaa tärkeämpi tai oikeampi. Ajatuksena on, että tutkimuksellisesti syvälle pääseminen vaatii keskittymistä yhteen näkökulmaan. Tässä tutkimuksessa se on lastensuojelun asiakkaina olevien tai olleiden vanhempien näkökulma.

2.3 Dokumentit ja valta

Rakennan dokumenttien ja vallan kytköksen alkuaan Stefan Morénilta (1999, 332) omaksumani transformaation käsitteen ympärille. Esitän, miten ymmärrän tämän tutkimuksen näkökulmasta sen, millaisia vaiheita transformaatioprosessiin eli kansalaisen arkitiedon saattamiseen sellaiseen muotoon, että se on auttamisjärjestelmän näkökulmasta hyväksyttävää ja käytettävää, voi sisältyä.

Asiakkuus ja autetuksi tuleminen edellyttävät apua hakevalta ihmiseltä yleensä jonkinasteista halua ja kykyä jakaa omaa elämäänsä koskevaa tietoa ammattilaisen kanssa. Mitä useampia auttajatahoja tilanne vaatii, sitä useammat sosiaalityön sisäisen ja ulkoisen viranomaisverkoston työntekijät hyödyntävät asiakkaan alun alkaen henkilökohtaista tietoa, jota tallennetaan ja siirretään pääosin erilaisina asiakirjoina. Henkilökohtaisesta tiedosta tulee auttamisprosessissa instituutioiden virallisesti hallitsemaa ja avuntarvitsija muuttuu itseään koskevan tiedon haltijasta myös tietämisen kohteeksi. (Clark & McGhee 2008, 10–11; Clapton 2008, 136.) Tiedon omistajuussuhteissa tapahtuvien muutosten lisäksi kansalaisen ja auttamisjärjestelmän kohdatessa tapahtuu kielellinen ja käsitteellinen muutos arkipuheesta auttamisjärjestelmän ammattikieleen. Stefan Morén (1999, 332) on nimittänyt kyseistä siirtymää transformaatioksi, jonka myötä ihmisistä tulee auttamisjärjestelmälle helpommin lähestyttäviä, sillä organisaatiolla on valtaa määrittellä vallitsevat puhe- ja dokumentointitavat. Hän nostaa transformaation käsitteen teoreettiset kytkennät organisaatiotutkimuksesta, jota Yeheskel Hasenfeld (1983; 1992) edustaa. Mikäli asiakkaat eivät kykene mukautumaan institutionaaliseen kieleen tai vastustamaan sen käyttämistä, tilanne voi olla heidän kannaltaan ongelmallinen.

Siihen, miten hyvin tai huonosti kansalaisten arkikieli ja auttamisjärjestelmän viranomais- ja asiantuntijakieli kommunikoivat keskenään, vaikuttavat kohtaamistilanteiden olosuhteiden ohella psykologiset ja tulkinnalliset tekijät (Askeland & Payne 1999, 55–56). Järjestelmän kieli voi taipua huonosti asiakkaiden raskaiden kokemusten ja tunteiden käsittelyyn. Sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden väliset luokka-, sukupuoli- ja sosiaaliset erot voivat lisätä tulkintavaikeuksia puolin ja toisin (emt. 59–60). Aina on olemassa myös asioita, joista kysymiseen tai kertomiseen ei syystä tai toisesta ole kykyä tai halua sen enempää asiakkailla kuin työntekijöilläkään. Tyypillisesti tällöin ovat kyseessä kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti tabuluonteisina pidetyt asiat, ongelmat ja ilmiöt. (Pohjola 2009, 76–81; Pösö 2009, 161–162.)

Kohtaamistilanteissa kaikkea ei aina myöskään muisteta kertoa tai kysyä. Asiakkaat ja työntekijät voivat käyttää kertomatta ja kysymättä jättämistä tietoisestikin suojatakseen tai mahdollistaakseen jotakin tärkeäksi kokemaansa. Kimmo Ketola ja tutkijakumppanit (2002) kirjoittavat Gregory Batesonin (1987) innoittamana nonkommunikaatiosta eli kommunikoimatta jättämisestä inhimillisessä vuorovaikutuksessa. Vaikenemisesta, asioiden salaamisesta tai kommunikaatiosta kieläytymisestä voi tulla merkittävää tilanteissa, joissa itsensä tai tärkeänä pitämänsä asian tai ihmisen suojele tuntuu välttämättömältä. Nonkommunikaatio voi mahdollistaa jotakin arvokasta, vaikkapa palvelun tai etuuden

saamista. Kertomatta jättämisen taustalla voi olla esimerkiksi ajatus siitä, että kommunikaatio muuttaisi tapahtumien kulkua tai luonnetta olennaisesti. (Emt. 7–9.) Vaikka kertomatta ja kysymättä jättämiseen ei aina sisälly vallan elementtejä, sekä asiakkaat että työntekijät voivat pyrkiä tietoisestikin käyttämään valtaa nonkommunikaation avulla.

Vaikka asiakkailla on periaatteessa valtaa päättää, millaisia asioita henkilökohtaisesta elämästään apua hakiessaan kertovat ja mitä jättävät kertomatta, kyse voi olla enemmän näennäisistä kuin todellisista vallankäytön mahdollisuuksista. Käsiteltävien asioiden arkaluontoisuuden lisäksi instituution odotukset, asiakkuuksien pituudet sekä interventioiden laatu ja määrä ovat sidoksissa valtaan. Asiakkaiden asema on vaihteleva sekä erilaisten palveluiden välillä että niiden sisällä, joten kaikkialla valtakysymykset eivät nouse samalla tavalla keskeisiksi. Vähiten valtaa on asiakkailla, joihin kohdistuu tai voi kohdistua pakkokeinojen käyttämistä. Niin ikään asiakkaiden väliset yksilölliset, sosiaaliset ja kulttuuriset erot vaikuttavat siihen, millaiset asiat he mieltävät henkilökohtaisiksi ja mitä katsovat voitavansa jakaa auttamisjärjestelmän työntekijöiden (esim. Clark & McGhee 2008) ja mahdollisesti paikalla olevien läheistensä kanssa. Joskus kommunikoinnin minimointi (Buckley ym. 2011, 105) tai eri mieltä oleminen sosiaalityöntekijän kanssa (Roose ym. 2009, 324) voi olla ainoa valta, mitä asiakkaalla on. Tiedon tuottamisen tilanteet ovat näin ollen sosiaalityössä vaihtelevia ja monimutkaisia. Käsiteltävien asioiden henkilökohtaisuus on sidoksissa kirjattaviksi valikoituvien asioiden osittaisuuteen, sillä jo nonkommunikaation myötä osa mahdollisesti tärkeästä tiedosta jää sanallistamatta.

Tulkitessaan ja kääntäessään puhuttua ja esimerkiksi kotikäynneillä havainnoitua kirjoitetulle kielelle sosiaalityöntekijä tekee asiakkuudesta todennettua ja jäljitettävää. Voidaan ajatella Stefan Morénin (1999) tavoin, että dokumentointi on apua hakevan ihmisen tie asiakkuuteen. Kun sosiaalityöntekijä käyttää kieltä organisaation suunnasta kuvataksien asiakasta ja tämän elämäntilannetta, kyseessä on vallitseva sosiaalityön dokumentointikäytäntö, joka liittyy valtaan ja sosiaalisiin suhteisiin. Tieto ja valta sisältävät toisensa, sillä sosiaalityöntekijöillä on valtaa määrittellä asiakasta elämäntilanteessaan, valikoida asiakkuuden kannalta tärkeiksi katsomansa tiedot ja päättää asiakastietojärjestelmien ja muiden reunaehtojen puitteissa siitä, millaisia sanamuotoja ja sävyä kirjoittaessaan käyttää. (Esim. Prince 1996; Tice 1998, 8–10; Morén 1999; Kääriäinen 2007, 247–249; Clark & McGhee 2008; Roose ym. 2009; Huuskonen ym. 2010b, 333–334.) Asiakkaiden kannalta tärkeää tietoa voi jäädä eri syistä dokumentoimatta ja valikoidut asiakirjasällöt voivat luoda asiakkaasta esimerkiksi moraalisesti arveluttavan kuvan (esim. Tice 1998, 8–10; Urek 2005; Roose ym. 2009).

Asiakirjoja laadittaessa tietoja asiakkaista ei ainoastaan kirjata (record), vaan tiedot on koodattava uudelleen (recode) organisaation tehtävään ja esimerkiksi asiakastietojärjestelmän vaatimuksiin sopiviksi (Hall ym. 2006; Gillingham 2013, 436–438). Uudelleen koodaaminen, toisin käsitteellistettynä transformaatio, koskee niitä tietoja, jotka suodattuvat kirjattaviksi ja se on väistämätön osa asiakirjojen laatimista. Koska kaikkea asiakkaita koskevaa tietoa ei voi eikä tarvitse kirjata, tiedosta poimitaan toteutettavan tehtävän kannalta

oleelliset asiat (O’Sullivan 2011, 14). Amanda Lees (2017, 900–901) kirjoittaa siitä, miten lastensuojelun ammattilaisten on siirryttävä käytännön syvätasolta, jossa perheiden elämä on usein monimutkaista, epävarmaa ja emotionaalisesti haastavaa, kohti tietoa, joka sopii jaettavaksi esimerkiksi tiimien ja organisaatioiden välillä sekä mahdollisesti oikeuden käsittelyssä (emt.). Suhdeperustainen, asiakkaiden yksilöllisten tilanteiden ja elämänhistorian tuntemiseen perustuva asiakassuhteen aikana kertyvä tieto voi olla hankalasti muunnettavissa dokumentoitaviksi kuvauksiksi. Osa suhdeperustaisesta tiedosta jää myöhemmin tavoittamatta, mikäli käytettävissä ovat ainoastaan asiakastietojärjestelmästä löytyvät tiedot. (Pösö 2010, 330.)

Myös asiakastietojärjestelmien sallimat asiakirjojen muodot vaikuttavat jaetun ymmärryksen syntymiseen asiakirjasisällöistä. Sekä brittiläisessä että australialaisessa tutkimuksessa on toistuvasti tuotu esiin, miten pitkälle strukturoidut asiakastietojärjestelmät ovat epäonnistuneet lasten ja perheiden tilanteiden kompleksisuuden ja monimuotoisuuden tavoittamisessa. Kun tavanomaiset arjen tapahtumat on irrotettava kontekstistaan ja koodattava uudelleen täyttämään asiakirjojen ja toteutettavien tehtävien edellytyksiä, pelkistäminen voi jättää tapahtumien merkityksen tavoittamatta. (Gillingham 2013.) Tunnetiedon ja pienten yksityiskohtien suodattaminen pois dokumentoidusta tiedosta voi luoda jännitteitä ja turhautumista sekä hankaloittaa jaetun ymmärryksen saavuttamista moniammatillisessa yhteistyössä ja päätöksenteossa (Lees 2017). On lisäksi huomattava, että asiakirjojen laatijat eivät ole niiden ainoita luoja. Sosiaalityö on osa sosiaalisten suhteiden verkostoa. Kyseinen muista ammattilaisista, asiantuntijoista, asiakkaista ja heidän läheisistään koostuva suhdeverkosto on luomassa asiakirjoja sosiaalityöntekijän ohella. (Esim. Prince 1996; Askeland & Payne 1999, 56–57; Kääriäinen 2004, 97–98; Pösö 2004, 48–54; Hennem 2011.)

Useissa maissa lainsäätäjät sallii asiakkaille asiakirjojen lukemisen ohella niiden korjaamisen tietyillä ehdoilla. Mikäli asiakas onnistuu vaikuttamaan kirjaamiseen itselleen mielisillä tavalla, asiakirja kannattelee informaatiota, joka voi olla hänelle eduksi nykyhetkessä tai tulevaisuudessa. Asiakirja on aina osittainen konstruktio myös asiakkaan taholta, joten asiakkaita voidaan pitää asiakirjojen kanssakirjoittajina. Lisäksi asiakkaan lähipiiri voi vaikuttaa asiakirjojen sisältöön vaikkapa suoralla yhteydenotolla työntekijään. Asiakirjoihin vaikuttamisella voi olla vaikutuksia sosiaalityön ammatilliseen harkintaan, päätöksentekoon ja toimintaan. (Askeland & Payne 1999, 56–57.) Sosiaalityön dokumentointiin sisältyvä valta voi olla liikkuvaa ja vaihtelevaa työntekijän, organisaation ja asiakkaan välillä. Lain edellyttämänä käytäntönä dokumentointia voidaan joka tapauksessa pitää ihmisten ja yhteiskunnan välisten valtasuhteiden ilmentäjänä (Morén 1999).

Niin sosiaalityön dokumentointitutkimuksessa (esim. Prince 1996; Morén 1999; Kääriäinen 2003, 180; Roose ym. 2009), viimeaikaisessa sosiaalihuollon dokumentointiohjelmassa (Laaksonen ym. 2011) kuin lainsäädännössäkin (HE 345/2014vp) on nähtävissä pyrkimys ihmisten ja yhteiskunnan välisten valtasuhteiden lieventämiseen osallistavan dokumentoinnin avulla. Tarkoituksena on vaikuttaa asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välisiin

valtasuhteisiin purkamalla asiakkaiden ja asiakirjojen jännitteistä suhdetta asiakkaiden dokumentointiosallisuutta vahvistamalla. Osallistavalla dokumentoinnilla tarkoitetaan yleensä eriasteista asiakkaan ja työntekijän yhdessä kirjoittamista tai asiakkaalle suotua mahdollisuutta lukea ja kommentoida itseään koskevia asiakirjatekstejä. Asiakkaan mukaan ottamista itseään koskevien asiakirjojen tekemiseen pidetään eettisen toiminnan perustana (Laaksonen ym. 2011, 12). Asiakkaiden dokumentointiosallisuuden korostamisessa voi kuitenkin piillä eettinen ja vallankäytöllinen dilemma, koska asiakkaat itse eivät ole olleet juuri lainkaan mukana dokumentointiin liittyvässä tutkimuksessa eivätkä dokumentointiosallisuuden määrittelyissä.

3 DOKUMENTOINNIN ERITYISKYSYMYKSET LASTENSUOJELUSSA

3.1 Lastensuojelu dokumentoinnin kontekstina

Lastensuojelu ei ole dokumentoinnin kontekstina yksiselitteinen tai ristiriidaton. Lasten ja vanhempien välillä voi olla eturistiriitaa ja käsitykset lastensuojeluasiakkuuden taustalla olevista asioista ja tapahtumista saattavat olla kaikilla osapuolilla toisistaan poikkeavia. Samoin kuin esimerkiksi dokumentointi tai huostaanotto, lastensuojelu näyttäytyy erilaisena sen mukaan, tarkastellaanko sitä institutionaalista, ammatillisesta vai asiakaskokemuksellisesta näkökulmasta (mukailten Pösö 2016, 9–11). Institutionaalinen tarkastelu tuo näkyviin palvelujärjestelmän ja lainsäädännön lastensuojelua määrittävinä tekijöinä. Ammatillisesta näkökulmasta lastensuojelu taas on toimintaa, jota toteuttavat sosiaalityöntekijöiden lisäksi muun muassa perhetyöntekijät, psykologit ja lääkärit omien koulutustensa lähtökohdista. Asiakaskokemusten näkökulma puolestaan tuo esiin lastensuojelua lasten, vanhempien ja muiden läheisten kokemusten kautta elettyinä ja koettuna. (Emt.) Koska eri näkökulmien olemassaolon tunnistaminen helpottaa hahmottamaan lastensuojelua dokumentoinnin kontekstina, kuvaan seuraavaksi lyhyesti niistä kutakin. Tarkoitukseni ei ole esittää tyhjentävää, vaan ainoastaan pääpiirteittäinen kuvaus luvusta 4 alkavan empiriaosuuden pohjaksi.

Kun vanhemmuutta tarkastellaan lainsäädännön kautta lastensuojelun *institutionaalista näkökulmasta*, vanhemmuuden katsotaan sisältävän oikeuksien ohella vastuita ja velvoitteita, joista ensisijainen on vanhempien velvollisuus huolehtia lastensa hyvinvoinnista (Lastensuojelulaki 417/2007, 2 §; Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 361/1983). Vanhempien huolenpitotehtävää pyritään Suomessa tukemaan kaikille lapsiperheille tarkoitetuilla universaaleilla palveluilla, joista neuvola on yksi esimerkki. Aina ja kaikissa, esimerkiksi perheiden kohtaamisissa erilaisissa kriisitilanteissa yleisten palveluiden kautta saatava tuki ei kuitenkaan ole riittävää. Tällöin muuta saatavissa olevaa apua ja tukea voidaan täydentää lastensuojelun tarveharkintaisilla palveluilla, joista valtaosa toteutetaan avohuoltona. Laaja palveluvalikoima ja avohuoltopainotteisuus ovat ominaisia suomalaiselle ja pohjoismaalaiselle hyvinvointi- ja palveluorientoituneelle lastensuojelulle. Suojelukeskiselle orientaatiolle, jota toteutetaan esimerkiksi Yhdysvalloissa, on sen sijaan leimallista korkean kynnyksen suppea palveluvalikoima ja lastensuojelun vastentahtoisuus. (Pösö 2007, 74; Pösö 2016, 24.) Suomalaisen lastensuojeluasiakkuuksien kirjo vaihtelee

ääripäissään yhdestä avoimuuden tapaamisesta vuosikymmeniä kestäväan sijaishuollon asiakkuuteen. Tämä heijastuu lastensuojelun asiakkuuksista laadittujen asiakirjojen määrään, sisältöihin ja käyttötarkoituksiin, joissa on suurta yksilö- ja perhekohtaista vaihtelua.

Julkisen valta määrittää lainsäädännön, keskeisimmin lastensuojelulain (417/2007) kautta sitä, mitä lastensuojeluna voi, saa ja täytyy tehdä. Kunnat puolestaan toimeenpanevat lastensuojelun julkista tehtävää, jonka ytimenä on varmistaa lapsen edun toteutuminen siten, että lapsen tai nuoren kasvuolosuhteet tai oma käyttäytyminen eivät vaaranna terveyttä ja kehitystä tilanteessa, jossa lapsen/nuoren katsotaan olevan lastensuojelulain mukaisten palvelujen ja tukitoimien tarpeessa (Lastensuojelulaki 417/2007, 27 §). Suomessa on yli 300 kuntaa ja niiden välillä on vaihtelua siinä, miten lastensuojelutehtävää *ammattillisesta näkökulmasta* toteutetaan (Heino 2013, 102–103). Vaikka lastensuojelua tekevät ja dokumentoivat sosiaalityöntekijöiden ohella muutkin ammattilaiset, heidän roolinsa on tuoda omaa asiantuntemustaan lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän työskentelyn tueksi.¹ Heidän toimintaansa ei aina mielletä lastensuojeluksi, sillä lastensuojelun institutionaalista tehtävää tukevat toiminnot sijaitsevat usein fyysisestikin erillään toisistaan. Omassa tarkastelussani sosiaalityöntekijöiden työ on keskiössä, sillä he vastaavat viime kädessä siitä, mitä lastensuojeluna ja lastensuojelun dokumentointina tehdään.

Ammatillisessa toiminnassa lainsäädännön toimeenpanoon yhdistyvät sekä tapauskohtainen tulkinta että harkinta, jotka pohjautuvat sosiaalityöntekijöiden koulutukseen ja sen sisältämiin eettisiin ja teoreettisiin lähtökohtiin, erilaisiin yhteiskuntapoliittisiin linjauksiin ja ohjeistuksiin (esim. Laaksonen ym. 2011; Kananaja ym. 2013, 38; Lavikainen ym. 2014) sekä kulttuurisiin käsityksiin hyvästä lapsuudesta ja vanhemmuudesta. Lisäksi työyhteisö- ja yksilökohtaiset toiminnan tavat muovaavat sitä paikalliskulttuuria, jossa lastensuojelutyötä kulloinkin toteutetaan.

Lapsen etu päätöksiä ensisijaisesti ohjaavana käsitteenä ei ole teoreettisesti yksiselitteinen eikä yksittäisissä ratkaisuissa kovinkaan erottelukykyinen. Sosiaalityöntekijän tapauskohtaisella tulkinnalla ja harkinnalla onkin lastensuojelun päätöksenteon sisältöjä määriteltäessä merkittävä rooli. (Pösö 2012, 78–81.) Kun lapsen edun toteutumista arvioidaan, vanhemmuus tulee samalla arvioinnin ja kirjaamisen kohteeksi. Sosiaalityöntekijöillä, muilla asiantuntijoilla, lapsilla ja vanhemmilla voi olla riittävästä ja hyvästä vanhemmuudesta toisistaan poikkeavia näkemyksiä. Käsitteellisesti tällöin liikutaan kiistanalaisten perhesuhteiden alueella (Pösö 2008; Forsberg & Autonen-Vaaraniemi 2012). Monimutkaisissa ja kiistanalaisissa tilanteissa on lastensuojelutehtävän toteuttamiseksi keskeistä ottaa kantaa siihen, minkä ajatellaan olevan lapselle riittävää ja hyvää huolenpitoa. Lasten oikeudet ovat aina ensisijaisia vanhemmuusoikeuksiin nähden. (Laakso 2012; Pösö 2016, 11–13.)

Äärimmäisissä tilanteissa lapsen etu ja oikeudet pyritään turvaamaan siirtämällä lapsi vanhempiensa kasvatuksesta ja huolenpidosta julkisen vallan kasvatettavaksi ja huollettavaksi sekä rajoittamalla lapsen ja vanhemman tapaamisia ja muuta yhteydenpitoa (esim.

¹ Lastensuojelulain (417/2007) 14 §:n mukaan ”Kunnan on huolehdittava siitä, että lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä on käytettävissään lapsen kasvun ja kehityksen, terveydenhuollon, oikeudellista sekä muuta lastensuojelutyössä tarvittavaa asiantuntemusta.”

Huhtanen 2001; Helavirta ym. 2014).² Huostaanotto prosessi käynnistyy sosiaalityöntekijän harkinnan mukaan. Huostaanoton työparityöskentelynä toteutettavaan valmisteluun ja päätöksentekoon kuuluu perusteiden ja näytön tarkka punninta, kirjaaminen ja asianosaisten mahdollisuus tulla kuulluksi. Huostaanottoa koskevassa päätöksenteossa lainsäädäntö on keskeistä ja siinä määritty selkeästi huostaanoton viimesijaisuus. (Pösö 2016, 15–16.)³

Lapset ja vanhemmat tulevat lastensuojelun asiakkuuteen vaihtelevista tilanteista omine henkilöhistorioineen, tarpeineen ja odotuksineen. Odotukset voivat olla median erilaisten lastensuojelukuvausten, muiden kulttuuristen käsitysten tai omien aiempien viranomaiskokemusten värittämiä. Odotuksiin voi sisältyä yhtä lailla toivoa autetuksi tulemisesta kuin pelkoa perhesuhteisiin tai vanhemmuusoikeuksiin puuttumisen mahdollisuudesta. Lapsen edun toteutumisen arviointi koskettaa lapsena olemisen ohella vanhempana, isänä ja äitinä olemista ja voi mennä hyvin henkilökohtaisina ja yksityisinä pidettyjen asioiden alueelle. Jokaiselle lapselle, äidille ja isälle kyseessä ovat ainutkertaiset kokemukset siitä, mitä lastensuojelu on, kun sitä katsoo eripituisten ja erilaisia interventioita sisältävien asiakkuuksien kautta elettyinä ja koettuna. Voi olla, että lastensuojelun asiakkuus ei ole *asiakaskokemusten näkökulmasta* sen jännitteisempää kuin minkään muunkaan lapsiperheiden auttamiseen suuntautuneen palvelun piirissä oleminen. On kuitenkin selvää, että vanhempien ja lasten suhteisiin puuttuminen ja niiden uudelleenjärjestely sekä mahdollisuutena että toteutuneena tekevät osalle vanhemmista lastensuojelusta erittäin jännitteisen kontekstin (esim. Oranen 1997; Featherstone 1999; Buckley ym. 2011; Schofield ym. 2011; Syväälä 2013; Smithson & Gibson 2016).

Kaikki edellä kirjoitettu heijastuu lastensuojelun dokumentointiin. Asiakirjat tukevat lastensuojelun lainsäädännöllistä tehtävää ja niitä kirjoitetaan lastensuojelun ammatillisissa käytännöissä. Juridishallinnollisesta näkökulmasta asiakirjasisältöjen tehtävänä on toimia lastensuojelussa ja mahdollisesti hallinto-oikeudessa tehtävien päätösten perusteluina. Lastensuojelun asiakirjoissa institutionaaliseen yhdistyy henkilökohtainen. Lastensuojelun havaintomaailmasta valikoituja asioita tähdentävinä teksteinä ne valottavat lasten ja vanhempien elämästä kuitenkin vain osia (esim. Saurama 2002, 64; Kääriäinen 2006, 45, 47–48). Kun vanhemmat lukevat itseään koskevia lastensuojelun asiakirjoja, he luke-

2 Tämä voi tapahtua sekä sosiaalityöntekijöiden, yli 12-vuotiaan lapsen ja vanhempien samanmielisyyteen pohjautuen, jolloin puhutaan suostumukseen perustuvasta huostaanotosta tai vastentahtoisesti yhden tai useamman asianosaisten vastustaessa, jolloin puhutaan tahdonvastaisesta huostaanotosta. Ensimmäisessä tapauksessa päätöksen tekee viranhaltija ja jälkimmäisessä tapauksessa hallinto-oikeus. (Lastensuojelulaki 417/2007, 43 §; Pösö 2016, 18–19.)

3 Lastensuojelulain (417/2007) 40 §:n mukaan ”Lapsi on otettava sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen huostaan ja järjestettävä hänelle sijaishuolto, jos 1) puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kasvuolosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä; tai 2) lapsi vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään käyttämällä päihkeitä, tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon tai muulla niihin rinnastettavalla käyttäytymisellään. Huostaanottoon ja sijaishuollon järjestämiseen voidaan kuitenkin ryhtyä vain, jos: 1) 7 luvussa tarkoitettut toimet eivät olisi lapsen edun mukaisen huolenpidon toteuttamiseksi sopivia tai mahdollisia taikka jos ne ovat osoittautuneet riittämättömiksi; ja 2) sijaishuollon arvioidaan olevan 4 §:n mukaisesti lapsen edun mukaista.”

vat niitä institutionaalisen tai ammatillisen näkökulman sijaan asiakaskokemuksellisesta näkökulmasta. Tämä on muista poikkeava, yksittäisten vanhempien ja asiakirjojen käyttö-tarkoitusten mukaan vaihteleva näkökulma. Näin ollen asiakirjoille voi rakentua vanhempien näkökulmasta monenlaisia, myös institutionaalista ja ammatillisesta näkökulmasta eräviä tehtäviä.

3.2 Vallan ja valvonnan kohteena olemisen käsitteellisenä näkökulmana

Vallan ja valvonnan kohteena olemisen käsitteellistä näkökulmaa rakentaessani tukeudun pääasiassa sellaiseen valtatutkimukseen, jossa Michel Foucault'n ajattelua on sovellettu sosiaalityöhön ja lastensuojeluun. Valintani perustuu siihen, että tutkimukseni operoi lastensuojelun käytäntöjen tasolla, jolloin soveltavilla välitason teorioilla on metatason teorioita enemmän annettavaa suhteessa tutkimaani ilmiökenttään (Juhila 2009, 50–51). Koska valtaa nähdään nykyisin olevan kaikkialla, eikä tulevan ainoastaan ylhäältäpäin, sitä on tärkeää tutkia empiirisesti ”lattiatasolla”, kuten Petteri Pietikäinen (2010, 8) kirjoittaa.

Kuten edellä kuvasin, laki antaa lastensuojelussa työskenteleville sosiaalityöntekijöille valtaa ja velvollisuuden puuttua yksityisinä pidettyihin perhesuhteisiin tilanteissa, joissa lasten oikeuksien ja edun toteutuminen sitä edellyttää. Asiakkaan ja sosiaalityöntekijän kohdatessa sosiaalityöntekijällä on jo lain suoman asemansa takia muita enemmän valtaa määrittellä lapsen ja/tai vanhempien pääasialliset ongelmat ja niihin parhaiten soveltuvat toimenpiteet. Kyse on lisäksi sosiaalityöntekijän ammatilliseen asiantuntijuuteen liittyvästä tiedon omistamisesta, käyttämisestä ja näihin sisältyvästä vallasta. Yleensä vallan käyttäminen ei kuitenkaan tarkoita sosiaalityöntekijän taholta tapahtuvaa sanelua, vaan enemmänkin suostuttelevaa valtaa, jonka tarkoituksena on vanhempien auttaminen. (Mukaien Juhila 2006, 89–90, 235.)

Usein asiakkaita normalistava objektivointi ja oman toiminnan pohdintaan kannustava subjektivointi kietoutuvat toisiinsa sosiaalityön käytännöissä (Juhila 2009, 52). Lastensuojelussa tämä voi todentua vanhempien suostumisena heille tarjottuun asiakasasemaan avoimuuden palveluiden käyttäjinä. Palvelu voi olla esimerkiksi päihdekuntoutusta, jonka tarkoituksena on auttaa lapsia ja vanhempia kuntoutumaan päihdekeskeisestä arjesta sekä vahvistaa vanhemmuutta ja vastuuta lapsista siten, että vanhemmat ottavat vastuun teoistaan, lasten tunteista ja kokemuksista (Hyytinen 2013, 262). Päihteidenkäytön määrittely lapsia uhkaavaksi ongelmaksi sekä vanhempien ohjaaminen päihdeongelmansa hoitamiseen ja vastuulliseen vanhemmuuteen ovat tällöin pyrkimystä normalistavaan objektivointiin. Subjektivointia tapahtuu, mikäli päihdeettömästä arjesta tulee vanhempien oma tavoite, johon he sitoutuvat ja jonka eteen he ovat valmiita työskentelemään omaa toimintaansa reflektoiden ja muuttaen. (Ks. Juhila 2009, 52–55.) Uudenlainen subjektivointi voi vähitellen näkyä niin vanhempien kuin lastenkin elämänolosuhteiden muutoksina.

Jollei edellä kuvaamani kaltainen, Michel Foucault'n ajattelusta kumpuava subjektivointi voima valta (Juhila 2009, 52–58) tuota toivottua tulosta, laki mahdollistaa lastensuojelussa

tahdonvastaiset toimet, mikä on poikkeuksellista moniin muihin sosiaalityön toimintaympäristöihin nähden. Kun sosiaalityöntekijät harkitsevat, suunnittelevat ja toteuttavat tahdonvastaisia toimenpiteitä, on perusteltua puhua ”jatkuvan epäsymmetrisistä”, Johanna Oksalan (2003) ja Suvi Keskinen (2008, 45–48) lukkiutuneiksi nimittämistä valtasuhteista, joissa ei voi tapahtua voimasuhteiden kääntymistä, vaikka asiakkaat sitä yrittäisivät. Lukkiutuneille valtasuhteille on ominaista niiden kiinnittyminen tiettyihin paikkoihin ja suhteisiin sekä jähmettyminen toistuvasti epätasapainoon. (Emt.) Lastensuojelutyötä toteutettaessa lukkiutuneet valtasuhteet kiinnittyvät ja tulevat näkyviksi paikoissa, joissa asiakkaita kohdataan: yleisimmin kodeissa ja sosiaalityöntekijöiden työhuoneissa, mutta myös erilaisissa perhekuntoutusta järjestävissä laitoksissa ja sijaishuoltopaikoissa. Valtasuhteiden lukkiutuessa vanhempien mahdollisuudet vallan käyttämiseen ovat sosiaalityöntekijöiden institutionaalisen asemansa suomaan viranomaisvallan käyttöön nähden minimaaliset.

Kun vanhempien ja sosiaalityöntekijöiden väliset suhteet lukkiutuvat valtaepätasapainoon, myös asiaskertomukset ja niiden sisältämä tieto heijastavat kyseistä valtasuhdetta ja epäsymmetriaa tekstivälitteisesti. Ne toimivat asiakasta objektiivoina. (Smith 1990, 79–80.) Tosin ilmaistuna esimerkiksi silloin, kun vanhemmista tulee vastentahtoisesti lastensuojelun toimenpiteiden kohteita, valtahierarkia tulee näkyväksi heistä laadituissa asiakirjateksteissä.

Ajattelen kuitenkin, että lastensuojelun asiakkuutta, asiakirjasuhteita ja -käytäntöjä on mahdollista tarkastella hierarkkisoivina suhteina ilman käsitteellistä sitoutumista pysyvään ja kaksijakoiseen valtakäsitykseen, jossa toisilla nähdään olevan valtaa ja toisilla ei. Vaikka tiettyjen tekojen ja diskurssien toisto – esimerkiksi vanhemmuuden arvioinnin kohteena oleminen ja siitä laaditut, mahdollisesti ongelmakeskeiset, toistuvasti kotiin postitettavat asiakirjat – voi lukkiuttaa valtasuhteita asiakkaiden ja työntekijöiden välillä, niiden jonkinasteinen vaihtelu on yleensä mahdollista. Valtasuhteiden lukkiutumisen aste määrittää sitä, millaisia vastustuksen ja toiminnan mahdollisuuksia vallan kohteilla on käytettävissään. (Ks. Keskinen 2008, 45–48.) Jos puhutaan huostaanotoista, oletettavasti valtasuhteiden lukkiutumisen aste on sitä vahvempi, mitä voimakkaammin vanhemmat vastustavat lapsen ottamista huostaan ja heikkenee vastaavasti sen mukaan, mitä voimakkaammasta suostuksesta on kyse. Valtasuhteiden lukkiutumisen aste voi näkyä esimerkiksi siinä, millainen ja kenen tieto määrittyy tärkeäksi, millaista tietoa dokumentoidaan, mitä jätetään dokumentoimatta ja millaisin seurauksin (ks. Chambon 1999, 61–62; Juhila 2009, 60–61).

Vanhempien kokemus suostuttelevasta, subjektiivointiin kannustavasta vallasta voi olla myönteinen, tai se voi olla jotain aivan muuta. Lastensuojelun toimenpiteet, dokumentointi mukaan lukien, voivat näyttäytyä henkilökohtaisina kokemuksina hyvin eri tavoin ja jopa päinvastaisina mihin sosiaalityössä on pyritty. Huostaanottoja koskevassa päätöksenteossa suostuttelun ja pakon välinen ero saattaa olla hiuksenhieno (esim. Schofield ym. 2011; Huhtanen 2001; Huhtanen 2016). Tuoreessa empiirisessä tutkimuksessa on todettu, että

niin suostumus kuin vastustuskin voi olla heikkoa tai vahvaa ja nimenomaan heikon suostumuksen ja vastustuksen rajapinta on varsin häilyvä (Pösö ym. 2016). Myöskään asiakkaiden tarpeet ja tarjottu apu eivät aina kohtaa. Vanhemmat kokevat esimerkiksi neuvojen antamisen hyödyttömäksi tilanteissa, joihin he olisivat toivoneet konkreettista lasten- ja kodinhoidollista apua (esim. Tuovinen-Kakko 2011, 76–77; Buckley ym. 2011, 104–106). Jo asiakkuuden alkuvaiheen keskusteluissa, joiden tarkoituksena on perheen tilanteen ja siihen pohjautuvan jatkotyöskentelyn tarpeen arviointi, voi aktivoitua lapsen menettämisen uhka. Näin saattaa käydä, vaikka työntekijät toimivat hienovaraisesti eikä tilanteisiin liity erityistä dramatiikkaa tai vakavaa huolta lasten hyvinvoinnista. (Oranen 1997.) Merja Laitisen ja tutkijakumppaneiden (2007, 63) mukaan kokemus arvioitavana olemisesta ja itseän, omaan elämään ja elinympäristöön kohdistuva lastensuojelun arvioiva katse voi olla jotakin sellaista, joka seuraa elämänkulussa asiakkuuden päättymisenkin jälkeen.

Lastensuojelussa sosiaalityö korostuu kielellisenä käytäntönä, jollaisena se on erityisen herkkä väärinymmärryksille, väärille tulkinnoille ja näistä juontuville asiakkaiden epäoikeudenmukaisuuden kokemuksille (Laitinen ym. 2007, 79; kielen merkityksestä sosiaalityössä ks. esim. Bloom ym. 1991). Vaikka sosiaalityön kielellisiin käytäntöihin sisältyvät esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden selonteot työstään ja työnsä tuloksista, lastensuojelua ohjaavat lait ja ohjeistukset, tieteelliset tekstit sekä asiakkaiden kanssa keskustelu ja asiakastietojen kirjaaminen, tämän tutkimuksen keskiössä ovat viimeksi mainitut. Kaikki lastensuojelua koskevat puheet ja tekstit osallistuvat yhtä kaikki sosiaalityön ja asiakkaiden rakentamiseen ja edustavat käytäntöjä, ”joihin tiedon, vallan ja etiikan ulottuvuudet kieoutuvat”. (Juhila 2009, 50–51.)

Asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden välistä valtaeroa on pyritty kaventamaan asiakkaita osallistavaa dokumentointia korostamalla (esim. Kääriäinen 2003, 180; Laaksonen ym. 2011, 41–43, 51–52; Kananaja ym. 2013; Lavikainen ym. 2014). Asiakkaiden osallistumisessa esimerkiksi lastensuojelun päätöksentekoon on kuitenkin havaittu monia sekä rakenteista, työntekijöistä että vanhemmista juontuvia esteitä (Berrick ym. 2016). Terence O’Sullivan (2011, 45) jäsentää asiakkaiden osallisuuden lastensuojelun päätöksenteossa nelitasoisena. Osallisuus on heikointa silloin, kun päätöksestä pelkästään kerrotaan asiakkaalle (being told). Seuraavalla tasolla (being consulted) asiakasta konsultoidaan ja hänen näkemyksensä otetaan huomioon, mutta niiden vaikutukset päätöksentekoon voivat jäädä näennäisiksi. Kumppanuustasolla (being a partner) osallisuus tarkoittaa puolestaan asiakkaan ja työntekijän yhteisesti neuvottelemaa, jaettava näkemystä siitä, miten tilanteessa toimitaan. Korkeimmalla mahdollisella tasolla osallisuus on silloin, kun päätöksenteko on asiakkaan hallittavissa (being in control) ja hän voi arvioida saamaansa palvelua ja päättää, millaisessa muodossa haluaa sitä jatkossa ottaa vastaan. (Emt.) Lastensuojelun dokumentointiin sovellettuna osallisuus voisi tarkoittaa heikoimmillaan sitä, että asiakkaalle kerrotaan dokumentoinnista ja asiakirjojen käytöstä päätöksenteossa ja vahvimmillaan sitä, että asiakas saisi päättää, mitä dokumentoidaan ja millä tavoin. Se, mitä osallistavan dokumentoinnin ideaalina pidetyllä yhdessä kirjoittamisella nähdäkseen tavoitellaan, on

lähimpänä kumppanuuden tasoa. Kumppanuuden saavuttaminen ei kuitenkaan onnistu, mikäli yhteisymmärrys jää tavoittamatta, kuten lastensuojelun tilanteissa väistämättä ajoittain tapahtuu. Asiakkaan näkemykset jäävät tällöin helposti näennäisiksi ja todellinen osallisuuden taso varsin alhaiseksi. (O’Sullivan 2011, 47.)

Lastensuojelun kiistanalaisissa tilanteissa vaarana on, että osallisuuden näennäisyys tulee kätkenneeksi sisäänsä jotakin muuta kuin tavoiteltua asiakkaita subjektivoivaa ja voimaantumista tuottavaa valtaa. Se, että vallan läsnäolo piilotetaan, on myös vallan käyttämistä (Hokkanen 2009, 326). Osallistava toimintatapa voidaan nähdä ammatillisena valtaistamisena, jonka avulla kyllä tavoitellaan vallan antamista asiakkaille. Mikäli osallistavaan toimintaan, tässä tapauksessa dokumentointiin, pyrkivät sosiaalityöntekijät eivät kuitenkaan tunnista toimintaansa sisältävää valtaa, vaarana on asiakkaiden omien tarpeiden ja tavoitteiden ohittaminen. Osallistavaksi tarkoitettu toiminta voi näin ylläpitää ja uusintaa vallan epätasapainoa asiakassuhteessa. (Kuronen 2004, 281; Hokkanen 2009, 327; O’Sullivan 2011, 56–57.) Näin voi käydä myös, mikäli sosiaalityöntekijöillä ei ole tietoa interventioiden, jollaiseksi dokumentointikin voidaan lukea, merkityksestä asiakkaiden arjessa. Roose tutkijakumppaneineen (2009) pitää osallistumisen ytimenä sitä, että sosiaalityöntekijät opettelevat yhdessä asiakkaiden kanssa tunnistamaan ja tuomaan esiin, mitä sosiaalityön interventiot asiakkaiden arjessa merkitsevät. Tutkijoiden mukaan tämä voi mahdollistaa vallan jakamista asiakkaiden ja työntekijöiden välillä. (Emt.)

Bob Lonne ja tutkijakollegat (2016, 3–5, 150) puolestaan korostavat sekä kaiken läpäisevien, monen suuntaisten valtasuhteiden että viranomaisvallan tiedostamisen ja tunnistamisen tärkeyttä eettisen työskentelyn lähtökohtana kaikessa, mitä lastensuojeluna tehdään. He muistuttavat, että viimeaikaisen asiakasosallisuuden korostamisen kääntöpuolena työntekijöiden ja perheiden väliset valtaerot voivat jäädä julkilausumattomiksi ja vaille huomiota. (Emt.) Kun puhutaan vallasta ja valtasuhteista lastensuojelussa, on tärkeää olla tietoinen siitä, mitä kyseisillä termeillä kulloinkin tarkoitetaan. On hyvä muistaa, että valta ei ole pelkästään valvovaa ja rajoittavaa, vaan myös uutta luovaa ja mahdollistavaa (Kuronen 2004, 290; Keskinen 2008, 46). Joskus valtasuhteiden muuttaminen ja asiakkaiden valtaistuminen vaatii sitä, että työntekijä käyttää valtaa (Kuronen 2004, 290). Lisäksi on hyvä muistaa, että valtasuhteiden liikkuvuudesta ja vaihtelevuudesta huolimatta lastensuojelussa viimesijaista viranomaisvaltaa on asiakkaiden elämään enemmän tai vähemmän vaikuttavia päätöksiä tekevällä sosiaalityöntekijällä ja muilla viranomaisilla.

3.3 Henkilökohtainen elämä, institutionaalinen asiakkuus ja vanhemmuus

Henkilökohtainen elämä on käsite, jonka Carol Smart (2007) on tuonut kuvaamaan ihmisille merkityksellisiä sosiaalisia ja emotionaalisia suhteita sosiologista ajattelua pitkään hallinnutta perheen käsitettä laajemmin. Hänen mukaansa henkilökohtainen elämä muotoutuu ainutkertaisesti eleyksi ja koetuksi siinä muuttuvien suhteiden ja yhteyksien verkossa, johon se itse kunkin kohdalla yksilö-, yhteisö- ja yhteiskunnallisella tasolla kiinnittyy. Osa

suhteista ja yhteyksistä on itse valittuja ja osa sellaisia, joihin ei voi itse vaikuttaa tai joihin vaikuttamisen mahdollisuudet ovat rajalliset. Henkilökohtaista elämää eletään yhtä lailla suhteessa itseen, perheeseen, sukuun ja ystäviin kuin erilaisiin yhteiskunnallisiin instituutioihin, rakenteisiin ja kulttuurisiin käsityksiin. Sitä eletään myös erilaisissa paikoissa ja tiloissa. Se, missä suhteessa erilaiset henkilökohtaisen elämän alueet ovat toisiinsa ja miten paljon ne vaikuttavat itse kunkin elettyyn ja koettuun elämään, on jatkuvassa liikkeessä ja muutoksen tilassa. (Smart 2007, 26–30.)

Omassa tarkastelussani painottuvat vanhempien suhteet lastensuojelun asiakkuuteen ja asiakirjoihin sekä niiden tuottamiin muutoksiin heidän henkilökohtaisessa elämässään. Ymmärrän sekä lastensuojelun institutionaalisen asiakkuuden että vanhemmuuden osana haastateltavieni henkilökohtaista elämää. Institutionaalaisella asiakkuudella viitataan siihen asemaan, joka vanhemmille ja lapsille tulee lastensuojeluun julkisen vallan lainsäädännöllisesti määrittämän toiminnan seurauksena. Lastensuojelun institutionaalinen asiakkuus voi olla vain pieni osa henkilökohtaista elämää esimerkiksi silloin, kun se on luonteeltaan tilapäistä tai tuen ja avun tarvetta ilmenee harvoin. Oletettavaa on, että mitä suurempi rooli lastensuojelun institutionaalaisella asiakkuudella on vanhempien elämässä ja mitä vähemmän siihen voi itse vaikuttaa, sitä moninaisempia ja pitkäkestoisempia voivat olla asiakkuuden ja asiakkuudesta kirjoitettujen asiakirjojen vaikutukset henkilökohtaisen elämän rakentumisessa.⁴

Henkilökohtaisen elämän käsitteen etuna on, että se antaa mahdollisuuden päästää irti perinteisestä perheen käsitteellistyksestä. Ajatukset ydinperheestä, biologisten perhesuhteiden ensisijaisuudesta, perheen pysyvyydestä sekä olemuksesta erillisenä, yksityisenä saarekkeena (Smart 2007, 26–30) yhteisissä kodin tiloissa istuvat huonosti siihen kuvaan, millaisina perhesuhteet lastensuojelukontekstissa näyttäytyvät. Perhe- ja vanhemmuussuhteet ovat lastensuojelussa läsnä monenlaisina, niin muuttuvina biologisina, sosiaalisina, emotionaalisisina kuin juridisinakin suhteina sekä kulttuurisina käsityksinä (esim. Schofield ym. 2011; Enroos ym. 2016). John Gillisin (1997, xv) mukaan perhe toteutuu kahdenlaisena: sekä elettyinä että kuviteltuina. Eletty perhe on pirstaleinen, muuttuva ja epävarma. Kulttuuristen käsitysten mukaan rakentamamme kuviteltu perhe sen sijaan hoivaa ja suojelee, eikä petä missään tilanteessa. (Emt.) Vaikka sekä perhemuodot että äitiys, isyys ja lapsuus ovat alituisesti uudelleen neuvoteltavia ja muuttuvia, perhesuhteita pidetään keskeisesti ihmisten elämään vaikuttavina suhteina (esim. Nätkin 2003, 16–38; Sevón & Nortko 2010). Yhtäältä ne voivat olla merkittäviä tuen, rakkauden ja huolenpidon lähteitä, ja toisaalta

---

4 Lastensuojelun asiakkaana oleminen voi koskettaa niin merkittäviä asioita ihmisten elämässä, että pidän perusteltuna ottaa tutkimuksellisesti kantaa lastensuojeluun osana vanhempien henkilökohtaista elämää. Henkilökohtaisen elämän näkökulman sijaan olisin voinut ottaa tarkastelukulmakseni esimerkiksi asiakastutkimuksellisen tai äitiyden ja sukupuolittuneen vanhemmuuden näkökulman. Käsitteellisesti yksiulotteisempina lähestymistapoina ne olisivat kuitenkin voineet jättää jotakin olennaista tavoittamattomiin. Henkilökohtainen elämä käsitteellisenä näkökulmana on myös tutkimuseettinen valinta. Näen haastattelemani vanhemmat ja muut lapsen läheiset ensisijaisesti ainutkertaista elämäänsä elävinä ihmisinä, en vain lastensuojelun asiakkaina. Koska lastensuojelun asiakkuus voi olla – ja on – myös vastentahtoista, on asiakkaiden ymmärtäminen etupäässä palveluiden käyttäjinä epäeettistä.

sisältää myös eriasteista laiminlyöntiä ja henkisenä, fyysisenä ja/tai seksuaalisena väkivaltaana ilmenevää kaltoinkohtelua (esim. Featherstone 1999; Hurtig & Laitinen 2000; Husso 2003; Nätkin 2003, 16–38; Laitinen 2002 ja 2004; Keskinen 2005; Eronen 2012b; Julin 2016). Paitsi ihmissuhteina ja kulttuurisina käsityksinä, perhesuhteet ilmenevät erilaisina perhe-elämää koskevinä arkisina toiminnan tapoina ja ratkaisuinä sekä perheissä että erilaisissa instituutioissa (esim. Laakso 2009; Forsberg 2012, 12–13; Enroos 2015, 19–28).

Yhteiskunnan vahvimmin säätelemiä perhesuhteita ovat lasten ja vanhempien väliset suhteet. Nykyisen lastensuojelulain (417/2007, 2 §) mukaan vanhemmilla on ensisijainen vastuu lastensa huollosta ja hyvinvoinnista, ja viranomaisten tehtäväksi asettuu vanhempien tukeminen kasvatus- ja huolenpitotehtävässään. Jäljempänä laissa kuvataan, miten lastensuojelun tulee toimia, mikäli vanhemmat eivät syystä tai toisesta kykene vastaamaan lapsen hyvinvoinnista yhteiskunnan odottamalla tavalla. Lastensuojelu kohdistuu vanhemmuussuhteiden tukemiseen, muuttamiseen ja niihin puuttumiseen silloin, kun vanhemmat eivät huolehdi riittävästi tai tarkoituksenmukaisesti lastensa hyvinvoinnista ja muiden viranomaisten tuki ei riitä. Sosiaalityöntekijät määrittelevät lastensuojelun tarpeen arvioinnin pohjalta tarkoituksenmukaisimmat toimenpiteet, jotka vaihtelevat vapaaehtoisuuteen perustuvista avohuollon tukitoimista kiireellisiin sijoituksiin ja huostaanottoihin. Lastensuojelun toimenpiteet perustuvat lapsen tarpeiden ja oikeuksien arviointiin, mutta samalla perhe- ja erityisesti vanhemmuussuhteet tulevat tarkastelun, muutostyön ja kirjaamisen kohteiksi. Kyse ei ole määrällisesti vähäpätöisestä asiasta, sillä vuonna 2015 Suomessa oli 73872 lastensuojelun avohuollon tukitoimenpiteiden kohteena olevaa sekä 10501 huostaanotettua lasta ja nuorta (Lastensuojelu 2015). Luvuista voi johtaa tulkinnan, että lastensuojelu koski tavalla tai toisella ainakin yhtä monia vanhempia ja reilusti isompaa joukkoa muita läheisiä.

Kun vanhemmuutta arvioidaan ja siitä tehdään kirjauksia lastensuojelutyön toteuttamisen pohjaksi, läsnä ovat myös moraaliset pohdinnat hyvästä, riittävästä ja huonosta äitiydestä ja isyydestä. Se, millaisia mielikuvia ja odotuksia vanhemmuuteen kulttuurisesti liitetään, ohjaa osaltaan niin vanhempien kuin heidän kanssaan työskentelevien ammattilaisten ja asiantuntijoiden yksilötason tulkintoja ja vuorovaikutusta (Berg 2008, 76; Laakso 2012). Vaikka nykyisin puhutaan myönteisessä sävyssä perhemuotojen moninaistumisesta, jaetusta vanhemmuudesta ja isien merkityksestä lastensa elämässä, lastensuojelussa korostuu äitien kanssa tehtävä työ isien kanssa tehtävää työtä enemmän (esim. Berg 2008, 80–87; Korpinen 2008, 138; Hiitola 2015, 103–105). Painatuksessa lienee pitkälti kyse siitä, että konkreettinen huolenpitovastuu lapsista ja kodista kasautuu yhä perinteisen sukupuolittuneesti naisten kannettavaksi (esim. Kuronen ym. 2004, 13; Korpinen 2008, 138). Sijoitetujen lasten äidit ovat usein yksinhuoltajia (Saarikallio-Torp ym. 2010), mistä voi päätellä, että naiset joutuvat vastaamaan korostuneesti niin perheiden hoivatahtävästä, arjen sujumisesta kuin taloudellisestakin selviytymisestä. Brittiläisessä tutkimuskeskustelussa isien ottaminen ja saaminen mukaan lastensuojelutyöhön on todettu haasteelliseksi. Yhtäältä varsinkin väkivaltaiset miehet on nähty uhkana niin lapsille, äideille kuin työntekijöille-

kin. Toisaalta on kritisoitu sitä, että miehiltä on evätty osallistuminen lapsiaan koskevaan päätöksentekoon. (Scourfield 2006.)

Lastensuojelun suullisia käsittelyjä hallinto-oikeudessa tutkineen Johanna Korpi-sen (2008, 138) mukaan isät jäivät istunnoissa sivustakatsojien rooliin äitejä useammin. Osittain tämä selittyi sillä, että äidit pitivät yleisemmin ja säännöllisemmin lapsesta huolta ennen ja jälkeen huostaanoton, ja osittain sillä, että lastensuojeluviranomaisten katse tarkentui enemmän äiteihin kuin isiin. (Emt.) Hallinto-oikeuksien tahdonvastaisia huostaanottoja koskevia päätösasiakirjoja tutkinut Johanna Hiitola (2015, 103–105) puolestaan toteaa isää koskevien kuvausten olevan selkeästi suppeampia ja harvinaisempia äitejä koskeviin kuvauksiin verrattuna. Myös huostaanottodokumenteissa äitien vastuu lapsista korostuu ja jaetun vanhemmuuden ideaali murtuu. (Emt.) Käytännössä lastensuojelun sijaishuollossa työskentelevät etsivät aktiivisesti lastensa elämästä eri syistä kadonneita vanhempia (Laakso 2012, 38–40; Helavirta 2016, 213), joista valtaosa näyttää olevan isää (Pajari 2013, 14). Heitä etsitään ja houkutellaan vanhemmuuteen, koska biologisten juurten tuntemista ja yhteyttä vanhempiin pidetään lasten identiteetin ja henkilökohtaisen elämän rakentumisen kannalta merkityksellisinä (Laakso 2012, 38–39; Pajari 2013, 5; myös Smart 2007, 49–50). Lastensuojelussa vanhemmuus on yhtä kaikki enimmäkseen äitiyttä. Sitä se on myös tässä tutkimuksessa, sillä tutkimuksen aineistona oleviin haastatteluihin osallistui vain kaksi lapsesta huolta pitävää miestä, joista toinen on biologinen isä ja toinen äidin puoliso.

Vanhemmuus ja eritoten äitiys ovat sellaisia henkilökohtaisen elämän alueita, joihin kiinnittyy lukuisia moraalisia kannanottoja ja kirjoittamattomia sääntöjä (esim. Berg 2008; Schofield 2011). Yksi kulttuurisesti syvään juurtunut ajatus on, että äitiyteen sisältyy myötäsyttyä rakkautta ja hoivaa lasta kohtaan (esim. Featherstone 1999, 43; Featherstone 2004, 165–166). Kun äiti epäonnistuu tai kokee epäonnistuvansa lapsen tarpeisiin vastaamisessa ja vanhemmuudessa, seurauksena voi olla kokemus sosiaalisesta stigmasta. Stigma voi vahvistua, mikäli lastensuojelun kaltaiset viranomaistahot toteavat vanhemmuuden puutteelliseksi. Tietoisuus siitä, että vanhemmuus muuttuu lapsen sijoituksen myötä perusteellisesti, saattaa herättää vanhemmissa eristyneisyyden, arvottomuuden ja yhteiskunnasta ulossuljetuksi tuleminen tunteita. Samanaikaisesti heidän tulisi selviytyä voimakkaista menetyksen, surun ja vihan tunteistaan, joita lapsesta eroon joutuminen usein aiheuttaa. (Schofield ym. 2011; Hiltunen 2015, 198–200; Aarnio 2016, 310–312.) Koska vanhemmat ovat tietoisia lastensuojelun mahdollisuuksista puuttua vanhemmuusoikeuksiin, jo asiakasasema avohuollon tukitoimien kohteena olevan lapsen vanhempana voi sisältää monitasoisen tunteiden ja kokemusten vyyhden. Esimerkiksi vapaaehtoisena palveluna tarjottu perhetyö voi äidin henkilökohtaisena kokemuksena sisältää sellaisia tunne-elämän, kohteellistumisen ja stigmatisoitumisen prosesseja, jotka eroavat merkittävästi avohuollon asiakasasemaan institutionaalista näkökulmasta liitetyistä piirteistä. Henkilökohtaisesti elettyinä ja koettuna lastensuojelun työntekijän kotikäynnit saattavat näyttäytyä itsearvos-

tusta ja ihmisarvoa uhkaavana äidintaitojen epäilynä, käyttämisenä sekä häpeänä ja pelkona siitä, että lastensuojelun asiakkuus tulee naapureiden tietoon. (Vierula 2016, 272–273.)

Linda Davies ja tutkijakumppanit (2007) näkevät merkittävänä puutteena, että sosiaalityön arviointi- ja interventiokäytännöissä kiinnitetään harvoin huomiota äitiyteen sisältyviin arjen kokemuksiin. Heidän mukaansa tämä voi johtaa siihen, että äidit eivät saa tarvitsemaansa apua, vaan kokevat suhteet auttajatahoihin kontrolloivina, hyödyttöminä ja/tai syyttävinä. Kirjoittajat tuovat esiin myös sen, mikä näkyy tässäkin tutkimuksessa: kun lastensuojelussa arvioidaan lasten hyvinvointia ja harkitaan perheille tarjottavan tuen muotoja, samalla tutkitaan tarkoin naisten taitoja ja kyvykkyyttä toimia äiteinä. Äidintaitojen arviointi jää helposti implisiittiseksi ja näkymättömäksi, vaikka on osaltaan ohjaamassa lastensuojelun käytäntöjä. Kirjoittajat kehrittelevät vanhempien tukemiseksi äitimisen narratiivia (mothering narrative). He viittaavat Sara Ruddickin (1989, 1994) käsitteeseen motherwork, joka sisältää ajatuksen äitiydestä monimutkaisena, eettisenä ja vaativana työnä, jonka hoitamisessa tarvitaan varsin monenlaisia taitoja ja osaamista. Koska äidintaitoja ei nähdä myötäsyttyisinä, vaan opeteltavissa ja jaettavissa olevina, ne eivät ole myöskään sukupuolisidonnaisia. (Davies ym. 2007.) Sovellan Linda Daviesin ja tutkijakumppaneiden (2007) ajattelua tutkimustani varten toteuttamissani haastatteluissa. Näen, että äitimisen kertomus tulee kuulla arjen kuvauksena suhteessa lapseen, puolisoon, läheisiin, olosuhteisiin ja kaikkeen siihen, mistä kertojan henkilökohtainen elämä koostuu riippumatta siitä, onko kyse isän, äidin vai jonkun muun lapsen huolenpidosta vastaavan kertomuksesta.

Kun lapsesta huolta pitävän aikuisen äidintaidot tulevat lastensuojelun ammattilaisten tarkastelun kohteiksi, niitä puhutaan, eletään ja dokumentoidaan erilaisissa lastensuojelun toteuttamisen paikoissa ja tiloissa. Koska asiakirjoissa mennyt on jatkuvasti läsnä, siitä tulee vanhemmille elävää ja uudelleen läpikäytävää aina silloin, kun he asiakirjoja lukevat. Ensisijaisesti lastensuojelun institutionaalisia työkäytäntöjä tukemaan laadittuina asiakirjat eivät välttämättä palvele sen enempää lapsia kuin vanhempiakaan heidän henkilökohtaiseen elämäänsä liittyvien muistojen ja itseymmärryksen rakentajina. Lastensuojelun asiakirjoille voi yhtä kaikki asettua tämän kaltaisia tehtäviä, sillä elämäkertatyyppisinä teksteinä ne ovat erilaisia kuin monissa muissa sosiaalityön toimintaympäristöissä laaditut asiakirjat. (Swain & Musgrove 2012; Murray & Humphreys 2014.)

3.4 Dokumentoinnin seurauksellisuus

Asiakirjoja ei ainoastaan tuoteta, vaan ne myös tuottavat jotakin (esim. Morén 1999, 333; Prior 2004, 84; Kääriäinen 2007, 258). Siksi toimijuus käsitteenä voidaan liittää asiakirjoihin ja puhua dokumentoinnin seurauksellisuudesta. Tietyissä kontekstissa luotujen asiakirjojen seuraukset ulottuvat kaikkialle, missä niitä tullaan myöhemmin käyttämään. Olisi tärkeää tunnistaa, että dokumenttien luonteeseen kuuluu aina myös sellainen mahdollisuus, että ne voivat kääntyä luojaan vastaan. (Prior 2004, 78, 84; ks. myös Ferraris 2015, 425.)

Lastensuojelussa asiakirjojen seurauksellisuus kytkeytyy ensisijaisesti niiden käyttämiin lapsia ja vanhempia koskevassa, joskus ratkaisevasti koko heidän loppuelämänsä vaikuttavassa päätöksenteossa (esim. Saurama 2002, 51–52; Roose ym. 2009, 322). Puhuttuun tietoon verrattuna asiakirjat ovat pysyviä, lähes ikuisia, sillä kirjoitettuun tietoon on aina mahdollista palata. Asiakirja voi kurkottaa vuosikymmenten takaisin tapahtumiin tavoilla, jotka ovat sidoksissa kirjoittamishetken määrittelytapoihin ja -käytäntöihin asioista, joita kulloinkin pidetään lastensuojelussa tähdellisinä (esim. Saurama 2002; Pekkarinen 2010; Vehkalahti 2015). Lastensuojelussa työskentelevien voi olettaa olevan tietoisia kirjauksissa esiintyvien määrittelytapojen ja -käytäntöjen historiasidonnaisuudesta, mutta esimerkiksi itseään koskevia asiakirjoja lukevilta lapsilta ja vanhemmilta tämän kaltainen tieto voi puuttua.

Hallinnollisia dokumentointirutiineja on kritisoitu siitä, että ne tuottavat näennäisen objektiivisia ja pysäytettyjä tuokiokuvia kirjoittamisen kohteena olevien ihmisten välisestä suhteista ja heidän elämästään. Kirjoitettaviksi valikoitujen tilanteiden tuottamalle tiedolle on ominaista, että se jättää näkymättömiin sellaisen kehityksen ja muutoksen, jota tapahtuu näiden tuokioiden välillä. (Pohjola 1991, 251; Morén 1999, 333.) Kuitenkin tekstien lukija ryhtyy tyypillisesti rakentamaan lukemastaan juonellista tarinaa täyttämällä tekstin aukot ja puutteet erilaisten merkitysten kautta (Saurama 2002, 62). Yksilölliset merkityksenanto- ja tulkintaprosessit selittävät, miten samat asiakirjat voivat olla eri ihmisille niin epätäydellisiä, liioiteltuja, kontrolloivia, terapeutisia, vahingollisia, suojelevia, tärkeitä kuin hyödyllisiäkin (Prince 1996, 1). Lisäksi sama ihminen voi lukea samaa asiakirjaa hyvin eri tavoin tänään kuin vaikkapa viiden vuoden kuluttua. Koska ihminen on ajan kuluessa muuttunut ja asiakirjan käyttötarkoitus voi olla toisenlainen, myös asiakirjan merkitykset ovat muuttuneet. (Askeland & Payne 1999; Ketelaar 2005, 285.)

Lastensuojelun asiakirjakäytännöillä voi olla erilaisia asiakirjojen kirjoittamiseen, lukemiseen ja tulkintaan liittyviä tahattomia seurauksia, joita niiden laatijat eivät ole tavoitelleet ja joista he eivät välttämättä ole tietoisia. Asiakirjat voivat toimia sekä vallan että voimaantumisen ja vapautuksen välineinä (Ketelaar 2005, 287). Koska asiakastietojärjestelmiä ja dokumentoitua tietoa käytetään lastensuojelussakin yhä enenevässä määrin, on perusteltua tutkia dokumentoinnin tahattomia seurauksia niin asiakkaille kuin asiakirjojen laatijoille (Clark & McGhee 2008, 3).

4 TUTKIMUKSEN TEHTÄVÄ JA TOTEUTTAMINEN

4.1 Metodologinen orientaationi henkilökohtaisesta kuulemiseen

Kun tutkin vanhempien näkemyksiä lastensuojelun asiakirjoista ja asiakirjakäytännöistä, tutkin samalla heidän kertomiaan kokemuksia lastensuojelun institutionaalisen asiakkuuden ja henkilökohtaisen elämän välisestä suhteesta. Ajattelen, että vanhempien ja asiakirjojen suhteet muovautuvat omanlaisikseen suhteessa ainutkertaisesti elettyyn ja koettuun henkilökohtaiseen elämään ja lastensuojelun asiakkuuteen sen osana. Olen kiinnostunut vanhempien asiakirjanäkemyksissä institutionaalisen asiakkuuden kietoutumisesta henkilökohtaiseen elämään tilanteessa, jossa lastensuojelun toiminta kohdistuu yksityisinä pidettyihin perhe- ja vanhemmuussuhteisiin. Tutkimuskiinnostusteni suuntaamana pyrin tavoittamaan vanhempien kokemuksia kerronnallisesti painottuneiden temaattisten haastatteluiden avulla, koska katson kertomusten avaavan tien heidän subjektiivisiin kokemuksiinsa ja merkityksenantoihinsa. Neljässä osatutkimuksessani ja käsillä olevassa osatutkimukset yhteen vetävässä osuudessa etsin erilaisten tutkimusasetelmien kautta vastausta kysymykseen:

Miten ja millaisina lastensuojelun asiakirjat ja asiakirjakäytännöt näyttäytyvät vanhemmille osana heidän institutionaalista asiakkuuttaan ja henkilökohtaista elämänsä?

Ensimmäinen osatutkimukseni (Vierula 2012) valottaa, miten ja millaisin seurauksin lastensuojelun asiakkaaksi tulevan vanhemman henkilökohtainen tieto muuntuu institutionaaliseksi asiakirjatiedoksi, kun prosessia tarkastellaan transformaation ja siihen sisältyvän vallan näkökulmasta. Toisessa osatutkimuksessani (Vierula 2013) tarkastelen lastensuojelun asiakirjakäytäntöjen tahattomia seurauksia vanhempien kokemina lukkiuttavan vallan näkökulmasta. Tahattomien seurausten peilauspintana käytän yhteiskuntapoliittisissa linjauksissa esitettyjä, asiakirjakäytäntöihin kohdistuvia keskeisiä odotuksia ja ihanteita. Kolmannessa osatutkimuksessani (Vierula 2014) tutkin vanhempien kokemuksia lastensuojelun asiakkuudesta ja asiakirjoista henkilökohtaisen elämän rakentamisen ja sitä koskevan tarinan omistamisen näkökulmasta. Neljännessä osatutkimuksessani (Vierula 2015) selvitän lastensuojelun asiakirjojen lukutapoja, ajallisia lukuasemia sekä asiakirjojen pysyvyyden ja luettavuuden merkityksiä vanhempien kuvaamina. Olen koonnut artikkelikohtaiset tutkimuskohteet, tutkimuskysymykset, aineistot, keskeiset tulokset sekä asiakirjojen

asettumisen osaksi vanhempien institutionaalista asiakkuutta ja henkilökohtaista elämää taulukkoon 1. Taulukon tarkoituksena on helpottaa lukijaa hahmottamaan tutkimukseni metodologisten lähtökohtien ja osatutkimusten välisiä suhteita.

Taulukko 1. Tutkimuskohteet, tutkimuskysymykset, aineistot, keskeiset tulokset ja johtopäätökset artikkeleittain.

Tutkimuskohteet artikkeleittain	Tutkimuskysymykset	Aineistot	Keskeiset tulokset	Asiakirjat osana vanhempien institutionaalista asiakkuutta ja henkilökohtaista elämää
I Asiakkaiden ja asiakirjojen suhteet (Vierula 2012)	Millaisia ovat vanhempien suhteet heitä koskeviin lastensuojelun asiakirjoihin?	I aineisto = 12 haastattelua, joista 9 sijaishuollon ja 3 avohuollon asiakkaina olevien lasten vanhempien haastatteluja. Neljässä on mukana asiakirjoja.	Asiakas-asiakirjasuhteita on monenlaisia: käytännöllisiä, traumaattisia, toiminnallisia, alistavia ja toissijaisia.	Asiakirjat tukevat, haavoittavat, alistavat tai ovat merkityksettömiä suhteessa vanhempien institutionaaliseen asiakkuuteen ja henkilökohtaiseen elämään.
II Asiakirjakäytäntöjen tahattomat seuraukset (Vierula 2013)	Millaisia ovat lastensuojelun asiakirjakäytäntöjen tahattomat seuraukset?	I aineistosta valikoitu alistavia ja/tai traumaattisia asiakas-asiakirjasuhteita sisältävät haastattelut = 7 haastattelua	Kirjaukset kohteellistavat, stigmatisoivat ja ylläpitävät mennyttä.	Vaikutukset yltyvät institutionaalisen asiakkuuden ja henkilökohtaisen elämän monille tasoille.
III Asiakirjojen tarinoiden omistaminen (Vierula 2014)	Millaisia ovat vanhempien elettyjen tarinoiden ja asiakirjojen tarinoiden suhteet ja niiden seuraukset tarinan omistamiselle?	II aineisto = 7 sijais- huollon asiakkaina olevien tai olleiden lasten vanhempien haastattelua, joista viidessä on mukana asiakirjoja.	Vanhempien eletystä ja koetusta kertoma on linjassa asiakirjoista luetun kanssa, korjaa/täydentää luettua tai korvaa luetun.	Asiakirjoilla on vanhempien asiakkuutta, henkilökohtaista elämää ja oman tarinan omistamista kannattelevia, uhkaavia tai murtavia vaikutuksia.
IV Asiakirjojen lukutavat (Vierula 2015)	Miten vanhemmat lukevat itseään koskevia lastensuojelun asiakirjoja?	Kokonaisaineisto = 19 haastattelua, joista yhdeksässä on mukana asiakirjoja.	Asiakirjojen lukemisesta vetäytyään, niitä silmäillään, luetaan alistuvasti tai dialogisesti ihmetellen, analyttisesti eritellen sekä vastakarvaan.	Asiakirjojen vaikutukset asiakkuuteen ja henkilökohtaiseen elämään vaihtelevat suhteessa erilaisiin lukutapoihin ja lukemisen välttämisen syihin.

Lähden siitä, että on tärkeää kuulla niiden kansalaisten näkemyksiä, joiden tieto jää helposti marginaaliin ja joiden näkökulmaa ei yleensä kuulla eikä pidetä yhteiskunnallisesti legi-

tiiminä (esim. Törrönen 2005; Juhila 2009, 62; Smith 2009, 75–77). On paradoksaalista, että yhteiskuntapoliittiset linjaukset (esim. Laaksonen ym. 2011, 41–43, 51–52; Kananaja ym. 2013, 38; Lavikainen ym. 2014) korostavat sosiaalihuollon ja lastensuojelun asiakkaiden dokumentointiosallisuutta samanaikaisesti, kun heidän näkemyksiään asiakirjoista ja asiakirjakäytännöistä ei ole tutkittu. Lastensuojelulle lainsäädännöllä delegoitu julkisen vallan perhesuhteisiin puuttumisen oikeutus luo lisäksi moraalisen vastuun ja veloitteen tutkia lastensuojelun keskeisiä käytäntöjä, kuten dokumentointia (Heino & Pösö 2003, 593; Pekkarinen ym. 2013). Koska tieto ja valta ovat foucaultlaisittain erottamattomia ja muodostavat toinen toisensa, asiakkailta kysyminen on tärkeää, sillä heidän näkökulmansa eroaa ratkaisevasti sosiaalityöntekijöiden näkökulmasta. Ainoastaan asiakkailta on tietoa ja kokemusta siitä, millaista on olla lastensuojelun palveluiden ja interventioiden kohteina. (Esim. Hänninen ym. 2005, 3–4; Smith 2009, 73–75.) Vaikka lapsi on lastensuojelun ensisijainen asiakas, myös vanhemmilla lastensuojelussa asioivina on oikeus osallistua teellisen tiedon tuottamiseen itseään koskevista asiakirjoista ja asiakirjakäytännöistä. Lastensuojelun dokumentoituun tietoon liittyvän poliittisuuden ja valtasuhteiden tekeminen näkyviksi on perusteltua, koska sillä, miten ja millaisina vanhemmat dokumenteissa kuvataan, voi olla pitkäaikaisia ja vakavia seurauksia heille ja lapsille (esim. Roose ym. 2009).

Dokumentointiosallisuuden toteutumisen edellytykseksi on esitetty, että sosiaalityöntekijöiden tulisi opetella yhdessä asiakkaiden kanssa vallan jakamista tunnistamalla ja tuomalla esiin heidän näkökulmaansa (Roose ym. 2009). Vallan jakamisen mahdollistamiseksi on olennaista tulla tietoiseksi siitä, mitä dokumentointi sosiaalityön interventioina merkitsee asiakkaiden arjessa ja millaisia vaikutuksia sillä voi olla kohteidensa elämään (emt.; ks. myös Smith 2009, 73–75). Valintani tutkia vanhempien kerrottuja, subjektiivisia kokemuksia heitä haastatteleamalla pohjautuu heidän tietonsa arvostamiseen ja ottamiseen osaksi lastensuojelun dokumentoinnin kehittämistä.

Sosiaalityön ja lastensuojelun ymmärtäminen poliittisena ja vallan läpäisemänä toimintana tarkoittaa tutkimuksessani sitä, että en pidä myöskään tiedon etsimistä, analysointia ja raportointia arvovapaina (Törrönen 2005; Smith 2009, 75). Kriittinen tutkimusote läpäisee koko tutkimusprosessin ja vaikuttaa niin tekemiini käsitteellisiin, teoreettis-metodologisiin kuin metodisiin valintoihin sekä kirjoittamiseni tapaan. Edellä sanottu kiinnittää tutkimukseni osaksi sosiaalityön (interventioiden asiakaslähtöistä), kriittistä ja emansipatorista kerrottujen kokemusten tutkimusta (esim. Granfelt 1998; Nousiainen 2004; Pösö 2004; Kulmala 2006; Eronen 2012a). Tutkimuksen emansipatorisuus ja poliittisuus voidaan nähdä synonyymeina ja tämän kaltaiseen tiedonintressiin liitetään usein ajatus äänen antamisesta tutkittaville, jotka tuottavat niin sanottua toista tietoa virallistuneen, vakiintuneeksi muodostuneen tiedon rinnalle (esim. Törrönen 2005; Eronen 2012a, 55). Irrrottaudun kuitenkin äänen antamisesta ja käytän sen sijaan näkemysten tai näkökulman käsitettä, sillä miellän haastateltavien äänet tutkimusraporttia kirjoitettaessa jo moneen kertaan tutkimuksen ja tutkijan suunnasta tulkituiksi. Palaan tähän vielä uudelleen reflektoidessani tutkimukseni toteuttamista eettisten pohdintojeni yhteydessä.

Sosiaalinen konstruktionismi suuntaa metodologista orientaatiotani erityisesti siinä, miten ajattelen tiedon rakentuvan tutkimushaastatteluissa. Miellän myös esimerkiksi asiakkuuden, asiakirjojen ja asiakirjakäytäntöjen rakentuvan sosiaalisesti osana lastensuojelun institutionaalisia käytäntöjä. Lähdän siitä, että todellisuutta tuottavina ja ylläpitävinä asiakirjoilla ja asiakirjakäytännöillä on seurauksellinen luonne ja kiinteä sidos valtaan ja sosiaalisiin suhteisiin. En kuitenkaan kiinnity tiukkaan sosiaaliseen konstruktionismiin, jonka mukaisesti esimerkiksi asiakirjat todellistuisivat ainoastaan puhe- tai tekstivälitteisessä vuorovaikutuksessa. Ajattelen pikemminkin niin asiakirjojen kuin vaikkapa lastensuojelun toteuttamisen paikkojen ja tilojenkin jatkavan olemistaan havaintojen, aktuaalisten kohtaamisten ja vuorovaikutuksen ulkopuolella. Sitoudun Eric Ketelaarin (2005, 282–283) ajatteluun siitä, että asiakirjat ovat olemassa silloinkin, kun niitä ei kirjoiteta tai lueta. Jo asiakirjojen olemassaolo voidaan ymmärtää vallankäyttönä, jolla on vaikutuksia kohteisiinsa. (Emt.) Ajattelen lisäksi vanhempien eletyn ja koetun kiinnittyvän esimerkiksi lastensuojelun asiakirjoihin, tiloihin ja paikkoihin, jolloin niistä tulee osa vanhempien kokemus- ja merkityksmaailmaa ja henkilökohtaisia muistoja. Koska tutkin sitä, miten ja millaisina vanhemmat näkevät lastensuojelun asiakirjat ja asiakirjakäytännöt, pidän tarkastelun kiinnittämistä lastensuojelukontekstiin olennaisena tutkimani ilmiön ymmärtämisessä.

Tietoteoreettisesti sitoudun edellä kirjoittamani pohjalta siihen, että sosiaalisen konstruktionismin ja ontologisen realismin välillä on mahdollista liikkua. Ymmärrän todellisuuden rakentuvan sosiaalisesti, mutta ulkoisen maailman olevan olemassa silloinkin, kun sitä ei kielellisesti ja vuorovaikutuksellisesti tuoteta. Sitoumuksiani voi kuvata maltilliseksi tai kontekstuaaliseksi konstruktionismiksi (Miller & Holstein 1993, 11–13; myös Valkama 2012, 19–20). Carol Smartin (2007, 26–31) henkilökohtaisen elämän käsite sensitiivisenä, ihmisten väliset erot, elämän moninaisuuden ja ristiriitaisuuden tunnistavana jättää tilaa tutkimani ilmiökentän ja tutkimuskontekstin monivaihteisuudelle (ks. luku 3.3). Henkilökohtaisen elämän käsite ei tee eroa yksityisen ja julkisen välille, vaan antaa mahdollisuuden tarkastella haastateltavien kertomia kokemuksia suhteessa itseensä ja muihin sekä yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin rakenteisiin. Henkilökohtainen elämä käsitteellistyy asioiden välisten yhteyksien ja erilaisten suhteiden jatkuvaksi, virtaavaksi liikkeeksi. Henkilökohtaista elämää eletään ajallisesti ja paikallisesti vaihtelevana sekä muistin läpi kumuloituvana. (Smart 2007, 26–31.) Sen lisäksi, että henkilökohtaista elämää eletään, siitä myös kerrotaan. Seuraavaksi kirjoitan siitä, millaiset ajatukset henkilökohtaisesta kertomisesta ohjasivat minua tutkimusaineistojeni hankinnassa.

Miellän henkilökohtaisen elämän elämisen ja siitä kertomisen linkittyvän aina menneeseen, muistiin ja muistamiseen (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 204). Barbara Misztalin (2003, 108–109) mukaan muistamiseen, aikaan ja menneeseen suhtaudutaan pääosin kolmella tavalla. Yhtäältä ajan ja muistojen voidaan ajatella olevan mennyttä, jolloin niiden unohtaminen ja menneestä vaikeneminen korostuvat. Toisaalta menneisyyden ja muistojen voidaan nähdä rakentuvan ja kerronnallistuvan nykyhetkessä yhä uudelleen,

kun taas kolmannen näkemyksen mukaan mennyt on nykyhetkessä jatkuvasti läsnä. Niin yhteiskunnallis-kulttuurisena kuin henkilökohtaisena kokemuksenakin kaikki kolme tasoa voivat olla käytössä samanaikaisesti, kun ihmiset kertovat kokemuksiaan henkilökohtaisesta elämästään. (Emt.)

Vaikka eletty ja koettu ei siirry koskaan sellaisenaan nykyhetkessä kerrotuksi, lähdän siitä, että kerrotun kautta on mahdollista saada esiin henkilökohtaista ja konkreettista tutkittavasta ilmiöstä. Lähtökohtanani on, että vanhemman kertoessa lastensuojeluasiakkuutensa ja -asiakirjojensa tarinaa läsnä on sekä aiemmin koettua että kerrottua. Liitän tämän siihen, että puhe ja kertominen kutsuvat menneitä kokemuksia yhä uudelleen eläviksi. Kertomusten säilyminen elävinä perustuu siihen, että ne ottavat vastaan erilaisia näkökulmia ja uusia merkityksiä kaikesta puhutusta, kuullusta ja luetusta. Näin tapahtuu myös haastatteluissa, jotka miellän haastattelijan ja haastateltavien yhdessä tuottamiksi. Haastattelijana toimin välittäjänä, jonka tehtävänä on viedä kertomusta ja sen sisältöä eteenpäin. Haastateltavan tieto ja kokemus on kuitenkin hänen omaansa, jota hän haastattelun aikana kertoessaan samanaikaisesti muokkaa. Pidän haastattelua sosiaalisen konstruktionismin mukaisesti aktiivisena, vuorovaikutteisena sekä aikaan ja paikkaan sidottuna kertomistilanteena. Kun aika, paikka, kertomuksen kuulija ja kommentoija vaihtuvat, muutokset kutsuvat ainakin jossain määrin erilaisia asioita muistetuiksi. Tästä seuraa, että haastatteluissa on mahdollista kuulla yhdenlainen versio tapahtuneesta. (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005.) Kertomus lastensuojelun asiakkuudesta ja asiakirjoista, kuten kertomukset yleensäkin, on erilainen haastatteluhetkellä kuin se olisi vaikkapa kuukauden, vuoden ja viiden vuoden kuluttua. Kun etäisyys eletyn, koetun ja kerrotun välillä kasvaa, kertomuksesta voi tulla erilainen siitäkin syystä, että kertoja on ajan kuluessa muuttunut (Askeland & Payne 1999, 59).

Metodologisesti virittäydyin kuulemaan kertomuksen lastensuojelun asiakkuudesta ja asiakirjoista suhteessa henkilökohtaiseen elämään. Ajatteluni suuntasi James L. Peacockin ja Dorothy C. Hollandin (1993, 369–371) elämäkertatutkimukseen kiinnittyvä kolmiosainen jäsenyys kerrotun elämän elämäkeskeisyydestä, tarinakeskeisyydestä ja prosessuaalisuudesta. Elämäkeskeisyydessä kerrottu elämä on ikkuna objektiivisiin faktoihin ja tapahtumiin tai vaihtoehtoisesti kertojan subjektiivisiin kokemuksiin. Tarinakeskeisyys taas korostaa kertomuksen muotoa ja rakennetta. Prosessuaalisessa lähestymistavassa puolestaan kertomista itselle tai muille pidetään tärkeänä sosiaalisten ja psykologisten prosessien jäsentäjänä. Elämäntarinoita tarkastellaan kertomistilanteiden ja muiden elämäntapahtumien aikana syntyneinä ja niiden tuloksena. (Emt.) Omassa orientaatiossani on aineksia näistä kaikista, joskin kerrotun elämän elämäkeskeisyys ja prosessuaalisuus painottuvat. James L. Peacockin ja Dorothy C. Hollandin (1993, 374) mukaan elämäkertomusten monimuotoisuuden tunnistaminen tarkoittaa sen tunnistamista, että ne samanaikaisesti sekä luovat sosiaalisia ja psykologisia prosesseja että ovat niiden tuottamia. Lähdän siitä, että haastatteluissa kerrottu valottaa vanhempien subjektiivisia kokemuksia, tuo esiin jotakin tapahtuneesta ja on samalla haastattelutilanteissa vuorovaikutuksellisesti

tuotettua. Oletan, että kerrotuiksi tulee paitsi haastateltaville merkityksellisiä, myös sellaisia tutkittavaan ilmiöön liittyviä asioita ja tapahtumia, jotka ovat heille haastatteluhetkellä niin emotionaalisesti, kognitiivisesti kuin kulttuurisestikin mahdollisia pukea sanoiksi ja jakaa kanssani. Lastensuojelun asiakkuudesta ja asiakirjoista kertominen voi joillekin olla tärkeä ja/tai voimaannuttava kokemus, joillekin taas yksi – ei välttämättä erityisen merkityksellinen – episodi muiden joukossa.

Pyrin rohkaisemaan haastateltavia kertomaan eletystä ja koetusta lastensuojelun asiakkuudesta ja suhteestaan asiakirjoihin omista lähtökohdistaan. Pyrkimykseni ymmärtää asiakkaiden toimintaa ja kokemuksia heidän tilanteistaan, olosuhteistaan ja merkityksennannoistaan käsin pohjautuu hermeneuttis-fenomenologiseen tutkimusotteeseen (myös esim. Granfelt 1998; Laitinen 2004; Nousiainen 2004; Eskonen 2005). Huolimatta pyrkimyksistäni olen tietoinen siitä, että haastattelijan ja haastateltavan roolit eroavat toisistaan. Tutkimushaastattelu on (lastensuojelun tapaamisten tavoin) vallan läpäisemä, arkikeskustelusta eroava institutionaalinen käytäntö, koska sen tavoitteena on saada tietoa tutkittavasta ilmiöstä tutkimuksen tarkoituksen mukaisesti. Tutkijana ja haastattelijana olen vaila niitä tietoja, joita ainoastaan vanhemmat omakohtaisten, subjektiivisten kokemustensa pohjalta voivat minulle antaa. Lisäksi haastattelujen tallentaminen vanhempien luvalla sekä muistiinpanojen tekeminen korostavat haastattelutilanteiden institutionaalisuutta. (Ruusuvuori & Tiittula 2005, 22–23.)

Orienteatitani ohjaa monien muiden tutkijoiden tavoin ajatus siitä, että vuorovaikutus ja valta-asetat jäävät väistämättä epäsymmetrisiksi haastateltavan ollessa kertojana ja haastattelijan kysyjänä. (Esim. Kyvale 1996, 126; Pohjola 1994, 41–42.) Tästä huolimatta haastateltavillakin on monenlaisia tapoja säädellä kertomaansa ja haastattelutilannetta tavanomaisen vuorovaikutuksen keinoin. He voivat vaikkapa rajata kertomaansa tai puhua epämääräisesti ja yleisellä tasolla asioista, joita eivät halua kuvata tarkemmin. Tämä ei kuitenkaan poista vastuutani haastattelijana. Haastattelutilanteissa on tärkeää herkistyä havaitsemaan sellaiset tunnelman muutokset, elee, sanavalinnat ja kiusaantuneisuuden ilmaukset, jotka kertovat haastateltavan halusta vaihtaa puheenaihetta. Tämä on erityisen tärkeää siksi, että haastateltavien on todettu odottavan haastattelijalta kykyä ymmärtää vihjeistä, miten tilanteissa on milloinkin edettävä. (Kuula 2010, 220–221.)

4.2 Vanhempien kerronnalliset haastattelut tutkimuksen aineistona

Tutkimukseni kokonaisaineistona on 19 kerronnallisesti painottuvaa lastensuojelun asiakaina olevien tai olleiden lasten vanhempien teemahaastattelua. Olen toteuttanut haastattelut vuosina 2010–2012. Yhteensä 22 haastateltavasta neljä kertoo kokemuksiiaan avoimuollon ja 18 sijaishuollon asiakkuudesta käsin. Heistä viisi oli haastatteluhetkellä työsäkäyviä, kolme opiskeli tutkintotavoitteisesti ja muut olivat työelämän ulkopuolella etupäässä sairauden tai työttömyyden vuoksi. Puheena olevista 14:sta huostaanotosta kuusi perustuu toisen tai molempien vanhempien suostumukseen ja kahdeksan on tahdonvastai-

sia. Kokonaisaineiston muodostavat ensimmäisen aineiston 12 haastattelua ja myöhemmin toteuttamani seitsemän haastattelua. Yhdeksään haastatteluun vanhemmat toivat mukanaan erilaisia lastensuojelun asiakkuuksiinsa liittyviä asiakirjoja. Ykkösaineistoon tavoitin haastateltavat lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden jakamien kutsujen kautta ja kakkosaineistoon huostaanotettujen lasten vanhempien vertaistukiyhdistyksen välityksellä. Ykkösaineisto on ensimmäisen väitöskirja-artikkelini aineistona ja osa siitä toisen artikkelini aineistona. Kolmannen osatutkimukseni empiria perustuu kakkosaineistoon ja neljännessä osatutkimuksessani analyysin kohteena on kokonaisaineisto. (Ks. taulukko sivulla 44.)

Haastatteluiden sisällöt rakentuivat ykkösaineistossa siten, että pyysin vanhempia kertomaan ensin lastensuojeluasiakkuutensa prosessista: asiakkuuden alkuvaiheesta, jatkumisesta ja nykytilanteesta. Sen jälkeen siirryin tietoa ja tiedon tuottamista, dokumentointiin osallistumista ja dokumentoidun tiedon käyttämistä kosketteleviin teemoihin. Kysyin edellä mainituista teemoista tarkempia kysymyksiä siltä osin, mitä haastateltavilta oli jäänyt haastattelun alkuosuudessa kertomatta. Kakkosaineiston haastatteluja tehdessäni pyysin haastateltavaa kertomaan lastensuojeluasiakkuutensa tarinan sellaisena kuin olisi halunnut sen tulevan kuulluksi ja kirjoitetuksi lastensuojelun asiakirjoihin. Mikäli tehtävä tuntui hankalalta, pyysin vanhempaa kertomaan asiakkuusprosessista ja ottamaan mukaan kerrontaan sellaisia asiakirjoihin liittyviä asioita, jotka tuntuivat erityisen tärkeiltä. Näin ollen joissakin kakkosaineiston haastatteluissa vanhempi kertoi rinnakkain omaa ja asiakirjojen tarinaa kronologisesti niitä vertaillen. Joissakin haastatteluissa taas asiakkuuden prosessi kuvattiin vahvemmin omana tarinana ja asiakirjojen tarinaa kerrottiin epätäsmällisemmin ja episodimaisemmin. Eroja molempien aineistojen haastattelusisältöihin tuotti lisäksi se, että osassa haastatteluista luettiin ja kommentoitiin mukana olevia asiakirjoja, kun taas osassa asiakirjasisältöjen kuvaukset olivat muistinvaraisia.

Keräsin tutkimusaineistoa kahdessa vaiheessa aineiston riittävyden ja monipuolisuuden varmistamiseksi. Kakkosaineiston haastatteluja tehdessäni kykenin lisäksi tarkentamaan aiempien osatutkimusteni tulosten perusteella sitä, mitä halusin kuulla haastateltavieni kertovan ja keräämään sellaista aineistoa, joka palveli erityisesti kolmannen osatutkimukseni tutkimusasetelmaa. Olin pyytänyt ja saanut suostumuksen kaikilta ykkösaineistoni haastateltavilta yhteydenottoon toista haastattelua varten. Rajasin kahden osatutkimukseni tulosten perusteella uudelleenhaastateltaviksi huostaanotettujen lasten vanhemmat. Tavoitin heistä vain kaksi ja toinen haastatteluista jäi toteutumatta vanhemman sairastumisen vuoksi. Lisäaineistoa saadakseni punnitsin eri vaihtoehtoja. Pidin tutkimuseettisesti kestäväenä ratkaisuna lähestyä vertaistuen piirissä olevia vanhempia, koska ajattelin heidän jo työstäneen mahdollisesti raskaita huostaanottoon liittyviä kokemuksiaan ja kertoneen niistä muille. Ajattelin lisäksi, että tätä kautta kerrotuiksi voi tulla sellaisiakin lastensuojelun asiakkuus- ja asiakirjakokemuksia, joita lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden välityksellä ei ollut mahdollista tavoittaa. Näin kävikin. Sain vanhempien vertaistukiyhdistyksen kautta kuusi haastateltavaa, joista osalla asiakkuus oli päättynyt,

mutta joilla siitä huolimatta oli paljon kerrottavaa lastensuojelun asiakkuudesta ja asiakirjoista.

Osallistujien saaminen tutkimukseeni oli kohtuullisen vaikeaa hankintakanavasta riippumatta. Osasin odottaa tätä sensitiivisiä aiheita tutkineiden kokemusten perusteella (esim. Laitinen & Uusitalo 2007; Hämäläinen, Pirskanen & Rautio 2011; Eronen 2012a; myös Pekkarinen 2015, 294–296). Muiden tutkijoiden tavoin en voi kuin arvailla haastatteluihin osallistumattomuuden esteitä. Tuija Eronen (2012a, 60) päättelee osallistujien saamisessa kohtaamiensa hankaluuksien pohjalta, että muistot lastenkodissa asumisesta eivät ole sellainen henkilökohtaisen elämän kertomus, joka halutaan tai voidaan jakaa vieraan tutkijan kanssa. Ajattelen samansuuntaisesti, että osa lasten läheisistä ei välttämättä halua tai kykene kertomaan lastensuojelun asiakkuuteen liittyvistä henkilökohtaisista ja/tai emotionaalisesti raskaista asioista tutkimustarkoituksiin. Syynä voi olla myös halu unohtaa. Oletettavaa on sekin, että kaikille lastensuojelun asiakkuus ja/tai asiakirjat eivät ole siinä määrin merkittäviä, että niistä ylipäätään olisi jotakin sanottavaa.

Tutkimusteksteissä kirjoitetaan toistuvasti eri instituutioiden, organisaatioiden ja niiden työntekijöiden roolista potentiaalisten informanttien tavoittamisessa ja heidän tietojensa äärelle pääsemisessä (esim. Kuula 2006, 144–146; Pösö 2008, 101–102; Eronen 2012a, 60–61; Enroos 2015, 67; Pekkarinen 2015, 291–294). Joskus kyseisiä portinvartijoita halutaan välttää tutkimuseettisistä syistä (esim. Eronen 2012a, 60; Pekkarinen 2015, 298) ja ottaa toisinaan kanssatutkijoiksi tai -haastattelijoiksi ainakin osittain tutkimuseettisin perustein (esim. Eronen 2013, 26–30; Helavirta 2016, 198). Kuten aineistojeni hankkimiseen liittyvistä kuvauksistani voi lukea, sosiaalityöntekijät portinvartijoina voivat suojella tutkijaa asiakkailta ja asiakkaita tutkijalta. He voivat patistella asiakkaitaan myönteisesti tai rohkaista osallistumaan tutkimukseen liiankin innokkaasti. Joka tapauksessa pääsin heidän myötävaikutuksellaan 12:n vanhempien kertomuksen äärelle. Sen perusteella, miten luottamuksellisiksi jotkut vanhemmista kuvasivat suhdettaan sosiaalityöntekijään, tuttu työntekijä haastattelijana vieraan tutkijan sijaan saattaisi joillekin mahdollistaa tutkimukseen osallistumisen. Tarja Pösö (2008, 93, 101–102) kirjoittaa siitä, miten erityisesti kiistanalaisiin perhesuhteisiin kytkeytyvissä tutkimuksissa haastatteluiden sisältöihin voivat vaikuttaa monenlaiset, niin ulkoiset kuin sisäisetkin portinvartijuudet. Todennäköisesti sisäinen portinvartijuus ilmenee molempien aineistojeni haastattelutilanteissa siten, että tavoittamattomiin jää sellaista tietoa, jota vanhempien on kulttuurisesti ja sosiaalisesti vaikeaa kertoa ja vastaavasti minun tutkijana kysyä (emt.). Tästä kirjoitan tarkemmin luvussa 4.4.

Seuraavaksi kuvaan molemmat tutkimukseni aineistot, niiden hankinnan ja haastattelujen toteuttamisen. Esitän kuvaukset erikseen, koska aineistojen hankintakanavat ja haastatteluiden teemat poikkeavat toisistaan. Sen jälkeen kirjoitan alaluvussa 4.3 haastattelupaikasta ja -tilanteesta suhteessa henkilökohtaisesti kerrottuun. Analyysin yleisiä piirteitä kuvaan seuraavassa alaluvussa 4.4. Päätän tutkimukseni tehtävästä ja toteuttamisesta kertovan luvun eettisiin pohdintoihini henkilökohtaisen ja institutionaalisen rajalla alaluvussa 4.5.

4.2.1 Ensimmäinen aineisto ja sen hankkiminen

Tutkimuksen ykkösaineistona on 12 vanhempien haastattelua, jotka toteutin loka-huhtikuussa 2010–2011. Huostaanotettujen lasten vanhempien haastatteluja on yhdeksän (9) ja avoimuuden asiakkaina olevien kolme (3). Näistä kahdeksan on äitien yksilöhaastatteluja, yksi isoäidin yksilöhaastattelu, kaksi äidin ja puolison yhteishaastattelua sekä yksi äidin, isän ja osittain keskusteluun osallistuneen, haastatteluhetkellä kotona olleen lasten sisaruksen haastattelu. Haastateltavia on yhteensä 16. Heidän asiakkuutensa ovat jatkuneet haastatteluhetkellä vajaan kahdesta vuodesta miltei kahdeksantoista vuoteen ja lapset, joita asiakkuudet koskevat, ovat 7–17-vuotiaita. Äänitallennetut haastattelut kestävät puolesta lähes kolmeen tuntiin ja haastattelupuhetta on 17 tuntia. Litteroitua aineistoa on 205 sivua (fontti Verdana 8, riviväli 1).

Koska halusin tavoittaa mahdollisimman monenlaisia asiakkuuteen ja asiakirjoihin liittyviä kokemuksia lastensuojelun asiakkaina olevilta vanhemmilta, ajattelin sen toteutuvan parhaiten lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden kautta. Oletin, että kaksi tutkimuskaupunkia takaa riittävän haastateltavien määrän tutkimuksen toteuttamiseksi. Kaupunkien X ja Y valikoitumiseen vaikutti se, että tavoittelin asiakkuuskokemusten kirjoa erikokoisista kunnista, joihin sisältyy pieniä maaseutupaikkakuntia. Ennen aineistonkeruun aloittamista kävin taustakeskusteluja tutkimuksestani ja sen tarkoituksesta kummankin kaupungin lastensuojeluyksiköiden työntekijöiden ja johdon kanssa. Keskustelut olivat välttämättömiä asiakkaiden kertomusten äärelle päästäkseni, mutta niiden avulla sain tietoa myös tutkimukseni kontekstista. Taustakeskustelut virittivät merkityksellisenä pitämäni tutkimuksen ja käytännön väliseen yhteistyöhön, josta hyöty toivoakseni palautuu tutkimustulosten muodossa lastensuojelun työntekijöille ja johdolle.

Tutkimusideani sai molemmissa kaupungeissa myönteisen vastaanoton. Kaupungissa X asiakkaiden näkemysten tutkimista pidettiin tärkeänä, koska ajateltiin, että heidän äänensä ei kuulu poliittisille päättäjille eikä yhteiskunnassa yleensäkään. Asiakasnäkökulmaa pidettiin tärkeänä myös, koska nähtiin, että lastensuojelun sosiaalityöntekijöille ei jää aikaa ajaa asiakkaidensa asiaa, vaikka he pitäisivät tehtävää tärkeänä. Sosiaalityöntekijät lupautuivat jakamaan haastattelukutsuja (liite 1), tutkimuksesta kertovia tiedotteita (liite 2) ja yhteydenotto-suostumuksia (liite 3) sopimiemme ajanjaksojen aikana tapaamilleen asiakkaille suljetuissa kirjekuorissa. Sovimme, että he voivat lähettää kutsuja lasten läheisille lisäksi postitse. Kutsukirjeiden jakaminen rajattiin koskemaan heitä, joilla lastensuojelun asiakkuutta oli jo takana siten, että asiakkaana olemisesta oli kokemusta.

Kaupunki X:n keskusteluissa tuli esiin, että haastattelukutsut eivät tavoita kaikkia vanhempia, sillä jotkut heistä repivät kaiken sosiaalityöntekijältä saamansa kirjallisen materiaalin. Puheeksi tuli lisäksi, että kaikki asiakkaina olevista vanhemmista eivät osaa lukea. Joku työntekijöistä aprikoi, että haastattelukutsuja saatuaan asiakkaat voivat ryhtyä pyytämään dokumentteja, mistä aiheutuu lisätöitä. Toinen puolestaan esitti huolensa siitä, miten tulen selviämään haastattelutilanteissa asiakkaiden kanssa. Kommentti hämmensi ja tilanne jännitti, joten en osannut kysyä, mistä huoli kumpusi. Ehkäpä juuri jännitykseni

näkymisestä, kokemuksen puutteestani lastensuojelun sosiaalityöstä, hänen kokemastaan asiakastilanteiden vaativuudesta tai jostakin aivan muusta. Keskustelut toivat joka tapauksessa näkyviksi joitakin haastateltavien saamista mahdollisesti edesauttavia ja rajoittavia tekijöitä tilanteessa, jossa kutsukirjeiden välittämisestä asiakkaille vastaavat heidän sosiaalityöntekijänsä. Päätelen, että osittain näkyviin tuli sosiaalityöhön yleensä, paikoitellen erityisesti lastensuojelukontekstiin ja sen jännitteisyyteen liittyviä tekijöitä.

Anoin molempien kaupunkien tutkimuslupamenettelyitä noudattaen asianmukaiset tutkimusluvut haastatteluiden toteuttamiseksi. Tutkimusluvut saatuani toimitin kaupunki X:n lastensuojelun avo-, sijais- ja jälkihuollosta vastaaville sosiaalityöntekijöille 70 ja kaupunki Y:n sijais- ja jälkihuollon työntekijöille 60 kutsukirjettä. Haastattelukutsussa toivoin lapsen läheisen kertovan minulle lastensuojelun asiakkuuteen liittyvistä kokemuksistaan. Ilmaisin olevani erityisen kiinnostunut siitä, miten hänelle tärkeät asiat näkyvät asiakirjoissa. Kerroin tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuudesta, haastatteluissa esiin tulevien tietojen käyttämisestä ainoastaan tutkimustarkoituksiin sekä tutkimusaineiston käsittelemisestä siten, että yksittäisiä henkilöitä ei voida tunnistaa. Korostin, että sosiaalityöntekijät eivät saa tietoonsa, ketkä tutkimukseen osallistuvat, joten osallistumisella ei ole vaikutusta lastensuojelun asiakkuuteen. Mainitsin lisäksi, että lapsen läheinen voi ottaa haastatteluun sellaisia asiakirjoja ja päätöksiä, joita itse pitää tärkeinä ja jotka koskevat lastensuojelun asiakkuutta. Pyysin heitä ottamaan yhteyttä sähköpostilla, puhelimella tai lähettämällä yhteydenotto-suostumuksen valmiiksi maksetussa kirjekuussa voidaksemme sopia haastatteluajasta ja -paikasta. Eri vaihtoehdoilla pyrin tarjoamaan tutkimukseen osallistumisesta kiinnostuneille luontevimmalta tuntuvan yhteydenottotavan sekä madaltamaan näin yhteydenottamisen kynnyistä. Haastattelukutsu, tutkimustiedote ja yhteydenotto-suostumus ovat liitteinä yhteenvedon lopussa lähdeluettelon jälkeen (liite 1, 2 ja 3).

Kaupunki Y:n osalta ykkösaineiston haastattelujen määrä näytti jäävän odotettuakin vähäisemmäksi. Olin yhteydessä johtavaan sosiaalityöntekijään tiedustellakseni, olivatko kaikki kutsukirjeet tulleet jaetuiksi määräaikaan mennessä ja oliko hänellä tietoa asiakkaiden suhtautumisesta tutkimukseen. Hänen näkemyksensä oli, että joillekin vanhemmista kynnyksistä ottaa yhteyttä tutkijaan voi olla liian korkea, vaikka kiinnostusta tutkimukseen osallistumiseen olisikin. En nähnyt estettä sille, etteikö hän voisi soittaa mielessään oleville vanhemmille. Näissä tilanteissa, joissa vanhemmat toivoivat yhteydenottoani, sain heidän yhteystietonsa johtavalta sosiaalityöntekijältä. Tutkimuseettisesti menettelyä voi pitää joko arveluttavana tai suotavana näkökulmasta riippuen. Lähtökohtaisesti tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuus on ihmisen itsemääräämisoikeuden kunnioittamista, joka on yksi keskeinen tutkimuseettinen normi (esim. Kuula 2006, 60–62). Voidaan pohtia, toteutuiko vapaaehtoisuus näennäisesti vai tosiasiallisesti, sillä mahdollista on, että tämän väylän kautta haastateltaviksi suostuneet saattoivat tehdä sen ensisijaisesti miellyttääkseen kyseistä viranhaltijaa (Kuula 2006, 145–146). Toisaalta voi pohtia, miten vapaaehtoista tutkimukseen osallistumattomuus on silloin, jos taustalla on vaikkapa arkuus tai eri syistä

johtuva vaikeus olla aloitteentekijänä tutkijan suuntaan. Näin ajatellen tutkimukseen osallistumisen helpottamista osalle vanhemmista voi pitää eettisenä toimintana.

Toteutuneiden haastattelujen lisäksi sain kolme yhteydenottoa. Yhtä yhteydenottajista en lukuisista yrityksistäni huolimatta tavoittanut. Toisen kanssa yritimme useaan otteeseen sopia haastatteluaikaa, mutta hänelle sopivaa aikaa ei lopulta löytynyt. Kolmannen tapasin kauppakeskuksessa, keskustelimme tutkimukseni ja haastattelun tarkoituksesta ja kävimme tutustumassa mahdolliseen haastattelupaikkaan ennalta, sillä hän ei halunnut tulla haastatelluksi kotonaan. Hänenkään kanssaan haastattelu ei kuitenkaan toteutunut. Ainoastaan yhteydenottajat itse tietävät osallistumattomuutensa syyt, jotka ovat todennäköisesti moninaisia. Yksinkertaisesti harkinta-aika, keskustelu kanssani ja/tai lisätiedon saaminen tutkimuksesta on voinut sinetöidä heidän päätöksensä. Ounastelen, että osallistaan kyse voi olla myönteisen patistelun (ks. Pekkarinen 2015, 296) ja painostamisen välisestä suhteesta. Osa haastateltavistani kertoi haastattelukutsun antaneen sosiaalityöntekijän rohkaisseen heitä osallistumaan vetoamalla tutkimuksen ja vanhempien kokemusten tärkeyteen. Mahdollista on, että yhteydenottajien lopullisen osallistumattomuuspäätöksen taustalla on ainakin osittain rohkaisun kokeminen painostuksena. Patistelu on voinut johtaa yhteydenottoon, mutta ei ole kantanut tätä pidemmälle asiakkaan aidon osallistumishalun tai -kiinnostuksen puuttuessa. Näin ollen lastensuojelun asiakkaina olevien vanhempien itsemääräämisoikeuden toteutuminen voi näkyä tässä vaiheessa osallistumatta jättämisenä.

Jokaisen haastattelun rakenne noudatteli periaatteessa samantapaista kaavaa, vaikka kaikki haastattelut eivät käytännössä edenneetkään suoraviivaisesti. Haastattelut alkoivat yleensä lyhyellä esittäytymis- ja tutustumisjutustelulla (esim. Ruusu vuori & Tiittula 2005, 24–25). Haastateltavat olivat saaneet jo osallistumiskutsukirjeissä ja haastatteluaikaa ja -paikkaa sopiessamme sellaiset tiedot, joiden perusteella informoidun suostumuksen antaminen tutkimukseen osallistumisesta oli mahdollista. Kertasin kuitenkin vielä tutkimuksen ja haastattelun tarkoituksen ja korostin sitä, että haastattelussa esiin tulevat tiedot ovat luottamuksellisia ja niitä käytetään anonymisoituina ainoastaan tutkimustarkoituksiin. Kerroin lisäksi haastattelun rakenteesta, osallistumisen vapaaehtoisuudesta ja mahdollisuudesta keskeyttää haastattelu milloin tahansa. (Esim. Kuula 2006, 106–108.) Pyysin haastateltavia kertomaan mahdollisista ikävistä tai epämiellyttävistä tuntemuksistaan ja oudoilta tai kummallisilta tuntuvista kysymyksistä. Korostin sitä, että he voivat kertoa mitä haluavat ja jättää vastaamatta kysymyksiin, joita eivät halua käsitellä. Tarvittaessa keskustelimme vielä tutkimukseen liittyvistä asioista tarkemmin. Pyysin ja sain kaikilta haastateltaviltani luvan haastattelujen tallentamiseen digitaalisella tallennuslaitteella.

Tämän jälkeen haastattelut jatkuivat narratiivisesti painottuneella osuudella. Pyysin haastateltavia kertomaan millaisesta tilanteesta lastensuojelun asiakkuus oli alkanut, mitä matkan varrella oli tapahtunut ja millainen oli heidän suhteensa asiakkuuteen haastatteluhetkellä. Asiakkuuden prosessista kuultuani esitin kohdennetumpia kysymyksiä henkilökohtaiseen elämään liittyvän tiedon tuottamisesta ja tuottamisen tilanteista, dokumen-

tointiin osallistumisesta ja dokumentoidun tiedon käyttämisestä. Pyysin haastateltavia kertomaan lisäksi, millainen on hyvä lastensuojelun asiakirja ja mikä tekee asiakirjasta vastaavasti jollain tavoin vieraan tai vääränlaisen. Muun muassa tässä yhteydessä vanhemmat saattoivat halutessaan konkretisoida kertomaansa lukemalla tai näyttämällä kyseisiä kohtia mukana olevista asiakirjoistaan, joita oli neljässä haastattelussa.

Esimerkiksi yhteenveto kiireellisen sijoituksen jatkamista varten, sijaishuollon asiakassuunnitelmat, huoltosuunnitelma, hallintokantelu ja -päätos, tietopaketti sijais- ja adoptiovanhemmuudesta kiinnostuneille ja Pesäpuu ry:n esite ”Mitä on Pride-valmennus?” sekä varatuomari Leeni Ikosen kirjoittama sanomalehden mielipideteksti ”Miksi lasten pahoinvointia tuetaan verovaroilla?” olivat vanhempien mukanaan tuomia asiakirjoja, joista haastatteluissa keskustelimme. Vanhemmat viittasivat haastatteluiden kuluessa lisäksi monenlaisiin lastensuojeluasiakirjoihin asiakassuunnitelmista päätöksiin sekä muihin dokumentteihin kuten terveydenhuollon epikriiseihin ja itse kirjoittamiinsa teksteihin. Kyseinen omaehtoinen dokumentaatio sisälsi merkinnät asiakirjan marginaalissa, sähköpostit sosiaalityöntekijälle, huostaanoton purkuhakemukset ja hallintokantelut sekä tunteiden purkamisen keinona päiväkirjan kirjoittamisen ja lähettämättä jätettyjen haukkumakirjeiden kirjoittamisen eri osapuolille. Vanhemmat mainitsivat useita syitä, miksi eivät olleet ottaneet asiakirjoja mukaan haastattelutilanteisiin. Yleisin syy oli, että lastensuojelun asiakirjoja ei pysty lukemaan, koska lukeminen on tunnetasolla kestänyt. Joku kertoi hävittäneensä asiakirjat samasta syystä, jollakin asiakirjat olivat varastoituina kellariin, niitä ei ollut saatu lainkaan tai haastattelukutsusta ei ollut jäänyt mieleen mahdollisuus asiakirjojen mukaan ottamiseen.

Keskeinen kertomisen tapa, haastateltavien elämäntilanteet ja motiivit haastatteluun osallistumiselle vaihtelivat. Haastatteluhetkellä suhtautumisessa asiakkuuteen painottui luottamus tai epäluottamus. Vanhempien ja sosiaalityöntekijän suhde oli saattanut vaihdella asiakkuuden aikana esimerkiksi työntekijöiden vaihtuessa ja/tai ajan kuluessa paljonkin. Haastateltavat kertoivat suhteistaan asiakirjoihin erilaisista asiakasasemista. Jollakin asiakkuus oli alkanut omasta tai koulun yhteydenotosta ja joissakin tapauksissa lastensuojeluilmoituksen tekijänä oli ollut lähisukulainen, naapuri ja/tai poliisi. Huostaanotoista viisi perustui toisen tai molempien vanhempien suostumukseen ja kolme oli tahdonvastaisia.¹

Varmistelin tarpeen mukaan haastateltavien tuntemuksia ja jaksamista haastattelujen aikana. Lisäksi keskustelimme haastattelun herättämistä tunteista ja ajatuksista haastattelujen jälkeen. Pyysin vanhempia olemaan yhteydessä, mikäli heille ilmaantuisi tarvetta keskustella kanssani uudelleen. Varmistin lisäksi, että heillä oli tarvittaessa käytettävissään muuta keskusteluapua, mikäli haastatteluissa läpikäyty alkaisi häiritsevästi painaa mieltä.

---

¹ Kahdessa haastattelussa puheena oli saman lapsen huostaanotto, joten haastattelujen lukumäärä ei ole sama kuin puheena olevien huostaanottojen määrä.

4.2.2 Toinen aineisto ja sen hankkiminen

Tutkimuksen kakkosaineistona on seitsemän syksyllä 2012 tekemääni huostaanotetun lapsen läheisen haastattelua. Haastateltavista kuusi on äitejä ja yksi isoäiti. Haastateltavien kokemista, vuosina 2002–2009 tehdyistä huostaanotoista kaksi perustuu äitien suostumukseen ja viisi vastustukseen. Lapsia, joita huostaanotot koskevat, on yhteensä 10 ja heidän ikänsä ovat vaihdelleet huostaanottohetkellä vauvasta kuuteentoista vuoteen. Kahden haastateltavan lasten huostaanotot on purettu, yksi on saanut viimeisimpään huostaanoton purkuhakemukseensa kielteisen päätöksen, kahdella purkuprosessi on haastatteluhetkellä käynnissä ja kahden haastateltavan lasten sijoitukset ovat päättyneet lasten tultua täysi-ikäisiksi. Sijoitukset ovat kestäneet kahdesta kymmeneen vuotta ja huostaanottoja edeltävästi kaikilla haastateltavilla on kokemuksia eripituisista avohuollon asiakkuuden jaksoista. Haastatteluissa puheena olleet asiakkuudet ja asiakirjat ajoittuvat vuosille 2000–2012. Digitaalisesti tallennettua haastattelupuhetta on 15 tuntia ja litteroitua aineistoa 138 sivua (fontti Verdana 8, riviväli 1). Haastattelujen kesto vaihtelee puolestatoista tunnista lähes kolmeen tuntiin.

Haastateltavista yksi osallistui jo aiempaan aineistonkeruuseeni ja kuusi muuta tavoitin huostaanotettujen lasten vanhempien ja omaisten vertaistukiyhdistyksen kautta. Soitin yhdistyksen yhteyshenkilölle ja selvitin mahdollisuutta saada haastateltavia yhdistyksen kautta. Koska jaoimme ajatuksen siitä, että huostaanotettujen lasten läheisten näkemykset asiakkuudesta ja asiakirjoistaan ovat tärkeitä, keskustelu tutkimuksestani ja yhdistyksen toiminnasta käynnistyi luontevasti. Yhteyshenkilö lupautui avuliaasti ottamaan asiaani esiin heidän seuraavassa kokouksessaan. Toimitin hänelle osallistumiskutsuja (liite 4) yhdistyksen jäsenille ja muille heidän tuntemilleen lastensa huostaanoton kokeneille vanhemmille jaettaviksi. Lähetin samalla sovitusti kopion ensimmäisestä julkaistusta väitöskirja-artikkelistani, jossa tarkastelen asiakkaiden ja asiakirjojen välisiä suhteita lastensuojelussa (Vierula 2012). Artikkelin lähettämisen ideana oli antaa halukkaille mahdollisuus tutustua tarkemmin siihen, minkä tyyppistä tutkimusta olin tekemässä. Tähdensin vielä saatekirjeessä, että tutkimukseen voivat osallistua vanhempien ohella muutkin lapsen läheiset sillä edellytyksellä, että he ovat asioineet lastensuojelussa lapsen asioissa ja saaneet siihen liittyviä asiakirjoja.

Osallistumiskutsussa toivoin huostaanotetun lapsen vanhemman/läheisen kirjoittavan tai kertovan minulle lastensuojeluasiakkuutensa tarinan sellaisena kuin olisi halunnut sen tulevan kuulluksi ja kirjoitetuksi lastensuojelun asiakirjoihin. Pyyntö pohjautui kahden aiemman osatutkimukseni tuloksiin, joiden mukaan monet huostaanotettujen lasten vanhemmat kuvasivat oman näkökulmansa tulleen asiakirjoissa esiin puutteellisesti tai toisin kuin he olisivat toivoneet tai tarkoittaneet. Pyyntöä voi lukea lastensuojelun asiakirjojen tarinan poikkeavan lapsen läheisen omasta tarinasta. Siitä huolimatta ajattelen pyynnön mahdollistaneen sellaistenkin tarinoiden kertomisen, joissa oma ja lastensuojelun tarina ovat yhdenmukaiset. Halusin tarjota tutkimukseen osallistuville mahdollisuuden tarinansa kirjoittamiseen kertomisen ohella, koska arvelin kirjoittamisen olevan joillekin puhu-

mista helpompaa. Tähdensin osallistumiskutsussa vanhemman kertomuksen tulevan vain tutkimuskäyttöön ja käsitteleväni sen siten, että esimerkiksi yksittäisiä henkilöitä ja paikkoja ei voida tunnistaa. (Katso liite 4.)

Vain yksi yhteydenottajista oli kiinnostunut tarinansa kirjoittamisesta, mutta hänen osallistumisensa tutkimukseen jäi toteutumatta. Kaikki osallistuneet pitivät parempana tarinansa kertomista kasvotusten. Kirjoittamista pidettiin haastattelua vaivalloisempana eri syistä. Yksi kertoi olevansa kiireinen ja joutuvansa opintojensa vuoksi kirjoittamaan muutenkin paljon. Toinen pohdiskeli, mahtaako oman tarinan kertominen olla ylipäättään mahdollista oletuksella, että se kirjataan sellaisenaan lastensuojelun asiakirjoihin, koska lapsi on asiakas ja lapsen ja vanhemman etu ei aina ole sama. Osallistumiskutsussa muotoilemani pyyntö lastensuojeluasiakkuuden tarinan kertomisesta ei ollut selvästikään helposti avautuva ja sen konkreettista toteuttamista kirjoittamalla pidettiin hankalana. Lisäksi tarina-käsitteen käyttäminen on saattanut johtaa jotkut potentiaalisista osallistujista ajattelemaan, että tutkijana pidän heidän kertomaansa toisarvoisena, sillä tarina voi arkielämässä vertautua satuun ja seipitteeseen. Havahduin tämän kaltaiseen väärinymmärryksen mahdollisuuden vasta haastateltavani kerrottua, että hän ei ollut saanut osallistumiskutsuja jakoon lastensuojelun asiakasraadin sosiaalityöntekijän kautta. Haastateltavani kuvasi sosiaalityöntekijän tартtuneen tarina-sanaan ja tutkimusmetodin esittelyn puuttumiseen osallistumiskutsusta. Osallistumiskutsun toisenlaiset muotoilut olisivat näin ollen saattaneet lisätä tutkimukseeni osallistuvien määrää.

Haastattelut alkoivat samaan tapaan kuin ensimmäistä aineistoa kerätessäni (katso s. 53). Pyysin myös näitä haastatteluja toteuttaessani vanhempia kertomaan aluksi lastensuojelun asiakkuusprosessistaan. Osa heistä kertoi rinnakkain omaa ja asiakirjojen tarinaa, joillakin kertomukset asiakirjoista kulkivat mukana episodimaisemmin. Haastateltavista viisi toi oma-aloitteisesti lastensuojelun asiakkuuteensa liittyviä erilaisia asiakirjoja haastattelutilanteisiin. He kertoivat omaa tarinaansa peilaamalla sitä joko asiakirjoista aiemmin tai haastattelutilanteissa lukemaansa ja kertomalla, millaisia muutoksia olisivat kirjauksiin toivoneet. He kommentoivat asiakirjasisältöjä eri tavoin ja käyttivät asiakirjoja tukemaan ja konkretisoimaan kertomaansa. Keskustelimme asiakirjasisällöistä lisäksi yhdessä, mikäli haastateltavat niin toivoivat. Kerronta kattaa muun muassa erilaiset sosiaalityöntekijöiden laatimat selvitykset, suunnitelmat ja päätökset, eri tahoilla laaditut lasten ja vanhempien välisiin suhteisiin ja vanhemmuuden arviointiin liittyvät asiantuntijalausunnat, yhteenvedot ja oikeuden päätökset. Näistä muiden laatimista asiakirjoista ja niiden tulkinnoista muodostuvat haastateltavia koskevat institutionaaliset tarinat. Haastatteluiden loppupuolella kysyin vanhemmilta lisäksi asiakirjojen sisältöihin ja käyttämiseen sekä asiakirjakäytäntöjen kehittämistoiveisiin liittyviä tarkempia kysymyksiä.

4.3 Haastattelupaikka ja -tilanne henkilökohtaisesta kerrotusta säätelemässä

Pidin vanhempien itsemääräämisoikeuden toteuttamista tärkeimpänä haastattelupaikan valinnan kriteerinä. Osalle paikalla oli tärkeä merkitys, osalle ei. Joidenkin kanssa jouduimme pohtimaan pitkien välimatkojen vuoksi ensisijaisesti sitä, missä kaupungissa haastattelu olisi järkevää toteuttaa. Näissä tilanteissa päädyimme tapaamaan ”puolimatkassa” esimerkiksi kansalaisjärjestön tai sosiaalitoimen kokoushuoneessa sen mukaan, mikä sopi vanhemmille parhaiten. Aineiston ensimmäinen haastattelu sosiaalitoimen tiloissa jäi kestoltaan selvästi muita haastatteluja lyhemmäksi. On mahdotonta päätellä, oliko syytä ensisijaisesti haastateltavan flunssa ja huono olo, oma ensimmäiseen haastatteluun liittyvä jännitykseni, tila vai jokin muu seikka. Myös niiden vanhempien kanssa, jotka eivät halunneet haastatteluja toteutettavaksi kotonaan, etsimme muita vaihtoehtoja. Yksi heistä halusi ehdottomasti tulla haastatelluksi tutuissa lastensuojelun tiloissa. Hänelle oli tärkeää kohdata vielä kerran kyseinen paikka ja käydä haastattelussa läpi huostaanottoon liittyvät asiat. Hänelle haastattelupaikan valinnassa tärkeintä oli halu muistaa, kun taas osalle tärkeintä oli halu unohtaa. Joillekin vanhemmista lastensuojelu haastattelupaikkana oli odotetusti täysin poissuljettu tiloihin liittyvien tuskallisten muistojen vuoksi.

Yhden vanhemman kanssa vaihdoimme aiemmin sovitun neutraalin, rauhallisen haastattelupaikan juuri ennen haastatteluja hänen kiireistään ja toivomuksestaan johtuen hälyiseen ja avoimeen kahvilatilaan. Ilmeisimmin haastateltavalle oli tärkeintä haastattelutilan helppo ja nopea saavutettavuus ja mahdollisesti tuttuus. Tutkimusaihe ei näyttänyt määrittävän erityisen arkaluonteiseksi, sillä henkilökohtaisista asioista puhuminen ulkopuolisten kuulevien korvien läsnä ollessa ei ollut hänelle ongelma. Enemminkin se taisi olla häiritsevää minulle, sillä huomasin miettiväni haastattelun aikana, mitä läheisessä pöydässä istuneet mahtavat kuulemastaan ajatella. Asetelma rikkoi normatiiviseen tutkimusetiikkaan perustuvaa ajatusta siitä, että haastattelutilan tulee olla häiriötön ja rauhallinen ja taata haastateltavan yksityisyyden suoja.

Edellä mainittu tilanne toimi itselleni hyvänä muistutuksena siitä, että niin tutkimusaiheen arkaluonteisuus, henkilökohtaiseksi mielletyn rajat kuin haastattelutilan valinnan merkityskin on syytä jättää haastateltavan eikä haastattelijan päätettäväksi. Haastattelupaikan valinnan mahdollisuus on tärkeä, mutta vielä tärkeämpää voi olla halu kertoa kokemuksistaan ja osallistua haastatteluun ylipäätään. Tästä muistuttaa yhtäältä Rosi Enroos (2015, 66–67) kirjoittaessaan lastensa kanssa vankilassa olevien äitien haastatteluista. Toisaalta hän pohtii sitä, miten vankilan institutionaalinen tila haastateltavien ”kotina” ja haastattelujen toteuttamisen paikkana korosti tutkijan ja instituution valtaa haastateltaviin nähden. Tutkija saattoi haastattelujen jälkeen palata vapaasti kotiinsa, kun haastateltavilta tämä mahdollisuus puuttui. Haastattelutilan valitsivat pääsääntöisesti vankilan työntekijät. Vankilan institutionaaliseen ympäristöön ominaisella epäluulolla saattoi lisäksi olla vaikutusta haastattelujen sisältöihin. (Emt.)

Rosi Enroosin (2015) ja monien muiden laitoksissa tutkimusta tehneiden (esim. Granfelt 2000; Pösö 2004; Laakso 2009) haastattelutiloista poiketen minulla oli pääsy useiden haastateltavieni henkilökohtaiseen tilaan, koska yhdeksän haastattelua toteutui heidän kodeissaan. Joissakin tapauksissa koti näytti mahdollistavan tutkijan haastamista ja haastateltavien valtaa suhteessa tutkijaan muita haastattelupaikkoja enemmän. Haastateltavat säätelivät esimerkiksi sitä, missä määrin muut kotona olevat ihmiset, eläimet, kodin tilat ja siellä olevat esineet otettiin osaksi haastattelun kulkua tai jätettiin sen ulkopuolelle. Koti henkilökohtaisena tilana toi esiin lisäksi muista haastattelupaikoista poikkeavia vanhempien ja tutkijan positioita.

Aiheeltaan hieman yllättävän haastattelijan ja haastateltavan roolien vaihtumisen koin muun muassa silloin, kun haastateltava halusi kuulla uskonnollisesta vakaumuksestani haastattelun alussa. Mieleenikään ei tullut olla vastaamatta kysymykseen, jonka jälkeen keskustelimme aiheesta jonkin aikaa. Tällä ja muilla haastattelun aikana esittämillään henkilökohtaisilla kysymyksillä haastateltava halusi mahdollisesti osoittaa sekä oman paikkansa että minun asemani henkilökohtaisessa tilassaan ja tasoittaa valtasuhteitamme siten, että haastattelu voitiin toteuttaa. Joskus koti haastattelupaikkana antoi haastateltaville mahdollisuuden vielä juuri ennen haastattelua päättää haastatteluun osallistujista tai siitä, oliko kotona kuuloetäisyydellä haastateltavan lisäksi joku muu. Kun menin tekemään yhtä haastatteluista, oven avasikin yllättäen perheen täysi-ikäinen nuori, jonka kanssa odottelimme pian kotiutuvia vanhempia. Koska kaikki kolme niin halusivat, hänkin osallistui ajoittain keskusteluun. Toiseen haastatteluun valmistautuessani sain tietää kotona olevasta lemmikistä kävellessämme haastateltavan kanssa bussipysäkiltä hänen kotiaan kohti. Kerroin haastateltavalle, että lemmikki ei haittaa, mikäli minun ei tarvitse vilkuilla jalkoihini ja ajatella sen ilmaantuvan odottamatta paikalle. Kotona oli lisäksi puoliso, joka kävi kohteliaasti esittäytymässä mutta pysytteli haastattelun ajan toisessa huoneessa pistäytyen haastattelutilana toimivassa keittiössä muutamaan otteeseen. Kun hän sitten jossakin vaiheessa toi lemmikin eteeni keittiönpöydälle, vaistomainen torjuntani sekoittui uteliaisuuteen ja kiinnostukseen. Kosketusetäisyydellä niin isoon kyseisen eläinlajin edustajaan en ollut aiemmin ollut, mutta kosketuksesta pitäydyin silläkin kertaa. Puolison käyttäytymisessä en aistinut minkäänlaista uhkaa, vaan tulkitsin hänen tuoneen komean ja vaikuttavan eläimen ihailtavakseni. Tilanne korosti joka tapauksessa sitä, että olin tekemässä haastattelua heidän henkilökohtaisessa tilassaan.

Moneen kotona tehtävään haastatteluun liittyi kahvin tai teen tarjoaminen (myös esim. Nousiainen 2004, 39) ja minua saattoi odottaa kauniisti katettu pöytä kynttilöineen ja lautasliinoineen. Joskus tunsin olevani enemmänkin odotettu vieras kuin tuntematon tutkija. Odotetun vieraan positio ei kuitenkaan rakentunut kahvitarjoilusta tai kattauksesta, vaan etupäässä siitä lämmöstä, välittömyydestä ja ystävällisyydestä, jolla minuun suhtauduttiin vierailun aikana. Koti haastattelupaikkana mahdollisti lisäksi arvioijan ja puolestapuhujan positiot. Minua pyydettiin esimerkiksi katsomaan ja arvioimaan kodin tiloja siitä näkökulmasta, että ne ovat lapsille soveliaat. Tähän liittyi odotus siitä, että toimisikin vanhempien

puolestapuhujana sijoitettujen lasten saamiseksi takaisin kotiin. Tulkitsen pyynnön kerto-
van lisäksi tottumuksesta lastensuojelun arvioivaan katseeseen (esim. Laitinen ym. 2007,
63), mikä asetti minut hetkellisesti viranomaisen asemaan. Kyseisessä tilanteessa täsmensin
tutkijan roolia ja painotin, että kodin arviointi ja vanhempien puolesta puhuminen eivät
kuulu asioihin, joita voin tutkijana tehdä, minkä haastateltava ymmärsi ja hyväksyi.

Vaikka tarkoitukseni ei ollut havaintojen tekeminen, koti avasi väistämättä haastattel-
tavien henkilökohtaista elämää aistittavakseni mitä tahansa muuta haastattelupaikkaa
enemmän. Tähän liittyivät vanhempien henkilökohtaiset esineet ja niihin kiinnittyneet
muistot. Yhdessä haastatteluistani äiti kertoi hyllyssä olevaa lapsen valokuvaa näyttäen,
miten kuva piti sijoituksen alussa kääntää nurin, koska lapsesta luopumisen tuska ja ikä-
vä tekivät mahdottomaksi valokuvan katsomisen. Toisinaan haastattelupaikkana toimiva
koti oli asiakirjoista luettujen sosiaali- ja perhetyöntekijöiden kotikäyntien näyttämö tai
muiden asiakirjoista ja henkilökohtaisesta elämästä kerrottujen tarinoiden tapahtumaym-
päristö. Lapsen valokuva tai koti sinänsä ei lisää ymmärrystäni tutkittavasta ilmiöstä, mut-
ta tuo ilmiökenttää lähemmäksi ja todemmaksi.

Haastattelupaikasta riippumatta vanhemmat tarjosivat minulle useasti liittolaisen
positiota, mikä oli tietenkin odotettavissa, sillä olin rakentanut sitä itsekin jo osallistu-
miskutsujen sisällöillä ja muotoiluilla. Tutkimusaiheeni, kiinnostukseni vanhempien ker-
tomuksia kohtaan ja sekä heidän että heidän näkemystensä arvostaminen on ruokkinut
osalle haasteltavista vaikutelmaa siitä, että olen tutkijana vanhempien asialla viranomais-
valtaa vastaan. Tutkimusasetelmaani sisältyvä puolelle asettuminen ja pyrkimykseni ym-
märtää vanhempien kertomia kokemuksia ja niille antamiaan merkityksiä ei kuitenkaan
tarkoita sitä, että pitäisin vanhempien näkemyksiä esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden tai
lasten näkemyksiä oikeampina. Sen sijaan sitoudun ajatuksiin näkökulmitetusta tiedosta,
joka tarkoittaa tiivistetysti sitä, että tutkittavasta ilmiöstä avautuu aina uusia puolia sen
mukaan, mistä tai keiden näkökulmasta tietoa tuotetaan, tulkitaan ja tarkastellaan (esim.
Pösö 2016, 5–7; Helavirta 2011, 34–38). Mahdollisesti tätä olisi pitänyt tuoda haastatte-
luissa selkeämmin esiin. Yhtä kaikki ymmärtäjän ja liittolaisen positioiden välinen raja oli
toteuttamissani haastatteluissa usein piirretty viiva. Alla oleva haastattelusitaatti
kuvaa haastattelun samanaikaista rankkuutta ja helpottavuutta haastateltavan näkökul-
masta. Se kuvaa lisäksi haastattelun vuorovaikutuksellisuutta, haastattelijan ilmeiden
vaikutusta haastateltavan kokemukseen kuulluksi tulemisesta sekä näiden yhteyttä hänen
kokemukseensa luottamuksen rakentumisesta. Oman kommenttini ”se on musta se kes-
keinen asia kyllä” voi tulkita viittaavan siihen, että pidän vanhempien kuulluksi tulemista
sekä haastattelutilanteessa että viranomaiskoneistossa keskeisenä. Haastateltava tulkitsee
minun tarkoittavan viranomaiskoneistoa; otteesta näkyy, miten rakennamme yhdessä liit-
tolaisen positiotani:

Tarja: *No mitä sä aattelet nyt tästä, miltä tää (haastattelu/tv) on tuntunu?*

Lea: *Tietyssä määrin kuule ihan suoraan sanottuna helpottavalta.*

T: *Ai? Mä ajattelin et tää on ollu sulle varmaan aika rankkaa, koska...*

L: *Siis rankkaa tää oli, mut silti, sä kysyitki et miltä tää, loppupeleis tuntu. Mä vastaan rebellisesti: helpottavalta.*

T: *No hyvä, hyvä jos niin.*

L: *Minä olen tullut kuulluksi. Mä koen tän, meiän, sä esität kysymykset, sä elät kasvoillas, mä luen sun kasvoja koko ajan. Sä kuuntelet mua oikeasti. [tauko 5 s] Sä et vaan kuuntele, vaan mä tulen kuulluksi. Ja tätä pitäis olla tuolla viranomaiskoneistossaki.*

T: *Niin, se on musta se keskeinen asia kyllä.*

L: *Se on se keskeinen, jotta saadaan rakennettua asiakassuhteesta luottamukseen perustuva. Luottamus kun ei ole automaattista. Se rakennetaan.*

Ote kertoo nonverbaalisen viestinnän tärkeästä merkityksestä osana haastattelutilanteiden vuorovaikutusta (myös esim. Granfelt 2000, 110; Nousiainen 2004, 50–51). Siitä näkyy, miten tarkkoja havaintoja haastateltavat sanomisistani ja minusta haastattelijana tekivät. Tarja Pösö (2005, 121) kirjoittaa Geraldine Lee-Treweekiin ja Stephanie Linkogleen (2000) viitaten, että katseiden ja arvioinnin kohteena olo ei aina ole tutkijalle helppoa. Sitä se ei kaikissa haastattelutilanteissa ollut myöskään minulle. Toisaalta koin, että tutkijana oli helppoa asettua vanhempien asemaan, ymmärtää ja rakentaa luottamusta (esim. Ruusu- vuori & Tiittula 2005, 41–44), koska viranomaisvelvoitteet puuttuivat. Olin kyllä varautunut lastensuojelulain veloitteiden mukaisesti lastensuojeluilmoituksen tekemiseen ja siitä kertomiseen tarvittaessa, mutta sellaisia tilanteita ei tullut vastaan. Mikäli näin olisi tapahtunut, se olisi hyvin todennäköisesti rikkonut haastattelijan ja haastateltavan välisen luottamuksen. Haastattelutilanteessa rakentunut luottamus voi murentua myös siinä vaiheessa, kun tutkijan positio vaihtuu ymmärtäjästä haastattelujen analysoijaksi, tulkitsijaksi ja tutkimustulosten raportoijaksi. Palaan tähän vielä tarkemmin luvussa 4.5 eettisten pohdintojeni yhteydessä. Edellä kirjoittamastani voi päätellä, että koti haastattelun toteuttamisen paikkana ei ollut neutraali ympäristö, mutta sitä eivät olleet välttämättä muuttakaan haastattelupaikat. Valtasuhteiden vaihtelu haastateltavien ja haastattelijan välillä sen enempää kuin yllättävät tilanteetkaan eivät olleet tyypillisiä pelkästään kotona toteutetuille haastatteluille.

Jotta haastattelu voi ylipäätään onnistua, haastattelijan ja haastateltavan on ymmärrettävä toisiaan ja tulkittava ympäröivää todellisuutta edes jokseenkin samalla tavoin (esim. Granfelt 2000, 101–102; Rastas 2005, 79–80). Näin on oltava haastattelupaikasta riippumatta. Edellisessä ja seuraavassa haastattelusitaatissa näkyy, miten liittolaisen ja ymmärtäjän positioni rakentuu erontekoina, kun haastateltavat peilaavat kasvonilmeiden vaihtelua ja sanallisia reaktioitani haastattelutilanteessa kokemuksiinsa viranomais- ja asiakaskohtaamisista. Otteet kertovat kuulluksi tulemattomuuden ja ohitetuksi tulemisen kokemuksista sekä ymmärtämisen ja ymmärretyksi tulemisen vaikeuksista lastensuojelun asiakaskohtaamisissa. Ennen kuin ryhdyn ilakoimaan omilla vuorovaikutus- ja ihmisten kohtaamisen taidoillani, on hyvä muistaa, että tiedon tuottamisen ehdot ovat institutionaalisissa tutkimushaastatteluissa ja lastensuojelun kohtaamisissa toisenlaiset.

Tarja: *Miltä tää on tuntunu, tää haastattelu?*

Elina: *No ihan mukavaahan tää on ollu. Musta on kiva puhua jonku semmosen ihmisen kans, joka ymmärtää mitä mä puhun. Ja mä tarkotan nyt tämmösiä, et sä ymmärsit, tai mulle tuli semmonen mieli, et sä heti ymmärsit, että mitä mä tarkotan, että mitä tämmösiä virheitä täällä oli ja sillai. Joo. Ja reagoit siihen, kun mä sanon jotain. Jos mä esimerkiks siellä sosiaalitoimistossa otan jotain esille, niin ne monesti vaan aina kattoo tälleen toisiaan ja kirjottaa jotain sinne papereihin. [naurahtaa] Ne ei vastaa mulle mitään. Tai ne sanoo, et "eihän me sitä tarkoteta" [nauraa]. Sitten mä oon, että "no, mitäs sä tarkotit?" ja rupeen sit ite mieltii, et oonko mä jotenki outo kun mä tämmösiä asioita kyttään. Kyllä näissä on.. kyllä tää on ollu kivaa. Ja oli musta hyvä, että mä tähän osallistuin. Ja mä itse asiassa sen heti sanoinkin, että totta kai.*

T: *Joo. Mikä sul oli se pääasiallinen, että miks halusit osallistuu?*

E: *Siks halusin, että mul on birvee halu saada se oma ääni kuuluviin.*

Sitaateissa tulee esiin, miten tärkeää oli kysyä haastateltavilta sitä, miltä haastattelu on heistä tuntunut ja mikä motivoi tutkimukseen osallistumista. Kysyminen olettamisen sijaan oli sekä metodologinen että eettinen valinta. Näiden kysymysten kautta kuva vanhempien tunnemaailmasta moninaisine sävyineen tarkentui sekä kotona että muualla tehdyissä haastatteluissa. Jollen olisi kysynyt, en olisi osannut tulkita esimerkiksi haastateltavan kokemusta haastattelusta, josta aiempi ote on poimittu, kokonaisuutena helpottavaksi vaan pikemminkin raskaaksi, kuten sitaatista näkyy. Yllä oleva haastatteluote kertoo puolestaan siitä, miten kokemus ymmärretyksi tulemisesta voi osaltaan saada haastattelun tuntumaan mukavalta, jopa kivalta. Näin voi käydä, kun saa puhua omalla äänellään itselleen tärkeästä aiheesta (myös Kuula 2006, 160–161), vaikka kerrottu sisältäisi tummiakin sävyjä.

Tutkimussuhteen kuormittavuus ja sensitiivisyys voi jäädä tutkijan konstruktioksi ja perustua haastateltavien institutionaaliseen paikkaan lastensuojelun asiakkaana (Kuula 2010, 219; Helavirta 2011, 54–55), jollei haastateltavilta kysytä heidän näkemyksiään. Haastateltavien itkua haastattelutilanteissa pidetään yleensä kuormittavuuden merkkinä (esim. Kallinen ym. 2015, 159) ja kuormittavuuden ajatellaan puolestaan vahingoittavan haastateltavia, mitä pidetään tutkimuseettisesti kestävämmänä. Itkulla voi olla kuitenkin monia merkityksiä ja itku- ja tunneherkkyydessä suuria ihmisten välisiä eroja, mikä näkyy aineistossani. Yksi haastateltavistani kuvaa, miten huostaanoton läpikäynti tutuissa lastensuojelun tiloissa ja mahdollisesti muiden auttaminen kertomalla oman selviytymisensä tarinan oli hänelle tärkeämpää kuin tunteiden jylläämiseen keskittyminen:

Tarja: *Mikä sai sut tulemaan tähän haastatteluun, mikä oli se suurin syy?*

Enni: *Mä halusin vielä kerran kohdata tän paikan, siis tällä tavalla.*

T: *Tarkotaksä siis ihan tätä konkreettista paikkaa, vai mitä sä tarkotat paikalla?*

E: *Tätä paikkaa ja näitä asioita, tai siis, tätä huostaanottoa ja sitte se, että jos siitä on apua jollekin toiselle ihmiselle. Että kyllä sitä voi selvitä kaikesta. Kyllä mulla nytkin jyllää tunteet mutta se nyt on tuttua. Ja onhan mulla vaihdevuodetkin että, mä itken kauheen helpolla, mut mä oon ollu semmonen kyllä aina.*

Jotkut haastateltavistani pohtivat tunteidensa purkautumista itkuna haastattelutilanteessa suhteessa toiveisiinsa lastensuojelun käytäntöjen kehittämisestä. Haastattelutilanteessa itkeminen oli toisarvoista sen rinnalla, että haastatteluun osallistuminen nähtiin mahdollisuutena vaikuttaa sosiaalityöntekijöiden työskentelyyn tulevaisuudessa, kuten haastateltava seuraavassa kuvaa.

Tarja: *Miltä susta on tuntunu, nyt, et sua itketti hirveesti ja ...*

Senja: *Ei minua se harmita yhtään. Ei. Ei siitä tartte sun yhtään aatella. Se vaan jotenkin purkautuu kun se tulee mieleen. Ei yhtään se sillä lailla mua harmita.*

T: *Niin ettei sulle jää nyt kauheen paha olo tästä?*

S: *Ei, ei minkäänlaista paha oloa, ei jää.*

T: *No hyvä, hyvä.*

S: *Ei kun mä tykkään osallistua tällaisiin tutkimuksiin. Tykkään ehdottomasti osallistua, että niistä ois apua, tulevaisuudessa. Ei yhtään, ei tartte aatella semmosta ollenkaan.*

T: *Selvä, hyvä. Jos mulle tulee vielä mieleen jotain, niin voinko vielä palata asiaan, jos haluan tarkentaa jotain?*

S: *Voi, voi soittaa. Kyllä voi kysyä. Ja tosiaan, toivon että sosiaalityöntekijät ottais onkeensa näistä. Ja tää on erittäin hyvä että tehdään tällaisia tutkimuksia. Mä heti ilomielin kun mä tällaisia nään niin, kyllä osallistun.*

Yllä olevasta sitaatista näkyy varmisteluni siitä, olenko ymmärtänyt oikein, että haastateltavalle ei jää paha oloa haastattelusta. Haastateltava vakuuttelee ja perustelee monin tavoin, että sitä ei ole tarpeen ajatella ollenkaan. Hänellä on lisäksi aiempaa kokemusta tutkimushaastatteluihin osallistumisesta, kuten oli useilla muillakin vanhemmilla. Kukaan haastatteleistani huostaanotetun lapsen vanhemmista ei myöskään kertonut kokemuksistaan ensimmäistä kertaa. Aikaisempia kertomisen paikkoja olivat vertaisryhmien lisäksi muun muassa yksilöterapiat, kokemusasiantuntijana toimiminen ja erilaisiin kirja-projekteihin osallistuminen. Kun tutkimuksen kohteena ovat ihmisten arat ja sensitiiviset kokemukset, tutkimukseen osallistuvilla aiheutuvien haittojen ja hyötyjen punninta on erityisen tärkeää. Halu vaikuttaa lastensuojelun käytäntöihin ja osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun tutkimuksen kautta oli useille haastateltavilleni merkityksellistä. He olivat selvästi punninneet haastatteluun osallistumisen hyötyjä ja haittoja toiveenaan, että heidän kertomuksillaan olisi laajempaa yhteiskunnallista merkitystä. (Ks. Ellonen & Pösö 2010, 205–206; Smeeton & Boxall 2011.)

Haastattelutilanne saattoi toimia myös paikkana, joka mahdollisti sekä lapsen ja äidin erottamisesta koetun surun että järjestelmää kohtaan koetun katkeruuden, vihan ja raivon purkautumisen itkuna, kuten seuraavasta otteesta voi havaita:

Lea: [ ] *Ja lasta ei voida antaa ... [liikuttuu, ääni särkyä] tavata äitiä ennen korkeimman hallinto-oikeuden päätöstä. [ ] Tää on laitonta, yhteydenpidon kieltoa ja ... eristämistä ja erilleen kasvattamista. [tauco 9 s] Tää on törkeätä perheen rikkomista. [tauco 5 s] Juu. Mä kyl, mä kokoan itteni.*

Tarja: *Joo ei mitään hätää. Tai siis kiirettä ei ole, ihan rauhassa.*

L: *Tää mua suututtaa niin paljon. Et nää on katkeruuden kyyneliä, vihan kyyneliä. Raivon kyyneliä.*

Sitaatti havainnollistaa, miten minun ei haastattelijana aina ollut helppoa löytää oikeita sanoja, kun vanhemmat kertoivat emotionaalisesti raskaista kokemuksistaan (myös esim. Granfelt 2000, 107). Niissä haastatteluissa, joissa vanhemmat itkivät, pidin tärkeänä antaa itkulle aikaa ja tilaa. Kun ymmärrän, että haastateltava voi tulkita kommenttini ”Joo ei mitään hätää.” hänen tunteidensa vähättelynä, korjaan lisäämällä ”Tai siis kiirettä ei ole, ihan rauhassa.” Haastateltava on sama, joka sivun 60 sitaatissa kertoo haastattelun olleen rankka, mutta kokonaisuutena helpottava. Joillekin vanhemmista haastattelu saattoi siis toimia myönteisellä tavalla tunteiden purkamisen väylänä. On hyvä huomata, että itkemättömyys haastattelutilanteessa tai aiheen käsittely lukuisia kertoja aiemmin ei välttämättä tarkoittanut kyynelten tyrehtymistä, vaan itkemistä esimerkiksi etukäteen, kuten yksi vanhemmista kuvaa.

Haastattelut olivat tunnemaailmaltaan erilaisia ja haastateltavien tunteet vaihtelivat haastatteluiden aikana. Joitakin haastatteluista väritti suru, joitakin taas kiitollisuus ja ilo. Joillekin haastateltavistani suurin huoli haastattelun lopussa oli, sainko haastattelusta varmasti sen, mitä tutkimuksen tarkoituksiin olin hakemassa (myös Granfelt 2000, 108):

Tarja: *Miltä tää haastattelu on tuntunu? Onko tää vastannu sun, etukäteisajatusta tai ...?*

Alli: *Joo on, ja sit kun mä nyt, mä oon tässä puhunu ties kuinka kauan, sitten mä että joo, toivottavasti sä nyt sait suurin piirtein sen rungon, et kun must tuntuu et ...*

T: *Sain.*

A: *... se ensimmäinen lyhyt kysymys oli jo tunti [nauraa].*

T: *Joo ei, no siis, mul on vaan tässä semmonen tietty teemarunko tavallaan, että täs on tullu ne asiat. Sen takia mä aika vähän kysyin, koska sä kerroit jo kaikkee semmosta mitä mä olin ajatellu, et mä kysyn, jos niitä ei tuu tässä muuten.*

A: *No hyvä.*

Monet tutkijat (esim. Granfelt 2000, 101–103; Rastas 2005) pohtivat tutkijana ymmärtämisen rajoja suhteessa haastattelemiensa ihmisten kertomiin kokemuksiin, jotka voivat poiketa paljonkin omasta eletyn ja koetun kautta omaksutusta tiedosta. Myöskään minä en voi tietää, miltä tuntuu olla vanhemmuutta arvioivan institutionaalisen katseen alla, lukea itsestä kirjoitettuja lastensuojelun asiakirjoja tai kokea lapsen huostaanotto ja sijoittaminen kodin ulkopuolelle tahtoen tai tahtomattaan. Pidän haastattelemini vanhempien ymmärtämistä yhtä helppona tai vaikeana kuin kenen tahansa, jolla on omistani poikkeavia kokemuksia ja kokemuksilleen antamia merkityksiä. Subjekti-subjektisuhde, omana itsenäni oleminen, keskustelunomaisuus, vanhempien asemaan asettuminen sekä heidän erilaisten tunteidensa jakaminen haastattelujen aikana ovat olleet rakentamassa yhteisen tietämisen aluetta haastattelupaikasta riippumatta (myös esim. Nousiainen 2004, 38–44).

Olen kuitenkin tietoinen siitä, että ymmärtämiselläni on rajansa ja on enemmän kuin todennäköistä, että ymmärrän ja tulkitseen jotakin aivan väärin. Koska tietäminen on sekä tilanteittaista, yksilöllistä, kulttuurista että sosiaalista, se on epävarmaa ja rajallista (Pösö 2005, 133).

4.4 Analyysin yleiset piirteet

Roger Smithin (2009, 166) tavoin ajattelen, että tulkintaa ja analyysia tapahtuu koko tutkimusprosessin ajan, sillä omien esioletuksieni ja henkilöhistoriani aikana kertyneen kokemukseräisen tiedon sulkeminen tutkimusprosessista on mahdotonta. Analyysin varsinaisten esivaiheiden katson alkaneen haastatteluja tehdessäni ja kirjoittaessani niiden jälkeen tutkimuspäiväkirjaa keskeisistä havainnoistani ja pohdinnoistani. Esivaihe jatkui, kun kuuntelin haastatteluja ja luin niitä useita kertoja litteroinnin jälkeen. Aloitin jokaisen osatutkimukseni analyysin temaattisella luennalla, joka painottui eri tavoin artikkelista riippuen. Varsinaisen analyysin aloittamista edelsi aina aineiston käsittely ja järjestäminen siten, että poimin aineistosta sellaiset puheosuudet, joiden teemat olivat tutkimuskysymysten kannalta olennaisia. Jo tuossa vaiheessa tein muistiinpanoja analyysia varten ja pyrin tunnistamaan toistuvia aiheita, joista haastateltavat puhuivat. Osatutkimusten toisistaan poikkeavat tutkimuskysymykset säätelivät sitä, miten tarkasti pureuduin artikkeleittain vaihteleviin tutkimuksellisen kiinnostukseni kohteisiin. Temaattinen analyysi menetelmänä mahdollisti kunkin osatutkimuksen kannalta oleellisten teemojen ja kategorioiden etsimisen aineistosta kiinnittämällä huomiota niiden toistuvuuteen ja hallitsevuuteen. Teemojen tunnistaminen ja niiden abstrahoiminen kategorioiksi tapahtui useiden luenta- ja analyysikierrosten kautta vuoropuhelussa osatutkimusten mukaan vaihtelevien tutkimuskysymysten, rajatun aineiston ja teemojen kanssa. (Ehrnrooth 1990, 36–38, 40; Smith 2009, 166–167.)

Vaihtelin analyyttistä katsettani siten, että temaattisen horisontaalisen analyysin lisäksi tarkastelin vertikaalisesti haastateltavien narratiivikohtaisia, yksilöllisiä tapoja tulkita ja rakentaa henkilökohtaista elämäänsä, asiakkuuttaan ja suhdettaan asiakirjoihin haastattelutilanteessa. Jaber F. Gubrium ja James A. Holstein (1994) kuvaavat ”kuuntelevansa ymmärtääkseen”, miten ihmiset tulkitsevat ja rakentavat elämäänsä ja todellisuuttaan sosiaalisissa ympäristöissään. Samaan tapaan toteutin lukevaa ymmärtämistä. Tulkinallinen asemani oli lukijan ja kertojan/kertojien välistä vuoropuhelua, eräänlaista keskustelun jatkamista haastateltavien kanssa myös haastattelujen jälkeen. Pyrin tällä tavoin löytämään sekä yleistä että tunnistamaan erityistä eli kertojien henkilökohtaista näkökulmaa. Toisin sanoen etsin niitä kerronnallisia kytkeitä (ks. Gubrium & Holstein 1994), joilla haastateltavien asiakirjoille antamat subjektiiviset merkitykset liittyvät heidän kokemuksiinsa asiakkuudestaan ja henkilökohtaisesta elämästään. Temaattisesti aineistoa läpäisevä horisontaalinen lukeminen on vahvimmillaan ensimmäisessä osatutkimuksessani, jossa olen etsinyt erilaisia vanhempien ja asiakirjojen välisiä suhteita. Vastaavasti kolmannessa osa-

tutkimuksessani, jossa tarkastelen lastensuojelun asiakkuuden ja asiakirjojen tarinoiden suhteita vanhempien kertomina, vertikaalisella haastattelukertomusten lukemisella ja tulokinnalla on analyysissä iso rooli. Analyyttistä katsettani vaihtelemalla olen pyrkinyt saamaan esiin yleistä tutkittavasta ilmiöstä ja säilyttämään samalla kerrottujen kokemusten vivahteikkautta. Yhteenvedon metatulkinnassa olen antanut tilaa myös haastateltavien kerronnallisille ja kokemuksellisille eroille.

Haastateltavien ehdoilla eteneminen aineistoja kerätessäni on tarkoittanut heidän henkilökohtaisen tilansa ja rajojensa kunnioittamista siten, että heillä on ollut mahdollisuus päättää kertomisestaan ja kertomatta jättämisestään. Opin kantapään kautta, että strukturoidumpi haastattelujen toteuttamisen tapa olisi helpottanut aineiston analysointia huomattavasti. Tutkimusasetelmaani ja metodologiseen orientaatiooni sopi kuitenkin paremmin se, että vanhemmat saivat kertoa kokemuksiaan lastensuojelun asiakirjoista ja asiakirjakäytännöistä avoimesti omia sanojaan ja käsitteitään käyttäen. Tämä mahdollisti sellaistenkin tutkittavaan ilmiöön liittyvien asioiden tulemisen esiin, joita en todennäköisesti olisi osannut kysyä. (Smith 2009, 115–116.) Yhtäältä siis kerronnalliset haastattelut itsessään tuottivat aineiston yhteismitattomuutta ja hankaloittivat analysointia. Henkilökohtaisesta elämästä sen enempää kuin lastensuojelun asiakkuudesta kertominenkaan ei aina etene loogisesti tai kronologisesti. Yhteismitattomuutta tuottaa lisäksi se, että osalla vanhemmista oli asiakirjoja mukanaan haastatteluissa ja osalla ei. He myös käyttivät niitä eri tavoin. Ääripäissään haastateltava luki ja kommentoi asiakirjoja reflektoiden oman tarinansa rinnalla koko haastattelun ajan tai oli tyystin kykenemätön/haluton asiakirjojen lukemiseen. Joissakin haastatteluissa tulee lisäksi ilmi, miten mielikuva asiakirjan sisällöstä ja asiakirjaan kirjoitettu eroavat toisistaan. Tämä puolestaan kertoo siitä, miten tieto asiakas-asiakirjasuhteesta on erilaista sen mukaan, perustuuko asiakirjoista luettu mielikuviin ja muistoihin joskus luetusta vai asiakirjan lukemiseen ja kommentoimiseen haastattelutilanteessa.

Sen ohella, mitä haastateltavat ovat kertoneet, pidän tärkeänä sitä, mikä haastatteluissa on jäänyt kertomatta. Olen tietoinen siitä, että haastatteluiden kautta on saatavissa vain niukasti tietoa tietyistä asioista. Haastattelutilanteissa kerrotuksi tullut on yhteydessä muun muassa eettismoraalisiin, kulttuurisiin ja historiallisiin muotoutuneisiin käsityksiin hyvästä ja riittävästä vanhemmuudesta, jotka ovat lastensuojelukontekstissa korostuneesti läsnä. Kaikkea ei uskalleta, haluta tai kyetä kertoa. Hyvän äidin historialliseen ja kulttuuriseen kuvaan sisältyvät arvot ja asenteet säätelevät sitä, millaiset tunteet ja kokemukset tulevat kerrotuiksi ja kuulluiksi. (Featherstone 1999, 43; Krane & Davies 2007, 33; Pösö 2009, 161–162.) Keskustelun kohteeksi ei helposti nouse esimerkiksi se, että huostaanotto voi mahdollistaa äidille itsen ja omaan elämään keskittymisen, koska äitinä ei ole lupaa näin itsekkääseen ajatteluun. Lisäksi kielteiset tunteet lasta kohtaan ovat haastatteluissa puhumattomiksi jääviä asioita. Romanttinen ja idealisoitu kuva äidin uhrautuvasta ja vaistonvaraisesta rakkaudesta lapsiinsa kätkee äitiyteen liittyvät negatiiviset tunteet ja estää niistä kertomista (Krane & Davies 2007, 33). Brid Featherstone (1999) kirjoittaa

Rozsika Parkeriin (1995) viitaten siitä, että viha kuuluu äiti-lapsisuhteeseen rakkauden ohella ja sen tunnistaminen olisi tärkeää niin lastensuojelukontekstissa kuin sen ulkopuolellakin. Viha-rakkausambivalenssin tabuluonteiden murtaminen tarjoaisi mahdollisuuden ottaa sekä naisten että lasten tarpeet vakavasti ja raivaisi tilaa monimuotoisemmille äitiyden kertomuksille (Featherstone 1999).

Käsillä olevan tutkimuksen kautta saatavalla vanhempien kokemustiedolla on siis rajansa, mutta se kertoo yhtä kaikki jotakin tutkittavasta ilmiöstä. Kuten jo edellisessä alaluvussa kirjoitin, usean haastateltavani motiivi osallistua tutkimukseen oli halu vaikuttaa huostaanotettujen lasten vanhempien asemaan ottamalla tutkimuksen kautta osaa aihepiiristä käytävään yhteiskunnalliseen keskusteluun. Vaikuttamisen intressi on todennäköisesti osaltaan säädellyt kerrontaa, mutta sen voi nähdä myös tutkimuseettisestä näkökulmasta haastateltavien suomena oikeutuksena sensitiivisen aiheen tutkimiselle.

Olen esittänyt analyysin tulokset neljässä osatutkimuksessa, jotka on raportoitu artikkelimuodossa (Vierula 2012; 2013; 2014 ja 2015). Artikkelimuoto on pakottanut esittämään analyysin lyhyesti. Se taas on vaikuttanut esimerkiksi aineisto-otteiden valintaan siten, että valituiksi on tullut sitaatteja, jotka kuvaavat kyseistä kategoriaa sekä osuvimmin ja tyypillisimmillään että mahdollisimman lyhyesti. Kirjoittaessani analyysia auki, valikoitessani aineistosta tutkimaani ilmiötä parhaiten kuvaavia otteita sekä kuvatessani niiden suhteita ja liittymistä toisiinsa olen samalla muokannut kunkin osatutkimuksen juonelliseen järjestykseen. (Ks. Törrönen 2005, 33.) Tutkijana olen lähestynyt vanhempien kertomia lastensuojeluasiakkuuksiansa ja -asiakirjojensa tarinoita aivan erilaisesta näkökulmasta, josta ne on kerrottu. Tulkinallista määräysvaltaa käyttäessäni olen ollut tuskallisen tietoinen siitä, että vanhempien näkökulmasta voin uusintaa heidän kokemuksiaan alistaavista asiakirjakäytännöistä. Joidenkin haastateltaviltani saamieni palautteiden perusteella tutkimuksen tulokset voivat näyttää siltä, että ne eivät kuvaa yksittäisen ihmisen kokemusta tai että ne jättävät monia tärkeitä asioita tutkimuksen ulkopuolelle. Suuri haaste onkin ollut yrittää kuvata tutkimuksen tulokset siten, että ne samanaikaisesti tekisivät oikeutta haastateltavien kokemuksille ja kuvaisivat niiden yleisiä piirteitä, mikä on tutkimusanalyysin tarkoitus.

Samankaltaiset kysymykset kertomuksen omistajuudesta ja kertomuksen merkityksen monitulkintaisuudesta koskettavat niin tutkimuksen kuin lastensuojelun asiakirjojenkin kirjoittamista ja lukemista. Kun kirjoitamme muista, se tuntuu heistä aina joltakin (esim. Apter 1996; Josselson 2004). Haastateltavan kokemus siitä, että analyysi epäonnistuu kertojan henkilökohtaisen kokemuksen erityisyyden ja yksilöllisyyden vangitsemisessa on täysin ymmärrettävä, koska henkilökohtaisen narratiivin ja kokemusten yleisiä piirteitä etsivän tutkimuksellisen narratiivin välillä vallitsee lähtökohtainen jännite. Tästä voi seurata tunne petetyksi tulemisesta ja siitä, että olen tutkijana heikentänyt osallistujan määräysvaltaa kertoa omista kokemuksistaan. (Smythe & Murray 2000.) Lisäksi haastateltavien omien sanojen käyttö aineisto-otteissa voi tuntua varastamiselta. Kun lukee jotakin toisen itsestä kirjoittamaa, kuvaus ei välttämättä tunnu sinänsä väärältä, vaan kummallisella ta-

valla yhtäaikaaisesti sekä itseltä että joltakin muulta. (Apter 1996, 31.) Olen tehnyt analyysit alkuperäisistä aineistoista, mutta tutkimuseettisesti olen raportointivaiheessa joutunut häivyttämään tunnistettavuutta muun anonymisoinnin ohella korvaamalla murreilmaisut yleiskielisillä (ks. esim. Laitinen & Uusitalo 2007). Tämä voi lisätä hämmennystä, mikäli haastateltavat etsivät omia tarinoitaan tai niiden osia aineisto-otteista.

4.5 Eettiset pohdinnat henkilökohtaisen ja institutionaalisen rajalla

Hankitut tutkimusluvut ja muun aiemmin kuvaamani sääntöjen mukaisen tutkimusetiikan noudattaminen ei yksinään riittänyt tämän tutkimuksen suunnittelu-, toteutus- ja raportointivaiheissa esiin nousevien eettisten kysymysten tunnistamisessa ja ratkaisemisessa. Lisäksi on ollut välttämätöntä etsiä erilaisia tilanne- ja suhdeperustaisia eettisiä ratkaisuja läpi tutkimusprosessin (esim. Pösö 2008, 96–99; Pösö 2005, 122–123; Syrjälä ym. 2006, 184–185; Laitinen & Uusitalo 2007; Rauhala & Virokannas 2011, 237–238). Vaikka olen parhaani mukaan noudattanut tutkimuseettisiä normeja haastateltavien informoimisesta ja tietoon perustuvasta suostumuksesta, jo aineistojen hankinnan yhteydessä kirjoittamastani voi lukea, että kriteerien toteutumisesta ei voi olla täysin varma (ks. myös Pösö 2005, 122). Sama pätee sitoutumiseen siitä, että tutkimus ei vahingoita haastateltavia. Olen kirjoittanut jo aiemmissa alaluvuissa tutkimusaineistojen hankintaan ja haastatteluiden toteuttamiseen liittyvistä erilaisista keinoista, joilla olen pyrkinyt välttämään haastateltavieni vahingoittamisen. Tutkimusta aloittaessani tuon tutkimuseettisen periaatteen noudattaminen tuntui itsestään selvältä, mutta mitä pidemmälle tutkimus on edennyt, sitä haasteellisemmaksi se on muuttunut. Tutkimuksen alussa en voinut tietää, millainen tutkimuksesta lopulta tulee, millaisia tuloksia se tuottaa ja millaisin seurauksin. Vasta väitöskirjakokonaisuuden julkaisemisen jälkeen voin nähdä esimerkiksi viitteitä siitä, millaiset ovat tutkimuksen yhteiskuntapoliittiset vaikutukset vai onko niitä ylipäätään (ks. esim. Enroos 2015, 87–89). Tutkijana on lisäksi mahdotonta ennakoida vaikkapa sitä, miten tutkimustuloksia käsitellään lehdistössä ja sosiaalisessa mediassa (Kainulainen 2015, 69) ja miten tämä vaikuttaa tutkimuksen osapuoliin: niihin, jotka kertovat, niihin, joista kerrotaan sekä kertojana toimivaan tutkijaan, joka toki on viimekätisessä vastuussa tuotoksestaan.

Sitoutumiseni haastatteluissa saatujen tietojen luottamukselliseen käsittelyyn ja turvalliseen säilytykseen on sentään ollut kohtuullisen helposti toteutettavissa. Olen säilyttänyt digitaalisia aineistoja yliopiston tietojärjestelmässä salasanan taakse tallennettuihin ja tulosteita työhuoneeni lukitussa kaapissa, enkä ole paljastanut kenellekään mitään sellaista, minkä perusteella haastateltavia olisi voitu tunnistaa. Niin analyysitapani kuin aineistokatkelmien valinta ja tunnistetietojen muuttaminen tutkimuksen raportointivaiheessa liittyvät osaltaan haastateltavien ja muiden, joista he kertovat, anonymiteetin säilyttämiseen. Vanhempien yhdistys kollektiivisen muistamisen yhteisönä tekee kuitenkin mahdolliseksi sen, että ne haastatelluista vanhemmista, jotka tuntevat toistensa tarinat hyvin, voivat tunnistaa tutkimusteksteistä osia niistä. Yhdistys yhtenä haastateltavien

muistiyhteisönä vaikuttaa osittain myös siihen, millaisia asioita lastensuojelun asiakkuudesta muistetaan, mitä unohdetaan ja millaiset tarinat ovat tulleet haastattelutilanteissa kerrotuiksi. (Misztal 2003, 11–19; Eronen 2012a, 40–41.) Esimerkiksi kahdessa haastattelussa haastateltavat kuvaavat sosiaalityöntekijän kertoneen, että usean asiakkaan puoli vuotta kadonneina olleet huostaanoton purkuhakemukset olivat löytyneet sosiaaliaseman yleisistä tiloista käsipyyhepaperisäiliön läheltä. Kuvaukset voivat kertoa jotakin sosiaaliaseman käytännöistä ja suhtautumisesta asiakkaiden asiakirjoihin. Ne eivät kerro suoraan haastateltavien omista kokemuksista, mutta kylläkin siitä, miten ne uudelleenkerrottuina vahvistavat kuvausta epäluotettavasta lastensuojelun asiakirjojen käsittelystä. Haastateltavien kuvauksista on poimittavissa, että vanhemmilla yhdistyksen jäsenenä on mahdollisuus jakaa lastensuojelun asiakkuuteen liittyviä kokemuksiaan. Kuvauksissa on tietynlaista toistoa silloin, kun kerrotaan toisten kokemuksista. Edellä mainitun kaltaisten muiden kokemuksista kertovien kuvausten sijaan olen analyysissä pyrkinyt etsimään haastateltavien suoraa kokemusta ja niille ominaisia piirteitä. Haastatteluissa kerrotun pohjalta minulle syntyi väistämättä myös erilaista vaikutelmatietoa esimerkiksi siitä, miten kuvatut jännitteet kertojan ja lastensuojelun sosiaalityöntekijän välillä olivat syntyneet. Aineistoja analysoidessani en ole käyttänyt kyseisiä vaikutelmia, sillä se olisi niin tutkimuseettisesti kuin metodologisestikin arveluttavaa, kun keskiössä ovat haastateltavien kertomukset ja heidän kokemuksilleen antamansa merkitykset.

Haastatteluissa tapaamieni eri tavoin kuormittavissa tilanteissa olleiden ja olevien ihmisten tarinat kattavat jotakin henkilökohtaisesti merkittävää ja erityisissä institutionaalisisissa rakenteissa koettua. Kyseinen asetelma on haastanut minua tutkijana erittelemään kuulemieni tarinoiden herättämiä tunteita (myös esim. Pösö 2004; Eronen 2012a; Pekkari- nen 2015). Osaa kertomuksista ja niiden osista on ollut eri syistä vaikeaa kuulla. Vanhempien tarinat herättivät sekä haastattelutilanteissa että aineistoja myöhemmin kuunnellessani ja lukiessani monenlaisia tunteita empatiasta kuvotukseen. Tunsin ja jaoin haastattelutilanteissa niin vanhempien surun, vihan, häpeän ja katkeruuden kuin ilon, onnen ja kiitollisuudenkin tunteita, jotka jäivät elämään mielessäni kerrotun ohella enemmän tai vähemmän haastatteluiden jälkeen. Toisinaan tunsin itseni haastattelun päätyttyä hämmentävän voimaantuneeksi. Näihin tuntemuksiin liittyivät usein haastateltavien kuvaukset hyvin vaikeista kokemuksista selviytymisestä tai niiden kanssa elämään sopeutumisesta, jolloin nykyhetkeä väritti kiitollisuus ja ilo. Oli sellaisiakin haastatteluja, joiden jälkeen olin täysin voipunut ja saamani tiedot tuntuivat erityisen raskailta kantaa. Myöskään voimakkaan vihan ja katkeruuden vastaanottaminen ja niistä irti pääseminen ei ollut helppoa.

Kirsi Nousiainen (2004, 40) liittää tutkijana väsymisen ja kuormittumisen empatian kokemiseen haastateltavaa kohtaan. Itselläni väsyminen liittyi sekä haastateltavan että toisinaan lasten, josta haastateltavat kertoivat, vaikeisiin kokemuksiin eläytymiseen. Tällaisia olivat esimerkiksi kuvaukset haastateltavien kokemasta väkivallasta, lasten elämisestä väkivallan keskellä, kolmansien osapuolten lapsiin kohdistamasta kaltoinkohtelusta sekä huostaanottoon liittyvästä lasten menettämisen tuskasta. Haastateltavat kuvasivat lisäksi

sellaisia lastensuojelun työntekijöiden toimintatapoja ja kohtaamisia, jotka kertoivat merkittävistä epäkohdista institutionaalisissa käytännöissä. Osa näistä kertomuksista herätti kiusaantumista ja häpeää siitä, että olen itse yksi sosiaalityöntekijöiden ammattikunnan edustajista (ks. myös Eronen 2012a, 66–67), mutta myös epämääräistä huojennusta siitä, että en ole lastensuojelun sosiaalityöntekijä. Huojennus liittyi lähinnä pohdintoihini siitä, miten itse osaisin toimia eettisesti ristiriitaisissa ja haastavissa lastensuojelun asiakastilanteissa.

Kirjoittaessaan raskaiden elämäkokemusten vastaanottamisen vaikeudesta Kirsi Nousiainen (2004, 38) näkee, että tutkijan uskallus ja kyky mennä mukaan haastateltavan tunnemaailmaan voi toimia ymmärtämisen ja tiedontuottamisen välineenä. Koen, että haastateltavieni kertomien kokemusten kuunteleminen ja lukeminen sekä eläytyen että analyttisesti on mahdollistanut empatian ja heidän tunteidensa jakamisen. Se on mahdollistanut niin kuvitellun asettautumisen uhriksi ja selviytyjäksi, liikkumisen näiden positioiden välillä kuin kuvitelman molempien samanaikaisesta läsnäolosta. (Husso 2003, 34–35.) Ajattelen, että tämän kaltaisen tutkimuksen tekeminen ja kirjoittaminen ei olisi mahdollista ilman halua jakaa tutkimukseen osallistuvien tunteita ja heidän kertomiaan kokemuksia. Eläytyvän ja analyttisen vuorottelu sensitiivisten, haastateltaville välillä hyvin satuttavien kokemusten kuuntelemisessa ja luennassa on päästänyt lähelle, mutta antanut lisäksi tutkimuksen teolle välttämätöntä etäisyyttä. Liikkumavara etäisyyden ja läheisyyden välillä on antanut mahdollisuuden löytää uutta, odottamatonta ja ennalta suunnittelematonta (ks. myös Husso 2003, 34–35), ja estänyt osaltaan sitä, että omat tunteeni eivät ala väärellä tavalla ohjata tutkimuksen kulkua. Myös keskusteluilla väitöskirjani ohjaajan kanssa oli tässä tärkeä työnhajausellinen rooli. Reflektointi kirjoittaminen ja muiden tutkijoiden (esim. Granfelt 2000; Josselson 2004; Nousiainen 2004, 39–41; Pösö 2004, 11–13, 116–117; Eronen 2012a, 64–75) kokemuksista lukeminen olivat lisäksi oivallisia välineitä pohtiessani erilaisia tunteitani ja esimerkiksi sitä, mitä ne mahdollisesti kertovat itsestäni, tutkimukseni kontekstista ja tutkimastani ilmiöstä. Kirsi Nousiaisen (2004, 28) tavoin pidän selvänä, että oma henkilökohtainen elämäni, arvoni, kokemukseni ja tunteeni ovat mukana tutkimukseni kaikissa vaiheissa.

Ehkä hämmäntävin ja odottamattomin tunne, johon olen tutkimukseni kuluessa törmännyt ja joka on vaivannut minua aika ajoin hyvinkin paljon, on syyllisyys. En täysin ymmärtänyt, mistä tuntemuksissani oli kysymys, ennen kuin luin Ruthellen Josselsonin (2004, 303) kuvausta niistä kauhun, syyllisyyden ja häpeän tunteista, jotka liittyvät toisten elämästä kirjoittamiseen. Käsitin, että tunteeni kumpusivat siitä, että koin rikkoneeni haastattelutilanteiden intiimiyden ja myötämielisyyden raportoimalla haastateltavieni kertomasta julkisesti ja tulkitsemalla sitä omiin tutkimuksellisiin tarkoituksiini. (Emt.) Tuntemukseni aktivoituivat erityisesti ennen kuin menin kertomaan yhden osatutkimukseni tuloksista sen vanhempien yhdistyksen kokoontumiseen, jonka kautta olin saanut haastateltavia toista aineistoani varten. Samankaltainen aktivoituminen tapahtui saadessani sähköpostitse palautetta yhdeltä haastateltavistani. Oli vaikeaa vastaanottaa hänen petty-

mystään ja kokemustaan siitä, miten ”asentoni” haastattelutilanteessa ja valmiissa osatutkimuksessa oli hänen asiakkuus- ja asiakirjakokemuksiinsa nähden erilainen. Ruthellen Josselson (2004, 303–304) pitää tutkijan huolen, kauhun, syllisyyden ja häpeän tunteuksia osoituksena tutkimukseen osallistujien kunnioittamisesta samalla kun muistuttaa, että muista kirjoittaminen on aina tunkeilevaa ja herättää erilaisia tunteita heissä, joista tutkijoina kirjoitamme.

Tutkimusraportin kirjoittaminen ja kirjoittamisen etiikka kietoutuvat merkittävällä tavalla tutkimukseni asetelmaan. Samaan tapaan kuin lastensuojelun asiakirjoissa tapahtuu, olen siirtänyt kirjoittamissani tutkimusteksteissä vanhemmat puhumaan alkuperäisestä tiedon tuottamisen tilanteista toisenlaiseen kontekstiin ja erilaisille yleisöille. Esimerkiksi transformaatio, tahattomat seuraukset, tarinan omistaminen ja kirjoitetun pysyvyys ovat läsnä myös itseni ja haastateltavieni välisissä suhteissa. Koska tiedon, vallan ja etiikan ulottuvuudet kietoutuvat kaikkiin sosiaalityön kielellisiin käytäntöihin (Juhila 2009, 51), ne eivät ole irrallaan myöskään tästä tutkimuksesta. Samankaltaisia eettisiä ongelmia on sekä tutkimustekstien että asiakirjojen tuottamisessa, kun ihmisten henkilökohtaisia ja sensitiivisiä näkemyksiä muunnetaan kirjoitetuiksi. Toisaalta Jukka Törrönen (2005, 33) kirjoittaa, että tutkija tekisi vääryyttä tutkittavien äänille, mikäli jättäisi ne käyttöyhteydestään irrallisina analysoimatta ja kääntämättä tieteen kielelle. Jos tutkija antaisi tutkimukseen osallistuvien kokemusten sellaisenaan kommentoida toisiaan, luettavana olisi pelkkää kakofoniaa (emt.). Tutkimusprosessin kuluessa olen tehnyt toistuvasti valintoja sekä suhteessa aineistoon että niihin tutkimusteksteihin, joihin viittaan ja joiden kanssa keskustelen (Nousiainen 2004, 37). Sillä, mitä valitsen ja millä tavoin tutkijana kirjoitan lastensuojelun asiakkaina olevista vanhemmista, on heidän lisäksi vaikutuksensa esimerkiksi asiakkaina oleviin lapsiin ja sosiaalityöntekijöihin sekä heistä muodostuvan julkisen kuvan rakentumiseen. Olen tiedostanut tutkijan valtaan liittyvän eettisen vastuun ja koettanut toimia sen mukaisesti kaikkia osapuolia kunnioittaen ja arvostaen.

Olen joutunut tutkimusprosessini aikana vastaamaan useita kertoja kysymykseen, miksi tutkin lastensuojelun asiakirjoja ja asiakirjakäytäntöjä vanhempien näkökulmasta. Olen kohdannut närkästystä sekä lasten ja nuorten että sosiaalityöntekijöiden näkökulman ohittamisesta. Taustalla on ollut milloin epäily arvostuksen puutteesta ja piittaamattomuudesta näiden ryhmien näkemyksiä kohtaan, milloin taas otaksuma mahdollisesta asianosaisnäkökulmastani, joka on kehotettu kirjoittamaan teksteissäni auki. Kommentit kertonevat lastensuojelukontekstin monitahoisista jännitteistä ja kiistanalaisuudesta, jotka eivät ole epätavallisia sosiaalityön tutkimuskonteksteille eivätkä sensitiivisen tutkimuksen tekemiselle ylipäätään. Tutkijan luovimista ristiriitaisten näkemysten ja tunteiden värittämässä maastossa voidaankin pitää yhtenä edellytyksenä eettisesti kestävänsä sensitiivisen tutkimuksen tekemiselle. (Laitinen & Uusitalo 2007, 317; Enroos 2015, 84.) Tutkimukseni aiheen ja näkökulman valinta ei liity omaan kokemukselliseen paikkaani lastensuojelun asiakkaana tai työntekijänä, sillä minulla ei ole kummastakaan omakohtaista kokemusta. Pidän yksinkertaisesti sosiaalityön tutkijan eettisenä velvollisuutena kuulla ja kuvata ins-

titutionaalisia käytäntöjä sekä niihin sisältyvää hyvää ja pahaa (Laitinen & Hurtig 2002) erilaisista näkökulmista. Tässä tutkimuksessa näkökulma on vanhempien, mutta voisi tulevissa tutkimuksissani olla vaikkapa nuorten tai työntekijöiden.

Olen hakenut tutkimusprosessin aikana ymmärrystä ja perspektiiviä tutkimukseni aihepiiriin keskustelemalla myös sosiaalityöntekijöiden kanssa tutkimustulosteni esittelytilanteissa sekä muissa yhteyksissä. Keskusteluilla on ollut tärkeä merkitys lisäymmärryksen tuojina siitä, millaisia ulottuvuuksia dokumentointiin sisältyy lastensuojelun institutionaalisenä käytäntönä. Tutkimusprosessia aloitellessani minulla oli jonkinlainen käsitys siitä, miten erilaisilta asiakirjat ja asiakirjakäytännöt voivat näyttää henkilökohtaisesta ja institutionaalista näkökulmasta. Omat kokemukseni asiakasdokumentaatiosta erilaisen palveluiden käyttäjänä ja terveydenhuollon sosiaalityöntekijänä auttoivat ymmärtämään dokumentoinnin moniulotteisuutta, mutta eivät sitä, millaisia erityispiirteitä lastensuojelukonteksti tuo asiakasdokumentaatioon. Koska lastensuojelun asiakirjat eivät synny tyhjästä, olen pitänyt tutkimuseettisesti kestäväenä ratkaisuna jonkinasteista perehtymistä myös lastensuojelun työntekijöiden näkemyksiin.

Lastensuojelun asiakirjojen tapaan tutkimuksellani on useita erilaisia yleisöjä, jotka olen kirjoittaessani pyrkinyt pitämään mielessäni. Kuten Roger Smith (2009, 19) kirjoittaa, sosiaalityön tutkijan on osoitettava tutkimuksensa uskottavuus niin palveluiden käyttäjille kuin käytännön työntekijöillekin ja pyrittävä samanaikaisesti lunastamaan paikkansa tieteen kentällä. Tasapainottelu akateemisen yleisön, tutkimukseeni osallistuneiden ja muiden lastensuojelun asiakkaiden sekä käytännön työntekijöiden välillä ei ole ollut aivan yksinkertaista. Oikeiden sanojen hakeminen ja niiden löytäminen on ollut välillä tuskastuttavan vaikeaa ja hidasta. Siitä riippumatta, miten pitkään ja huolellisesti olen käsitte- ja sanavalintojani harkinnut, lopullinen tulkinta tutkimusteksteistäni ja -tuloksistani tapahtuu lukijan/kuulijan ja tekstin välisessä vuorovaikutuksessa. Olen saanut havaita, miten tekstini ovat alkaneet elää omaa elämäänsä ja niitä on luettu ja tulkittu monin eri tavoin. Käsillä oleva väitöskirjani kertoo tarinaa niin lastensuojelun asiakirjoista vanhempien henkilökohtaisen elämän rakentajina kuin lastensuojelun institutionaalisen tehtävän toteuttajinakin. Lisäksi väitöskirjani on akateemiseen meritoitumiseeni tähtäävä tarina, jota sen enempää minä itse kuin kukaan muukaan ei voi omistaa.

5 INSTITUTIONAALISEN JA HENKILÖKOHTAISEN YHTEENKIETOUTUMINEN

Tässä luvussa esitän neljän osatutkimukseni tulokset tiivistetysti artikkeleittain. Sen jälkeen luen tuloksia ristikkäin ja tulkitsen havaintoja sosiaalityön dokumentoinnin näkökulmasta luvussa 2.1 esittelemieni lähtökohtien pohjalta. Keskeistä on se, miten vanhempien kokemukset ovat käsitteellisesti ymmärrettävissä asiakirjojen ominaispiirteiden näkökulmasta (Valtonen 2005, 32–34). Luvun tarkoituksena on vastata kysymykseen, miten ja millaisina lastensuojelun asiakirjat näyttäytyvät vanhemmille osana heidän asiakkuuttaan ja henkilökohtaista elämäänsä.

5.1 Asiakkaiden ja asiakirjojen suhteet

Ensimmäisessä osatutkimuksessani (Vierula 2012) selvitän, millaisia suhteita vanhemmilla on heitä koskeviin lastensuojelun asiakirjoihin. Sisällytän asiakkaiden ja asiakirjojen suhteisiin asiakirjojen subjektiiviset merkitykset ja seuraukset vanhempien kuvaamina. Otin keskeiseksi tarkastelukohteekseni asiakkaan ja asiakirjan välisen suhteen, koska se korostaa vuorovaikutusta asiakkaan ja asiakirjan välillä. Yhtäältä asiakkailta on mahdollisuus kertoaansa säätelemällä vaikuttaa asiakirjasisältöihin. Toisaalta asiakirjat sisältävät sellaista sosiaalityöntekijöiden valikoimaa ja tulkitsemaa asiakkaiden elämää koskevaa tietoa, jonka tarkoituksena on palvella lastensuojeluorganisaation toimintaa. Lähtökohtana oli, että asiakkaaksi tulevan arkipuheen muuntaminen transformaatioprosessin myötä organisaation suunnasta määrittäväksi puheeksi ja tekstiksi ei ole välttämättä asiakkaan näkökulmasta vailla ongelmia (Morén 1999, 332). Aineistona on ykkösaineisto eli 12 teemahaastattelua, joista yhdeksän on sijaishuollon ja kolme avohuollon asiakkaina olevien vanhempien haastatteluja. Analyysin tuloksina nimeämäni asiakkaiden ja asiakirjojen suhteet ovat *käytännöllinen, traumaattinen, toiminnallinen, alistava ja toissijainen*.

Käytännöllinen suhde

Käytännöllisessä suhteessa vanhempien henkilökohtainen tieto muuttuu luontevasti osaksi asiakkuutta, kun siitä tulee heitä koskevaa institutionaalista asiakirjatietaa. Institutionaaliseen kieleen sopeutuminen on ongelmatonta. *Asiakirjat näyttäytyvät muistin ja arjen*

apuvälineinä, joiden avulla asiakkuuteen liittyvistä asioista voi säilyttää ja välittää tietoa nykyhetken ja tulevaisuuden tarpeisiin. Kotiin postitetuista asiakirjoista vanhemmat voivat tarkistaa tietoja ja instituution sähköiseen järjestelmään tallennettujen kirjausten he toivovat turvaavan asiakkuuden jatkuvuutta. Kun tiedot edellisestä asiakastapaamisesta löytyvät työntekijän tietokoneelta, ”tietää että sinne asti on päästy silloin ja siitä jatketaan”. Joidenkin haastateltavien kuvauksista on luettavissa, miten dokumentointi faktualisoi puhutun tiedon ja tekee kirjoitetusta puhuttua painavampaa, ”mustaa valkoisella” (ks. myös Hall ym. 2006, 91). Esimerkiksi tilanteessa, jossa nuori äidin sanoin ”rupee vänkää jotakin”, äiti voi näyttää asiakirjasta, mitä on yhdessä sovittu ja vedota siihen. Näin asiakirja tukee sekä vanhemmuutta että nuoren auttamiseksi laadittujen suunnitelmien toteuttamista. Käytännöllisessä suhteessa korostuu se mitä on kirjoitettu, ei miten. Asiakirjat tukevat vanhempien asiakkuutta ja vanhemmuutta eivätkä niiden seuraukset ulotu muille henkilökohtaisen elämän alueille.

Traumaattinen suhde

Traumaattisessa suhteessa vanhemmilla on merkittäviä vaikeuksia institutionaaliseen asiakirjatietoon sopeutumisessa. *Asiakirjat merkityksellistyvät kipeiden muistojen mieleen palautuksen, yksityisyyden menetyksen ja kategorisoinnin välineiksi*. Traumaattiselle suhteelle ovat ominaisia asiakirjasisältöjen aiheuttamat voimakkaat tunnereaktiot, joiden vuoksi vanhemmat kuvaavat asiakirjojen lukemisen tuskalliseksi tai mahdottomaksi. Traumaattiseen suhteeseen sisältyvät kuvaukset ovat huostaanotettujen lasten äitien kertomia ja liittyvät pääosin negatiivisiin asiakkuuskokemuksiin. Sellaisia ovat esimerkiksi sosiaalityöntekijöitä koskevat kuvaukset, joissa haastateltavat kertovat työntekijöiden kyvyttömyydestä kohdata heidän lapsen menetykseen liittyviä vihan tai surun tunteitaan.

Asiakirjat toimivat *kipeiden muistojen mieleen palauttajina* emotionaalisesti vaikeiksi, jännitteisiksi ja pelottaviksi koetuista lastensuojelun asiakaspalavereista tai aiemmista henkilökohtaisen elämän tapahtumista ja tilanteista. Asiakirjat välittävät lastensuojelun asiakaskohtaamisten tiloja ja paikkoja merkiten ne asiakkuuden sosiaalisiksi ympäristöksi (Gubrium & Holstein 1994, 359), johon liittyviin tuskallisiin kokemuksiin, tunteisiin ja muistoihin ei haluta palata. Jotkut haastateltavista kertovat jättäneensä asiakirjat lukematta tai lukeneensa niitä itkien myös itseensä äitinä kohdistamansa syyllisyyden, häpeän, vihan, kiukun ja katkeruuden vuoksi. Asiakirjalle *yksityisyyden menetyksen välineenä* on leimallista henkilökohtaista elämää koskevan tiedon muuttuminen instituution virallisesti hallitsemaksi ja jakamaksi (myös Clark & Mc Ghee 2008, 10–11; Clapton 2008, 136). Tämä voi konkretisoida huolena siitä, miten omaan ja lapsen loppuelämään vaikuttaa heidän elämäänsä koskevien asiakirjatietojen leviäminen suurelle joukolle. Yksi haastateltavista kertoo ajatelleensa, miten hänen tulisi saada pitää asioita myös yksityisenä. Vaikeus rajata kertomaansa tuottaa hänen kokemuksensa mukaan kuitenkin asiakirjoja, joista on luettavissa koko elämä. Asiakirjat toimivatkin hänelle tavallaan päiväkirjana, joskin tulkintani

mukaan traumatisoivalla tavalla. Päiväkirjalle ominainen intiimi sisäinen puhe sekä mahdollisuus säädellä kirjoitettua kun korvautuvat lastensuojelun asiakirjadokumentaatiassa ulkoapäin valikoituina, määriteltynä ja institutionaalisen katseen mukaisina kirjauksina. Traumaattisessa suhteessa asiakirja *kategorisoinnin välineenä* muistuttaa puolestaan toistuvasti siitä satuttavasta ja henkilökohtaiseen elämään monin tavoin vaikuttavasta asiasta, että oma lapsi on huostaanotettu ja haastateltava huostaanotetun lapsen äiti.

Asiakirjojen lukematta jättäminen, hävittäminen tai teippaaminen kuoreen oman ja muiden katseen ulottumattomiin ovat haastateltavien tapoja vastustaa itsestään ja asiakkuudestaan kirjoitettujen kuvausten haavoittavuutta. Traumaattisessa suhteessa näkyy lisäksi asiakirjan voima haavoittaa olemassaolollaan. Kun lukematta jättäminen ei ole riittävää itsesuojelua, asiakirjat on tuhottava vaikkapa repimällä. Traumaattisessa suhteessa asiakirjat vahvistavat haastateltavien tuskallisia kokemuksia lastensa huostaanotoista niin lastensuojelun asiakkaina kuin äiteinäkin. Läsnä ovat äitiyden kulttuuristen normien täyttämättömyys ja niistä poikkeaminen, mistä aiheutuu uhkaa haastateltavien identiteetille ja ihmisarvolle.

Toiminnallinen suhde

Toiminnallisessa suhteessa asiakirjat merkityksellistyvät aktivismin, oikeuksien ajamisen ja tunteiden käsittelyn välineiksi, mistä seuraa osallisuuden ja selviytymisen kokemuksia. Haastateltavat kertovat käyttäneensä olemassa olevia asiakirjoja ja/tai laatineensa uusia esimerkiksi hakiessaan huostaanoton purkua tai kirjoittaessaan hallintokantelua. Lainsäädännön suoman muutoksenhakuoikeuden käyttämisen lisäksi vanhemmat kertovat omaehtoisten, epävirallisten dokumenttien laatimisesta. He kuvaavat purkaneensa tunteitaan päiväkirjaa kirjoittamalla, laatimalla eri osapuolille osoitettuja mutta lähettämättä jättämäänsä haukkumakirjeitä tai kirjoittamalla sosiaalityöntekijälle sähköpostiviestejä. Yksi haastateltavista suunnitteli kirjan kirjoittamista lastensuojelun asiakkuuskokemuksista käyttämällä asiakirjoja tausta-aineistona. Hänelle kirja toimisi vastineena institutionaalille dokumentaatiolle ja mahdollistaisi sekä oman että huostaanotettujen lasten vanhempien äänen esiin tuomisen yhteiskunnassa yleisemminkin. Toiminnallisessa suhteessa haastateltavat aktivoituvat toimimaan virallisten tai epävirallisten väylien kautta yksityisesti tai julkisesti. Yksityistä toimijuutta ja osallisuutta ovat myös merkinnät asiakirjan marginaalissa, asiakirjojen tietoinen lukematta jättäminen ja/tai tuhoaminen sekä erilaiset säilyttämisen tavat.

Alistava suhde

Alistavassa suhteessa vanhemmilla on vaikeuksia sekä institutionaaliseen asiakirjatietoon sopeutumisessa että asiakirjojen tuottamien alistamisen ja voimattomuuden kokemusten

vastustamisessa. Asiakirjasisällöt konkretisoivat asiakkaan ja työntekijän välistä eroa ja merkityksellistyvät pysyviksi ilmentymiksi sosiaalityöntekijöiden valta-asemasta. Asiakirjoissa on haastateltavien vääriksi tai normatiivisiksi kokemia tulkintoja tai virheitä. Lisäksi kirjoittamisen tapa tai sävy voi olla syyttävä tai epäkunnioittava. Alistavaan suhteeseen sisältyy kokemuksia siitä, että vanhempia ja lapsia ei uskota eikä kuunnella, eikä heillä ole mahdollisuuksia saada näkemyksiään kirjatuiksi tarkoittamallaan tavoilla. Useat haastateltavat kertovat lisäksi, että asiakirjoissa painottuvat negatiiviset asiat eikä positiivisia asioita tai muutoksia kirjata. Heillä ei myöskään aina ole tietoa, miksi joitakin asioita otetaan havainnoinnin ja kirjaamisen kohteiksi eikä siitä, miten pitkään asiakirjoja säilytetään ja ketkä niitä pääsevät lukemaan. Niin ikään heiltä puuttuu valta vaikuttaa siihen, keiden luettavissa heitä koskevat tiedot ovat. Alistavassa suhteessa asiakirja alistaa virallisen asemansa ja sosiaalityöntekijän näkökulman korostumisen kautta, jolloin asiakas on kohteen asemassa.

Toissijainen suhde

Toissijaisessa suhteessa asiakirjat ovat merkityksettömiä tai niiden merkitys on sen hetkisessä elämässä hyvin vähäinen, joten niillä ei ole seurauksia asiakkuudelle eikä henkilökohtaiselle elämälle. Haastateltavat kuvaavat asiakirjojen kuuluvan asiakkuuteen itsestään selvästi ja toissijaisesti, sillä tärkeintä on asiakkaiden ja työntekijöiden vuorovaikutuksen sujuminen ja tunne autetuksi tulemisesta. Toissijainen suhde kytkeytyy vanhempien ja työntekijöiden pitkäaikaiseen luottamukselliseen suhteeseen ja näkyy erityisesti avoimuuden asiakkaiden haastatteluissa. Vanhemmat kertovat asiakirjojen olevan jo tiedetyn, asiakaspalavereissa puhutun toistamista kirjallisessa muodossa. Asiakirjat eivät sisällä yllätyksiä tai virheellisyksiä, mutta mikäli niitä ilmeni, he luottavat mahdollisuuksiinsa kommentoida ja korjata asiakirjasisältöjä. Eräs haastateltavista kuvaa asiakas-asiakirjasuhteen toissijaiseksi lisäksi tilanteessa, jossa asiakassuhde on epämuodollinen eikä virallisia asiakaspalavereja järjestetä. Pitkässä suostumukseen perustuvassa sijoituksessa biologisen vanhemman ja sijaisvanhempien suhde toisiinsa ja lapsen näyttäytyy hyvin toimivana jaettuna vanhemmuutena. Koska he sopivat asioista ja tapaamisista epävirallisesti keskenään, virallisia dokumenttejakaan ei ole. Myös aiemmin traumaattinen asiakas-asiakirjasuhde on voinut muuttua toissijaiseksi ajan myötä. Jotkut haastateltavista kuvaavat, miten vuosientakaiset asiakirjat sisältävät itsestä ja huostaanottohetken elämänvaiheista asioita, joilla ei ole merkitystä nykyhetkessä. Menneisiin ei ole halua eikä tarvetta palata, eivätkä tämän päivän kirjaukset enää kosketa tunnetasolla oman suhtautumisen ja asiakirjasisältöjen muuttamisen takia. Myös lapsen tapaamisista sovitaan aiempaa epävirallisemmin. Nykyhetkessä tärkeintä on lapsen hyvä.

5.2 Asiakirjakäytäntöjen tahattomat seuraukset

Toisessa osatutkimuksessani (Vierula 2013) halusin tutkia tarkemmin vanhempien alistavia ja/tai traumaattisia asiakas-asiakirjasuhteita ja niistä seuraavia haavoitetuksi tulemisen, alistamisen ja voimattomuuden kokemuksia, jotka tulkitsin Clarkin ja McGheen (2008, 3) mainitsemiksi dokumentoinnin tahattomiksi seurauksiksi asiakkaille ja asiakirjojen laatijoille. Tämän osatutkimuksen tarkoituksena on tuoda yksityiskohtaisen tarkastelun kautta näkyviin, millaisia tahattomia seurauksia lastensuojelun asiakirjakäytännöillä on vanhempien kokemina. Käsitteellisten tahattomat seuraukset sellaisiksi asiakirjakäytäntöihin liittyviksi seurauksiksi, jotka eivät ole tarkoituksellisia ja jotka rajoittavat asiakkaiden toiminnan mahdollisuuksia loukkaavina tai muulla tavoin vahingollisina (Chambon 1999, 52, 76). Asiakirjakäytännöt ymmärrän asiakirjoihin linkittyvänä kielellisenä ja ei-kielellisenä institutionaalisenä toimintana, joka osaltaan muokkaa asiakkaita tietynlaisiksi. Aineistona ovat ykkösaineistosta valikoimani haastattelut, joista on löydettävissä alistavia ja/tai traumaattisia asiakas-asiakirjasuhteita. Haastatteluja on seitsemän ja ne ovat sijaishuollon asiakkaina olevien vanhempien haastatteluja. Analyysin tuloksina asiakirjakäytäntöjen tahattomat seuraukset ilmenevät kirjausten *kohteellistavina, mennyttä ylläpitävinä ja stigmatisoivina vaikutuksina*.

Kirjaukset kohteellistajina

Kirjaukset kohteellistajina -kategoriassa haastateltavat kuvaavat tahattomia seurauksia kolmella erilaisella tavalla, jotka nimesin *näennäiseksi vaikuttamiseksi, valikoitujen kirjausten kohteena olemiseksi ja tulkinnanvaraisuudeksi*. Näennäinen vaikuttaminen sisältää kuvauksia haastateltavien vaikutusmahdollisuuksien puuttumisesta itseään koskevien asiakirjojen sisältöihin ennen kirjaamistilannetta, sen aikana ja sen jälkeen. Käytäntönä on, että sosiaalityöntekijä kirjoittaa asiakastilanteessa tekemiensä muistiinpanojen pohjalta asiakkaille kotiin postitettavat, valmiit asiakirjat. Haastateltavat olivat pääsääntöisesti tietoisia oikeudestaan asiakirjoissa ilmenevien virheiden oikaisuun. He eivät kuitenkaan käyttäneet oikeuttaan, koska kokivat sen hyödyttömäksi tai lastensuojelun asiakasprosessin niin raskaaksi, että eivät kyenneet. Asiakirjakäytäntöjen tahattomana seurauksena oikaisukäytäntö asiakkaan osallisuuden ja oikeusturvan vahvistajana jäi näin ollen näennäiseksi.

Valikoitujen kirjausten kohteena oleminen kuvaa sitä, miten haastateltavat kertovat asiakirjojen sisällöistä kommentoiden ja ihmetellen erilaisia itseään koskevia, kirjaamisen kohteiksi otettuja asioita. Vanhemmat ihmettelivät toistuvasti esimerkiksi äidin vähäisessä vaatetuksessa viihtymisen (hame ja rintaliivit) kirjaamista kotiin tehdyltä yllätyskäynniltä. Mikäli kirjattujen asioiden merkitys asiakasprosessin kannalta ei aukene vanhemmalle, eikä hän ymmärrä, mikä hänen toiminnassaan on väärää tai puutteellista, omaa toimintaa on vaikea muuttaa toivottuun suuntaan. Sosiaalityön tavoitteleva avoimuus asiakassuh-

teessa jää tuolloin toteutumatta ja tahattomana seurauksena on asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden välisen luottamuksen mureneminen.

Asiakirjoihin liittyvästä *tulkinnanvaraisuudesta* haastateltavat kertovat kahdella tavalla. Väärintulkinnan mahdollisuus sisältyy sekä siihen, miten sosiaalityöntekijä tulkitsee asiakkaan kertomaa ja siirtää sen kirjoitetuksi tekstiksi että siihen, miten asiakasta koskeva asiakirja myöhemmin tulkitaan muuttuvissa konteksteissa. Asiakirjojen tulkinnanvaraisuudella on vanhemmille erityinen merkitys, sillä se kytkeytyy heidän kerronnassaan tietoisuuteen kirjoitetun tiedon pysyvyydestä, asiakkaiden ja työntekijöiden välisistä näkökulmaeroista sekä asiakkaiden näkemysten puutteellisesta esittämisestä asiakirjoissa. Jo yhdellä sanalla voi olla kokonaisuuden kannalta iso merkitys ”kun ne jää, ja on, ja pysyy”. Ja vaikka molemmat ovat istuneet samassa palaverissa, ”sosiaalityöntekijä ajattelee sen niin kun sosiaalityöntekijä ajattelee, ja minä ajattelen sen niin kun äiti ajattelee”, kuten yksi vanhemmista kuvaa. Vaikka asiakirjojen laatiminen lastensuojelussa olisi asiakkaan näkökulmasta täysin ymmärrettävää, ei voi koskaan olla varma siitä, missä, kenen toimesta ja miten kirjaukset myöhemmin luetaan ja tulkitaan. Asiakirjojen luonne yhtäältä puutteellisina ja tulkinnanvaraisina ja toisaalta faktuaalisina erilaisille yleisöille suunnattuina dokumentteina on keskenään jännitteinen. Tulkinnanvaraisten asiakirjojen pitämällä totena voi siten olla asiakkaille monenlaisia tahattomia seurauksia aina epäkunnioittavaksi koetun sävyn aiheuttamasta mielipahasta heidän elämäänsä suuresti vaikuttaviin päätöksiin (myös esim. Urek 2005).

Kirjaukset menneen ylläpitäjinä

Asiakirjat ylläpitävät tuskallisia muistoja sekä äskettäisistä asiakaspalaverista että pitkälle menneisyyteen ulottuvista tapahtumista. Raskaaksi koetun asiakaspalaverin tila, aika ja sosiaaliset suhteet kertautuvat asiakirjaa luettaessa ja tuovat menneen kokemuksen uudelleen läsnä olevaksi. Tila, aika ja toisto limittyvät yhteen myös haastateltavan kuvauksessa asiakirjojen säännöllisestä, vuodesta toiseen jatkuneesta postiluukusta tipahtamisesta, mistä on seurannut tarve suojella itseä ja omaa identiteettiä jättämällä asiakirjat lukematta. Asiakirjoista on tullut vieras ja häiritsevä elementti kodissa, jota pidetään yksityisenä vetäytymisen, latautumisen ja itsenä olemisen tilana (Goffman 1971). Asiakirjat voidaan tulkita Riitta Jallinojaa (2009, 12–17) mukaillen perheen yhteisyyttä ulkoapäin uhkaaviksi kutsumattomiksi vieraiksi, jotka on torjuttava lapsen ja vanhemman välisen siteen säilyttämiseksi, kun lapsi ei asu kotona. Asiakirjojen automaattinen postittaminen kotiin ja mahdollisuus niiden lukemiseen eivät siis määrity osallisuudeksi asiakkaan kokemuksina. Kun institutionaalinen asiakkuus tunkeutuu toistuvasti kodin tilaan asiakirjojen muodossa, ajatus osallisuudesta kääntyy vallankäytöksi ja asiakirjakäytäntöjen tahattomaksi seuraukseksi.

Asiakirjojen lukeminen herättää miettimään aiheita, joiden pohtimista ei välttämättä koeta hyväksi eikä elämää eteenpäin vieväksi, kuten eräs haastateltava kuvaa. Tulkintani

mukaan asiakirjoilla onkin valtaa jähmettää asiakkaiden elämää menneeseen tai paikoilleen. Tätä edesauttavat hallinnolliset dokumentointirutiinit, jotka pintapuolisesti tarkasteltuina tuottavat totuudellisia ja objektiivisia tuokiokuvia. Nämä tuokiokuvat on mahdollista nähdä myös jäädytettynä suhteina. (Móren 1999, 333.) Jäädytetyt suhteet korostavat asiakirjojen roolia pysäytettyjen, lastensuojelun näkökulmasta valikoitujen kuvien ylläpitämisessä vanhempien ja lasten elämästä. Ajan keinotekoisien pysäyttämisen ongelmallisuus näkyy siinä, että valikoitujen tilanteiden tuottama tieto jättää niiden välisen kehityksen ja muutoksen näkymättömiin. Kuitenkin näistä otoksista pyritään tekemään ajallisesti laajoja yleistyksiä. (Pohjola 1991, 251.) Anneli Pohjolan (1991, 256) mukaan on tavallista, että yksilöt rakentavat elämänsä nykyisyydestä ja viranomaiset menneisyydestä käsin. Menneisyyden korostaminen liittyy lineaariseen, tapahtumakulkujen kronologisuutta tähdentävään aikakäsitykseen, jonka mukaan menneisyys nähdään nykyisyyden selittäjänä ja tulevaisuuden ennustajana (Pohjola 1991, 251, 256). Tämä näkyy erään haastateltavani kuvauksessa, jossa henkilökohtaisen elämän aika ja asiakirjojen aika poikkeavat selkeästi toisistaan. Hänen kuvaamansa henkilökohtaisen elämän ajan voi ymmärtää Anneli Pohjolan (1991, 253) mainitsemana syklistenä arkipäivän aikana, joka sisältää elämänvaiheiden, sosiaalisten roolien ja toiminnallisten painopisteiden muutokset. Arkipäivän aika luo pohjan subjektiivisille kokemuksille ja erilaisille ajallisille tapahtumille. (Emt.) Haastateltavan kuvauksessa elämä menee eteenpäin, mutta asiakirjoissa mennyt on jatkuvasti läsnä säilyen sellaisenaan lastensuojelun asiakastietojärjestelmän sähköisessä muistissa. Kerran menetettyä luottamusta on vaikea rakentaa uudelleen, sillä asiakirjoihin kirjatut menneisyyden tapahtumat vaikuttavat nykyhetkeen ja nykyhetken tulkintoihin asiakkaan tilanteesta. Puhtaalta pöydältä on mahdotonta aloittaa, mutta asiakirjojen lukematta jättäminen antaa vanhemmille mahdollisuuden jonkinasteiseen menneestä irti päästämiseen ja nykyhetkessä elämiseen.

Kirjaukset stigmatisoivina

Asiakirjojen stigmatisoiva vaikutus tulee haastateltavieni kertomuksissa esiin yleensä epäsuorasti sosiaaliin suhteisiin kiinnittyneenä. Vanhempia koskevien asiakirjojen lukijoina voivat olla heidän lisäksi lapset, haastateltavien kotona vierailevat, lastensuojelun työntekijät sekä potentiaaliset muut ihmiset, jotka asiakirjoja myöhemmin lukevat tai joiden pelätään saavan niitä käsiinsä. Myös tila, aika ja toisto voivat kytkeytyä asiakirjojen stigmatisoivuuteen. Yksi haastateltavistani kertoo, että ei toivoisi lapsensa lukevan asiakirjoja myöhemmin elämässään, ”koska sen pitää elää elämäänsä eteenpäin, eikä taaksepäin” ja jatkaa: ”Ainakin omalle kohdalle ajattelen, että elämään kannattaa enemmän hankkia niitä positiivisia asioita kun negatiivisia.” Samalla kun asiakirjat jähmettävät asiakkaiden elämää menneeseen tai paikoilleen, ne ylläpitävät valikoitua, instituution tarpeista lähtevää kertomusta itsestä ja henkilökohtaisesta elämästä. Kertomus on lastensuojelun sijaishuollossa asioivien vanhempien näkökulmasta usein negatiivisesti värittyä. Kun asiakkaiden

menneisyys pysyy asiakirjoissa jatkuvasti tietynlaisena, se rajoittaa heidän mahdollisuuksiaan luoda uudenlaisia kertomuksia, jotka olisivat oman ja lähipiirin selviytymisen kannalta tärkeitä.

Asiakirjojen lukemisen tahattomana seurauksena voi olla asiakkaan negatiivisen, sosiaalisesti leimatun identiteetin vahvistaminen (Goffman 1963). Kun kyseessä ovat lastensuojelun sijaishuollon asiakirjat, negatiiviseen identiteettiin sisältyvät usein kelpaamattomuus vanhempana, huostaanoton stigma sekä näihin liittyvä häpeä. Kulttuurisesti huostaanotto nähdään äitiydessä epäonnistumisena, mikä jo sinänsä murentaa identiteettiä, traumatisoi sekä aiheuttaa syyllisyyttä ja häpeää (Granfelt 1998, 117–125; Väyrynen 2007, 178–179). Sanna Väyrystä (2007, 179) mukaillen tulkitsemme asiakirjojen tuovan konkreettisesti nähtävillä sellaisia osia itsestä, jotka haluaisi kätkeä muiden katseilta. Koska häpeävä näkee itsensä jo muutenkin ulkopuolisen arvioivien silmin, asiakirjojen kirjaukset vahvistavat huonommuuden tunnetta ja eroa suhteessa muihin. (Emt.)

Kirjausten stigmatisoiva vaikutus näkyykin pelkona asiakirjojen arkaluontoisen ja henkilökohtaisen sisällön joutumisesta ulkopuolisten käsiin. Kun asiakirjat postitetaan kotiin, ne on saatava piiloon omalta ja/tai muiden katseilta vaikkapa kirjekuoreen teippaamalla ja kaapin ylähyllyllä säilyttämällä tai repimällä ja polttamalla. Asiakirjojen kotiin postittamisesta seuraa, että asiakkaiden on huolehdittava itseään koskevien tietojen salassapidosta ja yksityisyyden suojasta. Myös tässä institutionaalinen asiakkuus läpäisee kodin tilaa asiakirjojen muodossa ja asiakirjakäytäntöjen tahattomana seurauksena osallisuuden ajatus kääntyy itseään vastaan. Pelko lastensuojelun sähköisessä järjestelmässä säilytettäviin vanhempaa ja lasta koskeviin tietoihin liittyvistä mahdollisista väärinkäytöksistä liittyy tilanteeseen, jossa haastatettava ei tiedä, kuka tietoja pääsee lukemaan. Tämä lisää epävarmuutta tietojen käyttötavoista. Sähköisten asiakastietojärjestelmien lisääntynyt käyttö onkin virittänyt uudenlaisia huolia salassa pidettävien tietojen turvallisesta säilyttämisestä (tarkemmin esim. Clark & McGhee 2008). Alun perin lastensuojeluorganisaatioiden tehtäviksi ajatellut asiakirjojen turvallinen säilyttäminen ja salassapito liudentuvat yksittäisten asiakkaiden henkilökohtaisesti ratkaistaviksi ja pohdittaviksi.

5.3 Asiakirjojen tarinoiden omistaminen

Kolmannessa osatutkimuksessani (Vierula 2014) tarkastelen, millaisia ovat huostaanotettujen lasten vanhempien henkilökohtaisen elämän ja asiakirjojen suhteet, niiden keskeiset merkitykset ja seuraukset tarinan omistamiselle. Tarinalla tarkoitan tapahtumakulun tulkintaa, joka voi muotoutua hyvin erilaiseksi näkökulmasta riippuen (esim. Smythe & Murray 2000; Hänninen 2002, 141–142). Tarinan omistamisen käsitteellistän vanhempien oikeudeksi omaan, subjektiivisiin kokemuksiinsa perustuvaan tulkintaan henkilökohtaisen elämänsä tapahtumista. Aineistona on kakkosaineiston seitsemän sijaishuollon asiakkaina olevien tai olleiden vanhempien haastattelua. Analyysin tuloksina vanhempien eletystä ja kirjatusta kertomien tarinoiden suhteita ovat *yhtenevä, korjaava ja kiistävä*.

Yhtenevä suhde

Yhtenevässä suhteessa eletty ja luettu ovat samansuuntaisia tai yhtäpitäviä. Yhtäpitävyydestä kertovat haastateltavien kommentit lukemistaan kirjauksista: ”tämä on kyllä totta” tai ”pitää paikkansa”. He kuvaavat kirjaamisen tapaa objektiiviseksi tai asialliseksi. Samansuuntaisuus taas ilmenee siten, että asiakirja tai sen osa on laadittu elettyä tukevalla tavalla ja haastateltava tunnistaa erilaisia tulkinnanmahdollisuuksia kuvatusta tilanteesta. Kirjaamistapaa luonnehditaan myötätuntoiseksi, kauniiksi tai hyvältä tuntuvaksi. Yhtenevässä suhteessa keskeistä on, että luettu vastaa sekä sisällöllisesti että säilyttään haastateltavan näkemystä eletystä tai, että monitulkintainen tapahtumakuvaus on kirjattu haastateltavan näkökulmasta myönteisessä valossa. Sen lisäksi mitä kirjoitetaan, äitien kerronnassa nousee erittäin tärkeäksi, miten eletystä kirjoitetaan (myös esim. Morén 1999; Murray & Humphreys 2014).

Samansuuntaisuutta kuvaa esimerkiksi haastateltavan lukema ja kertoma perheneuvolassa tapahtunut episodi, joka hänen tulkitsemanaan olisi mahdollistanut sellaisenkin arvion, ettei äiti saa lasta kuriin vuorovaikutustilanteessa. Äidin ja sijaisvanhempien vuorovaikutusta lapsen kanssa arvioitaessa äidistä tuntui hyvältä asiakirjan maininta ”molemmissa tilanteissa vuorovaikutus oli hyvää ja luontevaa”, koska hän oli pelännyt, millainen kirjaus tulisi olemaan. Kirjauksen painoarvoa lisää tieto siitä, että kyseessä on asiakirjamerkintä huostaanoton purkuprosessiin liittyvästä vanhemmuuden arvioinnista. Äiti kuvaa puntaroinensa, mikä olisi oikeanlaista käyttäytymistä suhteessa lapseen silloin, kun hänen vanhemmuuttaan arvioidaan. Haastateltavan kykyä äitinä olemiseen ei kirjauksessa kuitenkaan kyseenalaisteta, vaan hänet asetetaan samalle viivalle sijaisvanhempien kanssa.

Yhtenevälle suhteelle on ominaista, että asiakirjan kuvaus kannattelee äitiyttä osana henkilökohtaista elämää haastateltavien tunnistuessa itsensä ja lapsensa kirjoitetusta joko neutraalissa tai positiivisessa valossa. Kun kirjaus mahdollistaa tarinan omistamisen, suhde asiakirjaan on luottamuksen säilyttämä.

Korjaava suhde

Korjaava suhde on aineistossa muita yleisempi ja temaattisesti muita jäsennyksiä moniulotteisempi. Korjaavassa suhteessa on kyse eriaisteisista eletyn ja asiakirjoista luetun tarinan välisistä ristiriidoista. Kirjaus on osittain ristiriitainen sen kanssa, mitä haastateltavien mukaan tilanteesta olisi pitänyt olla kirjoitettuna. Ristiriita saattaa koskea lisäksi sitä, millä tavoin asiat on kirjattu. Korjaavassa suhteessa haastateltavat täydentävät, tarkentavat tai korjaavat luettua asiakirjasisältöä eri tavoin. He tarkentavat epätarkaksi, ympäripyöreäksi ja ylimalkaiseksi tulkitsemaansa kirjaamista ja ilmaisutapaa. He täydentävät puutteellisina pitämiään taustakuvauksia, purkavat yhdestä episodista tehtyjä yleistyksiä ja kirjauksista lukemaansa ylitulkintaa, tuovat esiin erilaisia erontekoja ja korjaavat asiavirheitä. Haastateltavat kiinnittävät toistuvasti huomiota kirjausten pieniin episodeihin, jopa yhteen tai

muutamaan sanaan, jotka voivat olla hyvinkin seurauksellisia, sillä ne voivat muuttaa ta-
pahtunutta tai sen mittasuhteita olennaisesti.

Haastateltavat kertovat lukuisia esimerkkejä asiakirjojen kohdista, joiden he tulkitse-
vat altistavan vääriin ja yleistäville tulkinnoille. Syynä ovat kontekstistaan irrotetut niukat
kirjaukset ja se, että tärkeitä taustoittavia yksityiskohtia on jätetty kirjoittamatta. Tällaisia
voivat olla muun muassa äidin tietynlaista toimintaa tai käyttäytymistä selittävät syyt jois-
sakin lapsia koskevissa tilanteissa. Yksi haastateltavista kertoo, että kiireellisen huostaan-
oton syiksi on kirjattu hänen epätasapainoisuutensa ja aggressiivisuutensa, joiden vuoksi
hänen on katsottu olevan vaaraksi lapsille. Haastateltavan mukaan kirjauksesta puuttuu
merkintä siitä, että tulkinta on tehty tilanteessa, jossa hän ”sai hirveen raivarin”, kuul-
lessaan sattumalta suunnitteilla olevasta huostaanotosta hakiessaan toimeentulotukea.
Haastateltavat kuvaavat eri tavoin, miten asiakirjoissa korostuvat heidän henkilökohtaisen
elämänsä negatiiviset asiat ja positiiviset asiat puolestaan puuttuvat. He kertovat sellaisista
oman tarinansa murtumakohdista, joissa instituution tehtävän läpi mikä tahansa oma tai
lapsen tekeminen tai tekemättä jättäminen tulkitaan ja kirjataan riittämättömäksi äitiy-
deksi tai ongelmiksi äidin ja lapsen välisessä suhteessa (instituution läpi tulkitusta asiak-
kuudesta tarkemmin esim. Juhila 2006, 223–225).

Negatiivisen kuvan rakentuminen äidin ja lapsen välisestä suhteesta liittyy haastatelta-
vien kertomana myös huolimattomaan ja virheelliseen kirjaamiseen. Loukkaavuutensa li-
säksi epätarkkuus pienissä yksityiskohdissa voi olla hyvinkin seurauksellista äidin ja lapsen
henkilökohtaisen elämän rakentumiselle. Äiti kuvaa esimerkiksi, miten sosiaalityöntekijä
oli kirjannut lapsen olleen avohuollon tukitoimin sijoitettuna vuosien 2001–2002 aikana
useaan otteeseen. Hän kertoo yrittäneensä sanoa, että kaksi kertaa ei ole usea ja jatkaa,
että työntekijöiden vaihtuessa kirjaus oli tulkittu huostaanoton purkuvaiheessa siten, että
äidin ja lapsen kontakti on ollut hyvin vähäistä. Näin ollen huostaanoton purkuprosessi oli
äidin kertomana käynnistynyt vasta vakituisen sosiaalityöntekijän palattua äitiyslomalta.
Koska asiakirjassa luki ”kuuleminen sijaishuollon muutosasiassa” eikä ”kuuleminen huos-
taanoton purkuasiassa”, asian käsittely lykkääntyi lopulta vielä kuukaudella eteenpäin.

Haastateltavat kiinnittävät asiakirjoissa toistuvasti huomiota sijaisvanhempia koske-
viin myönteisiin kuvauksiin. Erityisen loukkaavana pidetään sitä, että sijaisvanhempien
tai asiantuntijoiden lausumille annetaan suuri painoarvo, eikä vanhemmilla ole mahdolli-
suutta kertoa ja saada kirjatuksi omaa näkemystään asioista. Yhtäältä tämä liittyy haasta-
teltavien kertomana ja tulkitsemana sijaisvanhempien ja biologisen äidin vastakkainaset-
teluun ja valikoivaan kirjaamiseen siten, että kirjaukset tuottavat negatiivista kuvaa heistä
ja positiivista kuvaa sijaisvanhemmista. Toisaalta haastateltavat tuovat esiin myös, miten
tärkeää on keskustella lasten kanssa heidän omista, huostaanottoon liittyvistä näkemyk-
sistään, sillä he ajattelevat asiakirjoista voivan tulla lapselle ”sellainen kuva, että vanhempia
ei oo kiinnostanu, jos sitä ei oo kirjotettu sinne.” Yksipuolinen kirjaaminen herättää kiuk-
kua, kadottaa itsestä ja/tai lapsesta kaiken hyvän ja masentaa jo valmiiksi masentunutta,
kuten haastateltavat kuvaavat.

Korjaavassa suhteessa kirjaukset voivat tuntua tarkoitushakuisilta ja mielivaltaisilta. Kirjaukset uhkaavat haastateltavien käsitystä itsestä äitinä, koska ne konkretisoivat lapsen menetystä, menetyksen uhkaa tai hakevat perusteita sijoituksen jatkumiselle. Seurauksena on oman tarinan osittainen menettäminen, jolloin luottamus asiakirjoihin ja lastensuojeluun horjuu.

Kiistävä suhde

Kiistävässä suhteessa haastateltavat kuvaavat luetun ja eletyn olevan voimakkaasti ristiriidassa keskenään. He kertovat pitävänsä kirjauksia väärinä, paikkaansa pitämättöminä, perättöminä tai virheellisinä. Kiistanalaisia voivat olla yksittäiset kirjaukset tai lähes kaikki asiakkuuteen liittyvät asiakirjat. Oleellista on äitien kokemus siitä, että heidän omat näkemyksensä on ohitettu tai niitä ei ole kirjattu samalla painoarvolla kuin sijaisvanhempien ja asiantuntijoiden yksittäisten tapaamisten perusteella antamia lausumia. Tulkintani mukaan luetun ja eletyn kiistanalaisuus voi yksittäisissä kirjauksissa liittyä siihen, että viranomaiskieli muuntaa asiakkaan sanomat asiat tunnistamattomaan muotoon (asiakkaan tiedon transformaatiosta tarkemmin Morén 1999). Kuvauksissa näkyy pienten yksityiskohtien merkityksellisyys ja haastateltavien tietoisuus asiakirjojen merkityksestä lapsen sijoitusta koskevassa päätöksenteossa.

Kiistävässä suhteessa muutoin kiistanalaisina pidetyt asiakirjat voivat sisältää yksittäisiä positiivisia kannanottoja äidin ja lapsen suhteesta. Tulkintani mukaan haastateltavat eivät kuitenkaan koe näitä mainintoja kannattelevina silloin, kun he kuvaavat lähes kaikkien asiakirjamerkintöjen sisältävän omasta tulkinnastaan poikkeavaa kerrontaa. Samoin on tilanteissa, joissa he kokevat asiakirjojen sisältävän jonkin äitiyttään särkevän asian. Sellaisia voivat olla esimerkiksi lapsen pelko äitiä kohtaan, epäily seksuaalisesta hyväksikäytöstä tai vastentahtoinen päätös lapsen sijoittamisesta kodin ulkopuolelle. Tällöin positiivisista yksityiskohdista tulee tulkintani mukaan näkymättömiä. Päälimmäiseksi mielikuvaksi itseä koskevien asiakirjojen sisällöstä saattaa jäädä se, että ”(m)itään positiivista ei löydy asiakasmateriaalista minusta. Ei yhtä pienintäkään positiivista sanaa”.

Kiistävässä suhteessa luetun ja eletyn välille aukeaa syvä kuilu, sillä oma tarina jää ohitetuksi viranomaistarinan rinnalla. Ohitetuksi tuleminen murtaa oman tarinan omistamista ja henkilökohtaista elämää äitinä. Henkilökohtaiseen elämään tulee suuria muutoksia erityisesti silloin, kun asiakirjat ovat merkittävässä roolissa tehtäessä vastentahtoista päätöstä lapsen sijoittamisesta kodin ulkopuolelle. Epäluottamus suhteessa lastensuojeluun on ilmeistä ja kattaa asiakirjojen lisäksi kaikenlaiset muutkin äidin ja lastensuojelun väliset vuorovaikutuksen muodot.

5.4 Asiakirjojen lukutavat

Neljännessä ja viimeisessä osatutkimuksessani (Vierula 2015) paneudun siihen, miten vanhemmat lukevat itseään koskevia lastensuojelun asiakirjoja. Lukutapojen jäsentämisen lisäksi tarkastelen sitä, millaisista ajallisista asemista lastensuojelun asiakkaina olevat tai olleet vanhemmat lukevat itseään koskevia asiakirjoja. Käytän apunani Barbara Misztalin (2003, 108–109) muistamisen, ajan ja menneisyyden jatkuvuuden jäsenystä, jonka mukaan aika ja muistot ovat joko menneitä ja unohdettuja, nykyhetkessä uudelleen muotoutuvia ja kerronnallistuvia tai jatkuvasti nykyhetkessä läsnä. Aineistona on kokonaisuineen 19 haastattelua, joista kolme on siis avohuollon ja loput sijaishuollon asiakkaina olevien tai olleiden vanhempien haastatteluja. Analyysin tuloksina *asiakirjojen lukemisesta vetäytytään, niitä silmäilläään, luetaan alistuvasti tai dialogisesti ihmetellen, analyttisesti eritellen* sekä *vastakarvaan*.

Lukemisesta vetäytyminen

Asiakirjojen lukemisesta vetäytyminen on vanhempien tietoista toimintaa, jolla on toisistaan poikkeavia merkityksiä. Yhtäältä avohuollon asiakkaina olevat katsovat asiakirjojen kuuluvan lastensuojelun institutionaaliseen toimintaan työntekijöiden muistin ja asiakassuhteen jatkuvuuden tukena, jolloin niillä ei ole vaikutusta heidän arkeensa tai henkilökohtaiseen elämäänsä. Haastateltavat kertovat asiakirjojen toistavan asiakastapaamisissa jo kertaalleen läpikäytyä ja tiedettyä, jolloin lukemista ei pidetä tarpeellisena. Asiakirjojen lukemattomuuteen liittyy vahva tukeutuminen institutionaaliseen asiantuntijuuteen sekä luottaminen työntekijän kykyyn kirjoittaa asiakirja todenperäisesti. Avunsaanti, luottamus ja puhutun tärkeys työntekijän ja asiakkaan välisessä suhteessa korostuvat. Hieman samansuuntaista lukemisesta vetäytymistä kuvaa haastateltava, jonka lapsi on pitkäkestoisessa suostumukseen perustuvassa sijoituksessa ja tilannetta voi kuvata toimivana jaettuna vanhemmuutena. Äidin, lapsen ja sijaisvanhempien päättäessä epävirallisesti keskenään asioista ei ole olemassa virallista dokumentaatiota. Sijaishuollon asiakkuuden alkuvaiheessa haastateltava muistaa hämärästi allekirjoittaneensa joitakin papereita, joita ei ole koskaan tuntenut tarvetta lukea, koska mitään ongelmia ei ole ollut.

Aivan toisen tyyppisestä lukemisesta vetäytymisestä kertoo valtaosa huostaanotettujen lasten vanhemmista. Heille asiakirjojen lukemisen välttäminen on tapa suojella itseä lukemisen tuottamalta emotionaaliselta kivulta. Jotkut kertovat lukemisesta vetäytymisestä erityisesti avo- ja sijaishuollon asiakkuuden nivelvaiheisiin liittyvänä, jolloin asiakirjat kuvaavat huostaanottoon johtaneita ja sijoituksen alkuaikojen tapahtumia. Lähinnä itseän suhteessa lapsiin kohdistuvat voimakkaat syyllisyyden, häpeän, vihan ja kiukun tunteet sekä katkeruus tapahtuneesta estävät tällöin asiakirjojen lukemisen.

Haastateltavat kuvaavat lisäksi asiakirjojen sisältöjen, joissa kerrotaan oman lapsen huostaan ottamisesta sekä sijaishuoltoon liittyvistä usein jännitteisistä asiakaspalaverista,

toistavan kipeitä muistoja, joihin ei ole halua palata. Lukemisesta vetäytyminen voi tapahtua myös sijaishuollon asiakasprosessin kuluessa. Tällöin se voi merkitä vetäytymistä oman elämän lukemisesta arkaluonteisina, haavoittavina, salassa pidettävinä ja negatiivisesti värittävinä henkilökohtaisina tietoina: tiettyjä osia itsestä paljastavana päiväkirjana, jonka sisältöä ei ole voinut olla valitsemassa. Kun asiakirjat näyttävät vastakohtana ajatukselle päiväkirjasta naisen/äidin turvallisena ja kiinnipitävänä ympäristönä (Jokinen 2004, 119–120), lukemisesta vetäytymisestä tulee väylä itsen, oman identiteetin ja yksityisyyden suojelemiseen. Lukemisesta vetäytymisen voi tulkita myös vastustuksen välineenä ja mahdollisuutena toisenlaisiin minäkertomuksiin (vrt. Crowther 1999, 197–198).

Kun huostaanotosta on kulunut vuosia ja asiakirjoja kykenisi jo lukemaan itkemättä, niihin ei välttämättä ole edelleenkaan halua palata. Haastateltavat kertovat valitsevansa mieluummin nykyhetkessä elämisen ja vetäytyvänsä lukemisesta, koska eivät halua elää uudelleen menneisyyden tapahtumia ja tunteita. Tässä hetkessä elämistä pidetään parempana. Kipeää tekevän ajan ja muistojen halutaan olevan mennyttä, jolloin lukemisesta vetäytyminen palvelee halua unohtaa (Misztal 2003).

Silmäilevä lukutapa

Samoin kuin lastensuojelun sosiaalityöntekijät (Huuskonen & Vakkari 2010), vanhemmat tarkistavat asiakirjoista yksittäisiä asioita, kuten seuraavan palaverin ajankohtaa, lasten tapaamispäivämääriä tai muuta yhteisessä tapaamisessa sovittua. Tämän kaltaisesta silmäilevästä lukutavasta kertovat avohuollon asiakkaina olevat ja jotkut huostaanotettujen lasten vanhemmista. Asiakirjojen käyttötapa muistin tukena on tällöin vahvasti yhteydessä lukemisen tapaan ja katse on yleensä suunnattu tulevaan. Osalla sijoitettuna olevien lasten vanhemmista silmäilevä lukutapa on edellisestä poiketen käytössä siksi, että he eivät kykene lukemisen aiheuttaman tunnereaktion vuoksi lukemaan asiakirjoja kokonaisuudessaan läpi. Lukaisemisen ja nopean vilkaisun tarkoituksena on tällöin emotionaalisen tuskan välttäminen samoin kuin lukemisesta vetäydyttäessä. Lukutapa voi kuitenkin muuttua ajan myötä, jolloin se on sidoksissa jonkinasteiseen sopeutumiseen lapsen huostaanottoon ja siihen liittyvien asiakirjojen lukemiseen.

Ihmettelevä lukutapa

Ihmettelevässä lukutavassa huostaanotettujen lasten vanhemmat kummastelevat muun muassa instituution kirjaamistapaa, kirjausten sävyä, kirjattaviksi valittuja asioita sekä taustakontekstien kuvausten puuttumista. Ihmettelevä lukija voi kirjoittaa kommentteja asiakirjan marginaaliin, tuottaa näin vastapuhetta omasta näkökulmastaan ja käydä ikään kuin keskustelua asiakirjan tekstin kanssa (vrt. Jokinen 2004, 119; Sääsikilahti 2011, 304). Yleensä ihmettely jää asiakirjan ja lukijan väliseksi tai perhepiirissä tapahtuvaksi. Haas-

tateltavien kuvausten perusteella heillä on harvoin voimia kokemansa asiakasprosessin raskauden vuoksi ihmetellä kirjaamistapoja sosiaalityöntekijälle ääneen tai muulla tavoin. Yhteyttä otettuaan osa on kokenut tullessa sivuutetuiksi ja jääneensä vaille vastausta. Tällöin kyse on tulkintani mukaan *alistuvasta ihmettelystä*, joka ei näytä muuttuvan asiakasprosessin kuluessa. Haastateltavat kuvaavat monenlaisin esimerkein, miten asiakirjoissa on heidän kannaltaan virheellisiä, puutteellisia ja liian tulkinnanvaraisia kuvauksia sekä ainoastaan tai voittopuolisesti negatiivisväritteisiä asioita vanhemmista. Jotkut kertovat, että otettuaan yhteyttä sosiaalityöntekijään tämä on selventänyt, mitä on kirjauksella tarkoittanut ja miksi on kirjannut kyseisen asian tietyllä tavalla. Tämän kaltaisen toiminnan tulkitsen *dialogiseksi ihmetteläksi*. Lukutapa on voinut vaikkapa sosiaalityöntekijän kanssa käydyn keskustelun ja omien syyllisyydentunteiden tunnistamisen myötä muuttua ihmettelevästä analyttisesti erittelevän, moniulotteisemman lukutavan suuntaan.

Analyttisesti erittelevä lukutapa

Analyttisesti erittelevä, moniulotteinen lukutapa sisältää asiakirjatekstin lukemista tai lukemisesta kertomista haastattelutilanteessa useista eri näkökulmista. Analyttisesti eritellen asiakirjoja lukevilla on yleensä takanaan vuosia jatkunut sijaishuollon asiakkuus. Asiakirjoja luetaan tässä hetkessä tai nykyhetkestä menneeseen ja menneet asiakkuuden tapahtumat suhteutetaan nykyhetkeen. Menneisyys ja muistot rakentuvat osaksi itseä, henkilökohtaista elämää ja suuntautumista tulevaan. Mennyttä on mahdollista tarkastella suhteellisen kiihottomasti tai ainakin osittain positiivisessa valossa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita kritiikitöntä lukemisen tapaa tai sitä, ettei asiakirjojen lukeminen edelleen ”nostaisi tunteita pintaan”, kuten yksi haastateltavista kuvaa. Menneisyyden ja muistojen ei voi siis sanoa haastatteluissa näyttäytyvän nykyhetkessä jatkuvasti uudelleen muotoutuvina ja kerronnallistuvina (Misztal 2003). Analyttisesti erittelevälle lukutavalle on kuitenkin ominaista, että lukemisen suunnat muotoutuvat haastatteluhetkellä toistuvasti uudelleen. Asiakirjoja lukiessaan haastateltavat löytävät kirjauksiin ja niiden tulkintoihin uusia näkökulmia, joita pohtivat haastattelujen aikana. Esimerkiksi yksi haastateltavista erittelee perheneuvolan ja lastensuojelun palavereista tuotettujen asiakirjojen hieman toisistaan eroavia kirjoittamisen tapoja. Hän tulkitsee erilaisten kirjaustapojen olevan yhteydessä omiin, jossain määrin toisistaan poikkeaviin lukemistapoihinsa. Haastattelutilanne merkitysten tuottamisen paikkana näkyy haastateltavan ilmaisuina ”nyt kun tässä nopeesti mietin”, ”tuli vaan tässä mieleen” ja ”en oo sitä hoksannu aikasemmin”.

Vastakarvainen lukutapa

Vastakarvaiselle, yksiulotteiselle lukutavalle on ominaista institutionaalisen toiminnan voimakas läsnäolo sekä haastateltavien monitahoinen aktivismi kokemiensa epäkohtien

muuttamiseksi. Menneet traumaattisina koetut asiakkuuden tapahtumat määrittävät edelleen vanhempien koko elämää tai suurta osaa siitä, mikä ohjaa asiakirjojen lukemisen tapaa. Lukutapaan liittyy yleensä huostaanoton vastentahtoisuus ja epäluottamus sosiaalityöntekijöitä kohtaan. Haastateltavat lukevat asiakirjoja pääosin perättöminä, tunnistamattomina tai vinoutuneita tietoja sisältävinä. Ajatus yksiselitteisen totuuden olemassaolosta on vahva ja sen ajatellaan olevan vanhempien hallussa, kun taas asiakirjoissa ”eletään siinä sosiaalityöntekijöiden tekemässä valheellisessa maailmassa”, kuten eräs haastateltavista kuvaa.

Vastakarvaisessa lukutavassa vanhemmat käyttävät asiakirjoja apuna selittäessään ja tulkitessaan nykyhetkeä ja tulevaa menneestä käsin. Voi käydä niin, että vanhempi jää kiinni traumaattisena kokemansa huostaanoton ja asiakkuuden prosessointiin, jonka apuvälineenä asiakirjojen lukeminen toimii. Myös käynnissä oleva huostaanoton purkuproessi ja mahdollinen tuleva oikeuskäsittely voivat määrittää asiakirjojen lukutapaa osaltaan. Tällöin vanhempi voi lukea asiakirjan tekstiä itseään vastaan kirjoitettuna todisteluna ja mahdollisena huostassa pidon jatkumispäätöksen perusteluna, mikä vahvistaa vastakarvaista lukutapaa ja jyrkkää erontekoa itsen ja lastensuojelun välillä. Vastakarvaiselle lukutavalle ovat ominaisia eriaisteiset vihantunteet lastensuojelua kohtaan sekä viranomaistoiminnan ja -järjestelmän demonisointi. ”Hallinto-oikeus ja KHO on fanaattisen viranomaismafan kumileimasin”, kuten yksi haastateltavista kuvaa. Aineiston valossa näyttää siltä, että vastakarvainen lukutapa ei ole asiakasprosessin kuluessa tai sen päätyttyä muuttunut. Tulkitseen tätä siten, että myöskään lukijat eivät ole kokemuksellisesti muuttuneet (vrt. Askeland & Payne 1999) suhteessa lastensuojelun asiakkuuteen. Lainsäädännöllisten rakenteiden suoma oikeus taistella päätöksiä vastaan voi osaltaan pitää yllä vastakarvaista lukutapaa.

5.5 Asiakirjat ja asiakirjakäytännöt vanhempien lastensuojeluasiakkuudessa ja henkilökohtaisessa elämässä

Seuraavaksi tiivistän ja luen ristikkäin edellä esittelemiäni osatutkimusten tuloksia asiakirjojen *kontekstuaalisuuden*, *evidentiaalisuuden*, *kollektiivisuuden* ja *historiallisuuden* näkökulmasta (ks. luku 2.1) syventääkseni katsettani käsitteellisesti. Paikannan tuloksista asiakirjojen kontekstuaalisuutta katsomalla, miten asiakirjojen käyttötarkoitukset sekä lastensuojelun substanssin ja perustehtävän tuottamat asiakirjojen erityispiirteet niissä näkyvät. Asiakirjojen evidentiaalisuutta luen tarkastelemalla, millaista todistusarvoa asiakirjoilla on vanhemmille ja kollektiivisuutta puolestaan katsomalla, mitä aiemman asiakirjatiedon yhdistäminen nykyhetken tietoon tulevaa suunniteltaessa voi heille tarkoittaa. Sen jälkeen olen hakenut asiakirjojen historiallisuutta poimimalla ne keskeiset tulokset, jotka kuvaavat asiakirjojen merkityksen muuttumista elinkaarensa aikana. Lopuksi olen vetänyt yhteen lastensuojelun asiakirjojen ominaispiirteitä vanhempien näkökulmasta ja

tehnyt tulkintaa muun muassa siitä, miltä dokumentointiosallisuus näyttää tutkimustulosten jäsenyyksen valossa.

Kontekstuaalisuus ja evidentialisuus

Asiakirjan käyttötarkoitus (johon sisällytän lastensuojelun substanssiin ja perustehtävään nivoutuvat asiakirjojen erityispiirteet) ja todistusarvo näkyvät tuloksissa lukuisin eri tavoin ja ovat siinä määrin sidoksissa toisiinsa, että kirjoitan niistä rinnakkain. Molemmat ovat asiakirjasisältöjen lisäksi yhteydessä asiakasasemaan ja erityisesti siihen, mieltävätkö vanhemmat lastensuojelun sosiaalipalveluna vai yksityisyyteensä ja perhesuhteisiinsa puuttumisena. Se, miten vanhemmat asiakirjoja käyttävät ja mistä kaikesta ne toimivat heille todisteina, kytkeytyy sekä asiakirjojen kirjoittamiseen että niiden lukemiseen. Tutkimustuloksissa näkyy asiakirjojen sisältöjen vaihtelu suppeista aina instituution ylläpitämään, henkilökohtaisuusasteeltaan päiväkirjan kaltaiseen intiimiin kuvaukseen. Mitä henkilökohtaisemmiksi ja kuvailevammiksi asiakirjasisällöt muuttuvat, sitä runsaammin ne jättävät tilaa erilaisille tulkinnoille. Suppeissa asiakirjoissa vanhempia näyttää kiinnostavan lähinnä se, mitä on kirjattu. Mitä enemmän kirjaukset sisältävät kuvauksia henkilökohtaisesta elämästä, vanhemmuudesta ja sen arvioinnista, sitä jännitteisemmäksi vanhempien ja asiakirjojen suhde muuttuu. Samanaikaisesti vanhemmat kiinnittävät enenevästi huomiota siihen, miten asiakirjat on laadittu. Asiakirjan käyttötarkoitus ja todistusarvo kytkeytyvät osatutkimusten tuloksissa tietojen muistamiseen, säilyttämiseen ja välittämiseen asiakkuudesta ja henkilökohtaisesta elämästä.

Kun lastensuojelu on vanhemmille sosiaalipalvelua ja asiakas-työntekijäsuhde luottamukseen ja autetuksi tulemisen kokemukseen perustuva, asiakirjat voivat jäädä merkityksellöiksi toistaessaan puhuttua, jonka vanhemmat kokevat ensisijaiseksi kirjoitettua nähdessä. Tällöin asiakirjojen lukemista ei pidetä tarpeellisena eivätkä ne vaikuta asiakkuuteen tai henkilökohtaiseen elämään. Vanhemmat voivat myös käyttää asiakirjaa muistin tukena tietojen tarkistamisessa ja asiakirjasisällöt voivat tukea asiakkuutta, vanhemmuutta ja suunnitelmallisuutta, joka tähtää lapsen tai nuoren auttamiseen. Asiakirja toimii todisteena asiakkuudesta ja asiakastapaamisissa sovituista asioista. Asiakirjalla ei ole kuitenkaan suurta merkitystä vanhempien arjessa eikä henkilökohtaisessa elämässä, sillä he mieltävät dokumentoinnin palvelevan ensisijaisesti lastensuojelun institutionaalista toimintaa työntekijöiden muistin ja asiakassuhteen jatkuvuuden tukena.

Kun lastensuojelu on vanhemmille yksityisyyteen ja perhesuhteisiin puuttumista, myös asiakirjat todistavat tästä ja saavat muistamisen, tietojen säilyttämisen ja välittämisen keinoina toisenlaisia merkityksiä. Tuloksista on luettavissa, että asiakirjojen sisällöt muuttuvat suhteessa asiakasaseman muutokseen, koska ne toimivat äärimmillään lapsen vastentahtoisen sijoituspäätöksen tai sijoituksen jatkamisen perusteluina. Yksityisenä pidetyn vanhemmuuden ja lapsi-vanhempisuhteen arviointi on jo lähtökohtaisesti äärimmäisen herkkää aluetta ja tuo asiakirjasisältöihin syvästi henkilökohtaiseen meneviä kuvauksia ja

tulkintaa. Asiakirjoista tuleekin vanhemmille paitsi muistutuksia ja todisteita jännitteistä asiakaskohtaisista, myös menneistä niin henkilökohtaiseen elämään kuin lastensuojelun asiakkuuteenkin liittyvistä haavoittavista tapahtumista ja omasta toiminnasta äitinä. Asiakirjat tuovat näkyviin sellaisia osia itsestä, jotka haluaisi kieltää ja/tai unohtaa. Ne kantavat mukanaan syyllisyyttä ja häpeää sekä omista tekemisistä että huostaanoton kulttuurisesta stigmasta, huostaanotetun lapsen äidin toiseudesta suhteessa tavanomaisena pidettyyn äitiyteen.

Asiakirjat muistuttavat ja todistavat lisäksi yksityisyyden menetyksestä osoittamalla, että institutionaalisesti dokumentoituna oma tarina ei ole enää oma eikä itse hallittavissa. Asiakirjoista tulee todisteita niin kirjausten kuin muidenkin lastensuojelutoimienpiteiden kohteena olemisesta, alistaisesta suhteesta lastensuojeluinstituutioon, muuhun asiantuntija- ja viranomaisverkostoon ja sijaisvanhempiin. Asiakirjoissa olevat virheet, epätarkka ja huolimaton kirjaaminen sekä näennäiset mahdollisuudet vaikuttaa asiakirjasisältöihin ja niiden sisältämien virheiden oikaisuun rakentavat ja vahvistavat kokemuksia kohteena olemisesta. Asiakirjakäytäntöjen tahattomina seurauksina kirjausten kohteellistavat, stigmatisoivat ja mennyttä ylläpitävät vaikutukset yltyvät vanhempien asiakkuuteen, vanhemmuuteen, identiteettiin ja ihmisarvoon. Kun vanhemmat pyrkivät suojelemaan itseään kirjausten haavoittavilta ja alistavilta vaikutuksilta lukemisesta vetäytymällä, asiakirjojen käyttötarkoitukset tietojen välittäjinä ja vanhempien oikeusturvan takaajina jäävät toteutumatta.

Asiakirjojen käyttötarkoitukset institutionaalisen päätöksenteon välineinä tulevat esiin erityisesti, kun tutkin vanhempien ja asiakirjojen suhteita tarinoiden omistamisen näkökulmasta. Tutkimustulokset kertovat, että todistaessaan haastateltavan ja lastensuojelun samankaltaisesta näkemyksestä asiakirja voi toimia todisteena hyvästä vanhemmuudesta esimerkiksi huostaanoton purkua koskevassa päätöksenteossa. Tällöin vanhemman oma tarina säilyy ja äitiys tulee kannatelluksi. Tässä tutkimuksessa lastensuojelun asiakirja muistuttaa kuitenkin useammin riittämättömästä vanhemmuudesta, puutteista äitiydessä sekä äitiyden murtumisesta. Asiakirjoista tulee todisteita lapsen menetyksestä, sen uhas- ta tai perusteista, joiden pohjalta sijoitusta jatketaan. Samalla ne todistavat oman tarinan osittaisesta menetyksestä tai totaalista ohittamisesta suhteessa viranomaistarinaan, jota vanhemmat kuvaavat tarkoitushakuisiksi, mielivaltaisiksi ja negatiivisesti painottuneeksi. Mitä totaalisemmasta oman tarinan menetyksestä on kyse, sitä suurempi on epäluottamus lastensuojeluun ja muuhun viranomaisverkostoon, joka on osallisena lapsen huostaanottamiseen ja huostassapitoon liittyvässä päätöksenteossa. On selvää, että asiakirjojen käyttäminen lastensuojelun sijaishuollon päätöksenteossa tuottaa kauaskantoisia seurauksia vanhempien henkilökohtaisen elämän useilla eri osa-alueilla.

Kollektiivisuus

Asiakirjojen kollektiivisuus (aiemman asiakirjatiedon yhdistäminen nykyhetken tietoon suunniteltaessa tulevaa) on sisäänkirjoitettuna institutionaaliseen asiakirjadokumentaatioon ja näkyy myös tämän tutkimuksen tuloksissa. Lastensuojelun toimintaa olisi vaikea kuvitella ilman asiakirjojen kollektiivisuutta, johon lastensuojelun päätöksenteko paljolti perustuu. Tutkimustulosten valossa sosiaalityöntekijöiden mahdollisuus palata aiemmin kirjoitettuun voi kuitenkin tarkoittaa palaamista epätarkkoihin, virheellisiin tai puutteellisiin tietoihin, joiden pohjalta vanhempien henkilökohtaiseen elämään eriasteisesti vaikuttavia suunnitelmia ja päätöksiä tehdään ja kirjataan. Koska vanhempien henkilökohtainen tieto on alisteista institutionaalisesti dokumentoidulle asiakirjatiedolle, epätarkka kirjaaminen voi johtaa esimerkiksi jonkin tuen tai palvelun epäämiseen. Sijaishuollon asiakkuudessa voi käydä vaikkapa niin, että aiempiin asiakirjatietoihin tulkintansa pohjaava uusi työntekijä saa vanhemman ja lapsen yhdessäolon määrästä ja suhteen laadusta virheellisen kuvan, jonka perusteella huostaanoton purkuprosessin käynnistyminen ja lapsen palauttaminen syntymäkotiin viivästyy.

Kun lastensuojelun asiakirja muotoilee vanhemman oman tarinan, taustalla näkyy ajatus yleisestä instituution asiakkaasta, jonka toiminnasta siirretään piirteitä yksittäiseen asiakkaaseen (Vanhala 2005, 150–155). Vanhempien kuvauksissa siitä, miten mikä tahansa oma tai lapsen tekeminen tai tekemättä jättäminen tulkitaan ja kirjataan riittämättömäksi äitiydeksi tai äidin ja lapsen välisen suhteen ongelmiksi, tiivistyvät piirteet lastensuojelun yleisestä ja instituution läpi tulkitusta asiakkaasta. Lastensuojelussa on muiden auttamisinstituutioiden tapaan olemassa yleinen tulkintakehys, joka rakentuu siellä käsiteltävistä asioista ja tilanteista ja eroaa näin muista instituutioista. Kyseinen tulkintakehys tai institutionaalinen mallitarina (Loseke 2001) on jo ennalta odottamassa asiakkaiksi tulevia vanhempia, joita asetellaan esimerkiksi lastensuojelulain mukaisesti avohuollon tukitoimenpiteitä tai huostaanottoa edellyttäviin kategorioihin. (Ks. Juhila 2006, 223–225.) Tulkitsen tutkimukseni tuloksia siten, että epätarkassa kirjaamisessa voi olla osittain kyse lapsen huostaanottoa tai huostassapidon jatkamista edellyttävän yleisen asiakkaan uimiseesta yksittäisten vanhempien asiakirjoihin. Kollektiivisuudessa ei ole siis kyse pelkästään yksittäisen vanhemman aiemmin kirjattujen tietojen yhdistämisestä nykyhetken tietoon, vaan myös institutionaalisen mallitarinan yhdistymisestä yksittäisen vanhemman institutionaalisesti dokumentoituun tarinaan.

Tuloksista näkyy, että myös vanhemmat käyttävät aiempia lastensuojelun asiakirjoja nykyhetken ja tulevaisuuden selittämiseen ja tulkintaan. Vanhempi voi juuttua traumaattisena kokemansa huostaanoton ja asiakkuuden prosessointiin asiakirjojen avulla tai lukea asiakirjaa esimerkiksi itseään vastaan laadittuna todisteena ja huostassapidon jatkumispäätöksen perusteluna, mikä vahvistaa erontekoa itsen ja lastensuojelun välillä. Niin ikään stigmatisoituminen ja menneen ylläpito ovat yhteydessä asiakirjojen kollektiivisuuteen. Kun asiakirjat toistavat kuvaa puutteellisesta, riittämättömästä ja tavanomaisesta poikkeavasta äitiydestä ja vanhemmuudesta, niiden lukeminen voi vahvistaa kyseistä identiteet-

tiä ja syrjäyttää henkilökohtaisen elämän muita osa-alueita. Samalla toisenlaisten minäkertomusten, joiden kautta itseä ja henkilökohtaista elämää olisi helpompi hahmottaa moniulotteisempana ja kokonaisempana, syntyminen voi estyä tai hidastua. Ihmisen näkeminen ainoastaan puutteidensa kautta vähentää omanarvontuntoa, tuottaa kokemuksia epäkunnioittavasta kohtelusta sekä lisää asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden vastakkainasettelua (ks. Sennett 2004; Juhila 2006, 96). Varsinkin silloin, kun äitiys on ollut keskeinen identiteetin osatekijä, kunnioitusvaje (Sennett 2004) laajenee koskettamaan isoa osaa henkilökohtaisesta elämästä.

Tulokset kertovat lisäksi vanhempien mahdollisuudesta käyttää aiempia asiakkuuteensa liittyviä asiakirjoja lainmukaisessa muutoksenhaussa, jonka tarkoituksena on taata asiakkaiden oikeusturvan toteutuminen. Tästä voi seurata voimaantumisen kokemuksia, mikäli päätös on toivotun kaltainen. Muutoksenhaku jää kuitenkin monille näennäiseksi omien oikeuksien ajamisen mahdollisuudeksi, sillä se edellyttäisi sellaista toimintakykyä ja jaksamista, mitä kaikilla vanhemmilla varsinkaan emotionaalisesti kuormittavimmissa asiakasprosessin vaiheissa ei ole. Aktiivisesti oikeuksiaan ajaville pettymykset muutoksenhaussa lisäävät vastakkainasettelua suhteessa lastensuojeluun ja muuhun viranomaisverkostoon.

Historiallisuus

Asiakirjojen merkitysten muuttumisella elinkaarensa aikana on niin ikään vaikutuksensa vanhempien asiakkuuteen ja henkilökohtaiseen elämään. Asiakirjojen historiallisuus näkyy vanhempien asiakas-asiakirjasuhteiden ja lukutapojen muutoksina asiakkuuden aikana tai sen jälkeen. Asiakirjojen merkityksen muuttuminen tapahtuu suhteessa vanhemman henkilökohtaiseen ja/tai asiakasaseman muutokseen, jolloin myös kokemuksellinen suhde lastensuojelun asiakkuuteen muuttuu. Esimerkiksi aiemmin traumaattinen asiakas-asiakirjasuhde voi muuttua toissijaiseksi tai päinvastoin. Kuten Gurid Aga Askeland ja Malcolm Payne (1999) kirjoittavat, asiakirjojen yleisöt muuttuvat, kun etäisyys dokumentointitilanteeseen kasvaa. Samalla tulkinta luetusta voi muuttua. (Emt.)

Asiakirjojen historiallisuus näkyikin lisäksi vanhempien huolena siitä, missä, ketkä ja millä tavoin heitä ja heidän lapsiaan koskevia asiakirjoja myöhemmin lukevat ja tulkitsevat. Samanaikaisesti kun asiakirjan teksti jää liikkumattomaan tilaan, asiakirjan merkitykset muuttuvat lukijan ja/tai kontekstin vaihtuessa tai muuttuessa. Tämän seurauksena aktivoituvat kysymykset asiakirjojen säilyttämisestä ja tiedon jakamisesta. Valtakunnallinen Kansa-hanke (Sosiaalihuollon valtakunnallisten tietojärjestelmäpalvelujen ja määrämuo-toisen kirjaamisen toimeenpanohanke 2016–2020) tähtää sosiaalihuollon asiakastietojen helppoon saatavuuteen asiointipaikasta riippumatta. Kansa-hankkeen yhtenä toiminnallisena tavoitteena on hyödyntää aiempia asiakastietoja nykyistä enemmän. Ajatuksena on esimerkiksi päällekkäistä kirjaamista vähentämällä helpottaa asiakasta siten, että aiempia tietoja ei tarvitse toistaa useaan kertaan eri palveluyksiköissä. (Rötsä ym. 2016, 13–14.)

Monille sosiaalihuollossa asioiville uudistus voi olla toivottu ja odotettu, niin myös osalle vanhemmista. Osalle heistä uudistus saattaa tarkoittaa ongelmallisen kirjaamisen kertaantumista, mikä voi olla lastensuojelun asiakkaan kannalta kohtalokasta. Kaavailtu uudistus herättää pohtimaan lisäksi, missä määrin lastensuojelun asiakkaat voivat rajata oman asiakkuutensa tai tietojensa katselua. Mikäli asiakastietojen saatavuus tarkoittaa tulevaisuudessa sosiaali- ja terveydenhuollon yhteistä tietovarantoa, seuraako tästä, että esimerkiksi lääkärillä on automaattisesti tiedossa potilaan lastensuojeluasiakkuus? Mikäli näin on, monille vanhemmille aiempien asiakastietojen helpompi saatavuus merkinnee lisääntyvää leimaantumisen pelkoa.

Asiakirjojen pysyvyys ja tulkinnanvaraisuus yhdistettynä helpommaksi muuttuvaan saatavuuteen voi olla kohtalokasta lastensuojelun asiakkaille, mikäli se lisää entisestään heidän voimattomuuttaan hallita institutionaalisesti dokumentoitua tarinaa henkilökohtaisesta elämästään. Toki asiakirjojen tulkinnanvaraisuuden ja merkityksen muuttumisen voi kääntää positiiviseksikin. Huostaanoton institutionaalisen prosessin läpikäynti sosiaalityöntekijän ja vanhemman välillä sen päättymisen jälkeen voisi lisätä ymmärrystä puolin ja toisin (ks. Aarnio 2016) sekä avata vanhemmille mahdollisuuden muuttaa aiempia, vahingollisia tulkintojaan lastensuojelun asiakirjoista.

Yhteenvetoa lastensuojelun asiakirjojen ominaispiirteistä vanhempien näkökulmasta

Kun vanhemman ja sosiaalityöntekijän suhdetta värittää samanmielisyys, lastensuojelun asiakirjoista ja asiakirjakäytännöistä ei tule taakkaa vanhempien asiakkuudelle eikä henkilökohtaiselle elämälle. Sosiaalipalvelumielessäkään ei ole kuitenkaan kyse pelkästä ”tyynestä pinnasta”, vaan vanhempien sopeutumisesta asiantuntija- ja viranomaisyhteistyöhön, joka sisältää oletuksen asiakkaan alisteisuudesta lastensuojeluinstituutiolle. Sosiaalipalveluasiakkuudessa asiakirjojen laatiminen näyttäytyy vanhemmille asiantuntija- ja viranomaistoimintana, jonka olemassaolon he hyväksyvät osana asiakkuutta silloinkin, kun mieltävät asiakirjojen merkityksen itselleen olemattomaksi tai vähäiseksi. Maarit Alasuutari (2003, 70–73) kirjoittaa samankaltaisista tutkimushavainnoista lasten päivähoidon varhaiskasvatussuunnitelmien laatimiseen liittyen. Instituutio- ja asiantuntijavetoisuus leimaa vanhempien ja työntekijöiden yhteistyötä yhtä lailla varhaiskasvatuksen kuin lastensuojelunkin kontekstissa. Oman tutkimukseni tulosten valossa lastensuojelun dokumentointi elää omaa elämäänsä vanhemmista riippumatta. Myös Maarit Alasuutarin tutkimuksessa vanhemmat rajaavat päiväkodin toiminnan lapsen varhaiskasvatuksen suunnittelussa ja toteutuksessa pitkälti itsestään riippumattomaksi. Kuten Maarit Alasuutari (2003, 75) toteaa, rajaus kertonee sekä instituution käytännöistä että vanhempien institutionaalista toimintaa koskevista oletuksista.

Asiakasaseman muuttuessa (jännitteisemmäksi) asiakirjan kontekstuaalisuus, evidenssiaalisuus, kollektiivisuus ja historiallisuus muuttuvat. Sekä asiakirjan roolien, merkitysten, lukutapojen että asiakas-asiakirjasuhteiden vaihtelevuudet palautuvat siihen, millai-

siksi vanhempien asiakkuudet rakentuvat. Toisin ilmaistuna se, millaisina lastensuojelun asiakirjat ja asiakirjakäytännöt vanhemmille näyttäytyvät, on selkeästi yhteydessä heidän asiakas- ja lukija-asemiinsa. Myös lastensuojelun asiakkuuden, biologisen vanhemmuuden ja äitiyden kulttuuriset merkitykset uivat lastensuojelun asiakirjojen ominaispiirteisiin, kun niitä tarkastellaan vanhempien näkökulmasta. Asiakirjojen ja asiakirjakäytäntöjen myönteiset, vanhempien asiakkuutta ja henkilökohtaista elämää tukevat seuraukset jäävät vähäisiksi suhteessa niiden toissijaisiin tai asiakkuutta ja henkilökohtaista elämää rikkoviin seurauksiin.

Tutkimustulosten perusteella dokumentointiosallisuuden toteutumattomuuden syyt juontuvat sosiaalityöntekijöistä, rakenteista ja vanhemmista itsestään. Tulokset ovat samansuuntaisia kuin Jill Berrickin ym. (2016) kansainvälisen tutkimuskatsauksen perusteella listaamat syyt, jotka estävät vanhempien osallistumista lastensa sijoitusjärjestelyjä koskevaan päätöksentekoon. Sosiaalityöntekijöiden taidot ja asenteet, työntekijöiden näkökulmaa korostavat organisatoriset rutiinit ja olettamukset sekä vanhempien haluttomuus tai kyvyttömyys osallistua näkyvät tutkimukseni tuloksissa. Tutkimusanalyysieni pohjalta dokumentointiosallisuuden yhdeksi esteeksi nousee lisäksi asiakirjan olemassaolo, eksistenssi. Asiakirjan vanhemmista riippumaton olemassaolo ja pysyvyys tekevät heidän osallistumisestaan mahdotonta ja näennäistä. Vanhemmat eivät kykene ennakoimaan sen enempää omaansa kuin muidenkaan tulevaa lukemisen tapaa. Heillä ei ole mahdollisuutta vaikuttaa siihen, mikä on se minä, lapsi tai viranomainen, joka myöhemmin lukee vanhempia koskevia lastensuojelun asiakirjoja. Myöskään Kansa-hankkeessa kaavailtu asiakkaiden mahdollisuus seurata Omakanta-palvelun kautta lokitiedoista sitä, ketkä heidän asiakirjojaan ovat lukeneet (Rötsä ym. 2016), ei ratkaise tätä ongelmaa.

Tutkimuksen tulokset kertovat niistä ongelmakohtista, joita dokumentoinnin vähimmäisosallisuutena pidettyyn asiakirjojen lukemiseen vanhempien näkökulmasta liittyy. Koska asiakirjojen lukeminenkaan ei toteuta asiakkaina olevien tai olleiden vanhempien dokumentointiosallisuutta odotetusti, on perusteltua olettaa, että asiakirjojen yhdessä kirjoittamiseen sisältyy samansuuntaista problematiikkaa. Edellä kirjoittamieni tulosten valossa ”hyvä lastensuojelun asiakirja” näyttää kutakuinkin mahdottomalta tehtävältä. On harhaanjohtavaa ajatella, että lastensuojelun asiakirja voisi palvella niitä ideaalisia tehtäviä, jotka sille on asiakkaiden osallisuuden näkökulmasta asetettu. Uskallan väittää, että odotukset ovat kohtuuttomia niin vanhempien kuin sosiaalityöntekijöidenkin kannalta. Lastensuojelussa vaikeasti ratkaistava ja keskeinen kysymys, jota en ole havainnut juurikaan pohdittavan, sisältyy lisäksi asiakkuuden määrittelyyn. Kuka on se asiakas, jonka kanssa asiakirjoja tulisi kirjoittaa? Jos ajatellaan, että kyse on sekä lapsen että biologisten vanhempien tarinasta, on vaikea kuvitella sosiaalityöntekijöiden nykyisin resursein kirjoittavan jokaisen kanssa omia lastensuojelun asiakirjoja. Vaikka hyvä lastensuojelun asiakirja näyttääkin tavoittamattomalta, on täysin oikeutettua odottaa lastensuojelun asiakirjoilta virheetöntä, tarkkaa ja huolellista kirjaamista.

6 TIEDON TRANSFORMAATIO JA LUKKIUTTAVA VALTA LASTENSUOJELUN ASIAKAS-ASIAKIRJASUHTEISSA

Tässä luvussa palaan ajatteluani ohjanneisiin lähtökohtiin transformaatiosta ja lukkiuttavista valtasuhteista, joista olen kirjoittanut aiemmin luvuissa 2.3 ja 3.2. Tutkimusprosessini aikana käsitteellinen ymmärrykseni tiedon transformaatiosta ja lukkiuttavasta vallasta on lisääntynyt, täsmentynyt ja muuttunut aiempaa hienosyisemmäksi. Tämä on tapahtunut yhdistämällä erilaisia transformaatioon ja lukkiuttavaan valtaan liittyviä teoreettisia näkemyksiä sekä kytkemällä ne empiirisen aineistoni pohjalta tapahtuviksi. Seuraavissa alaluvuissa esitän tutkimukseni keskeiset teoreettiset tulokset ja johtopäätökset.

6.1 Tiedon transformaatio ja transformaation valta

Vanhempien arkipuheen ja henkilökohtaisen, elettyyn elämään liittyvän tiedon muuntaminen lastensuojelun institutionaaliseksi asiakirjatiedoksi sisältää lähtökohtaisesti valtasuhteiden muutoksen, sillä asiakkuuden myötä lastensuojeluorganisaatio päättää ja määrittelee vallitsevat puhe- ja dokumentointitavat (Morén 1999, 332; transformaatiosta myös Hasenfeld 1992, 4–5). Samalla muuttuvat asiakkaaksi tulevan oman tarinan ja henkilökohtaisten tietojen omistus- ja hallintasuhteet (ks. esim. Clark & McGhee 2008, 10–11; Smythe & Murray 2000; De Fina & Georgakopoulou 2011, 147–153). Päätelmäni on, että tiedon transformaatio tarkoittaa lastensuojelun asiakkaina oleville vanhemmille henkilökohtaisen tiedon kielellistä, käsitteellistä ja hallinta- ja omistussuhteissa tapahtuvaa muutosta.

Tutkimukseni empiiriset analyysit tuovat esiin, mitä tiedon transformaatioissa vanhempien näkökulmasta tapahtuu ja millaisin seurauksin. Analyysit kertovat esimerkiksi siitä, millaisia rajoitteita transformaatioprosessin läpikäyneen henkilökohtaisen tiedon käyttöön vanhempien näkökulmasta liittyy. Tuloksista on luettavissa, että transformaatio tuottaa positiiviseksi, neutraaleiksi ja negatiiviseksi koettuja valtasuhteita lastensuojelun asiakkaan ja asiakirjan välille. Transformaation valta näkyy vanhempiin ulkoapäin kohdistuvina, seurauksiltaan kannattelevina, merkityksettöminä tai kielteisinä vallan muotoina, joista kaksi viimeksi mainittua korostuvat. Kun asiakirjat toimivat siten, että transformaation valta koetaan negatiiviseksi, asiakirjat voivat lukkiuttaa vanhempien asiakkuutta ja henkilökohtaista elämää erilaisin haitallisin tavoin.

Vanhemmilla itsellään ei näytä olevan lastensuojelun asiakas-asiakirjasuhteissa lukemisesta vetäytymisen ohella muuta valtaa kuin erimielisyys sosiaalityöntekijän ja asiakirjojen tuottamien viranomaistarinoiden kanssa. Esimerkiksi vanhempien tarkoituksellisesta asioiden kommunikoimatta jättämisestä (Ketola ym. 2002) tai pyrkimyksistä luoda kerto- maansa säätelemällä haluamansa kaltaista vaikutelmaa (Askeland & Payne 1999, 56–57; myös Holland 2000) ja vaikuttaa näin asiakirjasisältöihin, tämän tutkimuksen tulokset eivät kerro. Sen sijaan tulokset kertovat siitä, miten lastensuojeluinstituutio asettaa koordi- naatit, joiden kautta transformaatio tapahtuu.

Kun lastensuojelun asiakkaisiksi tulevien vanhempien henkilökohtaisesta tiedosta tulee institutionaalista asiakirjatietoa, se asettaa heidät korostetusti kirjaamisen ja tietämisen kohteiksi. Samalla vanhemmat menettävät itseään koskevan tiedon hallinnan. Asiakirjat tulevat näkyviksi moninaisissa, pääosin ristiriitaisissa ja latautuneissa sosiaalityöntekijöiden ja vanhempien välisissä institutionaalisisuhteissa, jotka eivät välttämättä nivoudu yhteen vanhempien juridishallinnollisten avo- ja sijaishuollon asiakasasemien kanssa. Ins- titutionaalisia suhteita värittää analyysien perusteella Kirsi Juhilan (2006, 84–85) vertikaaliseksi kuvaama asiantuntijuus, jossa sosiaalityöntekijä on tietäjä ja asiakas tietämisen koh- de. Tuloksista näkyy, miten asiakirjat kuvastavat institutionaalisia valtasuhteita ja kertovat sosiaalityöntekijöiden oikeudesta määrittellä, mikä on tärkeää ja oikeaa vanhempien elämää koskevaa tietoa (myös esim. Smith 2009,75; Juhila 2006, 84–86; Törrönen 2005, 15–35; Morén 1999; Pohjola 1994, 39–40). Tuloksista näkyy lisäksi, että asiakirjojen toimijuus ei ole pelkästään kuvastamista. Lastensuojelun asiakirjat osallistuvat aktiivisesti sekä institu- tionaalisten valtasuhteiden että asiakkaiden tuottamiseen ja muokkaamiseen.

Transformaation valta ei muodostu vanhemmille ongelmaksi, mikäli oma tarina on asiakirjan tarinan kanssa yhtenevä tai asiakirjojen merkitys toissijainen. Tällöin transfor- maation valta on asiakkuutta ja vanhemmuutta kannattelevaa tai huomaamatonta. Kun itseä koskeva tieto on dokumentoituna sosiaalityöntekijän ja instituution hallussa, se va- pauttaa muistamasta ja toistamasta asiakashistoriaa sekä antaa mahdollisuuden siirtää omaan elämään liittyvää tietämistä asiantuntijan tehtäväksi. Vanhemmat luottavat siihen, että sosiaalityöntekijä kykenee tarjoamaan heidän tilanteeseensa soveltuvaa tukea ja apua sellaisen asiantuntemuksen ja resurssien puitteissa, jotka heiltä puuttuvat. Samanaikaisesti vanhemmat luottavat omiin mahdollisuuksiinsa säädellä ja hallita asiakasasemaansa. Luot- tamus ei ole kuitenkaan yksinkertainen asia, kun se perustuu työntekijöiden auktoriteetti-, valta- ja etuoikeutettuun asemaan suhteessa asiakkaisiin. Usko työntekijän myötämieli- syyteen asettaa alttiiksi haavoitetuksi tulemiselle, mikäli lastensuojelun toiminta ei vastaa omia odotuksia ja asiakasasema muuttuu tavalla, joka tekee asiakkaan ja työntekijän val- taepätasapainon näkyväksi. (Ks. Hasenfeld 1992, 17–21; Juhila 2006, 84–86.)

Tutkimukseni analyyseista on luettavissa, että kohteistaminen on itsestään selvästi osa tiedon transformaatiota. Instituution objektivoivana käytäntönä dokumentointi ohjaa asiakkaita edellä kuvatun kaltaisiin rooleihin ja käyttäytymiseen eli omaksumaan kyseisen

kaltaisen subjektiuden (Juhila 2009). Vasta lukkiuttava valta on kuitenkin se elementti, jonka myötä kohteistaminen muuttuu vanhemmille ongelmalliseksi.

6.2 Lukkiuttava valta

Lukkiuttavan vallan seurauksena lastensuojelun asiakirjat tuottavat ja ylläpitävät sellaisia epäsymmetrisiä valtasuhteita, joissa transformaation valta näkyy erilaisina lukkoina ja rajoitteina vanhempien asiakkuudessa ja henkilökohtaisessa elämässä. Samalla kun vanhempien mahdollisuudet säädellä ja hallita asiakasemaansa muuttuvat rajallisiksi tai olemattomiksi, he menettävät omaa elämäänsä koskevan dokumentoidun tiedon hallinnan itselleen haitallisin seurauksin. Näin tapahtuu tilanteissa, joissa asiakirjan tarina erii vanhempien omasta tarinasta, toimii alistavasti, haavoittavasti tai stigmatisoiden. Lukkiuttavalle vallalle ominainen jatkuvan epäsymmetristen valtasuhteiden tuottaminen näkyy niiden kiinnittymisenä tiettyihin paikkoihin ja suhteisiin (Keskinen 2008, 45–46).

Empiiriset analyysit tuovat näkyviksi, että lastensuojelun asiakirjat eivät ole yksinomaan sosiaalityöntekijöiden luomuksia (myös esim. Prince 1996; Askeland & Payne 1999; Kääriäinen 2004, 97–98; Pösö 2004, 48–54; Hennum 2011). Kun sosiaalityöntekijöiden, muiden asiantuntijoiden, viranomaisten ja sijaisvanhempien näkemykset ajavat kirjauksissa vanhempien näkemysten edelle, kyse ei ole pelkästään lastensuojeluinstituution objektivovasta käytännöstä. Vanhemmille asiakirjojen laatijoiden tavoitteleva moniäänisyys kääntyy osoitukseksi siitä, että muiden tieto on heidän tietoaan parempaa, arvokkaampaa ja oikeampaa. Näin ollen asiakirjat konkretisoivat sekä vanhempien ja sosiaalityöntekijöiden että vanhempien ja muiden asiakirjojen luojien välistä eroa. Tällä tavoin toimiessaan asiakirjat tuottavat toiseutta, jota ne pysyvästi ilmentävät. Kun kohteistaminen laajenee lastensuojelun ulkopuolelta tapahtuvaksi, lukkoja rakentuu vanhempien ja lastensuojelun lisäksi sekä vanhempien ja sijaisvanhempien että vanhempien ja koko viranomaisjärjestelmän välisiin suhteisiin. Haitallisimmillaan vastakkainasettelu laajentuu vanhempien ja yhteiskunnan väliseksi.

Vanhempien kohteistamiseen osallistuu lisäksi asiakirjasisältöjen mikrovalta. Se, mikä kirjauksissa on vanhemmille henkilökohtaisesti merkityksellistä, voi olla pientä instituution näkökulmasta ja päinvastoin. Esimerkiksi avomiehen muuttuminen kirjauksessa yhtäkkiä aviomieheksi voi olla instituution kannalta tahaton ja toissijainen kirjoitusvirhe, jonka asiakirjoja lukeva parisuhteen toinen osapuoli tulkitsee aineistossani henkilökohtaisen elämänsä näkökulmasta pahaksi virheeksi. Kuten Suellen Murray ja Cathy Humphreys (2014) kirjoittavat, asiakirjojen virheet ja epätarkkuudet voivat symboloida kirjausten kohteina oleville piittaamattomuutta ja välinpitämättömyyttä silloinkin, kun instituution näkökulmasta on kyse päätöksenteossa vähäpätöisistä yksityiskohdista. Anneli Pohjolan (2002, 45) mukaan auttamisen valtasuhteeseen piiloutuvasta, usein tarkoittamattomasta mikrovallasta voi tulla itseään suurempaa tunneherkästi latautuneesta tilanteesta, joka tuottaa alttiutta tulkita pienetkin vihjeet itsen kohdistetuiksi. Aineistossani yksi haas-

tateltavista esimerkiksi kuvaa, miten kirjaus, jonka mukaan hän on ollut lapselleen aina ”erityinen henkilö”, aiheutti mitätöidyksi tulemisen tunteen, sillä hän on lapsen äiti eikä epämääräinen erityinen henkilö. Koska lastensuojelun asiakirjojen kuvaukset koskevat henkilökohtaista elämää ja niitä pidetään virallisena totuutena (esim. Saurama 2002, 51), niiden oikeellisuuden merkitys vanhemmille on suuri. Erityisen suuri se on tilanteissa, joissa monista pienistä havainnoista laadituista kuvauksista tehdään päätelmiä lastensuojelun päätöksentekoa varten. Koska vanhemmuutta arvioitaessa joudutaan nykyisin turvautumaan huolenpidon laadusta ja lasten ja vanhempien vuorovaikutussuhteesta tehtäviin tulkintoihin (Ferguson 2004), vihjailevat, epätäsmälliset ja puutteelliset kuvaukset voivat johtaa väärin tulkintoihin ja päätöksiin.

Luottamus vaatii aina jonkinasteista valtasuhteiden tasapainoa sekä jaettua ymmärrystä asiakkaiden ja työntekijöiden välillä (esim. Hasenfeld 1992, 21; Holland 2000). Kun vanhemmat näkevät asiakirjojen toimivan itseään ja vanhemmuuttaan vastaan, se rikkoo institutionaalista luottamussuhdetta ja haavoittaa sekä yksilökohtaisella että hyvän vanhemman ja hyvän äidin kulttuuristen konstruktioiden tasolla. Mikäli tähän liittyy kirjaustapa, jolla tavanomaisistakin henkilökohtaisen elämän asioista tulee ”rikoksia, jotka sopivat rangaistukseen” (Goffman 1961/1997, 67–68), kokemukset kirjausten mielivaltaisuudesta ja tarkoituksellisuudesta voivat johtaa syviin epäoikeudenmukaisuuden ja kohteen olemisen kokemuksiin. Kun vanhempana toimimista arvioidaan, merkityksellistetään ja kirjataan lastensuojelun perustehtävän kehyksessä, tavanomaisetkin tapahtumat voidaan nähdä ongelmallisina, sillä normaaliutta ei aina tunnisteta siellä, missä epänormaalius vastaa odotuksia (Emt.). Edellä sanottua konkretisoi esimerkiksi haastateltavan kuvaus siitä, miten lapsen kompastumisesta ensi- ja turvakodissa vanhempien läsnä ollessa tehdään iso, kirjaamisen kohteeksi otettava asia, mutta hoitajan paikalla ollessa lapsen kaatuminen ja siitä aiheutunut haava ohitetaan täysin (Vierula 2016, 278).

On tärkeää huomata, että lukkiuttavan vallan vaikutukset ulottuvat myös asiakassuhteen jälkeiseen aikaan, eivätkä noudattele asiakkuuden hallinnollista kestoa. Huostaanoton purkaminen tai asiakkuuden päättyminen eivät välttämättä muuta vanhempien ja asiakirjojen suhdetta, sillä asiakirjoissa kuva itsestä jää pysyvästi institutionaalisesti viinoutuneeksi. Lukkiuttava valta on erityisen haitallista niille, jotka lukevat ensisijaisesti lastensuojeluinstituution tarpeisiin laadittuja asiakirjoja biografisina kuvauksina itsestään, omasta ihmisarvostaan, menneisyydestään ja nykyisyydestään sekä rakentavat kirjausten perusteella kuvaa tulevasta. Lukkiuttavan vallan seurauksina kirjauksista voi tulla institutionaalisen, kulttuurisen ja sosiaalisen eronteon välineitä, joilla voi olla ratkaiseva merkitys vanhempien subjektiivisuuden rakentumiselle.

Vanhemmat vastustavat kirjausten haavoittavuutta ja lukkiuttavan vallan mekanismeja asiakirjojen lukemisesta vetäytymällä. Lukemisesta vetäytymistä voi pitää osoituksena vanhempien vallankäytöstä, jolla on kääntöpuolensa. Jättäessään asiakirjat lukematta vanhemmat menettävät mahdollisuutensa tietää, millaisia asioita on otettu kirjausten kohteiksi ja miten asiakirjat on laadittu. Samalla he menettävät mahdollisuutensa pyytää tarvittaessa

sosiaalityöntekijältä selvennystä kirjausten sisältöihin, hakea oikaisua tai käyttää asiakirjoja muilla tavoin oikeuksiensa turvaamisen välineinä. Lukemisesta vetäytymisen valta saattaa kääntyä lukkiuttavaksi vallaksi siinäkin mielessä, että asiakirjojen lukematta jättäminen voidaan tulkita lastensuojeluinstituution suunnasta yhteistyökyyttömyydeksi, joka liitetään helposti vastuuttomuuteen. Tämä puolestaan saattaa johtaa asiakkaiden tilanteiden pitämiseen ongelmallisina. Kun oikeanlaisen osallistumisen eli asiakirjojen lukemisen normi ei täyty, on hankalaa saavuttaa hyvän asiakkaan asemaa. (Ks. Roose ym. 2009, 323–324.) Edellä sanotulla voi olla vaikutuksia myös lastensuojelun päätöksentekoon.

Oman tarinan ja henkilökohtaisten tietojen omistus- ja hallintasuhteiden muutokset tarkoittavat vanhemmille konkreettisesti sitä, että lastensuojelun asiakirjoihin lukitut vanhemmuuden määräykset seuraavat heitä tuleviin asiakirjojen käyttökonteksteihin, joissa niistä muodostetaan omanlaisensa tulkinnat. Ajan ja paikan myötä muuttuviin asiakirjojen yleisöihin, erilaisten lukuasemien tuottamiin tulkintoihin ja asiakirjojen tulevaan käyttöön vanhemmilla ei ole valtaa vaikuttaa. Koska oma tarina on alisteinen institutionaaliselle tarinalle, se altistaa oikeusturvan loukkauksille, sillä tulkinnanvaraisuus sisältää aina väärintulkinnan mahdollisuuden.

Vanhempien näkökulmasta lukkiuttava valta kaventaa, rajaa ja asettaa paikoilleen. Se rakentaa päinvastaista suhdetta sosiaalityön ja asiakkaan välille kuin esimerkiksi empowerment-keskustelun tuottama ajatus sosiaalityöstä uusia mahdollisuuksia avaavana ja luovana. Riippumatta siitä, ymmärretäänkö empowerment yksilökeskeisenä voimaantumisenä, yhteisöllisen ja yhteiskunnallisen tason valtasuhteet ja eriarvoisuuden tunnistavana valtaistumisena vai näiden dialogina (Kuronen 2004; Hokkanen 2009), lukkiuttavan vallan seuraukset ovat voimakkaassa ristiriidassa empowerment-ajatteluun sisältyvän sosiaalityön muutosorientaation kanssa.

7 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

Olen tutkinut asiakirjoja ja asiakirjakäytäntöjä kirjaamisen kohteina olevien asiakkaiden näkökulmasta ja haastatellut tutkimustani varten lastensuojelun asiakkaina olevia ja olleita vanhempia ja muita lapsen läheisiä. Tarkastelu on keskittynyt siihen, miten he näkevät itsestään kirjoitetut lastensuojelun asiakirjat ja millaisin seurauksin. Tutkimukseni näkökulma poikkeaa aiemmalle sosiaalityön ja lastensuojelun dokumentointitutkimukselle ominaisesta institutionaalisesta näkökulmasta, joka on korostanut dokumentoinnin välttämättömyyttä työntekijöiden ja organisaation toiminnalle, mutta osoittanut myös sen, että asiakirjat ja asiakastietojärjestelmät eivät onnistu tässä ensisijaisessa tehtävässään parhaalla mahdollisella tavalla (esim. Kääriäinen 2003; Huuskonen & Korpinen 2009; Huuskonen 2014; Räsänen 2014). Aiemmassa tutkimuksessakin havaittuja, esimerkiksi asiakkaiden ja asiakirjojen välisiä jännitteitä sekä dokumentoidun tiedon tuottamisen, käyttämisen ja jakamisen haasteita on pyritty ratkaisemaan yhteiskuntapoliittisissa linjauksissa erilaisin tavoin. Kansallisella tasolla tähdätään kirjattujen tietojen yhdenmukaistamiseen, helpompaan saatavuuteen ja käytettävyyteen sosiaali- ja terveydenhuollossa. Näiden uudistusten ajatellaan palvelevan myös asiakkaita. (HE 345/2014 vp, 20–21; Röttsä ym. 2016, 13–14.) Dokumentointiosallisuuden vähimmäisvaatimuksiksi on asetettu asiakkaiden tiedonsaanti dokumentoinnista ja dokumentointikäytännöistä sekä mahdollisuus lukea itseään koskevia asiakirjoja (Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta (621/1999); Laaksonen ym. 2011, 41–42). Niin ikään dokumentointiosallisuuden ihanne, asiakkaan ja sosiaalityöntekijän yhdessä muokkaamat (Kääriäinen 2003, 180) ja kirjoittamat asiakirjat, on ollut voimakkaasti esillä yhteiskuntapoliittisissa linjauksissa sekä yleisesti sosiaalihuollon (Laaksonen ym. 2011, 42) että erikseen lastensuojelun osalta (Kananaja ym. 2013, 38; Lavikainen ym. 2014, 33–34). Institutionaalisen ja juridishallinnollisen tiedon näkökulmasta dokumentointikäytäntöjä kehittämään pyrkivät toimet asettuvat toisenlaiseen valoon, kun niitä tarkastellaan asiakaskokemusten näkökulmasta.

Osatutkimusteni tulosten tarkastelu asiakirjojen ominaispiirteiden (Valtonen 2005, 32–34) kehyksessä tuo selkeästi näkyviin, että lastensuojelun asiakirjat eivät ole irrallaan institutionaalisesta toiminnasta eivätkä asiakkaiden ja työntekijöiden välisistä suhteista. Olipa vanhemman ja sosiaalityöntekijän suhde saman- tai erimielisesti painottunut, lastensuojelu ja lastensuojelutyön dokumentointi sisältää monien muiden auttamisinstituutioiden tapaan oletuksen asiakkaan alisteisuudesta viranomais- ja asiantuntijatoiminnalle. Vanhemmat eivät voi valita, kirjoitetaanko heidän asiakkuudestaan ja vanhemmuudestaan asiakirjoja, eivätkä liioin sitä, millaisia henkilökohtaisen elämän asioita tekstit sisältävät

tai miten ne on laadittu. He eivät voi päättää myöskään siitä, ketkä asiakirjoja myöhemmin lukevat ja millaisiin tarkoituksiin. Maarit Alasuutari ja tutkijakumppanit (2014, 122) toteavat varhaiskasvatuksen suunnitteluun ja dokumentointiin fokusoituvassa tutkimuksessaan, että vanhemmat eivät ole sellaisessa kuluttajasuhteessa varhaiskasvatuksen ”dokumentointipalveluihin”, että he voisivat päättää mitä valitsevat ja mistä kieltäytyvät. Vanhemmilta ei kysytty, haluavatko he osallistua dokumentointikäytäntöihin vai valitsisivatko mieluummin yhteistyön, jota ei rekisteröidä mihinkään. (Emt.) Oma tutkimukseni tuottaa samankaltaisen tuloksen, joskin lastensuojelukontekstissa vanhempien asettamisella asiakirjakäytäntöjen kohteeksi on varhaiskasvatusta monitahoisemmin perhesuhteisiin vaikuttavia seurauksia.

Samanmielisyyden vanhempien ja työntekijöiden välillä näyttää enteilevän sitä, että lastensuojelun asiakirjoista ei tule lisäkuormaa vanhempien asiakkuuteen eikä henkilökohtaiseen elämään. Asiakas-työntekijäsuhteet eivät kuitenkaan välttämättä säily samankaltaisina läpi asiakkuuden. Mikäli lastensuojelun institutionaalinen toiminta muuttuu esimerkiksi ryhdyttäessä valmistelemaan vastentahtoista huostaanottoa, se muuttaa sekä asiakkuudesta kirjoitettuja asiakirjoja että vanhempien ja työntekijöiden välisiä suhteita (myös Saurama 2002, 238). Asiakirjan roolista tulee toisenlainen, jolloin myös vanhempien lukutavoissa ja asiakirjasuhteissa tapahtuu muutoksia. Tutkimukseni tuloksista on luettavissa, että jatkuva arvioinnin kohteena oleminen ja siitä laaditut kirjaukset sekä asiakirjojen käyttäminen vanhempien henkilökohtaiseen elämään voimakkaasti vaikuttavassa päätöksenteossa tekevät alisteisuudesta näkyvää, konkreettista ja pysyvää. Samalla asiakirjojen käyttötavat, todistusarvo, aiempien asiakirjatietojen yhdistäminen nykyhetken tietoon sekä asiakirjojen merkitykset vanhemmille muuttuvat.

Tutkimukseni osoittaa, että asiakirjat voivat toimia lastensuojelun asiakkaina oleville vanhemmille hyvin eri tavoin kuin niiden odotetaan institutionaalista ja juridishallinnollisesta näkökulmasta toimivan. Institutionaaliseen vuorovaikutukseen osallistuvina asiakirjat luovat vanhemmille mahdollisuuksia ja esteitä. Yhtäältä ne tukevat vanhempien muistia ja toisaalta pakottavat muistamaan asioita, jotka he haluaisivat unohtaa. Samalla kun asiakirjat tuovat eri osapuolten näkemyksiä ja asiakasprosessia näkyviksi, vanhempien henkilökohtaista elämää institutionaalista näkökulmasta yksityiskohtaisesti kuvaavina sekä esimerkiksi erilaisia erontekoa ja epätarkkuuksia sisältävinä ne haavoittavat ja syrjäyttävät. Sen sijaan, että asiakirjat lisääisivät vanhempien elämänhallintaa ja luottamusta vanhempien ja työntekijöiden välillä, ne toimivat pahimmillaan päinvastaisesti. Lisäksi lastensuojelun asiakirjat mahdollistavat, mutta myös korostuneesti estävät vanhempien oikeuksien toteutumista.

Osatutkimusteni tulosten käsitteellinen tarkastelu transformaation ja lukkiuttavan vallan suunnasta tuo näkyväksi, että lastensuojelu on asiakaskokemusten näkökulmasta ensisijaisesti viranomaisvallan läpäisemää juridishallinnollista toimintaa. Kunkin vanhemman ainutkertaisesti eletyn ja koetun henkilökohtaisen elämän asiat institutionaaliseksi asiakirjatiedoksi muunnettuna muuttavat tietojen omistus- ja hallintasuhteita sekä

transformoivat henkilökohtaiset tarinat kielellisesti ja käsitteellisesti palvelemaan lastensuojelun institutionaalista tehtävää. Transformaatioprosessin läpikäyneen henkilökohtaisen tiedon käytöstä tulee vanhemmille ongelmallista kuitenkin vasta silloin, kun asiakirjat toimivat tavalla, jonka vanhemmat kokevat negatiiviseksi. Transformaation negatiivinen valta tuottaa jatkuvan epäsymmetrisiä valtasuhteita ja saa aikaan erilaisia lukkoja ja rajoitteita vanhempien asiakkuudessa ja henkilökohtaisessa elämässä. Asiakirjojen lukkiuttava valta ei operoi ainoastaan asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden välisissä suhteissa, vaan objektivoi vanhempia myös suhteessa sijaisvanhempiin, koko viranomaisjärjestelmään ja yhteiskuntaan sekä hyvän vanhemman kulttuuriseen konstruktion.

Lastensuojelun asiakirjoissa ei ole siis kyse pelkästään vanhempien asiakkuudesta, vaan ne voivat ulottaa vaikutuksensa heidän henkilökohtaisen elämänsä useille eri tasoille ja kurottaa pitkälle asiakkuuden jälkeiseen aikaan. Lastensuojelun asiakirjoissa jo lähtökohtaisesti huokoinen raja henkilökohtaisen ja institutionaalisen välillä hämärtyy ja häviää välillä lähes kokonaan. Varsinkin tilanteissa, joissa asiakirjoista on luettavissa ”koko elämä”, kuten yksi haastateltavistani kuvaa, vanhempien henkilökohtainen tarina näyttää korvautuvan lastensuojelun institutionaalisella tarinalla. Osa vanhemmista säätelee institutionaalisen asiakkuuden kietoutumista henkilökohtaiseen elämäänsä vetäytymällä asiakirjojen lukemisesta ja/tai ylläpitämällä omaa, asiakirjojen tarinasta eriaistisesti poikkeavaa tarinaa. Kaikki eivät kuitenkaan kykene kyseisen kaltaiseen säätelyyn. Lastensuojelun asiakirjat ja niiden sisältämät tarinat eivät myöskään lakkaa olemasta, vaikka ne jättäisi lukematta ja hävittäisi, sillä ne pysyvät asiakastietojärjestelmiin tallennettuina. Huostaanotetun lapsen äidin oma tarina ei taivu helposti kerrotuksi ja ylläpidetyksi (vrt. Smart 2007, 40; Swain & Musgrove 2012, 6), sillä sosiaalisen leimautumisen pelko on monilla suuri. Osa vanhemmista voi jakaa kokemuksiaan turvallisesti ja pitää yllä omaa tarinaansa ainoastaan valikoidussa, esimerkiksi ystävien tai vertaisten seurassa. (Vierula 2016, 283–284.)

Tutkimukseni tulosten pohjalta asiakirjojen monitahoista vuorovaikutuksellisuutta tulisi ajatella jotenkin toisin. Tämä voisi tapahtua esimerkiksi asiakirjojen kerronnallisuutta minimoimalla, sillä asiakkaiden väliset erot sekä luku- ja tulkintatapojen vaihtelevuus lisäävät kielteisen kokemusten määrää. Jos asiakirjojen kuvaukset ovat seikkaperäisyydessään ja kokonaisvaltaisuudessaan sen kaltaisia, että niistä tuntuu olevan luettavissa ”koko elämä”, se johdattaa kysymään, voisiko asiakirjoja kirjoittaa niukemmin. Kovin henkilökohtaisia asioita kuvaavaa sanastoa kaventamalla olisi mahdollista vähentää asiakirjojen valtaa asiakkaisiin. Nykyistä suppeampi kirjoittamisen tapa voisi vähentää asiakirjojen haavoittavuutta, monitulkintaisuutta ja kohteena olemisen kokemuksia. Tällaista ratkaisua vastaan puhuu haastateltavien kokemus siitä, että asiakirjoissa on kyse myös omasta tarinasta äitinä vaihtelevissa arjen olosuhteissa.

Carol Martinin (2007, 26–31) ajattelu henkilökohtaisesta elämästä moninaiset emotionaaliset ja sosiaaliset suhteet tunnistavana mahdollisti osaltaan kaikkien haastateltavieni kertomusten kuulemisen äitimiten kertomuksina (Davies ym. 2007). Äitimiten narratiivi tulee lähelle sitä ymmärtämisen ja eletyn kokemuksen jakamisen pyrkimystä, joka itselläni

on ollut haastateltavieni tarinoita kuunnellessani. Yhteistä on dialogisuuden tärkeys, yhteisen tarinan ja ymmärryksen tuottaminen sekä riittävästi aikaa pysähtyä ja kuunnella. (Emt.) Edellä sanotulla en kuitenkaan tarkoita sitä, että dialogi olisi valtasuhteista vapaa. Sitä se ei ole silloinkaan, kun sosiaalityöntekijän ja asiakkaan dialogin kautta löytyy yhteinen, kirjatuksi tuleva tarina. Lastensuojelussa on ja tulee aina olemaan myös tilanteita, joissa yhteisen tarinan löytäminen ei ole mahdollista. Dialogin avulla voitaisiin kuitenkin pyrkiä varmistamaan, että osapuolet ymmärtävät ne erilaiset ehdot, joista käsin niin henkilökohtaisesti eletty, koetut ja kerrotut kuin institutionaalisesti kirjatut tarinat rakentuvat.

Äidintaitoihin kohdistuva sosiaalityö on monin tavoin haasteellista. Siksi siitä kirjoittaminenkin tulee aina olemaan vaativaa. Sosiaalityön dokumentoinnille ominainen tapa kuvata asiakkaiden arkea tekee asiakirjojen lukemisesta lähtökohtaisesti satuttavampaa kuin arjesta etäännytettyjen kirjausten lukeminen. Samalla kun arjen sanaston käyttäminen on asiakirjatiedon ymmärrettävyyden kannalta asiakkaille demokraattinen kirjaustapa, se altistaa haavoitetuksi tulemisen kokemuksille. Amanda Lees (2017) painottaa, että lastensuojelun käytännöissä syntyvän tiedon kahtalaista luonnetta sekä faktaa että moninaisia tunteita ja ristiriitoja sisältävänä ei pidä ohittaa, vaan dokumentoituun tietoon on sisällytettävä molemmat. Hänen mukaansa tunnetiedon ja pienten yksityiskohtien suodattaminen kirjauksista voi luoda jännitteitä ja haitata jaetun ymmärryksen syntyä moniammatillisessa yhteistyössä ja päätöksenteossa. (Emt.) Asiakirjojen kuvausten on toimittava päätösten perusteluina myös asiakkaille ja heillä tulee olla mahdollisuus todentaa, millaisten tietojen ja tulkintojen pohjalta päätökset on tehty.

Vanhempien asiakaskokemusten näkökulmasta lastensuojelun dokumentoinnissa on kyse hyvin monimutkaisesta asiasta, jota ei ole mahdollista ratkaista pelkästään yhdessä kirjoittamisen käytäntöjä kehittämällä. Perhesuhteisiin puuttumisen ja vanhempia osallistavan dokumentoinnin samanaikaisuus voi johtaa paradoksaalisiin ja eettisesti kestävämpiin tilanteisiin sekä asiakkaan että sosiaalityöntekijän näkökulmasta, mikäli heidän välisensä valtaerot jäävät julkilausumattomiksi ja vaille huomiota (Lonne ym. 3–5). Yhteinen kirjaaminen ei voi hävittää valta-asemia, tiedon puutteita eikä huostaanottoon sisältyvää vanhempien perusoikeuksien rajoittamista. Mikäli yhdessä kirjoittamista toteutetaan ilman dialogia, se voi olla pahimmillaan samanlaista kuin suostumusta painottava lastensuojelu, jossa konfliktia yritetään välttää tilanteessa, jossa se on vääjäämättä olemassa.

Asiakkaiden dokumentointiosallisuuden toteutuminen, koskepa se sitten asiakirjojen lukemista tai yhdessä työntekijän kanssa kirjoittamista, edellyttää aktiivista kansalaista ja asiakasta. Tutkimukseni näkökulmasta lastensuojelun asiakkaina olevien vanhempien aktiivisuutta ja osallisuutta rajoittavat monet seikat. Asiakirjojen lukemisesta vanhemmat ovat voineet ainakin periaatteessa päättää itse, mutta heidän mahdollisuutensa kieltäytyä yhdessä kirjoittamisesta voivat olla rajallisempia, jolloin kyseessä on enemmänkin suostuteltu tai pakotettu kuin aito osallisuus. Mikäli sosiaalityöntekijät päättävät, kenen sallitaan osallistua tai kenen on osallistuttava (ks. Roose ym. 2009), yhdessä kirjoittamisen ihanne

voi kääntyä tavoitellun osallisuuden kokemuksen sijaan ulossulkeväksi ja epäeettiseksi käytännöksi.

Tutkimukseni tulosten valossa ei ole ylipäätään olemassa sellaista asiakkaita osallistavaa dokumentointikäytäntöä, joka sopisi kaikille. Osatutkimusten tulosten perusteella aiemmin ehdottamani rinnakkainen dokumentaatio voisi toimia vanhemmista niille, joiden suhteet työntekijään ovat valtasuhteiden osalta tasapainossa, mutta ei taas niille, joiden suhteita valtaepätasapaino värittää. Mikäli lastensuojelun odotuksena on tunteensa hallitseva yhteistyökykyinen vanhempi, rinnakkaisen dokumentaation mahdollistamat tunteenpurkaukset ja harkitsemattomat kirjaukset vaatisivat lukijakseen myötämielisiä työntekijää. Muussa tapauksessa rinnakkainen dokumentaatio voisi kääntyä vanhempia vastaan. Mikäli osallisuus ymmärretään vallan jakautumisena asiakkaan ja työntekijän kesken (Roose ym. 2009), voi myös pohtia, tarvitaanko asiakirjoja osallisuuden toteuttamiseen, jos asiakkaan ja työntekijän suhde on jo muutenkin sellainen, että asiakas ei koe valtasuhteiden olevan lukkiutuneina tai epätasapainossa itselleen haitallisella tavalla.

Lastensuojelun dokumentointikäytäntöjä kehitettäessä olisi syytä käydä keskustelua lisäksi siitä, miksi lastensuojelun asiakirjoja kirjoitetaan, mikäli niiden lukeminen on toisijaista sekä sosiaalityöntekijöiden työssä (Huuskonen & Vakkari 2010) että vanhempien lukutapoja tarkasteltaessa. Paikallaan olisi teoreettinen ja moraalinen pohdinta siitä, mikä on asiakirjojen keskeisin tehtävä lastensuojelussa ja edelleen: mikä on se lastensuojelu, jota varten asiakirjoja kirjoitetaan. Lähes kokonaan tutkimatonta ja keskustelematonta aluetta on esimerkiksi se, millaisia lastensuojelun asiakirjat ja asiakirjakäytännöt ovat lasten ja nuorten näkökulmasta ja millaisia niiden tulisi olla. Tuija Eronen (2012a, 118) tosin kysyy tutkimukseensa pohjaten, tulisiko lastenkotien ja laitosten dokumentointikäytännöissä pikemminkin suojella lapsia antamalla heille mahdollisuus jokseenkin tavalliseen lapsuuteen ilman jatkuvaa kivuliasta tietoisuutta elämänsä tarkkailusta ja arvioinnista. Mikäli lastensuojelun asiakirjoille annetaan lapsuutta koskevan tiedon kannattelutehtävä, tutkimukseni tulokset viittaavat siihen, että tehtävää toteuttamaan tulisi kehittää institutionaalisesta poikkeavaa, tyystin toisen tyyppistä dokumentaatiota.

Lastensuojelun asiakirjoilla on sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden lisäksi monia muitakin käyttäjiä ja lukijoita, jotka orientoituvat lukemaansa erilaisissa toimintaympäristöissä erilaisin tavoin. Tästä syystä olisi tärkeää selvittää, miten luettu tulee tulkituksi monialaisessa yhteistyössä ja millaisin seurauksin. Erityisen tärkeää tämä on Sosiaalihuollon valtakunnallisten tietojärjestelmäpalvelujen ja määrämuotoisen kirjaamisen toimeenpanohankkeessa (Kansa) kaavaillun sosiaali- ja terveydenhuollon tietovarannon ja siihen liittyvän asiakastietojen helpomman saatavuuden näkökulmasta (ks. Rötsä ym. 2016). Nähtäväksi jää, millaisia haasteita tuleva, monialaisuutta ja asiakkaiden valinnanvapautta painottava sosiaali- ja terveydenhuoltouudistus asettaa dokumentointikäytäntöjen kehittämiselle jatkossa.

KIRJALLISUUS

- Aarnio, Noora (2016) Huostaanoton jälkipuinti ja uudet oivallukset: Eräs huostaanotto prosessi äidin näkökulmasta. Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Heino & Tarja Pösö (toim.) Huostaanotto. Lastensuojelun vaativin tehtävä. Tampere: Vastapaino, 291–315.
- Alasuutari, Maarit (2003) Kuka lasta kasvattaa? Vanhemmuuden ja yhteiskunnallisen kasvatuksen suhde vanhempien puheessa. Helsinki: Gaudeamus.
- Alasuutari, Maarit & Markström, Ann-Marie & Vallberg-Roth, Ann-Christine (2014) Assessment and Documentation in Early Childhood Education. London & New York: Routledge.
- Apter, Terri (1996) Expert Witness: Who Controls the Psychologist's Narrative? Teoksessa Ruthellen Josselson (toim.) Ethics and Process in The Narrative Study of Lives. Volume 4. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, 22–44.
- Askeland, Gurid Aga & Payne, Malcolm (1999) Authors and audiences: towards a sociology of case recording. *European Journal of Social Work* 2 (1), 55–65.
- Bateson, Gregory (1987) Angels Fear: An Investigation into the Nature and Meaning of the Sacred. New York: Rider.
- Beresford, Peter (2010) Re-Examining Relationships between Experience, Knowledge, Ideas and Research: A Key Role for Recipients of State Welfare and their Movements. *Social Work & Society* 8 (1), 6–21.
- Berg, Kristiina (2008) Äitiys kulttuurisina odotuksina. Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja D 48/2008. Helsinki: Väestöliitto.
- Berrick, Jill & Dickens, Jonathan & Pösö, Tarja & Skivenes, Marit (2016) Parents' involvement in care order decisions: A cross-country study of front-line practice. *Child and Family Social Work*. (Early view). <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/cfs.12277/pdf>. Haettu 11.3.2016.
- Bloom, Martin & Wood, Katherine & Chambon, Adrienne (1991) The Six Languages of Social Work. *Social Work* 36 (6), 530–534.
- Buckley, Helen & Carr, Nicola & Whelan, Sadhbh (2011) "Like walking on eggshells": service user views and expectations of the child protection system. *Child and Family Social Work* 16 (1), 101–110.
- Chambon, Adrienne S. (1999) Foucault's Approach. Making the Familiar Visible. Teoksessa Adrienne S. Chambon, Allan Irving & Laura Epstein (toim.) Reading Foucault for Social Work. New York: Columbia University Press, 51–81.
- Clapton, Gary (2008) The right to information in practice: adoption records, confidentiality and secrecy. Teoksessa Chris Clark & Janice McGhee (toim.) Private and confidential? Handling personal information in the social and health services. Bristol: The Policy Press, 129–145.
- Clark, Chris & McGhee, Janice (toim.) (2008) Private and confidential? Handling personal information in the social and health services. Bristol: The Policy Press.
- Crowther, Barbara (1999) Writing as Performance. Young Girls' Diaries. Teoksessa Ruthellen Josselson & Amil Lieblich (toim.) Making Meaning of Narratives in The Narrative Study of Lives. Volume 6. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, 197–220.

- Davies, Linda & Krane, Julia & Collings, Sara & Wexler, Sharon (2007) Developing mothering narratives in child protection practice. *Journal of Social Work Practice* 21 (1), 23–34.
- De Fina, Anna & Georgakopoulou, Alexandra (2011) *Analyzing Narrative. Discourse and Sociolinguistic Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ehrnrooth, Jari (1990) Intuitio ja analyysi. Teoksessa Klaus Mäkelä (toim.) *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Helsinki: Gaudeamus, 30–41.
- Ellonen, Noora & Pösö, Tarja (2010) Lapset arvioimassa tutkimuksen etiikkaa – esimerkkinä uhritutkimus. Teoksessa Hanna Lagström, Tarja Pösö, Niina Rutanen & Kaisa Vehkalahti (toim.) *Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka*. Julkaisuja 101. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 192–209.
- Enroos, Rosi (2015) Vankila, vanhemmuus ja lapsi – näkökulmia perhekäytäntöihin. *Acta Poenologica* 2/2015. Vantaa: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.
- Enroos, Rosi & Heino, Tarja & Pösö, Tarja (toim.) (2016) *Huostaanotto. Lastensuojelun vaativin tehtävä*. Tampere: Vastapaino.
- Eronen, Tuija (2008) Lastenkoti dokumentoituna, kerrottuna ja yhdessä muisteltuna. *Janus* 16 (1), 19–34.
- Eronen, Tuija (2012a) Lastenkoti osana elämäntarinaa. Narratiivinen tutkimus lastenkodissa asuneiden kertomuksista. *Acta Universitatis Tamperensis* 1713. Tampere: Tampere University Press.
- Eronen, Tuija (2012b) Three stories about mother: narratives by women who have lived in care. *Child and Family Social Work*, 17 (1), 66–74.
- Eronen, Tuija (2013) Viisi vuotta huostaanotosta. Seurantatutkimus huostaanotettujen lasten institutionaalisista poluista. Julkaisuja 4/2013. Helsinki: Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos.
- Eskola, Marjatta (1981) Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalityön kuva. Teoksessa Urpo Kuotola et al. (toim.) *Sosiaalihuollon näköaloja*. Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A, vol. 127. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10224/3861/eskola23-52.pdf?sequence=1>. Haettu 5.1.2016.
- Eskonen, Inkeri (2005) Perheväkivalta lasten kertomana. Mitä ja miten lapset kertovat terapeuttisissa ryhmissä perheväkivallasta. *Acta Universitatis Tamperensis* 1107. Tampere: Tampere University Press.
- Featherstone, Brid (1999) Taking mothering seriously: the implications for child protection. *Child and Family Social Work* 4 (1), 43–53.
- Featherstone, Brid (2004) *Family Life and Family Support: A Feminist Analysis*. Gordonsville: Palgrave Macmillan.
- Ferguson, Harry (2004) *Protecting Children in Time: Child Abuse, Child Protection, and the Consequences of Modernity*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ferraris, Maurizio (2015) Collective intentionality or documentality? *Philosophy and Social Criticism* 41 (4–5), 423–433.
- Forsberg, Hannele (2012) Johdatus kirjan käsitemaailmaan. Teoksessa Hannele Forsberg & Leena Autonen-Vaaraniemi (toim.) *Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino, 7–21.
- Forsberg, Hannele & Autonen-Vaaraniemi, Leena (toim.) (2012) *Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino.
- Gillingham, Philip (2013) The Development of Electronic Information Systems for the Future: Practitioners, “Embodied Structures” and “Technologies-in-Practice”. *British Journal of Social Work* 43 (3), 430–445.

- Gillis, John R. (1997) *A World of Their Own Making. Myth, Ritual, and the Quest for Family Values*. Cambridge: Harvard University Press.
- Goddard, Jim & Murray, Suellen & Duncalf, Zachari (2013) Access to Child-Care Records: A Comparative Analysis of UK and Australian Policy and Practice. *British Journal of Social Work* 43 (4), 759–774.
- Goffman, Erving (1961/1997) *Minuuden riistäjät. Tutkielma totaalisista laitoksista*. Helsinki: Mielenterveyden Keskusliitto.
- Goffman, Erving (1963) *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*. New York: Englewood Cliffs.
- Goffman, Erving (1971) *Arkielämän roolit*. Helsinki: WSOY.
- Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Granfelt, Riitta (2000) *Kertomuksia kodittomuudesta ja marginaalisuudesta*. Teoksessa Synnöve Karvinen, Tarja Pösö & Mirja Satka (toim.) *Sosiaalityön tutkimus. Metodologisia suunnistuksia*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 99–116.
- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (1994) *Uusi etnografia ja elämän sosiaalinen rakentuminen*. *Janus* 2 (4), 352–361.
- Günther, Kirsi (2015) *Asiakasdokumentaatio arviointina mielenterveyshuollon arjessa*. Tutkimus ammatillisesta kirjaamisesta. *Acta Universitatis Tamperensis* 2108. Tampere: Tampere University Press.
- Hall, Christopher & Slembrouck, Stef & Sarangi, Srikant (2006) *Language Practices in Social Work. Categorisation and accountability in child welfare*. London & New York: Routledge.
- Hallintolaki (434/2003).
- Hasenfeld, Yeheskel (1983) *Human Service Organizations*. New Jersey: Englewood Cliffs.
- Hasenfeld, Yeheskel (1992) *The Nature of Human Service Organizations*. Teoksessa Yeheskel Hasenfeld (toim.) *Human services as complex organizations*. Newbury Park: Sage, 3–23.
- Healy, Karen & Mulholland, Joan (2007) *Writing Skills for Social Workers*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore & Washington DC: Sage.
- Heino, Tarja (2013) *Lastensuojelun tilastot, asiakkaat ja palvelut*. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) *Lastensuojelun ytimissä. 4. uudistettu painos*. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus, 84–107. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/104421/URN_ISBN_978-952-245-853-7.pdf?sequence=1. Haettu 7.8.2017.
- Heino, Tarja & Pösö, Tarja (2003) *Tilastot ja tarinat lastensuojelun tietolähteinä*. *Yhteiskuntapolitiikka* 68 (6), 584–596.
- HE 345/2014 vp: *Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi sosiaalihuollon asiakasasiakirjoista sekä sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen sähköisestä käsittelystä annetun lain 10 ja 14 §:n muuttamisesta*.
- Helavirta, Susanna (2011) *Lapset hyvinvointitiedon tuottajina*. *Acta Universitatis Tamperensis* 1669. Tampere: Tampere University Press.
- Helavirta, Susanna (2016) *Lapsen asioista vastaaminen huostaanoton jälkeen sosiaalityöntekijöiden kuvaamana*. Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Heino & Tarja Pösö (toim.) *Huostaanotto. Lastensuojelun vaativin tehtävä*. Tampere: Vastapaino, 188–223.
- Helavirta, Susanna & Laakso, Riitta & Pösö, Tarja (2014) *Huostaanoton kuva suomalaisen tutkimuksen valossa*. *Janus* 22 (3), 288–298.
- Henkilörekisterilaki (1987/471).
- Henkilötietolaki (523/1999).

- Hennum, Nicole (2011) Controlling children's lives: covert messages in child protection service reports. *Child and Family Social Work* 16 (3), 336–344.
- Hiitola, Johanna (2015) Hallittu vanhemmuus. Sukupuoli, luokka ja etnisyys huostaanottoasiakirjoissa. *Acta Universitatis Tamperensis* 2026. Tampere: Tampere University Press.
- Hiltunen, Tarja (2015) Äitiys, huostaanotto ja voimaantuminen. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 541. Jyväskylä: University Library of Jyväskylä. http://www.voikukkia.fi/images/Hiltunen_Tarja_vaitoskirja.pdf. Haettu 16.12.2016.
- Hokkanen, Liisa (2009) Empowerment valtaistumisen ja voimaantumisen dialogina. Teoksessa Mikko Mäntysaari, Anneli Pohjola & Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalityö ja teoria*. Jyväskylä: PS-kustannus, 315–337.
- Holland, Sally (2000) The Assessment Relationship: Interactions Between Social Workers and Parents in Child Protection Assessments. *British Journal of Social Work* 30 (2), 149–163.
- Huhtanen, Raija (2001) Huostaanotosta, henkilökohtaisesta vapaudesta ja perhe-elämän suojasta. Teoksessa Ilpo Paaso (toim.) *Juhlakirja Esko Riepuola 1941 2/2 2001*. Tampere: Finnpublishers Oy, 203–233.
- Huhtanen, Raija (2016) Vapaaehtoinen vai tahdonvastainen huostaanotto? Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Heino & Tarja Pösö (toim.) *Huostaanotto. Lastensuojelun vaativin tehtävä*. Tampere: Vastapaino, 33–51.
- Hurtig, Johanna & Laitinen, Merja (2000) Kohtalokas kolmio. Perhe, paha ja ammattilaiset. *Janus* 8 (3), 249–265.
- Husso, Marita (2003) Parisuhdeväkivalta. Lyötyjen aika ja tila. Tampere: Vastapaino.
- Huuskonen, Saira (2014) Recording and Use of Information in a Client Information System in Child Protection Work. *Acta Universitatis Tamperensis* 1904. Tampere: Tampere University Press.
- Huuskonen, Saira & Korpinen, Johanna (2009) Runtas vuosi lastensuojelun avohuollon asiakkuuden alkamisesta: mitä lapsille kuuluu nyt? Raportteja 1. Tampere: Pikasso Oy.
- Huuskonen, Saira & Vakkari, Pertti (2010) Client Information System as an Everyday Tool in Child Protection Work. Teoksessa *Proceedings of the Third Symposium on Information Interaction in Context*. New Brunswick, New Jersey, 3–12.
- Huuskonen, Saira & Korpinen, Johanna & Pösö, Tarja & Ritala-Koskinen, Aino & Vakkari, Pertti (2010a) Kolme polkua lastensuojelun avohuollon organisatorisessa muistissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (6), 650–658.
- Huuskonen, Saira & Korpinen, Johanna & Ritala-Koskinen, Aino (2010b) Lastensuojelun avohuolto ja seurannan selonteot. Teoksessa Anneli Pohjola, Aino Kääriäinen & Sirpa Kuusisto-Niemi (toim.) *Sosiaalityö, tieto ja teknologia*. Jyväskylä: PS-kustannus, 319–347.
- Hyvärinen, Matti & Löyttyniemi, Varpu (2005) Kerronnallinen haastattelu. Teoksessa Johanna Ruusuvaara & Liisa Tiittula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 189–222.
- Hyytinen, Riitta (2013) Lapsen todellistuminen huumeperheen kuntoutuksessa. Teoksessa Marjatta Barty (toim.) *Lastensuojelun ytimissä*. 4. uudistettu painos. Helsinki: Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos, 246–263.
- Hämäläinen, Kati & Pirskanen, Henna & Rautio, Susanna (2011) Studying sensitive and contradictory family situations: Considerations from three family studies. *Journal of Comparative Social Work* 6 (1), 1–17.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka (toim.) (2005) *Toinen tieto*. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes, 3–9.

- Hänninen, Vilma (2002) Sisäinen tarina, elämä ja muutos. *Acta Universitatis Tamperensis* 696. 5. painos. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://www15-uta-fi.helios.uta.fi/kirjasto/pdf/suoj/HanninenSisainen.pdf>. Haettu 2.8.2017.
- Jallinoja, Riitta (2009) Vieras perheessä: suhteen hahmotus. Teoksessa Riitta Jallinoja (toim.) *Vieras perheessä*. Helsinki: Gaudeamus, 11–31.
- Jokinen, Eeva (2004) Päiväkirjat tiedon lajina. Teoksessa Marianne Liljeström (toim.) *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Tampere: Vastapaino, 118–140.
- Josselson, Ruthellen (2004) Nimeämistä, tunkeilua, vallankäyttöä? Toisten elämän kirjoittamisesta. Teoksessa Johanna Latvala, Eeva Peltonen & Tuija Saresma (toim.) *Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 79. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 292–305.
- Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2009) Objektivointi ja subjektivointi sosiaalityön käytännöissä – Michel Foucault'n perintöä tulkitsemassa. Teoksessa Mikko Mäntysaari, Anneli Pohjola & Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalityö ja teoria*. Jyväskylä: PS-kustannus, 47–66.
- Julin, Essi (2016) Lapsiin kohdistuva väkivalta: Evidenssi lastensuojelun ja poliisitutkinnan välimaastossa. Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Heino & Tarja Pösö (toim.) *Huostaanotto. Lastensuojelun vaativin tehtävä*. Tampere: Vastapaino, 141–154.
- Kainulainen, Heini (2015) Poliisit ja rosvot – Salaisen tiedon jäljillä. Teoksessa Antti Häkkinen & Mikko Salasuo (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Tampere: Vastapaino, 51–80.
- Kallinen, Kati & Pirskanen, Henna & Rautio, Susanna (2015) Sensitiivinen tutkimuksessa. Menetelmät, kohderyhmät, haasteet ja mahdollisuudet. Tallinna: UniPress Global.
- Kananoja, Aulikki & Lavikainen, Marjo & Oranen, Mikko (2013) Toimiva lastensuojelu. Selvitysryhmän loppuraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2013:19. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=6511574&name=DLFE-26809.pdf. Haettu 20.10.2014.
- Keskinen, Suvi (2008) Perheammattilaiset ja väkivaltatyön ristiriidat. Sukupuoli, valta ja kielelliset käytännöt. Tampere: Tampere University Press.
- Ketelaar, Eric (2005) Recordkeeping and Societal Power. Teoksessa Sue McKemish, Michael Piggott, Barbara Reed & Frank Upward (toim.) *Archives: Recordkeeping in Society*. Wagga-Wagga; Topics in Australasian Library and Information Studies No. 24, 277–298.
- Ketola, Kimmo & Knuuttila, Seppo & Mattila, Antti & Vesala, Kari Mikko (2002) Puuttuvat viestit. Nonkommunikaatio inhimillisessä vuorovaikutuksessa. Helsinki: Yliopistopaino.
- Korpinen, Johanna (2008) Istuntoja institutionaalisen katseen alla. Lastensuojelun suulliset käsittelyt hallinto-oikeudessa. *Acta Universitatis Tamperensis* 1322. Tampere: Tampere University Press.
- Krane, Julia & Davies, Linda (2007) Mothering under difficult and unusual circumstances: challenges to working with battered women. *Journal of Women and Social Work* 22 (1), 23–38.
- Kulmala, Anna (2006) Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta. *Acta Universitatis Tamperensis* 1148. Tampere: Tampere University Press.
- Kuronen, Marjo (2004) Valtaistumista vai voimavaraistumista – Feministisiä näkökulmia empowermentiin sosiaalityön käsitteenä ja käytäntönä. Teoksessa Marjo Kuronen, Riitta Granfelt, Leo Nyqvist & Päivi Petrelius (toim.) *Sukupuoli ja sosiaalityö*. Jyväskylä: PS-kustannus, 277–296.

- Kuronen, Marjo & Granfelt, Riitta & Nyqvist, Leo & Petrelius, Päivi (2004) Sukupuolistunut ja sukupuoleton sosiaalityö. Teoksessa Marjo Kuronen, Riitta Granfelt, Leo Nyqvist & Päivi Petrelius (toim.) Sukupuoli ja sosiaalityö. Jyväskylä: PS-kustannus, 5–18.
- Kuula, Arja (2006) Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.
- Kuula, Arja (2010) Alaikäisiltä kerätyn aineiston arkistoinnin ja jatkokäytön etiikka. Teoksessa Hanna Lagström, Tarja Pösö, Niina Rutanen & Kaisa Vehkalahti (toim.) Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka. Julkaisuja 101. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 213–235.
- Kuusisto-Niemi, Sirpa & Rissanen, Sari & Saranto, Kaija (2011) Asiakastiedon käyttö sosiaalityön tutkimuksessa – eettinen näkökulma. Teoksessa Aini Pehkonen & Marja Väänänen-Fomin (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-kustannus, 257–273.
- Kvale, Steinar (1996) Interviews: an introduction to qualitative research interviewing. Thousand Oaks: Sage.
- Kääriäinen, Aino (2003) Lastensuojelun sosiaalityö asiakirjoina. Dokumentoinnin ja tiedonmuodostuksen dynamiikka. Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia 1/2003. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kääriäinen, Aino (2004) Asiakirjat lastensuojelun sosiaalityön tiedonmuodostuksessa. Janus 12 (1), 97–104.
- Kääriäinen, Aino (2006) Lapset sosiaalityön asiakasdokumenteissa. Teoksessa Hannele Forsberg, Aino Ritala-Koskinen & Maritta Törrönen (toim.) Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia. Jyväskylä: PS-kustannus, 45–67.
- Kääriäinen, Aino (2007) Epävarmuuden sieto ja kirjoitettu tieto sosiaalityössä. Teoksessa Jaana Vuori & Ritva Nätkin (toim.) Perhetyön tieto. Tampere: Vastapaino, 247–265.
- Laakso, Riitta (2009) Arjen rutiinit ja yllätykset – etnografia lastenkotityöstä. Acta Universitatis Tamperensis 1444. Tampere: Tampere University Press.
- Laakso, Riitta (2012) Vanhempien kanssa tehtävä työ ja moraalikysymykset lastenkodissa. Teoksessa Hannele Forsberg & Leena Autonen-Vaaraniemi (toim.) Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily ja sosiaalityö. Tampere: Vastapaino, 25–44.
- Laaksonen, Maarit & Kääriäinen, Aino & Penttilä, Marja & Tapola-Haapala, Maria & Sahala, Heli & Kärki, Jarmo & Jäppinen, Anu (2011) Asiakastyön dokumentointi sosiaalihuollossa. Opastusta asiakastiedon käyttöön ja kirjaamiseen. Raportti 54/2011. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos. <http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/79866/d68ab232-88fc-4478-8c21-91164a177a1a.pdf?sequence=1>. Haettu 21.9.2017.
- Laitinen, Merja (2002) Insestitilanteen ulottuvuuksia. Teoksessa Merja Laitinen & Johanna Hurtig (toim.) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Jyväskylä: PS-kustannus, 63–85.
- Laitinen, Merja (2004) Häväistyt ruumiit, rikotut mielet. Tampere: Vastapaino.
- Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.) (2002) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Laitinen, Merja & Uusitalo, Tuula (2007) Sensitiivisen haastattelututkimuksen eettiset haasteet. Janus 15 (4), 316–332.
- Laitinen, Merja & Ojaniemi, Pekka & Tallavaara, Marja-Sisko (2007) ”Nyt kuullaan meitä asiakkaita” – Tutkimus kohtaamisesta, tiedosta ja osallisuudesta lastensuojelun työprosesseissa. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 53. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983).
- Laki sosiaalihuollon asiakasasiakirjoista (254/2015).

- Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000).
- Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta (621/1999).
- Lastensuojelu 2015 (2016) Tilastoraportti 20/2016. Suomen virallinen tilasto, Lastensuojelu. Helsinki: Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos.
- Lastensuojelulaki (417/2007).
- Lavikainen, Marjo & Puustinen-Korhonen, Aila & Ruuskanen, Kristiina (toim.) (2014) Lastensuojelun laatusuositus. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen julkaisuja 2014:4. Helsinki: STM. https://www.thl.fi/documents/647345/0/STM_2014_4_lastensuoj_laatusuos_web.pdf/0404c082-4917-471a-8293-5606b41536a7. Haettu 28.10.2016.
- Lee-Treweek, Geraldine & Linkogle, Stephanie (2000) Putting Danger in the Frame. Teoksessa Geraldine Lee-Treweek & Stephanie Linkogle (toim.) *Danger in the Field: risk and ethics in social research*. London & New York: Routledge, 8–25.
- Lees, Amanda (2017) Facts with feelings – social workers’ experiences of sharing information across team and agency borders to safeguard children. *Child and Family Social Work* 22 (2), 892–903.
- Lonne, Bob & Harries, Maria & Featherstone, Brid & Gray, Mel (2016) *Working Ethically in Child Protection*. London & New York: Routledge.
- Loseke, Donileen R. (2001) Lived Realities and Formula Stories of ”Battered Women”. Teoksessa Jaber F. Gubrium & James A. Holstein (toim.) *Institutional Selves. Troubled Identities in a Postmodern World*. New York & Oxford: Oxford University Press, 107–126.
- Lybeck, Jari (2006) Arkistot yhteiskunnan toimiva muisti. *Asiakirjahallinnon ja arkistotoimen oppikirja*. Arkistolaitoksen toimituksia 2. Helsinki: Arkistolaitos.
- Miller, Gale & Holstein, James A. (1993) Reconsidering Social Constructionism. Teoksessa James A. Holstein & Gale Miller (toim.) *Reconsidering Social Constructionism. Debates in Social Problems Theory*. New York: Adline de Gruyter, 5–23.
- Misztal, Barbara (2003) *Theories of social remembering*. Philadelphia: Open University Press.
- Morén, Stefan (1999) Dokumentationens roll i socialt arbete. *Perspektiv och utvecklingsmöjligheter. Socialvetenskaplig tidskrift* 6 (4), 329–342.
- MOT kielikone. <https://mot-kielikone.fi/helios.uta.fi/mot/uta/netmot.exe>. Haettu 15.10.2015.
- Murray, Suellen & Humphreys, Cathy (2014) ”My life’s been a total disaster but I feel privileged”: care-leavers’ access to personal records and their implications for social work practice. *Child & Family Social Work* 19 (2), 215–224.
- Nousiainen, Kirsi (2004) *Lapsistaan erillään asuvat äidit. Äitiyssidentiteetin rakentamisen tiloja*. Jyväskylä: SoPhi.
- Nätkin, Ritva (2003) Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä. Teoksessa Hannele Forsberg & Ritva Nätkin (toim.) *Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä*. Helsinki: Gaudeamus, 16–38.
- Oksala, Johanna (2003) Foucault ja kokemuksellinen ruumis. Luento Turun yliopiston sosiologian laitoksen järjestämässä Foucault, kulttuuri, yhteiskunta –symposiumissa Turussa 17.1.2003.
- Oranen, Mikko (1997) ”Semmonen pikkunen huoli” Diskurssianalyttinen tutkimus lastensuojelun arviointikeskusteluista. *Janus* 5 (1), 3–25.
- O’Sullivan, Terence (2011) *Decision making in social work*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Pajari, Marjo (2013) Kadonnutta vanhempaa etsimässä. Ajatuksia ja kokemuksia hyvästä käytännöstä kadonneen vanhemman yhteydenotto-prosessissa. Helsinki: Erityishuoltojärjestöjen liitto EHJÄ Ry.
- Parker, Rozsika (1995) *Torn in Two: The Experience of Maternal Ambivalence*. London: Virago.

- Peacock, James L. & Holland, Dorothy C. (1993) *The Narrated Self: Life Stories in Process*. *Ethos* 21 (4), 367–383.
- Pekkarinen, Elina (2010) *Stadilaispojat, rikokset ja lastensuojelu. Viisi tapaustutkimusta kuudelta vuosikymmeneltä*. Nuorisotutkimusverkosto, julkaisuja 102. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Pekkarinen, Elina (2015) Näkymättömiksi suojellut lapset. Teoksessa Antti Häkkinen & Mikko Salasuo (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Tampere: Vastapaino, 264–300.
- Pekkarinen, Elina & Heino, Tarja & Pösö, Tarja (2013) Lastensuojelusta tietäminen on moraalinen velvoite. *Yhteiskuntapolitiikka* 78 (3), 337–342.
- Pietikäinen, Petteri (2010) Johdanto: Epäilyttävä, houkutteleva valta. Teoksessa Petteri Pietikäinen (toim.) *Valta Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 7–18.
- Pohjola, Anneli (1991) Ajattomuudesta aikaan. *Sosiologia* 28 (4), 250–258.
- Pohjola, Anneli (1994) *Elämän valttikortit. Nuoren aikuisen elämänkulku toimeentulotukea vaativien tilanteiden varjossa*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Pohjola, Anneli (2002) Pahan säikeitä auttamistyössä. Teoksessa Merja Laitinen & Johanna Hurtig (toim.) *Pahan kosketus. Ihmisyden ja auttamistyön varjojen jäljillä*. Jyväskylä: PS-kustannus, 42–62.
- Pohjola, Anneli (2009) Tabut auttamisen paradoksina. Teoksessa Merja Laitinen & Anneli Pohjola (toim.) *Tabujen kahleet*. Tampere: Vastapaino, 69–89.
- Prince, Katie (1996) *Boring records? Communication, Speech and Writing in Social Work*. London & Bristol: Jessica Kingsley Publishers.
- Prior, Lindsay (2004) *Doing things with documents*. Teoksessa David Silverman (toim.) *Qualitative research. Theory, Method and Practice*. 2. painos. London: Sage.
- Prior, Lindsay (2007) *Documents*. Teoksessa Clive Seale, Giampietro Gobo, Jaber F. Gubrium & David Silverman (toim.) *Qualitative Research Practice*. London: Sage, 345–360.
- Pyykönen, Riikka (2012) Dokumentit töissä – osallistava dokumentointi. Helsingin kaupungin sosiaaliviraston selvityksiä 2012:2. Helsinki: Helsingin kaupunki. http://www.socca.fi/files/2499/Dokumentit_toissa_osallistava_dokumentointi_Riikka_Pyykonen_2012.pdf. Haettu 9.11.2016.
- Pösö, Tarja (2004) *Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista*. Tutkimuksia 133. Helsinki: Stakes.
- Pösö, Tarja (2005) *Kun paikka menee tutkijaan*. Teoksessa Sakari Hänninen, Jouko Karjalainen & Tuukka Lahti (toim.) *Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta*. Helsinki: Stakes, 118–135.
- Pösö, Tarja (2007) *Lastensuojelun puuttuva tieto*. Teoksessa Jaana Vuori & Ritva Nätkin (toim.) *Perhetyön tieto*. Tampere: Vastapaino, 65–82.
- Pösö, Tarja (2008) *Kiistanalaiset perhesuhteet ja tutkimisen moraalit*. Teoksessa Eija Sevón & Marianne Notko (toim.) *Perhesuhteet puntarissa*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press/Palmenia, 93–107.
- Pösö, Tarja (2009) *Sosiaaliset ongelmat ja hyvän olon tunne*. Teoksessa Merja Laitinen & Anneli Pohjola (toim.) *Tabujen kahleet*. Tampere: Vastapaino, 153–163.
- Pösö, Tarja (2010) *Havaintoja suomalaisen lastensuojelun institutionaalista rajasta*. *Janus* 18 (4), 324–336.
- Pösö, Tarja (2012) *Lapsen etu, oikeudet ja näkökulma moraalina kannanottoina*. Teoksessa Hannele Forsberg & Leena Autonen-Vaaranieniemi (toim.) *Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily & sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino, 75–97.

- Pösö, Tarja (2016) Johdanto: Mistä puhutaan, kun puhutaan huostaanotosta? Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Heino & Tarja Pösö (toim.) Huostaanotto. Lastensuojelun vaativin tehtävä. Tampere: Vastapaino, 7–30.
- Pösö, Tarja & Eronen, Tuija (2015) Five years in care: documented lives and time trajectories in child welfare. *Child & Family Social Work* 20 (2), 202–210.
- Pösö, Tarja & Pekkarinen, Elina & Helavirta, Susanna & Laakso, Riitta (2016) “Voluntary” and “involuntary” child welfare: Challenging the distinction. *Journal of Social Work* 0 (0), 1–20.
- Rantanen, Tytti & Koponen, Kirsi & Tuomela-Jaskari, Sirpa & Antila, Pamela & Kaski, Päivi (2015) LasSe. Lastensuojelutarpeen selvityksen kehittäminen Väli-Suomessa 1.4.2013–31.10.2015. Loppuraportti. <http://www.pikassos.fi/aineistot/finish/114-lasse-hankkeen-loppuraportti/747-lasse-hankkeen-loppuraportti>. Haettu 28.10.2016.
- Rastas, Anna (2005) Kulttuurit ja erot haastattelutilanteissa. Teoksessa Johanna Ruusuvoori & Liisa Tiittula (toim.) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 78–102.
- Rauhala, Pirkko-Liisa & Virokannas, Elina (2011) Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tietoarvo. Teoksessa Aini Pehkonen & Marja Väänänen-Fomin (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-kustannus, 235–255.
- Richmond, Mary (1917) *Social diagnosis*. New York: Sage Foundation.
- Roose, Rudi & Mottart, Andre & Dejonckheere, Nele & van Nijnatten, Carol & De Bie, Maria (2009) Participatory social work and report writing. *Child and Family Social Work* 14 (3), 322–330.
- Ruddick, Sara (1989) *Maternal Thinking: Towards a Politics of Peace*. Boston: Beacon.
- Ruddick, Sara (1994) “Thinking mothers/conceiving birth”. Teoksessa Donna Bassin, Margaret Honey & Merlyle Mahrer Kaplan (toim.) *Representations of Motherhood*. New Haven: Yale University Press, 29–45.
- Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (2005) Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. Teoksessa Johanna Ruusuvoori & Liisa Tiittula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 22–56.
- Räsänen, Jenni-Mari (2014) Tietotekniikkaan pohjautuva asiakastiedon käyttö sosiaalipäivystyksessä. Etnometodologinen puheen ja vuorovaikutuksen tutkimus. *Acta Universitatis Tamperensis* 1932. Tampere: Tampere University Press.
- Rötsä, Maarit & Berglund, Heidi & Huovila, Mikko & Hyppönen, Konstantin & Peksiev, Tiina & Mykkänen, Juha (2016) Sosiaalihuollon valtakunnallisten tietojärjestelmäpalvelujen ja määrämuotoisen kirjaamisen toimeenpanohanke (Kansa-hanke). Hankesuunnitelma vuosille 2016–2020. Ohjaus 10/2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/130563/URN_ISBN_978-952-302-660-5.pdf?sequence=1. Haettu 5.9.2016.
- Saarikallio-Torp, Miia & Heino, Tarja & Hiilamo, Heikki & Hytti, Helka & Rajavaara, Marketta (2010) Lapset huostassa, vanhemmat ahdingossa – Havaintoja huostaanotettujen ja sijoitettujen lasten vanhempien toimeentulosta ja työmarkkina-asemasta. Teoksessa Ulla Hämäläinen & Olli Kangas (toim.) *Perhepiirissä. Kelan tutkimuksia* 2010, 236–264.
- Sanakirja.org. <http://www.sanakirja.org/>. Haettu 15.10.2015.
- Satka, Mirja (1995) *Making Social Citizenship. Conceptual practices from the Finnish Poor Law to professional social work*. Jyväskylä: SoPhi.
- Saurama, Erja (2002) *Vastoin vanhempien tahtoa*. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.

- Schofield, Gillian & Moldestad, Bente & Höjer, Ingrid & Ward, Emma & Skilbred, Dag & Young, Julie & Havik, Toril (2011) Managing loss and threatened identity: experiences of parents of children growing up in foster care, the perspectives of their social workers and implications for practice. *British Journal of Social Work* 41 (1), 74–92.
- Scourfield, Jonathan (2006) The challenge of engaging fathers in the child protection process. *Critical Social Policy* 26 (2), 440–449.
- Sennett, Richard (2004) *Kunniotus eriarvoisuuden maailmassa*. Vastapaino: Tampere.
- Sevón, Eija & Norko, Marianne (toim.) (2008) *Perhesuhteet puntarissa*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press/Palmenia.
- Smart, Carol (2007) *Personal life: new directions in sociological thinking*. Cambridge: Polity Press.
- Smeeton, Joe & Boxall, Kathy (2011) Birth parents' perceptions of professional practice in child care and adoption proceedings: implications for practice. *Child and Family Social Work* 16 (4), 444–453.
- Smith, Dorothy E. (1990) *Texts, Facts, and Femininity: Exploring the Relations of Ruling*. London: Routledge.
- Smith, Roger (2009) *Doing social work research*. Berkshire: Open University Press.
- Smithson, Rosie & Gibson, Matthew (2016) Less than human: a qualitative study into the experience of parents involved in the child protection system. *Child and Family Social Work*, doi: 10.1111/cfs.12270.
- Smythe, William E. & Murray, Maureen J. (2000) Owing the Story: Ethical Considerations in Narrative Research. *Ethics and Behaviour* 10 (4), 311–336.
- Sosiaalihuoltolaki (1982/710).
- Swain, Shurlee & Musgrove, Nell (2012) We are the stories we tell about ourselves: child welfare records and the construction of identity among Australians who, as children, experienced out-of-home “care”. *Archives and Manuscripts* 40 (1), 4–14.
- Syrjälä, Leena & Estola, Eila & Uitto, Minna & Kaunisto, Saara-Leena (2006) Kertomuksen tutkijan eettisiä haasteita. Teoksessa Jaana Hallamaa, Veikko Launis, Salla Lötjönen & Irma Sorvali (toim.) *Etiikkaa ihmistieteille*. Tietolipas 211. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 181–202.
- Syvälä, Maria (2013) *Hukassa huostassa: Kertomuksia lastensuojelun runtelemista perheistä*. Vehmersalmi: Radium-kirjat.
- Sääskilähti, Nina (2011) *Ajan partaalla. Omaelämäkerrallinen aika, päiväkirja ja muistin kulttuuri*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Jyväskylä: Bookwell.
- Taylor, Carolyn (2008) Trafficking in facts: writing practices in social work. *Qualitative Social Work* 7 (1), 25–42.
- Tice, Karen W. (1998) *Tales of Wayward Girls and Immoral Women. Case Records and the Professionalization of Social Work*. Urbana: University of Illinois Press.
- Tuovinen-Kakko, Tarja (2011) Äitien kokemuksia huostaanotosta ja sen jälkeisestä elämästä. Lapin yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tiedekunta. www.sosnet.fi/loader.aspx?id=256bcb0f-da57-4060-bf5d-a3437a17dbfe. Haettu 10.3.2016.
- Törrönen, Jukka (2005) Toisen ääni, näkökulma ja kohteena oleminen. Teoksessa Sakari Hänninen, Jouko Karjalainen & Tuukka Lahti (toim.) *Toinen tieto*. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes, 15–37.
- Urek, Mojca (2005) Making a Case in Social Work. The Construction of an Unsuitable Mother. *Qualitative Social Work* 4 (4), 451–467.
- Valkama, Katja (2012) Asiakkuuden dilemma. Näkökulmia sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkuuteen. *Acta Wasaensia* 267. Sosiaali- ja terveyshallintotiede 7. Vaasa: Vaasan yliopisto.

- Valtonen, Marjo Rita (2005) Tapaustutkimus poliisin esitutkinnan dokumentoinnista: asiakirjahallinnan näkökulma. Helsinki: Arkistoyhdistyksen julkaisuja 10.
- Van Aerschot, Paul (2003) Oikeusturvasta sosiaalihuollossa. *Lakimies* 101 (4), 619–637.
- Vanhala, Anni (2005) Paikka ja asiakkuus. *Etnografia naisten Asuntolasta*. Acta Universitatis Tamperensis 1075. Tampere: Tampere University Press.
- Vehkalahti, Kaisa (2009) Daughters of Penitence. Vuorela State Reform School and the construction of reformatory identity, 1893-1923. Oxford: Peter Lang.
- Vehkalahti, Kaisa (2015) Se virallinen tarina? Lastensuojeluarkistojen hiljaisuuksia. Teoksessa Antti Häkkinen & Mikko Salasuo (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Tampere: Vastapaino, 234–263.
- Vierula, Tarja (2012) Asiakkaiden ja asiakirjojen väliset suhteet lastensuojelussa. *Vanhempien näkökulma*. *Janus* 20 (2), 149–167.
- Vierula, Tarja (2013) Lastensuojelun asiakirjakäytäntöjen tahattomat seuraukset vanhempien kokemina. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino, 272–298.
- Vierula, Tarja (2014) Lastensuojelun asiakkuus ja asiakirjat vanhempien kokemuksina. *Janus* 22 (4), 343–360.
- Vierula, Tarja (2015) Lastensuojelun asiakirjojen lukutavat vanhempien kuvaamina. *Yhteiskuntapolitiikka* 80 (2), 134–146.
- Vierula, Tarja (2016) Huostaanoton käynnistämät suhteet ja prosessit vanhempien henkilökohtaisessa elämässä. Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Heino & Tarja Pösö (toim.) *Huostaanotto. Lastensuojelun vaativin tehtävä*. Tampere: Vastapaino, 261–290.
- Väyrynen, Sanna (2007) Usvametsän neidot. Tutkimus nuorten naisten elämästä huumeekuvioissa. Acta Universitatis Lapponiensis 118. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Wilczynski, Brahma Lauger (1981) New life for recording: involving the client. *Social Work* 26 (4), 313–317.

LIITTEET

Liite 1

KUTSU HAASTATTELUUN

Hyvä lapsen läheinen,

Tällä hetkellä keskustellaan paljon lastensuojelun asiakasmäärien kasvusta ja siitä, miten lastensuojelu onnistuu lasten ja perheiden auttamisessa ja tukemisessa. Tästä tarvitaan lisää tietoa. Ainoastaan sinä lastensuojelussa asioivana voit kertoa, millaista on olla lastensuojelun palveluiden käyttäjänä ja/tai toimenpiteiden kohteena ja miten asiakkuus muuhun elämään vaikuttaa – tai muu elämä asiakkuuteen.

Teen väitöstutkimusta lastensuojelun asiakkaiden kokemuksista Tampereen yliopiston sosiaalityön tutkimuksen laitoksella ja toivon, että voisit kertoa minulle kokemuksistasi. Kaikenlaiset kokemukset ja kertomukset ovat arvokkaita. Erityisen kiinnostavaa on, miten sinulle tärkeät asiat näkyvät asiakirjoissa.

Lastensuojelun asiakkuuteen voi liittyä erilaisia asiakirjoja, jotka sisältävät lapsista, lasten läheisistä ja perhe-elämästä kirjoitettuja tietoja. Asiakirjat ovat tärkeitä, koska niihin kirjattu tieto on yleensä pysyvää ja sitä käytetään kun tehdään lapsia ja perhettä koskevia viranomaispäätöksiä. Voit ottaa haastatteluun tullessasi mukaasi sellaisia asiakirjoja ja päätöksiä, joita itse pidät tärkeinä ja jotka koskevat lastensuojelun asiakkuutta.

Tämä kirje on toimitettu sinulle sosiaalityöntekijän kautta, koska asiakkaiden yhteystietoja ei luovuteta suoraan tutkijoille. Tutkimukseen osallistuminen on vapaaehtoista.

X:n kaupunki on myöntänyt tälle tutkimukselle tutkimusluvan. Sosiaalityöntekijät eivät saa tietoonsa, ketkä tutkimukseen osallistuvat, joten se ei vaikuta asiakkuuteesi millään tavalla. Haastatteluissa esiin tulevat tiedot tulevat vain tutkimuskäyttöön ja olen sitoutunut käsittelemään tutkimusaineiston niin, että yksittäisiä henkilöitä ei voida tunnistaa.

Haastatteluun on hyvä varata runsas tunti aikaa. Tarvittaessa voidaan sopia useampi kuin yksi haastattelukerta. Haastattelu voidaan tehdä joko teillä kotona tai jossakin muussa sopimassamme paikassa.

Ajattelen, että lastensuojelun asiakkailla on oikeus tuoda esiin itseään koskevaa tietoa. Siksi toivon, että ottaisit osaa tutkimukseen. Ota rohkeasti yhteyttä 12.11.2010 mennessä sähköpostilla, puhelimella tai lähettämällä oheinen osallistumisilmoitus valmiiksi maksetussa kurossa, niin voimme sopia haastatteluajasta ja -paikasta.

Ystävällisin terveisin

Tarja Vierula, tutkija tarja.vierula@uta.fi, 03-3551 6309
Sosiaalityön tutkimuksen laitos, 33014 Tampereen yliopisto

TIEDOTE TUTKIMUKSESTA

Teen väitöstutkimusta lastensuojelun asiakkaiden kokemuksista Tampereen yliopiston sosiaalityön tutkimuksen laitoksella, jossa ohjaajanani toimii professori Tarja Pösö. Tutkimukseni on osa lastensuojelun asiakastietojärjestelmiin liittyvää CHILINFO-tutkimushanketta ja sitä rahoittaa Suomen Akatemia vuosina 2010–2012.

Olen tutkimuksessani kiinnostunut siitä, millaisia kokemuksia lasten läheisillä on lastensuojelun asiakkaana olemisesta. Minua kiinnostaa, miten asiakkuus on vaikuttanut muuhun elämään ja muu elämä asiakkuuteen. Erityisesti haluan kuulla, miten lasten läheisille tärkeät asiat näkyvät asiakirjoissa. Tämä on tärkeää, sillä kirjattu tieto on yleensä pysyvää ja sitä käytetään, kun tehdään erilaisia lapsia ja perhettä koskevia viranomaispäätöksiä.

Siitä, miten lastensuojelu onnistuu lasten ja perheiden auttamisessa ja tukemisessa, tarvitaan lisää tietoa. Asiakkaiden näkökulmasta näistä asioista voivat kertoa vain lastensuojelussa asioivat itse. Tutkimuksen aineistona ovat asiakkaiden haastattelut, joissa he voivat kertoa kokemuksistaan. Haastatteluun voi ottaa mukaan sellaisia lastensuojeluasiakkuuteen liittyviä asiakirjoja, jotka ovat itselle erityisen tärkeitä.

Lisätietoja tutkimuksesta antaa tarvittaessa:

Tarja Vierula
tarja.vierula@uta.fi
03-35516309

tai Tarja Pösö
tarja.poso@uta.fi
050-4336258

Liite 3

SUOSTUMUS YHTEYDENOTTOON

lastensuojelun asiakkaiden kokemuksiin liittyvässä väitöstutkimuksessa

Minuun saa ottaa yhteyttä haastatteluajan ja paikan sopimista varten

Nimi _____

Osoite _____

Puhelinnumero _____

Sähköpostiosoite _____

Perheestämme voi haastatella: isää
äitiä
muuta lapsen läheistä, ketä? _____

Toivomme yhteydenottoa:

Puhelimella

Sähköpostilla

Päivämäärä ja allekirjoitus

PALAUTUS OHEISELLA KIRJEKUORELLA 12.11.2010 MENNESSÄ (postimaksu maksettu)

Voit myös lähettää edellä kysytyt tiedot sähköpostilla osoitteeseen:
tarja.vierula@uta.fi

OSALLISTUMISKUTSU SINULLE HUOSTAANOTETUN LAPSEN VANHEMPI

Hyvä lapsen läheinen,

asiakirjoilla on tärkeä rooli lastensuojelun päätöksenteossa. Tällä hetkellä keskustellaan paljon siitä, mitä ja miten asiakirjoihin pitäisi kirjoittaa. Asiakkailta näitä asioita on kuitenkin toistaiseksi kysytty hyvin vähän.

Teen sosiaalityön väitöstutkimusta lastensuojelun asiakkaiden asiakirjoihin liittyvistä kokemuksista Tampereen yliopiston Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikössä. *Toivon, että voisit kirjoittaa tai kertoa minulle oman lastensuojeluasiakkuutesi tarinan sellaisena kuin olisit halunnut, että se olisi kuultu ja kirjoitettu lastensuojelun asiakirjoihin.*

Voit kirjoittaa minulle koneella tai käsin. Jos kirjoitat käsin, kirjoitathan selvällä käsialalla ja vain paperin yhdelle puolelle. Mikäli kirjoittaminen tuntuu hankalalta ja haluat mieluummin kertoa tarinan minulle, voimme sopia tapaamisen joko teillä kotona tai jossakin muussa paikassa. Kirjoitetun tarinan pituuden voit itse päättää. Suullisesti kerrottua tarinaa varten on hyvä varata 1–2 tuntia aikaa. Jos kirjoitat tarinasi, haluaisin myös haastatella sinua myöhemmin joistakin keskeisistä asioista.

Kertomuksesi tulee vain tutkimuskäyttöön ja olen sitoutunut käsittelemään sen siten, että yksittäisiä henkilöitä, paikkoja jne. ei voida tunnistaa.

Jos haluat sopia tapaamisen, ota yhteyttä 15.10.2012 mennessä sähköpostitse tarja.vierula@uta.fi tai puhelimitse numeroon 050 3186238.

Kirjoitettujen tarinoiden tulisi olla perillä 31.10.2012 mennessä. Voit lähettää tarinasi minulle joko postitse osoitteella:

Tarja Vierula
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Kalevantie 5 (Linna)
33014 Tampereen yliopisto
tai sähköpostilla: tarja.vierula@uta.fi

Toivon, että ottaisit osaa tutkimukseen, sillä sinun näkemyksesi on tärkeä!

Ystävällisin terveisin

Tarja Vierula

TEEMAHAASTATTELURUNKO (ensimmäinen aineisto)

Taustatiedot

- ♦ perheenjäsenet, ammattiasema, asuinpaikka, asiakkuuden kesto

I ASIAKKAANA LASTENSUOJELUSSA

Asiakkuuden alkaminen

- ♦ millaisia asioita asiakkuuden alkamiseen liittyi, miten yhteys lastensuojeluun syntyi, miltä asiakkuuden alkaminen tuntui

Asiakkaana oleminen

- ♦ mitä asiakkuuden aikana on tapahtunut

Asiakkuus tällä hetkellä

- ♦ millainen tilanne on nyt, mitä suunniteltu jatkoon

Millainen olisi hyvää lastensuojelua? (mitä muuttaisit, jos saisit päättää?)

II TIETO JA TIEDON TUOTTAMINEN

1) Millaisia asioita henkilökohtaisesta elämästä olet kertonut sosiaalityöntekijälle tai muille lastensuojelun työntekijöille?

- ♦ Millaiselta henkilökohtaisten asioiden kertominen on tuntunut? Jos se on tuntunut helpolta/hankalalta, oletko miettinyt miksi?
- ♦ Onko ollut sellaisia asioita, jotka olet jostain syystä jättänyt kertomatta vaikka ajattelet että ne olisivat voineet olla tärkeitä omalta/lapsen/perheen kannalta? Osaatko sanoa, mikä on vaikuttanut siihen, että et ole kertonut? Tai mikä olisi pitänyt olla toisin, että kertominen olisi ollut mahdollista?

2) Kohtaamistilanteet/tapaamiset sosiaalityöntekijän kanssa

- ♦ Millaisina olet kokenut, miltä ne ovat tuntuneet?
- ♦ Olitko tietoinen tapaamisten tarkoituksesta/tavoitteista? Onko tapaamisia ollut tarpeeksi?
- ♦ Ymmärsitkö, mitä/mistä tapaamisissa puhuttiin, oliko käytetty kieli ymmärrettävää? Saitko itse sanottua, mitä halusit, oliko sille tilaa? Koitko, että sinua ja puhettasi ymmärrettiin (oikein)?
- ♦ Luottamus
- ♦ Työntekijöiden vaihtuminen?
- ♦ Oletko kokenut tullessi kuulluksi/koetko, että sinua on kuunneltu asiakasprosessin aikana => otettiin mieltäsi ja näkemyksesi huomioon, otettiin sinut vakavasti?

III ASIAKIRJAT: OSALLISTUMINEN JA TIEDON KÄYTTÄMINEN

- Mitä ajattelet siitä, että kertomiasi asioita kirjataan asiakastietojärjestelmään? Entä lapsen kannalta?
- Tiedätkö, mitä sinusta/lapsen ja perheenne tilanteesta on kirjattu lastensuojelun asiakirjoihin? Oletko lukenut asiakirjoja sosiaalitoimistossa ja/tai saanut itseäsi/lastasi koskevia asiakirjoja itsellesi pyytämättä? Oletko saanut asiakirjoja, jos olet niitä pyytänyt? Jos et ole saanut, miten pyynnön epääminen on perusteltu? Saitko kirjallisen päätöksen asiasta tai kysyttiinkö sinulta, haluatko kirjallisen päätöksen? (ainoastaan kirjallisesta päätöksestä valitusmahdollisuus Hallinto-oikeuteen)
- Oletko ollut mukana itseäsi/lasta/perhettä koskevien asiakirjojen laatimisessa? Millä tavoin? (esim. Oletko saanut lukea ja kommentoida kirjoitettua tekstiä? Vai oletko ollut paikalla kirjoittamisen aikana ja saanut vaikuttaa jollain tavalla tekstin sisältöön/muotoiluun, esim. kommentoida samalla kun sosti on kirjoittanut tai oletteko yhdessä mietineet, mitä asiakirjaan kirjoitetaan?) Oletko voinut tehdä tarvittaessa myöhemmin korjauksia/lisäyksiä, onko mahdollisesti virheellistä tietoa poistettu sinun aloitteestasi? Onko asiakirjoihin mielestäsi kirjattu riittävästi omia näkemyksiäsi lapsen tilanteesta/omasta ja/tai perheenne tilanteesta ja lapsen kannalta tärkeitä vanhemmuuteen liittyviä asioita?
- Onko asiakirjoista ollut sinulle/lapselle/teidän perheellenne hyötyä? Oletko käyttänyt asiakirjoja jollakin tavalla hyödyksesi? (esim. saadaksenne jotakin palvelua tai etuutta tai ajaaksesi jotakin itsellesi tärkeää asiaa)
- Onko asiakirjoista ollut sinulle/lapselle/teidän perheellenne haittaa? Tai ajatteletko, että niistä voisi joskus myöhemmin olla hyötyä tai haittaa? Millä tavoin ja mistä syystä?

Millainen olisi mielestäsi hyvä asiakirja ja hyvä dokumentointiprosessi?

- Voitko näyttää, mikä mukanasi olevista asiakirjoista tai asiakirjan kohdista on mielestäsi erityisen hyvä? Mikä tekee siitä hyvän, millä tavalla se on hyvä? (esim. kirjoittamisen tapa, yksittäisen työntekijän laatima asiakirja, asiakirjan sisältö?)
- TAI Onko mukanasi sellaisia asiakirjoja/kohtia, jotka tuntuvat omilta/kertovat omasta elämästäsi tai vastaavasti sellaisia, jotka tuntuvat jotenkin vääriltä tai vierailta?
- Jos saisit päättää, miten kehittäisit lastensuojelun asiakkuuteen liittyvää dokumentointia/dokumentointiprosessia?

LOPUKSI

Mikä sai sinut osallistumaan tähän tutkimukseen? Miltä haastattelu on tuntunut? Haluatko sanoa vielä jotakin muuta?

KIITOS HAASTATTELUSTA!

ALKUPERÄISARTIKKELIT

ASIAKKAIDEN JA ASIAKIRJOJEN VÄLISET SUHTEET LASTENSUOJELUSSA. VANHEMPIEN NÄKÖKULMA¹

Tarja Vierula: *YTM, tutkija, Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto*
tarja.vierula@uta.fi

Janus vol. 20 (2) 2012, 149–167

Janus

Tiivistelmä

Artikkelissa tarkastellaan asiakasnäkökulmasta, miten ja millaisin seurauksin lastensuojelun asiakkaaksi tulevan henkilökohtainen tieto muuttuu henkilöä koskevaksi institutionaaliseksi asiakirjatiedoksi. Prosessia lähestytään käsitteellisesti transformaation ja siihen sisältyvän vallan näkökulmasta. Aineistona on 12 lasten vanhempien teemahaastattelua, jotka on analysoitu aineistolähtöisesti temaattisen sisällönanalyysin menetelmin. Analyysin tuloksina asiakkaiden ja asiakirjojen välisiä suhteita ovat käytännöllinen, traumaattinen, toiminnallinen, alistava ja toissijainen. Transformaation valta näkyy asiakkaiden ja asiakirjojen välisissä käytännöllisissä suhteissa asiakkuutta tukevana. Toisenlainen transformaation valta tulee esiin traumaattisissa ja alistavissa asiakas–asiakirjasuhteissa, joita kuvaavat asiakkaiden haavoitetuksi tulemisen, alistamisen ja voimattomuuden kokemukset. Tutkimuksen tuloksia voidaan hyödyntää sosiaalityön käytännöissä ja muualla palvelujärjestelmässämme henkilökohtaisten ja helposti normatiiviseksi kääntyvien asioiden ollessa dokumentoinnin kohteina.

Kansalaisen astuessa sosiaaliviraston kovan sisään hänellä on periaatteellinen oikeus omaan tietoonsa ja valta säädellä kertomaansa. Asiakkaana olemisen edellyttää kuitenkin jonkinasteista omaa elämää koskevan tiedon jakamista sosiaalityöntekijän kanssa. Portinvartijana sosiaalityöntekijä valitsee, mitä, miten ja keille viranomaisille hän jakaa asiakkaan tietyissä olosuhteissa antamaa tietoa. Sosiaalityön sisäisen ja ulkoisen viranomaisverkoston hyödyntäessä asiakkaan alun perin henkilökohtaista tietoa siitä tulee yhä jaetumpaa. (Clark & McGhee 2008, 10–11.) Henkilökohtaisesta tiedosta tulee näin instituutioiden virallisesti hallitsemaa ja yksittäisestä asiakkaasta sekä tiedon haltija että tietämisen kohde (Clark

& McGhee 2008, 10–11; Clapton 2008, 136).

Asiakasta koskevaa tietoa tallennetaan ja siirretään paljolti erilaisten asiakirjojen muodossa. Dokumentointi ja asiakirjat ovat merkittävä osa suomalaista palvelujärjestelmää ja asiantuntijatyötä. Asiakirjat voivat vaikuttaa kansalaisten elämään monin tavoin esimerkiksi estämällä tai mahdollistamalla jotakin yksilön kannalta toivottavaa, esimerkiksi palvelun saantia. Tästä huolimatta dokumentoidun tiedon poliittisuudesta, suhteesta valtaan ja asiakkaiden vallan kohteena olemisesta ei ole käyty Suomessa julkista keskustelua eikä aihetta ole tutkittu kansalais- tai asiakasnäkökulmasta (Valtonen

2005, 259–260). Laajamittaista kansallista asiakastietojärjestelmien kehittämistyötä on kuitenkin tehty esimerkiksi Sosiaalialan tietoteknologiahankkeessa Tikesos (2005–2011).

Asiakkaan ja asiakirjan välinen suhde ei ole yksiselitteinen. Sosiaalityön asiakirjat muodostavat monimutkaisen puhutun, tulkitun ja lopuksi kirjoitetulle kielelle muunnetun sanojen ja merkitysten verkon. Niitä usein luetaan ja uudelleen tulkitaan eri tavoin vaihtelevissa konteksteissa eri ihmisten toimesta. Samat asiakirjat on mahdollista nähdä esimerkiksi epätäydellisinä, liioiteltuina, kontrolloivina, terapeuttisina, vahingollisina, suojelevina, tärkeinä, välttämättöminä ja hyödyllisinä. (Prince 1996.) Siksi on perusteltua tarkastella sitä, miten lasten vanhemmat lastensuojelun asiakkaina näkevät asiakkuudesta kirjoitetut asiakirjat. Ymmärrän asiakirjat viranomaisten tuottamiksi ja/tai ylläpitäviksi asiakkaita koskeviksi kirjallisiksi tai sähköisiksi talenteiksi. Samalla ne ovat hallinnollisen päätöksenteon ja vallankäytön välineitä, joilla on todellisuutta tuottava ja ylläpitävä, seurauksellinen luonne. Näen asiakirjat näin ollen myös aktiivisina toimijoina Tony Stanleyn, Rosemary Du Pleissis'n ja Terry Austrinin (2011) tapaan.

Aiemmin lastensuojelun dokumentointia on tutkittu asiakirjojen sisältöä analysoimalla, ja asiakirjojen tuottamiseen ja käyttämiseen liittyvät käytännöt ovat jääneet tutkimuksellisesti katveeseen. Asiakkaiden näkökulmasta aihetta on tutkittu hyvin vähän niin kansallisesti kuin kansainvälisestikin (kuitenkin esim. Prince 1996; Eronen 2008). Aihe on ajankohtainen asiakastietojärjestelmien ja dokumentoidun tiedon käytön lisääntyessä jatkuvasti, mistä seuraa tarve

tutkia paitsi tiedon oikeellisuutta, myös dokumentoinnin laajempia merkityksiä ja tahattomiakin seurauksia asiakkaille ja asiakirjojen laatijoille (Clark & McGhee 2008, 3). Voi myös ajatella, että lastensuojelun luonteesta voimakkaasti yksilöiden elämään puuttuvana julkisen järjestelmän ylläpitämänä toimintana seuraa yhteiskuntapoliittinen ja ihmisoikeuksiin linkittyvä velvollisuus saada tietoa lastensuojelun keskeisestä toiminnasta – kuten asiakirjoista – asiakkaiden näkökulmasta (Heino & Pösö 2003, 593).

Kysyn viranomaistoiminnan kohteina olevilta asiakkailta, millaisia heidän suhteensa ovat heitä koskeviin lastensuojelun asiakirjoihin. Asiakkaiden ja asiakirjojen välisiin suhteisiin sisältyvät sekä asiakirjojen subjektiiviset merkitykset että seuraukset: mitä asiakirja asiakkaalle merkitsee ja mitä se saa aikaan asiakkaan kokemuksissa ja toiminnassa. Asiakkaan ja asiakirjan välinen suhde on tutkimukseni keskeinen tarkastelun kohde. Suhde sisältää vastavuoroisuuden elementin korostaen asiakkaan ja asiakirjan vuorovaiikutusta molempiin suuntiin. Tarkastelen asiakkaiden ja asiakirjojen välisiä suhteita Stefan Morénilta (1999) omaksumani transformaation käsitteen ja siihen sisältyvän vallan näkökulmasta. Transformaatio tarkoittaa käänösprosessia, jossa asiakkaaksi tulevan arkipuhe muunnetaan sosiaalityön ammattikieleksi. Transformaatiossa dokumentoinnilla on iso rooli. (Morén 1999, 332.) Seuraavissa luvuissa kuvaan tarkemmin transformaatioprosessia, kerron tutkimuksellisista sitoumuksistani ja esittelen haastattelututkimukseni tuloksia.

ASIAKKAAN TIEDON TRANSFORMAATIO ASIAKIRJATIEDOKSI

Sosiaalityön dokumentoinnin keskeisenä tehtävänä on Morénin (1999, 330–331) mukaan lainmukaisten ja hallinnollisten tarpeiden palveleminen. Tästä seuraa sosiaalityöntekijöiden keskittyminen siihen, *mitä* kirjoitetaan, ei niinkään siihen *miten*. Yhtäältä dokumentointi palvelee organisaatiota ja toisaalta on sen seuraus. Dokumentointi on myös seurausta sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisestä suhteesta ja osa interventioprosessia, ei ainoastaan sen kuvausta ja oikeutusta. (Morén 1999.) Voidaan ajatella, että sosiaalityön ja dokumentoinnin prosessit kietoutuvat niin perustavalla tavalla yhteen, ettei niitä voi erottaa toisistaan.

Sosiaalityön dokumentointia ohjaavat lainsäädännön ja muun ohjeistuksen ohella sosiaalityön eettiset periaatteet, erilaiset teoreettiset näkemykset sekä yksilölliset ja yhteisölliset kirjaamisen tavat.² Myös asiakastietojärjestelmät ohjaavat kirjaamista eri tavoin, vaikka Huuskosen ja tutkijakumppaneiden (2010, 343) mukaan sosiaalityöntekijöiden ammatillinen ja moraalinen harkinta vaikuttavat samalla vahvasti dokumentointikäytäntöihin.

Sosiaalityön asiakkaaksi tulevan kansalaisen tieto eletystä elämästä siirtyy asiakirjoihin eri tavoin suodatettuna. Morénin (1999, 332) mukaan silloin, kun ihmisestä tulee asiakas, tapahtuu kielellinen muutos eli transformaatio, eräänlainen käsitteellinen siirtymä asiakkaaksi tulevan arkipuheesta auttamisinstituution ammattikieleen. Ihminen muuttuu transformaatioprosessin myötä auttamisjärjestelmälle helpommin lähestyttäväksi, kun vallitsevat puhe- ja dokumentoin-

titavat ovat organisaation määrittelemiä. Asiakkaiden kannalta tilanne voi olla ongelmallinen, jolleivät he kykeneen muokautumaan institutionaaliseen kieleen ja omaksumaan tai vastustamaan sitä.

Asiakkaiden arkikielen ja auttamisjärjestelmän viranomaiskielen kohtaaminen ei ole ongelmatonta, sillä kumpikin kommunikoi parhaiten oman toiminta-alueensa ja koodistonsa sisällä. Yhteistä tarttumapintaa voi olla hankala löytää järjestelmän kielen taipuessa huonosti ihmisten henkilökohtaisessa elämässä ilmenevien vaikeiden asioiden ja moninaisten tunteiden käsittelyyn. Aina on olemassa asioita, jotka eivät käänny kysytyiksi eivätkä kerrotuiksi. (Pohjola 2009, 76–81.) Kyse voi olla myös unohdetuista, salatuista tai epäolennaisina pidetyistä tiedoista. Joskus kertomatta ja kysymättä jättäminen voi olla hyödyllistä ja suojata asiakkaita ja/tai työntekijöitä (Ketola ym. 2002, 7–10). Tähän liittyvät myös Chris Clarkin ja Janice McGheen (2008) mainitsemat yksilöiden, sosiaalisten ryhmien ja kulttuurien väliset eroavuudet henkilökohtaisen tilan ja henkilökohtaisten asioiden mieltämisessä. Vaikka asiakkaalla on valtaa säädellä, mitä hän kertoo ja kenelle, henkilökohtaisena pidetyn rajat ja instituution odotukset säätelevät kerrontaa monin eri tavoin.

Asiakkaan tiedon transformaatio arkipuheesta auttamisinstituution ammattikielellä kirjoitetuksi asiakirjatiedoksi tapahtuu sosiaalityöntekijän tehdessä tulkintoja ja valikointia kirjoittaessaan käsin muistiinpanoja asiakastilanteesta ja/tai kirjatessaan tietoja sähköiseen asiakastietojärjestelmään. Koska kaikkien asioiden kirjaaminen on mahdotonta, asiakkaiden tiedosta osa jää dokumentoimatta sosiaalityöntekijän valitessa, mitä nostaa esiin

ja millä tavoin ja kenen/keiden näkökulmista. Näin tieto ja valta sisältävät toisensa. (esim. Prince 1996; Morén 1999; Pösö 2004, 54; Clark & McGhee 2008; Roose ym. 2009; Huuskonen ym. 2010, 333–334.) Morénin (1999, 332) mukaan työntekijän valta määritellä asiakasta on sisäänrakennettuna vallitsevaan sosiaalityön dokumentointikäytäntöön ja takaa tietyn järjestyksen säilymisen, eron työntekijän ja asiakkaan välillä sisältäen myös moralisoinnin riskin. Lain edellyttämänä käytäntönä dokumentointia voidaan näin ollen pitää myös ihmisten ja yhteiskunnan välisten valtasuhteiden ilmentäjänä.

Vaikka sosiaalityössä on pitkään keskusteltu dokumentoinnin roolista osana asiakastyötä ja nähty tärkeänä asiakkaiden osallistuminen dokumentointiin (esim. Wilczynski 1981; Prince 1996; Kääriäinen 2003; Roose ym. 2009), käytännön sosiaalityössä se ei näytä olennaisesti vahvistuneen. Asiakas on edelleen pääosin itseään koskevien tekstien lukija (esim. Huuskonen ym. 2010, 335–337) ja sosiaalityöntekijä se, joka määrittelee ja kuvaa asiakasta elämäntilanteessaan. Lastensuojelun dokumentoidun tiedon puutteellisuus ilmenee erityisesti asiakkaiden näkökulman esiintuomisessa (esim. Heino 1997; Laitinen ym. 2007, 112; Roose ym. 2009). Silloinkin, kun asiakkaiden näkemyksiä dokumentoidaan, pyrkimyksenä voi olla ammattilaisten näkökulman vahvistaminen (Roose ym. 2009). Eri tutkimusten (esim. Prince 1996, 7–10; Morén 1999, 332; Vanhala 2005, 134; Roose ym. 2009, 327) mukaan dokumentointi voi olla myös voimakkaasti rajaavaa, leimaavaa ja arvioivaa asiakaskategorisointia ylläpitävää toimintaa.

Maarit Laaksoisen ja kumppaneiden (2011, 38) kirjoittamassa sosiaalialan hyvän asiakirjadokumentoinnin oppaassa asiakkaan osallisuuden nähdään toteutuvan erityisen hyvin asiakkaan ja työntekijän kirjoittaessa asiakirjoja yhdessä. Osallistavaan dokumentointiin sisällytetään yleensä asiakkaiden oikeus saada itseään koskevat asiakirjat, korjata havaitut epätarkkuudet ja virheet sekä osallistua eri tavoin kirjoitusprosessiin. On kuitenkin myös vastakkaisia näkemyksiä, joiden mukaan asiakkaan ja asiakirjan välinen jännitteinen suhde ei ratkea osallistavalla kirjoittamisotteella. Roosen ja tutkijakumppaneiden (2009) mukaan yhdessä kirjoittaminen ei takaa asiakkaan näkökulman esiintulemistä. Sen sijaan osallistaminen tulisi nähdä oppimisprosessina, jossa sosiaalityöntekijät pyrkisivät yhdessä asiakkaiden kanssa vallan jakamiseen opettelemalla tunnistamaan ja tuomaan esiin asiakkaiden näkökulmaa. Osallistamisen ydin olisi tällöin sosiaalityön interventioiden merkityksen ymmärtäminen asiakkaiden arjessa. Morén (1999, 338–340) puolestaan esittää, miten dokumentointi asiakastyön välineenä auttaisi asiakasta kuvaamaan, ymmärtämään ja muuttamaan tilannettaan. Asiakasta esimerkiksi tuettaisiin kirjoittamaan päiväkirjaa tilanteestaan, omista voimavaroistaan ja mahdollisuuksistaan. Asiakkaan oma reflektioiva dokumentaatio voisi toimia historiankirjoituksena ja muutospöytäkirjan kuvauksena sekä mahdollisena pohjana rakentavalle yhteiskuntakritiikille.

LASTENSUOJELU ASIAKIRJOJEN TUOTTAMISEN JA TUTKIMUKSEN KONTEKSTINA

Tutkimukseni kontekstina on lastensuojelu, jonka ymmärrän yksilö- ja per-

hekohtaisena, kunnallisen instituution toteuttamana viranomais- ja asiantuntijakäytäntönä (Bardy 2009). Lastensuojelun asiakkuus omakohtaisesti koettuna on aina ainutkertainen ja elämänhistorialliseen, kulttuuriseen ja tilanteeseen kontekstiin sidoksissa. Lastensuojelun tilanteille on ominaista pulmallisuus, monimutkaisuus ja ristiriitaisuus. Tuen ja kontrollin usein samanaikainen läsnäolo ja tilanteiden emotionaalinen kuormittavuus vaikuttavat myös tiedon tuottamiseen ja käyttämiseen lastensuojelussa.

Asiakkaan näkökulmasta tiedon tuottamiseen liittyy autetuksi tuleminen toiveen lisäksi monia erilaisia odotuksia ja tunteita. Kertomatta jättäminen voi kytkettyä luottamuksen puutteeseen, pelkoon rangaistuksesta tai avun epäämistä. Asiakas voi jättää jotakin kertomatta myös kokiessaan vaikutusmahdollisuutensa itseään koskevassa asiassa olemattomiksi tai epäillänsään, että hänen antamaansa tietoa käytetään väärin. (Laitinen ym. 2007, 110–111.) Lastensuojelussa käsiteltävät asiat ovat yleensä hyvin henkilökohtaisia. Mikäli kyseessä ovat lisäksi tabuluonteiset, kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti ”pahoina, väärinä, häpeällisinä tai kiellettyinä” pidetyt ongelmat, asiat tai ilmiöt, voi niiden sanallistaminen olla sekä asiakkaalle että työntekijälle vaikeaa, jopa mahdotonta. Esimerkiksi äitien alkoholismi, lasten laiminlyönti ja pahoinpitely ovat tällaisia. (Pohjola 2009, 76–81; Pösö 2009, 161–162.) Jokin tapahtunut voi olla myös liian tuskallista kerrottavaksi (Ochs & Capps 2001, 252) ja/tai äitiyden kulttuurinen kuva siinä määrin kapea, että vain tietynlaisia tunteita ja kokemuksia on hyväksyttävää kertoa ja kuulla (Pösö 2009, 161–162).

Lastensuojelun asiakirjojen erityisyys pohjautuu paitsi dokumentoidun tiedon henkilökohtaisuuteen, myös kirjattun tiedon pysyvyyteen ja käyttämiseen lastensuojelun ja muiden organisaatioiden asiakkaita koskevassa päätöksenteossa. Tiedon jakaminen on osa sosiaalityöntekijän ammatillista toimintaa ja liittyy olennaisesti lastensuojelulle tyypilliseen organisaatioiden rajat ylittävään moniammatilliseen työskentelyyn. Sosiaalityöntekijä saattaa olla pääasiassa asiakasta koskevan tiedon koordinoija, jolloin tieto välittyy sosiaalityöntekijälle pääosin muun viranomaisverkoston kautta puhuttuna tai dokumentoituna. Asiakkaalle toimintatapa voi näyttäytyä ongelmallisena asiakkaan ja sosiaalityöntekijän suhteen jäädessä ohueksi, tiedon tuottamisen epäsuoraksi ja irralliseksi muusta toiminnasta. (Laitinen ym. 2007, 105–110.) Lastensuojelun käsikirjan mukaan kuitenkin juuri ”lastensuojelutyön tavoitteiden dokumentointi on asiakkaan kannalta erityisen merkityksellistä”.

Asiakkailla ja sosiaalityöntekijöillä on ratkaisevasti erilainen tiedon ja kokemuksen välinen suhde (esim. Prince 1996; Hänninen ym. 2005, 3–9; Smith 2009, 74–75). Siksi myös dokumentoinnin merkitys lastensuojelussa voi olla heille hyvin erilainen.

TUTKIMUKSEN AINEISTO JA METODI

Aineisto koostuu 12 teemahaastattelusta. Näistä kahdeksan on äitien yksilöhaastatteluja, yksi isoäidin yksilöhaastattelu, kaksi äidin ja puolison yhteishaastattelua sekä yksi äidin, isän ja osittain keskusteluun osallistuneen, haastatteluhetkellä kotona olleen lasten sisaruksen haastat-

telu. Haastateltavia on yhteensä 16. Äänitallennetut haastattelut kestävät puolesta lähes kolmeen tuntiin ja haastattelupuhetta on yhteensä 17 tuntia. Aineiston kerääminen vanhemmilta lapsen ollessa lastensuojelun ensisijainen asiakas perustuu siihen, että asiakirjat kirjoitetaan enemmän aikuis- kuin lapsilukijoille. Lastensuojelun dokumenteissa on myös paljon vanhempiin ja vanhemmuuden arviointiin liittyvää kuvausta (esim. Eronen 2008; Roose ym. 2009). Vanhemmista puhuessani tarkoitan lasten biologisia vanhempia ja edellä mainittuja muita läheisiä.

Toteutin aineistonkeruun loka-huhtikuussa 2010–2011. Toimitin tutkimusluvut saatuaani kahden kaupungin lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden jaettavaksi 130 (70+60) tutkimuksesta informoivaa haastattelukutsua ja yhteydenottosuostumusta. Pyysin asiakkaita ottamaan halutessaan mukaansa haastatteluun tärkeitä pitämiään lastensuojelun asiakkuutta koskevia asiakirjoja ja päätöksiä. Haastateltavien saaminen osoitautui vaikeaksi, kuten useasti sensitiivisiä aiheita tutkittaessa (esim. Laitinen & Uusitalo 2007; Hämäläinen ym. 2011).

Haastatteluteemoina olivat: 1) asiakkaana lastensuojelussa, 2) tieto ja tiedon tuottaminen sekä 3) dokumentointiin osallistuminen ja asiakirjojen käyttäminen. Haastattelujen aikana pyrin antamaan haastateltaville tilaa säädellä kertomaansa sekä kertoa kokemuksistaan omista lähtökohdistaan. Esimerkiksi haastatellessani vanhempia heidän kodissaan paikalla ollut täysi-ikäinen sijoituksessa olleiden lasten sisarus osallistui ajoittain haastatteluun, koska hän ja vanhemmat näin halusivat.

Neljässä haastattelussa oli mukana asiakirjoja, joita olivat esimerkiksi yhteenvedo kiireellisen sijoituksen jatkamista varten, sijaishuollon asiakassuunnitelmat, huoltosuunnitelma, hallintokantelu ja -päättös, tietopaketti sijais- ja adoptiovanhemmuudesta kiinnostuneille ja Pesäpuu ry:n esite ”Mitä on Pride-valmennus?” sekä varatuomari Leeni Ikosen kirjoittama sanomalehden mielipideteksti ”Miksi lasten pahoinvointia tuetaan verovarjoilla?”. Haastateltavat mainitsivat useita syitä asiakirjojen mukaan ottamattomuudelle: asiakirjoja ei pysty lukemaan, niitä ei ollut saatu, ne oli hävitetty, varastoitu kellariin tai haastattelukutsusta ei ollut jäänyt mieleen ajatus asiakirjojen tarkastelemisesta haastattelutilanteessa. Haastattelupuheessa viitattiin kuitenkin suureen kirjoon lastensuojeluasiakirjoja asiakassuunnitelmista päätöisasiakirjoihin sekä muihin dokumentteihin kuten terveydenhuollon epikriiseihin ja haastateltavien omaehtoisen dokumentaation eri muotoihin.

Tarkoitukseni oli kuulla tietynlainen tarina: haastateltavan kertomus asiakkuudestaan ja suhteestaan asiakirjoihin lastensuojelussa. Lähtökohdana oli, että asiakkaiden tieto on tärkeää ja ansaitsee tulla kuulluksi ja tieteellisesti tutkituksi (esim. Smith 2009, 74–75). Ajattelen haastatteluissa syntyneiden tarinoiden sekä valottavan kertojien subjektiivisia kokemuksia että kertovan jotakin tapahtuneesta. Kertomukset muuntuvat ja säilyvät elävinä kerrottaessa ja saadessaan uusia merkityksiä toisilta ihmisiltä, puhutusta ja luetusta. Myös haastattelutilanne voi muokata kerrottua. (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 201–204.)

Analyysitapa on aineistolähtöinen ja pohjautuu aineiston temaattiseen luen-

taan ja sisällön analyysiin. Aineiston analysointi alkoi haastattelujen jälkeen, kun kirjoitin tutkimuspäiväkirjaa havainnoistani ja äänitallenteen ulkopuolella keskustellusta, ja analysointi jatkui haastattelun kuuntelemisella heti tuoreeltaan. Haastattelujen litteroimisen jälkeen luin ne useaan kertaan alleviivaten tiedon tuottamiseen, dokumentointiin ja asiakirjoihin liittyvät osuudet. Analyysiyksiköksi tarkentuivat ajatuskokonaisuudet asiakirjojen merkityksistä ja seurauksista, joita etsin aineistosta pitäen silmällä eroja ja yhtäläisyyksiä. Tarkastelin myös sitä, miten kyseiset ajatuskokonaisuudet sijoittuvat osaksi haastateltavien elämää, asiakkuutta ja haastattelutilannetta. Ajatuskokonaisuuksien ryhmittelyjen ja pelkistämisten jälkeen muodostin asiakirjojen merkityksistä ja seurauksista lopulta viisi suhdetyyppiä ominaispiirteineen. Käytän analyysini tulkinallisena resurssina kaikkea haastattelutilanteissa syntynyttä tietoa haastateltavien äänensävyjen vaihteluista naurun, itkun, ilmeiden ja eleiden kautta haastattelutilanteiden tunnelmaan sekä vuorovaikutuksen sujumiseen. Haastateltavien nimet on muutettu ja haastatteluotteita on käsitelty tunnistamisen välttämiseksi (ks. Laitinen & Uusitalo 2007, 323).

Keskeinen kertomisen tapa, haastateltavien elämäntilanteet ja motiivit haastatteluun osallistumiselle vaihtelevat. Suhtautumista asiakkuuteen värittää luottamus tai epäluottamus, ja suhde sosiaalityöntekijään voi vaihdella esimerkiksi työntekijöiden vaihtumisen ja/tai ajan kulumisen myötä. Haastateltavat kertovat suhteistaan asiakirjoihin erilaisista asiakasasemista. Jollakin asiakkuus on alkanut omasta tai koulun aloitteesta, joissakin tapauksissa lastensuojeluilmoituksen on tehnyt lähisukulainen, naapuri

ja/tai poliisi. Huostaan otettujen lasten vanhempien haastatteluja on yhdeksän ja avohuollon asiakkaina olevien kolme. Asiakkuudet ovat kestäneet vajaasta kahdesta vuodesta lähes kahdeksaentoista vuoteen. Lapset, joita asiakkuudet koskevat, ovat haastatteluhetkellä kouluikäisiä (7–17-vuotiaita).

Koska kyseessä on sensitiivinen, haastateltavien henkilökohtaisiin ja emotionaalisiin kuormittaviin kokemuksiin kiinnittyvä tutkimusaihe, monitahoiset eettiset kysymykset ja niiden ratkaiseminen ovat olleet olennaisesti läsnä tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa. Haastateltavien jakaessa elämäntapahtumiaan tutkijan kanssa sääntöihin perustuva tutkimusetiikka ei yksin riitä, vaan tarvitaan myös tilannekohtaisia ja yksilöllisiä ratkaisuja. Keskeistä on ihmisten kunnioittava kohtaaminen ja tilanteiden mukainen, herkkä reagointi (esim. Syrjälä ym. 2006, 184–185; Laitinen & Uusitalo 2007; Hämäläinen ym. 2011, 13), mikä on ollut ohjenuorani tutkimushaastatteluja tehdessäni.

ASIAKIRJOJEN MERKITYKSET JA SEURAUKSET

Tarkastellessani asiakirjojen merkityksiä ja seurauksia asiakkaiden ja asiakirjojen välisissä suhteissa empiirisen aineiston perusteella paikansin viisi erilaista suhdetyyppiä. Nimesin ne käytännölliseksi, traumaattiseksi, toiminnalliseksi, alistavaksi ja toissijaiseksi. Kiteytys eri suhdetyyppien kuvauksista on taulukossa 1. Tulokintani mukaan jäsenyyksen voi lukea myös kuvauksena siitä, mitä asiakkaan henkilökohtaiselle tiedolle on tapahtunut sen läpikäytyä transformaatioprosessin institutionaaliseksi asiakirjatiedoksi.

Taulukko 1. Asiakkaiden ja asiakirjojen väliset suhteet

Asiakkaiden ja asiakirjojen välinen suhde	Asiakirjojen keskeiset merkitykset	Asiakirjojen seuraukset
Käytännöllinen	Asiakirjat muistin ja arjen apuvälineinä sekä tiedon säilyttäjinä ja välittäjinä	Asiakirjat luonteva osa asiakkuutta
Traumaattinen	Asiakirjat yksityisyyden menetyksen, kipeiden muistojen mieleen palautuksen ja kategorisoinnin välineinä	Haavoitetuksi tulemisen kokemus
Toiminnallinen	Asiakirjat aktivismin ja oikeuksien ajamisen välineinä	Osallisuuden ja/tai selviytymisen kokemus
Alistava	Asiakirjat asiakkaan ja työntekijän välisen eron konkretisoijina ja pysyvinä vallan ilmentäjinä	Alistamisen ja/tai voimattomuuden kokemus
Toissijainen	Asiakirjoilla ei merkitystä	Ei seurauksia kokemuksellisella tasolla

Taulukko 1 esittää asiakkaiden ja asiakirjojen väliset suhteet pelkistettyinä ja yksinkertaistettuina. Ne ovat kuitenkin monimutkaisia, muuttuvia ja niihin vaikuttavat samanaikaisesti monet tekijät. Suhdetypit voivat esiintyä toisiinsa nähden erillisinä, päällekkäisinä tai yhtäaikaisten, mutta myös tilanteittain vaihtelevina ja ajassa muuttuvina. Yhdessä haastattelussa voi esiintyä eri suhdetyyppejä, joista joku tai jotkut yleensä painottuvat. Keskeistä on, että asiakirjoja ei voi erottaa asiakasasemasta eikä laatimistilanteistaan. Seuraavaksi kerron yksityiskohtaisemmin ja moniulotteisemmin kustakin asiakkaiden ja asiakirjojen välisestä suhteesta ja niille ominaisista piirteistä.

Käytännöllinen suhde

Käytännöllisessä suhteessa haastateltavat kuvaavat asiakirjoja muistin ja arjen apuvälineinä sekä tietojen säilyttäjinä ja välittäjinä. Asiakirjat toimivat kotiin postitettuina paperisina tarkistuslistoina

tai instituution sähköisessä tietojärjestelmässä asiakkuuden jatkuvuutta turvaavana apumuistina. Keskeistä on, että kirjattuun tietoon on mahdollista palata. Dokumentointi ikään kuin faktualisoi puhutun tiedon, jolloin kirjoitetusta tulee puhuttua painavampaa (ks. myös Hall ym. 2006, 91) alla olevan aineisto-otteen tapaan. Haastattelutilanteessa murrosikäisen lapsen äiti kertoo asiakirjoista tietojen säilyttäjinä ja välittäjinä seuraavasti:³

Tarja: Ooksä miettiny että mitä sä ajattelit siitä että, niitä asioita mitä sä oot puhunu niin, niitä on kirjattu sinne asiakas-tietojärjestelmään?

Anne: Ehkä, mun mielestä se on hyvä et on mustaa valkosella, ei tuu mitään väärää asioita sit et jos sä näin suullisesti puhut niin sitte vaan että, jaa emmä muista, mutta kun ne on paperilla ylhäällä niin nehän on aivan nappiin. [ ]

T: Mites, ooksä miettiny sitä pojan kannalta, että mitä se, onkse hänen kannaltaan hyvä tai huono asia tai, onks siinä..?
 A: Ehkä mun mielestä se on hyvä asia että ne on paperilla niin, se saa sitte jos jotakin on asioita pantu sinne paperille, jos se rupee vänkää jotakin niin sä saat näyttää että tääl on näin, täällä paperis lukee näin.

Haastateltava kuvaa, miten pojan alkaessa vängätä jotakin hän voi ottaa asiakirjan esiin ja näyttää, millaisista asioista on sovittu; hän voi vedota kirjoitettuun tietoon. Asiakirja merkityksellistyy äidin argumentoinnin tueksi ja kasvatukselliseksi apuvälineeksi tukien samalla toimimista yhteisten suunnitelmien mukaisesti.

Seuraavassa aineisto-otteessa haastateltavat kuvaavat sähköiseen tietojärjestelmään kirjatun tiedon merkitystä asiakassuhteen jatkuvuuden turvaajana sekä oman tai perheenjäsenen muistin täydentäjänä tilanteessa, jossa sairauden vuoksi käytettävät lääkkeet heikentävät muistia. Edellisen aineistoesimerkin tapaan myös tässä tietojen säilyttäminen ja välittäminen korostuvat, joskin eri syistä.

Riina: Mutta jos se (asiakastapaamisessa käsitelty asia/tv) jää sinne koneelle ja me vaikka vuoden päästä otetaan yhteyttä sinne, niin mä toivoisin ainakin, että se olis siellä koneella.

Pekka: Niin tietää että..

R: Et sinne asti on päästy silloin ja siitä jatketaan.

Tarja: Niin, et sä ajattelet sitä, että ne tietää sitten, et mikä se tilanne on, että teidän ei tarvi kaikkea kertoa alusta asti. Sitäkö ajat takaa?

R: Niin, sitä justiin. Et se olis ainakin yks sellanen hyvä, mitä vois kehittää eteenpäin että, ei se olis aina sitä, että alota elämäs aivan alusta asti..

P: ..kertomaan..

R: ..kertomaan että.. kun ei välttämättä, mullakin rupee pikkuhiljaa menemään muisti noista lääkkeistä, en mä tahdo muistaa edes kaikkea. Mun on aina luotettava Pekan muistiin, eikä Pekkakaan välttämättä muista..

P: En mäkään niitä muista.

R: ...ja tytöllä on vähän sama, että se nyt ei ainakaan muista..

T: Niin, että se olis vähän semmonen tavallaan muistikin sitten.

R: Niin.

Käytännöllinen asiakkaiden ja asiakirjojen välinen suhde kytkeytyy pääosin avohuollon asiakkaiden asiakirjoja koskeviin kuvauksiin ja positiivisiin asiakkuuskokemuksiin. Kiinnostavaa on, että tietojen säilyttäminen ja välittäminen sekä suunnitelmallisuuden tukeminen kuuluvat Lastensuojelun käsikirjan mukaan myös dokumentoinnille institutionaalisesti asetettuihin tehtäviin. Nämä käytännöllisen suhteen tuottamat asiakirjojen merkitykset ovat siis sekä asiakkaiden että instituution näkökulmista yhteneväiset ja linjassa keskenään.

Traumaattinen suhde

Traumaattisessa suhteessa keskeistä on asiakirjan aiheuttama voimakas tunnereaktio sekä asiakkaan vaikeus tai kyvyttömyys lukea asiakirjoja. Kaikki kyseeseen suhteeseen sisältyvät kuvaukset ovat huostaan otettujen lasten äitien esittämiä ja liittyvät pääosin negatiivisiin kokemuksiin asiakkuudesta. Traumaattinen asiakas–asiakirjasuhde sisältää asiakkaiden kokemuksia sosiaalityöntekijöistä, jotka eivät kyenneet kohtaamaan heidän vaikeita tunteitaan, kuten vihaa ja surua. Tämä ilmeni esimerkiksi aggressioon

vastaamisena aggressiolla ja itkemisen kieltämisenä.

Traumaattisessa suhteessa asiakirjat voivat toimia kipeiden muistojen mieleen palauttajina, jolloin emotionaalisesti vaikeiksi koetut asiakaspalaverit muuttuvat uudelleen eläviksi asiakirjojen lukemisen myötä. Traumaattisessa suhteessa asiakkaat kokevat asiakaspalaverit enimmäkseen jännitteisinä, vaikeina ja pelottavina. Tunteet ovat pinnassa ja ristiriidat purkautuvat omana, ex-puolison tai sijaisvanhemman itkuna, huutona tai hermostumisena. Joskus sosiaalityöntekijä tai tukihenkilö voi sovitusti puhua asioista, joita asiakas ei itse kykene ottamaan palaveritilanteessa puheeksi.

Ennen seuraavaa aineisto-otetta olemme pitkään keskustelleet asiakkaan asiakirjoihin liittyvistä kokemuksista ja hän on tuonut esiin asiakirjojen lukemisen raskauden. Tarkennan kysymällä:

Tarja: Mitäs vielä, jos noista asiakirjoista, niin onko niistä ollu suoranaisesti haittaa, tai voisko niistä olla haittaa joskus tulevaisuudessa tai sitten toiselta puolelta hyötyä? Ooksä semmosta..?

Pirjo: En minä osaa sanoa haitasta sillä tavalla, et ainut on se mikä on haitta, niin on se, että niitä on tuskallista lukea. Kun mä jo sanoin, että niissä on osa semmosta, mikä ei ehkä pidä paikkaansa, ja vaikka sitte oliskin ihan paikkansa pitäviäkin asioita, niin ne on silti, ne on kipeitä muistoja. Ne ei oo helppoja tilaisuuksia ne asiakaspalaverit ja, et niistähän yleensä jää sitte aika semmonen kipee muisti, että siihen ei välttämättä halua palata.

Lastensuojelun tilat ja palaverien paikat ovat niitä, joissa asiakkuus konkretisoi- tuu. Asiakirjat välittävät näitä tiloja mer-

kiteen ne asiakkuuden sosiaalisiksi ympäristöksi (Gubrium & Holstein 1994, 359), johon sisältyvät kokemukset fyysisestä, sosiaalisesta ja kokemuksellisesta tilasta. Kaikki nämä ovat läsnä siinä tekstuaalisessa tilassa, joka avautuu asiakkaalle häntä koskevien asiakirjamerkintöjen lukemisen myötä.

Traumaattisessa suhteessa asiakirjat voivat toimia myös yksityisyyden menetyksen välineinä. Kun henkilökohtaista elämää koskevasta tiedosta tulee instituution virallisesti hallitsemaa ja jakamaa (Clark & Mc Ghee 2008, 10–11; Clapton 2008, 136), tähän sisältyvä vallankäyttö saa konkreettisen muodon haastateltavan kertoessa aineistokatkelman ulkopuolella, miten hänen ja lapsen loppuelämään vaikuttaa se, että niin ”*kauheen suuri joukko tietää meidän asioista*”. Haastateltava kuvaa, että hän voi periaatteessa päättää, mitä sosiaalityöntekijälle kertoo, mutta käytännössä rajaaminen on vaikeaa. Jos asiakas vastaa kysymykseen, mitä hänelle kuuluu, kaikki kirjataan. Asiakastiedoista on silloin luettavissa koko elämä:

Tarja: Onks sulla semmonen olo, et sä et halua nyt sieltä (asiakirjasta/tv) ottaa mitään kohtaa (yhdessä tarkasteltavaksi/tv) tai..?

Satu: En mä tiedä oikein..Tavallaan, niin.. Mua jotenkin ahdistaa se, että mun elämästä kauheesti raportoidaan tänne, koska se ei kuulu tavallaan kellekään mun elämä. Mä oon ite ajatellu, että mulla pitäis olla joku semmonen kuitenkin yksityisyys olemassa, mulla pitäis olla se, että mä saan pitää asioita myös yksityisenä, ettei ne oo sit jossain. Mutta se puuttuu ihan täysin että.. Toki mä voin päättää sen niin, että mitä mä kerron mutta, kun ei se taas sitten mee niin että.. Kun siel kysytään, että mitä mulle kuuluu, niin sitten

mun asiat on siellä, ihan kaikki mitä mä sanon niin ne sitten on täällä kirjeessä [naurahtaa][ ]

T: Niin sä koet ihan, että kaikki mitä sä oot puhunu niin kaikki on tuolla?

S: Niin, mun elämä on sit siellä tiedoissa.

Yllä mainittuun liittyy myös haastattelutavan itkeminen koko haastattelun ajan, minkä tulkitsen kertovan särkyneestä äitiydestä, äitiyden kulttuuristen normien täyttämättömyydestä ja normeista poikkeamisesta koko identiteettiin kohdistuvana uhkana (ks. Granfelt 1998, 117). Haastateltava kertoo, että hän on suojellut itseään olemalla lukematta asiakirjoja ja teippaamalla ne kuoreen, ettei kukaan muukaan niitä saisi käsiinsä. Asiakirjat ovat hänelle tavallaan myös päiväkirja, mutta tulkintani mukaan traumatisoivassa mielessä. Kun päiväkirjalle on ominaista intiimi, sisäinen puhe ja mahdollisuus säädellä kirjoittamaansa, lastensuojelun asiakirjadokumentaatiossa kertomus henkilökohtaisesta ja eletystä elämästä on muiden valikoimaa, ulkopuolelta määrittelemää ja institutionaalisen katseen mukaisesti kirjaamaa.

Traumaattisessa suhteessa asiakirjat voivat määrittyä myös kategorisoinnin välineiksi. Seuraavassa otteessa ne muistuttavat toistuvasti siitä kipeästä tosiasiasta, että oma lapsi on huostaan otettu ja haastateltava on huostaan otetun lapsen äiti. Alussa näkyy, miten esittämäni tulkinta asiakirjojen vähäisestä merkityksestä haastateltavalle on väärä. Lapsen huostaan ottaminen on hänelle niin vaikea asia, että sen lukeminen yhä uudelleen kotiin tulevasta asiakirjasta on ylivoi- maista. Tällöin ainoa vaihtoehto on repiä asiakirjat niitä lukematta. Jo asiakirjoista puhuminen oli haastateltavalle äänensä- vyn ja kasvojen värin vaihtumisesta sekä

elehtimisestä päätellen emotionaalises- ti erittäin kuormittavaa. Tulkitsen myös puheenaiheen vaihdon kertovan siitä, että hän ei halua jatkaa aiheesta enempää (ks. Hämäläinen ym. 2011, 5).

Tarja: Mulle tuli jotenkin semmonen fiilis, et ne asiakirjat ei kauheen merkittävä asemas..?

Sirpa: Mua ei ainakaan, mua ei kiinnosta hirveesti mitä ne.. Sit kun ne tulee mulle postista kotia niin, ei kiinnosta enää. Se on menny aika jo. (näyttää käsin repimisi- liikkeen/tv)

T: Heitäksä pois ne sitten?

S: Heitän.

T: Sä revit ne ja heität pois?

S: Osan otan, mut en mä jaksa säilyttää. Tulee vaan paha mieli ku lukee niitä.

T: Aijaa. Minkähän takia tai mihin se liittyy?

S: Lukee ”huostaan otettu”, se on niin tyhmää se huostaanotto.

T: Elikä susta tuntuu, että sä et halua semmosia lukea?

S: Mm. Lapsen kans on kiva leikkiä (--) kiusaa.

Traumaattiseen asiakkaiden ja asiakirjojen väliseen suhteeseen sisältyy asiakirjan voima haavoittaa olemassaolollaan. Myös asiakirjojen kuvaamat tapahtumat ja tilanteet voivat olla haavoittavia. Asiakirjat voivat sisältää inhottaviksi koettuja asioita, joiden lukeminen painettuna tekstinä saa aikaan valtavan tunnekuohon. Kun asiakkuutta ja asiakirjojen lukemista pohtii vuosien kuluttua asiakkuuden alkamisesta ja lapsen huostaanotosta, kaikkein pahimpana voi näyttäytyä oma syyllisyys siitä, että on huono äiti. Itseen kohdistuva syyllisyys, häpeä, viha, kiukku ja katkeruus ovat tunteita, joiden vuoksi jotkut haastateltavista kertovat jättäneen-

sä asiakirjat lukematta tai lukeneensa niitä itkien.

Toiminnallinen suhde

Toiminnallisessa suhteessa asiakkaat käyttävät asiakirjoja eri tavoin toimintansa välineinä. Keskeistä on aktivoituminen omaehtoiseen dokumentointiin ja oikeuksien ajamiseen. Asiakkaat voivat käyttää olemassa olevia asiakirjoja tai laatia omia esimerkiksi, kun he hakevat huostaanoton purkua tai kirjoittavat hallintokantelua. Tällöin asiakirjalla on valitsevien asiointilojen muutokseen tähtäävä virallinen merkitys. Haastateltava kuvaa seuraavassa peränneensä kantelun avulla lapsen oikeuksia tilanteessa, jossa sijoituspaikan käytännöt näyttivät tuottavan lapselle hyvän sijaan pahaa:

Anna: Se oli sitte Kadulla semmoses isossa kerrostalossa se niitten, sijaishoitopaikka. Sitte sinne alko tulla aina vaan enemmän lapsia. Ja sitten tuli sitä, lapselle sitä, et se järveen yritti, et hän haluaa kuolla, se hoki sitä meilläki, että hän haluaa kuolla. Ja mä yritin sitte selvittää, että minkä takia se haluaa, mut se oli niin todella ahdistunu, se oli niin ahdistunu. Mutta ei mihinkään lasta voida viedä. Kunnes se sitte jonottamisen kautta pääsi lastenpsykiatriseen, ja siellä todettiin, ettei ny niin paha oo tilanne. Se todella sitte varmaan menikin jo vähä ohi, lapsi oli kolmannellako luokalla se nyt oli sitte koulussa siihen aikaan. Mä tein silloin sen ensimmäisen kantelun, ja sieltä käytiin sitte lääninhallituksesta ja, sitte tuli se vastine että.. siellä oli tavallaan liikaa porukkaa, ja sitten kun ne rajoitti vielä sitäki siihen aikaan, että lapsi ei saanu tulla mummulaansakaan, se oli se rajoitus. Se ei saanu tulla meillekään, kun ne tutkinat oli kato kesken. Niin mä sit sanoin,

että ”epäilläänkö minuakin jostakin?”, että ”nyt kun tutkinat on kesken niin ei pääse mummolaankaan”.Voiksä kuvitella?

Tarja: Joo, aika rankkaa varmasti lapsen kannalta.

A: Joo, et en mä yhtään ihmettele, että se järveen yritti. Sit siitä tuli se kirje, että nää on velvollisia jättämään, taikka siis.. Että ”lapsen oikeutta pitää yhteyttä vanhempiinsa tai muihin hänelle läheisiin henkilöihin”. Et täs on tätä pykälävii-dakkoa sitte.. Ja sitä, että kuinka kauan saadaan rajoittaa ja mitä saadaan rajoittaa, että en mä osaa sanoa sitten että.. Sittenhän se sen jälkeen meni siihen että, tehtiin semmoset suunnitelmat että, aina oli tie mummulaan auki.

Haastateltava on kertonut lapseen kohdistuvan seksuaalisen hyväksikäytön epäilyihin liittyvistä tutkinnoista, joiden vuoksi lapsen tapaamiset lähisukulaistensa kanssa kiellettiin. Samanaikaisesti rajoitettiin myös lapsen tapaamisia isovanhempiensa kanssa. Mummon tekemästä hallintokantelusta annetun päätöksen perusteella laadittiin uudet suunnitelmat, joiden myötä lapselle tärkeäksi muodostunut läheissuhde saattoi jatkua sijoituksesta ja tutkinnoista huolimatta.

Toiminnallinen suhde voi ilmetä myös epävirallisten, omaehtoisten dokumenttien laatimisena: tunteiden purkamisena päiväkirjan sivuille, eri osapuolille osoitettuina haukkumakirjeinä, joita ei koskaan lähetetä tai sähköpostiviesteinä sosiaalityöntekijälle. Näissä kuvauksissa asiakirjojen merkitys tunteiden käsittelemisen välineinä korostuu. Esiin tuli lisäksi suunnitelma kirjan kirjoittamisesta lastensuojelun asiakkuuskokemuksista käyttämällä asiakirjoja tausta-aineistona. Kirja olisi omaehtoinen vastine institu-

tionaaliselle dokumentaatiolle ja mahdollisuus paitsi oman, myös huostaan otettujen lasten vanhempien äänen esiin tuomiselle yhteiskunnassa laajemminkin. Haastateltava kertoo asiakaspalaverien käytännöistä sekä ristiriidoista sijaisvanhemman ja itsensä välillä ja jatkaa:

Pirjo: Ehkä mä sitten oon jossakin vaiheessa valmis kirjottamaan vaikka jonkinlaisen kirjan tästä jutusta [naurahtaen].
Tarja: Niin, kyllä sulla ainakin varmasti lahjoja riittää siihen kirjottamiseen..

P: Joo..

T: Toisaalta se on tietysti varmaan hirveen rankka prosessi, jos..

P: Varmaan on, jos mä semmoseen ryhdyin mutta.. Täytyy nyt katsoa sit, että miltä se, että tuntuuko ja onko siihen tarvetta. Sikäli mä ajattelen, et kyllä siihen tarvetta vois olla ihan, et ne asiat vois helpottua, koska niitä kuitenkin tulee jatkossakin ihmisiä, jotka tähän tilanteeseen joutuu. Niin, ja tavallaan saada myös keskustelua aikaan, että yhteiskunnassa.. Koska tuntuu, että niitä on tosiaan niin paljon ja näitä sijaisvanhempia tarvitaan koko ajan, puhutaan paljon, että tarvitaan sijaisvanhempia. Mutta tätä toista puolta, näitten lasten vanhemmista, niin niistä ei juurikaan kyllä puhuta.

Myös tutkimushaastatteluun osallistuminen voi olla osoitus aktivismista ja halusta osallistua huostaan otettujen lasten vanhempien yhteiskunnallisesta asemasta käytävään keskusteluun. Eräs haastateltavista toi esiin myös mediajulkisuuden yhtenä vaihtoehtona taistelussa huostaan otettujen lastensa saamiseksi takaisin kotiin. Toiminnallisessa suhteessa asioiden ajaminen tapahtuu virallisten tai epävirallisten väylien kautta ja on luonteeltaan yksityistä tai julkista. Yksityisen toimijuuden ja osallisuuden muotoina mer-

killepantavia ovat aiemmin mainittujen lisäksi omat kynällä tehdyt merkinnät asiakirjan marginaalissa, asiakirjojen tietoinen lukematta jättäminen ja/tai niiden tuhoaminen eri tavoin sekä erilaiset säilyttämisen tavat.

Alistava suhde

Alistavassa suhteessa näkyy asiakirjojen merkitys asiakkaan ja työntekijän välisen eron konkretisoijina ja pysyvinä vallan ilmentäjinä. Asiakirjoissa on vääriksi koettuja tulkintoja tai virheitä ja/tai asiat on ilmaistu tiettyyn tapaan tai sävyyn, esimerkiksi syyttävästi tai epäkunnioittavasti. Alistavaan suhteeseen liittyy kokemus siitä, että vanhempia ja lapsia ei uskota, kuunnella, eikä heillä ole mahdollisuuksia saada omia näkemyksiään kirjatuuksi tarkoittamallaan tavalla. Kirjauksissa on normatiivisia tulkintoja ja negatiiviset asiat painottuvat positiivisten muutosten jäädessä huomiotta. Asiakkailla ei myöskään aina ole tietoa, mihin erilaisten asioiden ottamisella havainnoinnin ja kirjaamisen kohteiksi pyritään.

Ennen seuraavaa aineisto-otetta lasten äiti on lukenut ja kommentoinut asiakirjatekstejä hyväksyen tai vastustaen niiden sisältämiä tietoja muun muassa nimettömistä lastensuojeluilmoituksista. Haastateltavat kuvaavat otteessa kirjatun tiedon pysyvyyttä sekä sosiaalityöntekijän ja asiakirjan valtaa päätöksenteossa:

Tarja: Eli tää paperi on yhteenvedo kiireellisen sijoituksen jatkamista varten, joo.

Lauri: Kun meillä oli juhlat niin silloin otettiin alkoholia ja, Kirsi oli silloin humalassa. Mutta se oli siinä mielessä, kun lapset oli viety jo aamusta pois, ennen kun oli mitään maistettukaan. Et tällä-

nen, mut ne ei usko meitä mitään, vaikka muut todistaa vieraatkin sen.

Tarja: Ootteko te kertonu siitä, että tässä on virheellisyyksiä?

Kirsi: On, mutta ei niitä oo mitenkään kommentoitu. Ne pysyy aina siinä.

L: Eikä uskottu.

K: Ne pysyy aina siinä.

L: Nää tuntuu kauheilta nää kertomukset, jos nää pitäis paikkaa. Näin ne lyö paperiin ja näyttävät muille ihmisille, totta kai ihmiset järkyttyy ja uskaa.

Tutkintani mukaan alistava suhde kietoutuu alistavaan asiakkuuteen ja siinä sosiaalityöntekijän valta-asema korostuu. Vallankäyttö saa monia muotoja. Asiakirja alistaa virallisen asemansa kautta alleviivaten tiedon pysyvyyttä, asiakkaan ja työntekijän välistä eroa sekä sosiaalityöntekijän näkökulmaa. Alistavassa suhteessa asiakas ei koe voivansa vaikuttaa asiakirjojen sisältöön, joten työntekijän näkemys on vallitseva, kuten haastateltava kuvaa:

Satu: Eipä siinä kauheesti oo sitte vaihtoehtoja, et kenen näkemys siellä on.. Kyl se aika lailla näitten, jotka sen kirjottaa, sosiaalityöntekijöitten näkemys siellä tulee aika laajasti esiin.. Tosi vähän se asiakas kuitenkin on se, joka puhuu (asiakirjoissa/tv) että, kyl siinä on se jolla on se valtakin niin se puhuu siellä [naurahtaen].

Alistavassa suhteessa asiakkaalla on kohteen asema, jota asiakirjan objektiivoinen valta korostaa. Haastateltavat kertovat, ettei heillä ole tietoa, kuinka kauan asiakirjoja säilytetään ja ketkä niitä pääsevät lukemaan eikä valtaa vaikuttaa siihen, keiden luettavissa tieto on.

Toissijainen suhde

Asiakkaan ja asiakirjan välinen suhde on toissijainen, mikäli dokumentoidulla tiedolla ei ole kosketusta asiakkaan sen hetkiseen elämään tai sen merkitys on hyvin vähäinen. Dokumentointi voi näyttäytyä asiakkuuteen kuuluvana itsestäänselvyyttenä, jota ei ole tarkemmin pohdittu. Toissijainen suhde kytkeytyy tässä aineistossa selkeästi asiakkaiden ja työntekijöiden väliseen pitkäaikaiseen, pysyvään ja luottamukselliseen vuorovaikutussuhteeseen.

Asiakirjojen toissijaisuus itselle tärkeiden asioiden hoitamiseksi ja avunsaannille esimerkiksi lapsen tilanteen parantamisen, vanhemmuuden tukemisen ja parisuhteen kriisiytymisen kysymyksissä näkyy erityisesti avohuollon asiakkaiden haastatteluissa. Haastateltavat kertovat asiakirjojen olevan jo tiedetyn, asiakaspalavereissa puhutun toistamista kirjallisessa muodossa, jolloin ne eivät sisällä yllätyksiä tai virheellisyyksiä. Mikäli näin olisi, asiakkaat luottavat mahdollisuuksiinsa kommentoida ja korjata kirjattua tietoa.

Ennen alla olevaa otetta haastateltava on kertonut parisuhteeseensa liittyvästä kuormittavasta elämäntilanteesta, jonka läpikäynti sosiaalityöntekijän kanssa on juuri nyt asiakkuuden keskiössä. Myös haastattelussa se on yksi keskeisimmistä keskustelunaiheista jättäen asiakirjat ja niiden merkityksen toisarvoiseen asemaan:

Tarja: Ooksä miettiny sitä, että voiko niistä, mitä sinne kirjataan, niin voiko niistä kenties olla jossain vaihees jotain hyötyä tai haittaa joko sulle tai teille perheenä tai lapsille?

Virpi: En mä tiedä, toisaalta mä oon käynny siellä senki takia, että kun en mä tiedä mihinkä tää asia tästä menee, että siellä tavallaan tiedetään, että missä vaihees on.

T: Niin et sä et oo kauheesti miettiny näitä kirjauksia ja täntyyppisiä juttuja?

V: En.

T: Et ne ei oo sulle mitenkään..

V: Niin.

T: ..se asia, mikä sua nyt mietityttäis, vaan että se on tää tilanne enemmän se, minkä takia sä siellä käyt, ja se on se asia, se pääasiallinen juttu..

V: Joo.

Eräs haastateltavista kuvaa asiakkaan ja asiakirjan välisen suhteen toissijaiseksi myös tilanteessa, jossa asiakassuhde on epämuodollinen eikä virallisia asiakaspalavereja järjestetä. Pitkään kestäneen suostumukseen perustuvan sijoituksen aikana biologisen vanhemman ja sijaisvanhempien suhdetta toisiinsa ja lapseen voi luonnehtia hyvin toimivana jaettuna vanhemmuutena. Tällöin asioista ja tapaamisista sovitaan avoimen epävirallisesti keskustellen. Koska ei ole virallisia tapaamisia, ei ole myöskään virallista dokumentaatiota.

Aiemmin traumaattinen asiakkaan ja asiakirjan välinen suhde on myös voinut muuttua toissijaiseksi vuosien kuluessa. Jotkut haastateltavista kertovat, miten tilanne on ollut huostaanottohetkellä toinen ja vuosientakaiset asiakirjat sisältävät itsestä ja senhetkisistä elämänvaiheista asioita, joilla ei ole merkitystä nykyhetkessä, kun kaikki on paljon paremmin. Olleisiin ja menneisiin ei ole halua eikä tarvetta palata, eivätkä tämän päivän kirjaukset enää kosketa tunnetasolla samoin kuin ennen. Oma suhtautuminen ja asiakirjojen sisällöt ovat muuttuneet. Myös lapsen tapaamisista sopimisen käytännöt

ovat epävirallistuneet. Tässä hetkessä tärkeintä on, että lapsella on hyvä olla ja suhde lapseen on kunnossa.

JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

Olen tutkinut lasten vanhempien teemahaastattelujen sisältöjä analysoimalla, millaiseksi ja millaisin seurauksin lastensuojelun asiakkaaksi tulevan henkilökohtainen tieto muuttuu, kun siitä tulee henkilöä koskevaa institutionaalista asiakirjatietoa. Edellä mainittua teemaa olen tarkastellut asiakkaiden ja asiakirjojen välisinä suhteina käyttäen käsitteellisenä näkökulmanani transformaatiota ja siihen sisältyvää valtaa (Morén 1999).

Vanhemmat kuvaavat haastatteluissa suhdettaan asiakirjoihin viidellä erilaisella tavalla. Käytännöllinen suhde näyttäytyy ideaalisena sekä asiakkaiden että instituution kannalta ja siinä transformatioprosessin sisältämä valta tulee näkyviin asiakkuutta tukevana. Toissijaisessa suhteessa asiakirjojen merkitys on lähes olematon asiakkaan ja työntekijän vuorovaikutussuhteen ensisijaisuuteen nähden. Toiminnallinen suhde taas poikkeaa muista siten, että siinä vanhemmilla on itsenäinen, aktiivinen rooli erilaisten dokumenttien laatijoina ja omien asioidensa ajajina irrallaan instituution työkäytännöistä. Käytännöllisessä ja toissijaisessa suhteessa asiakkaan ja sosiaalityöntekijän vuorovaikutus on vastavuoroista, kun taas traumaattisessa ja alistavassa suhteessa asiakas on kohteen asemassa. Traumaattisessa ja alistavassa suhteessa transformatiion valta ei ole asiakkuutta tukevaa, vaan päinvastoin tuottaa asiakkaille haavoitetuksi tulemisen, alistamisen ja voimattomuuden kokemuksia, jotka ovat sosiaalityön eettisten periaatteiden vastaisia.

Pidän näitä Clarkin ja McGheen (2008, 3) mainitsemina tahattomina seurauksina, sillä en ajattele sosiaalityöntekijöiden tietoisesti pyrkivän kirjauksillaan asiakkaidensa haavoittamiseen tai alistamiseen.

Analyysin tulokset tukevat osaltaan käsitystä asiakirjoista aktiivisina toimijoina (esim. Stanley ym. 2011). Siksi on tunnistettava, että esimerkiksi huostaanotto-prosessissa asiakirjoilla voi olla omia merkityksiä ja seurauksia, jotka eivät liity yksinomaan siihen, millaisena huostaanotto on koettu. Näitä merkityksiä ja seurauksia voidaan muuttaa asiakirjoja muuttamalla. On tärkeää tiedostaa, että asiakkaat näkevät itsestään kirjoitetut asiakirjat hyvin eri tavoin. Parhaimmillaan ne tukevat asiakasprosessia, mutta pahimmillaan lisäävät, syventävät ja ylläpitävät vanhempien huostaanottoon liittyviä tuskallisia tunteita ja kokemuksia. Asiakas–asiakirjasuhteiden moninaisuuden ottaminen asiakkaiden osallisuutta korostavien dokumentointikäytäntöjen lähtökohdaksi tarkoittaa heidän välistensä erojen tunnistamista ja huomioimista työskentelyn pohjaksi.

Lastensuojelun dokumentoinnin tahattomien seurausten minimoimiseksi pidän kokeilemisen arvoisena Morénin (1999) ehdottamaa vanhempien omaa reflektoivaa dokumentaatiota asiakastyön välineenä ja sen myötä vallan jakamista (myös Roose ym. 2009) asiakasprosessin aikana erityisesti huostaanottotilanteissa. Susan Tregeagle ja Michael Darcy (2008) kirjoittavat, miten informaatio- ja kommunikaatioteknologian avulla on mahdollista vahvistaa perheiden ja työntekijöiden välistä vuorovaikutusta ja muuttaa puhutun ja kirjoitetun tiedon käyttämisen ehtoja sosiaalityön käytännöissä, mutta tämä potentiaali on jäänyt

hyödyntämättä. Konkreettinen ehdotukseni onkin rinnakkaisen kirjaamistilan antaminen asiakkaille asiakastietojärjestelmässä institutionaalisen dokumentaation ohella. Tämä edellyttäisi asiakkaiden pääsyä tietojärjestelmään salasanan avulla, jolloin he pääsisivät itse kirjoittamaan asiakasprosessiin liittyviä merkintöjä tarkoitukseen räätälöidyssä näkymässä ilman sosiaalityöntekijän tulkintaa ja valikointia siitä, mitä on tärkeää kirjata ja miten. Asiakkaat saisivat halutessaan oman äänensä esiin ja pääsisivät nykyistä omaehtoisemmin osallisiksi omassa asiassaan. Tämä voisi osaltaan purkaa asiakkaan ja asiakirjan välistä jännitteistä suhdetta sekä parantaa asiakkaiden ja työntekijöiden välistä luottamusta. Instituution valta säilyisi edelleen, mutta asiakkaiden rinnakkainen kirjaamismahdollisuus toisi uusia mahdollisuuksia vallan jakamiseen. Se voisi esimerkiksi muuttaa päätösten valmistelun valtasuhteita asiakkaan kuulemisen osalta (Tregeagle & Darcy 2008). Ja kuten Morén (1999) esittää, auttaa asiakasta tilanteensa kuvaamisessa, ymmärtämisessä ja muuttamisessa. Näin asiakirja voisi toimia asiakkaille myös voimaantumisen välineenä. Rinnakkaisella dokumentaatiolla olisi merkitystä myös itseään koskevia asiakirjoja myöhemmin lukevalle lapselle.

Rinnakkaisen dokumentaation käyttöönoton edellytyksenä on halu antaa asiakkaille oikeus ja valta omien sanojensa säilyttämiseen. On selvää, että menetelmän kehittäminen vaatii resursointia ja asianosaisten kuulemista sekä yhtäältä aihealueeseen nykyistä yksityiskohtaisemmin ja toisaalta laajemmin perehtyvää tutkimusta.

KIRJALLISUUS

Bardy, Marjatta (toim.) (2009) Lastensuojelun ytimissä. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos.

Clapton, Gary (2008) The right to information in practice: adoption records, confidentiality and secrecy. Teoksessa Chris Clark & Janice McGhee (toim.) Private and confidential? Handling personal information in the social and health services. Bristol: The Policy Press, 129–145.

Clark, Chris & McGhee, Janice (toim.) (2008) Private and confidential? Handling personal information in the social and health services. Bristol: The Policy Press.

Eronen, Tuija (2008) Lastenkoti dokumentoituna, kerrottuna ja yhdessä muisteltuna. Janus 16 (1), 19–34.

Granfelt, Riitta (1998) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Gubrium, Jaber F & Holstein, James A. (1994) Uusi etnografia ja elämän sosiaalinen rakentuminen. Janus 2 (4), 352–361.

Hall, Christopher & Slembrouck, Stef & Sarangi, Srikant (2006) Language Practices in Social Work. Categorisation and accountability in child welfare. London & New York: Routledge.

Hallintolaki (434/2003).

Heino, Tarja (1997) Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa. Stakes, Tutkimuksia 77. Helsinki: Stakes.

Heino, Tarja & Pösö, Tarja (2003) Tilastot ja tarinat lastensuojelun tietolähteinä. Yhteiskuntapolitiikka 68 (6), 584–596.

Henkilötietolaki (523/1999).

Huuskonen, Saira & Korpinen, Johanna & Ritala-Koskinen, Aino (2010) Lastensuojelun avohuolto ja seurannan selonteot. Teoksessa Anneli Pohjola, Aino Kääriäinen & Sirpa Kuu-

sisto-Niemi (toim.) Sosiaalityö, tieto ja teknologia. Jyväskylä: PS-kustannus, 319–347.

Hyvärinen, Matti & Löyttyniemi, Varpu (2005) Kerronnallinen haastattelu. Teoksessa Johanna Ruusuvaara & Liisa Tiittula (toim.) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 189–222.

Hämäläinen, Kati & Pirskanen, Henna & Rautio, Susanna (2011) Studying sensitive and contradictory family situations: Considerations from three family studies. Journal of Comparative Social Work 1, 1–17.

Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka (toim.) (2005) Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes.

Ketola, Kimmo & Knuuttila, Seppo & Mattila, Antti & Vesala, Kari Mikko (2002) Puuttuvat viestit. Nonkommunikaatio inhimillisessä vuorovaikutuksessa. Helsinki: Yliopistopaino.

Kääriäinen, Aino (2003) Lastensuojelun sosiaalityö asiakirjoina. Dokumentoinnin ja tiedonmuodostuksen dynamiikka. Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia 1/2003. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Laaksonen, Maarit & Kääriäinen, Aino & Penttilä, Marja & Tapola-Haapala, Maria & Sahala, Heli & Kärki, Jarmo & Jäppinen, Anu (2011) Asiakastyön dokumentointi sosiaalihuollossa. Opastusta asiakastiedon käyttöön ja kirjaamiseen. Sosiaalialan tietoteknologiahanke. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Laitinen, Merja & Ojaniemi, Pekka & Tallaavaara, Marja-Sisko (2007) ”Nyt kuullaan meitä asiakkaita” – Tutkimus kohtaamisesta, tiedosta ja osallisuudesta lastensuojelun työprosesseissa. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 53. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Laitinen, Merja & Uusitalo, Tuula (2007) Sensitiivisen haastattelututkimuksen eettiset haasteet. Janus 15 (4), 316–332.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000).

- Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta (621/1999).
- Lastensuojelulaki (417/2007).
- Lastensuojelun käsikirja. Dokumentointi lastensuojelussa. <http://www.sosiaaliportti.fi/fi-FI/lastensuojelunkasikirja/tyoprosessi/dokumentointi/>. Luettu 28.6.2011.
- Morén, Stefan (1999) Dokumentationens roll i socialt arbete. Perspektiv och utvecklingsmöjligheter. *Socialvetenskaplig tidskrift* 6 (4), 329–342.
- Ochs, Elinor & Capps, Lisa (2001) *Living Narrative. Creating Lives in Everyday Storytelling*. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Pohjola, Anneli (2009) Tabut auttamisen paradoksina. Teoksessa Merja Laitinen & Anneli Pohjola (toim.) *Tabujen kahleet*. Tampere: Vastapaino, 69–89.
- Prince, Katie (1996) *Boring records? Communication, Speech and Writing in Social Work*. London and Bristol: Jessica Kingsley Publishers.
- Pösö, Tarja (2004) Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista. *Tutkimuksia* 133. Helsinki: Stakes.
- Pösö, Tarja (2009) Sosiaaliset ongelmat ja hyvän olon tunne. Teoksessa Merja Laitinen & Anneli Pohjola (toim.) *Tabujen kahleet*. Tampere: Vastapaino, 153–163.
- Roose, Rudi & Mottart, Andre & Dejonckheere, Nele & van Nijnatten Carol & De Bie Maria (2009) Participatory social work and report writing. *Child and Family Social Work* 14, 322–330.
- Smith, Roger (2009) *Doing social work research*. Berkshire: Open University Press.
- Sosiaalialan tietoteknologiahanke Tikesos (2005–2011). <http://www.sosiaaliportti.fi/fi-FI/tikesos/aineistot/>. Luettu 20.12.2011.
- Stanley, Tony & Du Plessis, Rosemary & Austin, Terry (2011) Making Networks Work: Social Work Action and Children 'At Risk'. *Qualitative Social Work* 10 (1), 49–65.
- Syrjälä, Leena & Estola, Eila & Uitto, Minna & Kaunisto, Saara-Leena (2006) Kertomuksen tutkijan eettisiä haasteita. Teoksessa Jaana Hallamaa, Veikko Launis, Salla Löytjönen & Irma Sorvali (toim.) *Etiikkaa ihmistieteille*. Tietoliipas 211. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 181–202.
- Tregeagle, Susan & Darcy, Michael (2008) Child Welfare and Information and Communication Technology: Today's Challenge. *British Journal of Social Work* 38 (8), 1481–1498.
- Valtonen, Marjo Rita (2005) Tapaustutkimus poliisin esitutkinnan dokumentoinnista: asiakirjahallinnan näkökulma. Helsinki: Arkistoyhdistyksen julkaisuja 10.
- Vanhala, Anni (2005) Paikka ja asiakkuus. *Etnografia naisten Asuntolasta*. Tampere: Tampere University Press, Acta Universitatis Tamperensis 1075.
- Wilczynski, Brahma Lauger (1981) New life for recording: involving the client. *Social Work* 26 (4), 313–317.

VIITTEET

¹ Olen työstänyt artikkelia Suomen Akatemian hankkeessa Institutional Practices and Information Systems in the Production and Use of Information in Child Protection Processes (CHILDINFO). Kiitän arvokkaista kommentteista Saira Huuskosta, Tarja Pösöä, Aino Ritälä-Koskista ja Pertti Vakkaria.

² Keskeisimpiä lastensuojelun dokumentointia ohjaavia lakeja asiakkaiden näkökulmasta ovat Lastensuojelulaki (417/2007), Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista

(812/2000), Hallintolaki (434/2003), Henkilötietolaki (523/1999) ja Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta (621/1999). Laeissa korostetaan muun muassa kansalaisen kuulemistä ja osallisuutta sekä oikeutta tiedonsaantiin. (Lastensuojelun käsikirja.)

³ Haastatteluotteiden merkinnät:

- , lyhyt tauko puheessa
- .. puheenvuoro jää kesken, jatkaa puheenvuoroa
- (--) pois jäänyt jakso
- [ ] poistettu jakso

TARJA VIERULA

Lastensuojelun asiakirjakäytäntöjen tahattomat seuraukset vanhempien kokemina

JOHDANTO

Artikkelin idea syntyi edellisen lastensuojelun asiakkaiden ja asiakirjojen välisiä suhteita valottavan artikkelini tulosten pohdinnasta (Vierula 2012). Paikantamistani käytännöllisestä, traumaattisesta, toiminnallisesta, alistavasta ja toissijaisesta asiakas-asiakirjasuhteesta traumaattinen ja alistava kokemus jäivät tutkimuksellisesti häiritsevinä mieleeni. Näissä suhteissa asiakirjojen lukeminen voi aiheuttaa vanhemmille sellaisia haavoitetuksi tulemisen, alistamisen ja voimattomuuden kokemuksia, jotka eivät liity yksinomaan siihen, millaisena he ovat kokeneet huostaanoton. Itseään koskevan kirjatun tiedon lukeminen tai käyttäminen ei ole asiakkaiden kannalta ongelmatonta.

Näen kyseisten havaintojen olevan jännitteisessä suhteessa siihen, että asiakkaiden näkökulma on toistaiseksi ohitettu lähes kokonaan sosiaalityön dokumentointiin liittyvässä tutkimuksessa ja yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa (kuitenkin esim. Prince 1996; Urek 2005; Eronen 2008). Vaikka asiakkaiden osallisuutta on

viimeaikaisissa keskusteluissa korostettu (esim. Roose ym. 2009; Laaksonen ym. 2011, 37–39), he itse eivät yleensä ole mukana osallisuuden määrittelyissä. Esimerkiksi asiakkaiden tiedonsaantioikeutta itseään koskevista asiakirjoista pidetään osallisuuden toteutumisen näkökulmasta lähtökohtaisesti positiivisena asiana. Asiakkaan arkisena, subjektiivisena kokemuksena se voi olla kuitenkin jotakin aivan muuta (Vierula 2012).

Artikkelini tarkoituksena on tuoda näkyväksi ja yksityiskohtaiseen tarkasteluun, millaisia tahattomia seurauksia on hyvin aikomuksin toteutetuilla lastensuojelun dokumentointiin liittyvillä käytännöillä vanhempien kokemina. Tarkoitan tahattomilla seurauksilla sellaisia asiakirjakäytäntöihin liittyviä seurauksia, jotka eivät ole tarkoituksellisia ja jotka rajoittavat asiakkaiden toiminnan mahdollisuuksia loukkaavina tai muulla tavoin vahingollisina (Chambon 1999, 52, 76). Ymmärrän asiakirjakäytännöt asiakirjoihin linkittyvänä kielellisenä ja ei-kielellisenä institutionaalisenä toimintana, joka osaltaan muokkaa asiakkaita tietynlaisiksi.

Aineistonani on seitsemän lastensuojelun asiakkaina olevien huostaan otettujen lasten vanhempien teemahaastattelua. Keskityn sellaisiin tahattomiin seurauksiin, jotka liittyvät asiakkaiden asemaan asiakirjakäytännöissä. Peilaan asiakkaiden kokemuksia niihin keskeisiin odotuksiin, joita asiakirjakäytäntöjä koskevissa yhteiskuntapoliittisissa linjauksissa esitetään asiakas-asiakirjasuhteista. Yhteiskuntapoliittisia linjauksia on luettavissa esimerkiksi valtakunnallisina ohjeistuksina, jotka sisältävät kuvauksia myös asiakkaiden kannalta ihanteellisina pidetyistä sosiaalityön asiakirjakäytännöistä. Esittelen edellä mainittuja keskeisiä odotuksia artikkelin kolmannessa luvussa, koska tahattomuus tulee mahdolliseksi tulkitä ainoastaan sitä vasten, mitä tavoitellaan ja pidetään tarkoituksemukaisena toimintana.

Ottamalla tarkasteluun kriittisiä, asiakirjakäytäntöjen ihanteiden vastaisia tilanteita pyrin kyseenalaistamaan lastensuojelun asiakirjakäytäntöjä koskevia vakiintuneita tietämisen tapoja sekä avaamaan uusia tarkastelukulmia ja muutoksen mahdollisuuksia (ks. Chambon 1999, 52–53). Käsitteellisenä näkökulmanani on Foucault'n teksteihin

pohjautuva lukkiuttava ja rajoittava valta, joka sisältää tiettyjen tekosten ja diskurssien toiston – esimerkiksi asiakirjat toistuvasti kotiin lähetettyinä pitkän ajan kuluessa – ja huomion kiinnittämisen asiakirjakäytäntöihin liittyviin pieniinkin yksityiskohtiin (Chambon 1999; Keskinen 2008, 45–52; Juhila 2009, 50). Voidaan ajatella, että lastensuojelun institutionaalisten asiakirjakäytäntöjen sisältämä valta kohdistuu asiakkaiden tekoihin suunnaten ja kontrolloiden niitä (ks. Keskinen 2008, 47). Tietynlaiset asiakirjakäytännöt suuntaavat siis asiakkaiden arkista toimintaa tietyillä tavoilla. Samalla ne myös tuottavat ja ylläpitävät asiakkuutta toiston ja erilaisten käytäntöjen kautta samaan tapaan kuin sukupuolen tuottaminen tapahtuu (Butler 1993). Juuri näihin toimintaprosesseihin kiinnostukseni kohdistuu – silloin, kun seuraukset ovat jotakin muuta kuin niiden oletetaan olevan. Asiakirjakäytäntöjen kielteisimpien seurausten yksityiskohtainen analysoiminen voi mahdollistaa niiden kehittämisen jatkossa inhimillisempään suuntaan, jossa asiakkaiden väliset erot huomioidaan paremmin. Tämä olisi myös sosiaalityön eettisten arvojen ja pyrkimysten mukaista.

VALTA JA ASIAKKUUS SOSIAALITYÖN INSTITUTIONAALISISSA (ASIAKIRJA)KÄYTÄNNÖISSÄ

Sosiaalityön asiakkaita koskevan tiedon tuottamisessa keskeiseksi nousee kysymys tiedon ja vallan suhteesta, siitä kenellä on oikeus määritellä, mikä on tärkeää ja ”oikeaa” asiakkaiden elämää koskevaa tietoa (esim. Smith 2009, 75; Törrönen 2005, 15–35; Pohjola 1994, 39–40). Etenkin viimeaikaisissa tutkimuksellisissa keskusteluissa on alettu tunnistaa palveluiden käyttäjien tärkeä rooli heihin kohdistuvien interventioiden luonteen ja sisällön selvittämisessä. Tähän ovat ratkaisevasti vaikuttaneet yhtäältä palveluiden markkinoistuminen ja puhe asiakkaista kuluttajina ja toisaalta kollektiiviset aktivistiliikkeet, joiden pyrkimyksenä on palveluiden käyttäjien sananvallan lisääminen, vallan uudelleenjakaminen ja heidän osallisuutensa takaaminen päätöksenteossa. (esim. Beresford 2010; Smith 2009, 73; Törrönen

2005.) Kyseinen service user -keskustelu liittyy niin sanottuun toinen tieto -keskusteluun, jonka ytimessä on virallisia totuuksia haastava, täydentävä ja korjaava tieto huono-osaisuudesta ja sen ilmenemismuodoista (Beresford 2010; Juhila 2009, 62; Törrönen 2005).

Sosiaalityö yhteiskunnallisena toimintana toteutuu ammatillisissa ja institutionaalisissa käytännöissä, jotka ovat pitkälti puheen ja erilaisten tekstien tuottamia. Käytännöt muodostuvat moninaisista toiminnoista ja teoista, joiden kautta esimerkiksi asiakkaat, sosiaalityöntekijät ja asiakirjat muokkautuvat. Asiakirjakäytäntöjen tutkiminen muodostaa sillan mikro- ja makromaailmojen väliin yhdistäen asiakkaiden arkisen toiminnan ja institutionaalisen, rakenteellisen tason. Asiakirjakäytäntöihin sisältyvät sekä kielelliset että ei-kielelliset käytännöt, joihin kietoutuvat tiedon, vallan ja etiikan ulottuvuudet. (Chambon 1999, 53; Juhila 2009, 50–53.) Asiakirjoille on ominaista, että niitä ei ainoastaan tuoteta, vaan ne aina myös tuottavat jotakin (esim. Prior 2004, 84; Kääriäinen 2007, 258). Keskeistä on, että tiettyssä kontekstissa tuotetun dokumentin seuraukset ulottuvat tuleviin käyttökonteksteihin. Olisikin tärkeää tunnistaa dokumenttien luonne asioina, jotka voivat kääntyä myös luojiin vastaan. (Prior 2004, 77, 84.)

Mirja Satka ja Caroline Skehill (2011) kirjottavat Michel Foucault'n ja Dorothy Smithin kiinnostuksesta vallan mikrokäytäntöihin ja siihen, miten vallan mekanismit toimivat ajassa ja paikassa tai tietyissä tiloissa. Ihmisten päivittäiset toimet ovat yhteydessä kielellisiin käytäntöihin, teksteihin ja diskursseihin, jotka kaikki ovat tärkeitä yleistämisen ja objektivoinnin tuottamisen aineksia. Dorothy Smithin ajattelussa diskurssin erityispiirre on, että se todentuu ihmisten meneillään olevissa käytännöissä ja sisältää esimerkiksi valtaa kohteistaa heidät sekä syrjäyttää muita tiedon muotoja, etenkin kokemusperäistä tietoa. (Satka & Skehill 2012.) Smithin (1990, 79–80) mukaan instituutioissa tuotetut asiakaskertomukset edustavat objektivoidua tietoa, joka on institutionaalisen järjestyksen tekstivälitteinen tuote. Kirsi Juhila (2009) puolestaan on tulkinut Foucault'n ajattelua siten, että sosiaalityössä asiakkaiden normalistava objektivointi ja oman toiminnan pohdintaan

kannustava subjektivointi kietoutuvat toisiinsa. Instituutioiden objektivoivat käytännöt, esimerkiksi dokumentointiin liittyvät, ohjaavat siis asiakkaita tiettyihin rooleihin ja käyttäytymiseen eli omaksumaan tietynlaisen subjektiivisuuden. (Juhila 2009.)

Adrienne S. Chambon'n (1999) mukaan Foucault'n ajattelun soveltaminen sosiaalityöhön tarkoittaa, että sosiaalityön lähtökoh-
tien reflektointi on välttämätöntä. On pysähdyttävä tarkastelemaan luonnollisina pitämiämme käytäntöjä, niiden seurauksia ja annettuina otettuja todellisuuksia, jotka niitä ylläpitävät. Sosiaalityö ei ole aina välttämättä eteenpäin vievää, vaan siihen sisältyvät erilaiset toiminnot voivat yhtä lailla luoda ja rajoittaa ihmisen toiminnan mahdollisuuksia. (Chambon 1999, 52–53.) Myös asiakirjakäytännöt voivat toimia asiakkaiden toiminnan mahdollisuuksia luovina tai rajoittavina. Asiakirjoihin liittyvä valta on vaikea asia, kun sitä tarkastellaan objektivoinnin ja subjektivoinnin kautta. Valta on liikkuvaa, verkostomaista ja monimutkaista ja siihen sisältyvät jatkuvasti vaihtelevat voimasuhteet. Valta voi kuitenkin myös kiinnittyä tiettyihin paikkoihin ja suhteisiin, jolloin niistä tulee jatkuvan epäsymmetrisiä, lukkiutuvia valtasuhteita. (Keskinen 2008, 45–46.) Tässä artikkelissa ymmärrän vallan nimenomaan tiettyihin paikkoihin ja suhteisiin kiinnittyneenä, epäsymmetrisenä sekä lukkoja ja rajoitteita tuottavana. Näkemykseni perustuu asetelmaan, jossa lastensuojelun sosiaalityöntekijä viimekädessä päättää, millaisia asioita asiakkaan elämästä ottaa kirjaamisen kohteiksi ja millä tavoin asiakirjakäytäntöjä toteuttaa.

ASIAKKAAN ASEMESTA JA ASIAKIRJAKÄYTÄNNÖISTÄ: DOKUMENTOINTIOHJEISTUSTEN ODOTUKSIA JA IHANTEITA

Sosiaalityön asiakirjoja koskevaa normistoa tuotetaan lainsäädännön, koulutuksen, sosiaalityön eettisten periaatteiden sekä työyhteisöissä muotoutuvien kulttuuristen ja yksilöllisten käytäntöjen kautta. Se, mitä dokumentointina tehdään, ei siksi ole sattumanvaraista,

vaan sillä on tietynlainen yhteiskunnallis-historiallinen mieli. Koska dokumentoinnin on korostettu olevan osa hyvää sosiaalipalvelua, siitä on viime aikoina laadittu erillisiä ohjeistuksia ”Asiakastyön dokumentointi sosiaalihuollossa. Opastusta asiakastiedon käyttöön ja kirjaamiseen.” (Laaksonen ym. 2011) sekä Sosiaaliportin sähköinen Dokumentointi lastensuojelussa -sivusto. Ensin mainittu on kirjoitettu osana laajaa Sosiaalialan tietoteknologiahanketta (Tikesos) hyvän asiakirjadokumentoinnin yleisoppaaksi. Sosiaaliportin sivusto taas on osa Lastensuojelun käsikirjaa (2012) antaen yleisperiaatteiden lisäksi yksityiskohtaista ohjeistusta siitä, mitä erilaisiin lastensuojelun asiakirjoihin tulee sisältyä. Oppaat ovat tuoreina ja lajityyppinsä ainokaisina keskeisiä kansallisia dokumentointiohjeistuksia, joilla sähköisesti helposti saatavina on tärkeä merkitys sosiaalityön asiakirja- ja viranomaiskäytäntöjen tukemisessa kiteyttämällä odotuksia ja ihanteita hyvistä asiakirjoista ja asiakirjakäytännöistä. Tästä syystä pyrin paikantamaan, millaisia asiakirjakäytäntöjen ajatellaan oppaissa parhaimmillaan asiakkaiden kannalta olevan löytääkseni tulkinnan myös asiakirjakäytäntöjen tahattomille seurauksille. Peilaan keskeisiä havaintojani lisäksi aihealueen tutkimuskirjallisuuteen.

Oppaissa näkyy pyrkimys yhdenmukaisempaan ohjeistukseen ja dokumentointiin, viranomais- ja asiantuntijalähtöisyys sekä lainsäädännön korostaminen. Eri asiakirjatyypit ohjaavat osaltaan erilaisia kirjaamiskäytäntöjä ja asiakkaan osallisuuden astetta²⁴. Asiakkaalle asiakirjan keskeisiksi tehtäviksi nousevat oikeuksien ja oikeusturvan toteuttaminen, asiakasprosessin näkyväksi tekeminen, prosessiin osallisten erilaisten näkemysten esiin tuominen sekä palvelutarpeen arviointi ja palvelujen järjestäminen. Sosiaaliportissa dokumentointi nähdään myös asiakkaan elämänhallinnan välineenä. Tikesos-oppaassa asiakirjat toimivat lisäksi muistin tukena, päätöksenteon mahdollistajina ja sekä potentiaalisina kategorisoinnin että luottamuksen lisäämisen välineinä. Asiakirjoilla on asiakkaille

24 Tikesos-oppaassa yleisimmät asiakirjatyypit ovat kertomus, suunnitelma, päätös, selvitys ja arvio. Sosiaaliportin Lastensuojelun käsikirjan dokumentointiohjeistuksessa keskeisimpiä ovat lastensuojeluilmoitus, lastensuojelutarpeen selvitys, erilaiset assa-kassuunnitelmat, päätökset ja hakemukset.

kuitenkin muitakin merkityksiä, jotka eivät näy ohjeistuksissa. Asiakirjat voivat toimia heille myös yksityisyyden menetyksen ja kipeiden muistojen mieleen palautuksen välineinä sekä asiakkaan ja työntekijän välisen eron konkretisoijina ja pysyvinä vallan ilmentäjinä. Voi myös olla niin, että asiakirjojen merkitys on asiakkaalle toisijainen juuri nyt, mutta muuttuu ajan myötä tärkeäksi ja merkittäväksi tai toisinpäin. (Vierula 2012.)

Tikesos-oppaassa asiakirjoja kirjoittavaa työntekijää ohjataan ajattelemaan asiakasta ensisijaiseksi yleisöksi, minkä katsotaan takaavan selkeästi kirjoitettujen, ymmärrettävien ja eettisesti kestävien asiakirjojen syntymisen. Perusteluna on, että kaikkien mahdollisten yleisöjen ajatteleminen tekisi kirjoittamisesta liian raskasta. Lastensuojelun käsikirjan oppaassa yleisöt laajenevat asiakkaiden lisäksi sosiaali- ja muihin sijaishuollon työntekijöihin, muihin viranomaisiin, hallinto-oikeuteen, valvontaviranomaisiin ja tutkijoihin. Ohjeistukset näyttävät oletettavan melko muuttumattomana pysyvää yleisöä, sillä suhteisiin ja aikaan liittyviä ulottuvuuksia ei tuoda juurikaan esiin. Askeland ja Payne (1999, 59–60) sitä vastoin kirjoittavat asiakirjojen yleisöistä, jotka muuttuvat jatkuvasti yhä enemmän etäisyyden dokumentointitilanteeseen lisääntyessä. Heidän mukaansa koko asiakirjakirjaamisen idea muistin ja ajattelun tukena toimimisesta viittaa siihen, että tulevaisuudessa asiakirjoja käyttävä ihminen ei pysy koskaan samana, ja samalla tulkinta muuttuu. (Emt.)

Asiakkaiden osallisuus on selkeästi osa tämän hetken normistoa. Tikesos-oppaassa asiakkaiden dokumentointiosallisuuden nähdään toteutuvan parhaiten asiakkaan ja työntekijän kirjoittaessa asiakirjoja yhdessä. Sosiaalityön etiikalla ja lainsäädännöllä perustellaan asiakkaan ottaminen mukaan asiakirjojen laatimiseen. Vähimmäisvaatimuksena asiakkaiden osallisuuden toteutumiseksi pidetään dokumentoinnista ja dokumentointikäytännöistä kertomista, mahdollisuutta nähdä itsestään kirjoitettuja asiakirjoja sekä niiden lähettämistä asiakkaalle tuoreeltaan. Osallisuus näyttäytyy pääosin ylhäältä alas toteutuvana toimintana, jossa työntekijät määrittelevät asiakkaan osallisuuden asteen. Osallisuutta pidetään lähtökohtaisesti positiivisena, eikä sitä problematisoida millään tavoin.

Asiakkaiden osallisuudesta puhutaan paljon tämän ajan sosiaalityössä. Se ei kuitenkaan välttämättä toteudu sosiaalityön käytännöissä, vaan jää monesti retoriselle ideaalipuheen tasolle (Hotari ym. 2009, 117; Pohjola 2010, 58; Roose ym. 2009, 323). Helposti jää myös avaamatta, mitä osallisuudella tarkoitetaan ja mistä suunnasta sitä määritellään (Pohjola 2010, 57–58). Yksi määrittelytapa on nähdä se suhteena valtaan ja vallan jakautumiseen valtion ja kansalaisten välillä (Hotari ym. 2009, 125; Vierula 2012). Myös dokumentointiohjeistuksissa puhutaan osin vallan jakamisesta työntekijöiden ja asiakkaiden kesken, mutta avoimeksi jää, mitä tapahtuu normin jäädessä toteutumatta. Kun asiakas ei asetu normien määrittämään osallisuuteen, se kutsuu esiin vallan näkökulmaa.

Roose tutkijakumppaneineen (2009, 323–324) kirjoittaa, että silloin kun osallisuudella tarkoitetaan asiakkaan aktiivista osallistumista asiakasprosessiin ja voimaantumista sen myötä, asiakkaan on opittava mikä on oikeanlaista osallistumista. Esimerkiksi lastensuojelun päätöksenteko kytkeytyy vanhempien yhteistyöhalukkuuteen. Mitä enemmän vanhemmat tekevät yhteistyötä sosiaalityöntekijän kanssa, sitä vastuuntuntoisempina heitä pidetään. Samanaikaisesti heidän tilanteensa nähdään vähemmän problemaattisina. Tällöin osallistumisesta tulee normi ja taito, joka asiakkaiden on opittava tullakseen hyväksi asiakkaiksi. Asiakkaan aktiivisen osallistumisen puute taas nähdään ongelmana, josta tulee asiakkaan ongelmalista käyttäytymistä. Näin ollen aktiivisen osallistumisen vaatimus ei rajoita vallan epätasaista jakautumista asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välillä. Sitä vastoin se voi vahvistaa sosiaalityöntekijän valtaa, koska hän päättää, kenen sallitaan tai kenen tulee voimaantua. (Roose ym. 2009, 323–324.)

Anneli Pohjola (2010, 58) jäsentää asiakkaiden osallisuuden osallistumiseksi, osallisuudeksi ja tasaveroiseksi kumppanuudeksi, joissa asiakkaan osallisuus kasvaa asteittain järjestelmälähtöisestä näennäisestä osallistumisesta tasaveroiseksi asiakkaan ja työntekijän yhteistyösuhteeksi. Elisabeth Larsen (2011) puolestaan korostaa, että osallisuuteen tulisi sisältyä sekä formaalit ja oikeudelliset että arkielämään ja suhteisiin liittyvät näkökohdat. Samansuuntaisesti

Kaisa-Elina Hotari, Mikko Oranen ja Tarja Pösö (2009, 132) näkevät lapsen osallisuuden lastensuojelussa jännitteisenä, monisisältöisenä, ristiriitaisena ja käytännöllisenä.

Yhtäältä voi kärjistäen sanoa, että osallisuus tuotetaan dokumentiohjeistuksissa universaalia asiakasta edellyttäväksi ja asiakkaan ulko- ja yläpuolelta määrittyväksi toiminnaksi. Osallisuus saa yksilotteisen, formaalin ja oikeudellisen ilmenemismuodon sivuuttaen sellaisen muuttuvan osallisuuden kokemuksen, joka on kytköksissä asiakasosallistujien vaikuttamisen, vallan ja vastuun mahdollisuuksiin ja muotoutuu asiakkaan ja työntekijän välisessä vuorovaikutuksessa (Hotari ym. 2009, 118–119, 121). Samalla katoaa ajatus asiakkaiden välisistä eroista ja heidän yksilöllisistä tilanteistaan ja olosuhteistaan.

Toisaalta asiakirjoihin liittyviä vallankäytön muotoja – esimerkiksi asiakirjoja päätöksenteon ja kategorisoinnin välineinä – on pyritty tuomaan esiin ja purkamaan ohjeistusten kautta. Tämä onkin erityisen tärkeää, sillä asiakirjojen keskeinen rooli lastensuojelu- ja huostaanottoasioissa näkyy myös siinä, että useat oikeusasiamiehen tekemät lastensuojeluun liittyvät ratkaisut ovat yhteydessä kirjalliseen päätöksentekoon (Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus 2011, 248–250). Myös ohjeistusten vaatimuksilla asiakirjojen moniäänisyydestä pyritään purkamaan yksiselitteisen, modernistisen todellisuuden olemassaoloa ja tapahtumien ymmärtämistä yhdellä tavalla (Askeland & Payne 1999, 61).

Edellä kirjoittamaani pohjautuen keskeiset odotukset, joita vasten tahattomuutta tarkastelen, ovat asiakirjojen tehtävät, erilaiset yleisöt sekä osallisuuden toteutuminen asiakkaiden näkökulmasta. Asiakirjojen tehtäviin liittyviä odotuksia ovat asiakkaiden oikeuksien ja oikeusturvan toteutuminen, asiakasprosessin näkyväksi tekeminen, eri osapuolten näkemysten esiin tuominen, asiakirja elämäntahallinnan ja luottamuksen lisäämisen välineenä, muistin tukena sekä päätöksenteon mahdollistajana. Asiakirjojen yleisöihin liittyvänä odotuksena on asiakkaan näkyminen ensisijaisena yleisönä sekä tähän sisältyväksi katsottu asiakirjojen selkeys, ymmärrettävyys ja eettinen luonne. Osallisuuteen liittyviä odotuksia ovat puolestaan

asiakkaiden tiedonsaanti dokumentoinnista ja dokumentointikäytännöistä, mahdollisuus saada ja lukea itsestään kirjoitettuja asiakirjoja kotiin postitettuina sekä asiakirjojen kirjoittaminen yhdessä sosiaalityöntekijän kanssa.

TUTKIMUKSEN AINEISTO JA METODI

Aineistonani on seitsemän lastensuojelun asiakkaina olevien huostaan otettujen lasten vanhempien teemahaastattelua. Valitsin kahdentoista haastattelun kokonaisuudesta²⁵ ne, joista on löydettyissä traumaattinen ja/tai alistava asiakkaan ja asiakirjan välinen suhde (Vierula 2012). Valinta perustuu siihen, että haluan tarkentaa katseeni haastatteluihin, joissa asiakaskokemukset ovat ristiriidassa edellä käsittelemiäni dokumentointiohjeistusten normien ja ihanteiden kanssa. Ajatuksena on, että institutionaalisten käytäntöjen merkityksettöminä ja itsestään selvinä pidetyt ja siten usein huomiotta jäävät yksityiskohdat voivat analysoituina tuoda esiin jotakin yllättävää ja merkityksellistä. (Chambon 1999, 60–62.)

Seitsemästä haastattelusta viisi on äitien yksilöhaastatteluja, yksi äidin ja puolison yhteishaastattelu sekä yksi äidin, isän ja osittain keskusteluun osallistuneen, haastatteluhetkellä kotona olleen lasten täysi-ikäisen sisaruksen haastattelu. Haastateltavia on yhteensä 10. Äänitallennettujen haastattelujen kesto vaihtelee tunnista noin kahteen tuntiin ja haastattelupuhetta on yhteensä lähes 11 tuntia. Vanhempien asiakkuudet lastensuojeluun ovat kestäneet 5–17 vuotta ja heidän haastatteluhetkellä 7–17-vuotiaiden lastensa sijoitukset 2–14 vuotta. Suurin osa sijoituksista on alun perin vastentahtoisia, mutta suhtautuminen on saattanut ajan myötä muuttua. Vanhemmista puhuessani tarkoitan lasten biologisia vanhempia ja edellä mainittuja muita läheisiä.

25 Olen kirjoittanut kokonaisuudesta ja asiakasasemista tarkemmin toisaalla (Vierula 2012, 153–155).

Toteutin haastattelut loka-huhtikuussa 2010–2011 tutkimusluvut saatuani. Toimitin kahden kaupungin lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden jaettavaksi 130 (70+60) tutkimuksesta kertovaa haastattelukutsua ja yhteydenotto-suostumusta, joissa kerroin vanhempien voivan ottaa mukaansa haastatteluun sellaisia asiakirjoja ja päätöksiä, joita he itse pitävät tärkeinä ja jotka koskevat lastensuojelun asiakkuutta. Asiakirjojen mukaan ottaminen ja tarkasteleminen haastattelutilanteissa perustuivat siis vapaaehtoisuuteen. Tämän artikkelin aineistona käytetyistä haastatteluista kolmessa oli mukana asiakirjoja, joita olivat esimerkiksi yhteenveto kiireellisen sijoituksen jatkamista varten, huoltosuunnitelma sekä sijaishuollon asiakassuunnitelmat.

Tutkimukseen oli vaikea saada osallistujia, mikä näyttää olevan tavallista silloin, kun tutkimusaihe on sensitiivinen (esim. Laitinen & Uusitalo 2007; Hämäläinen & Pirskanen & Rautio 2011). On myös mahdollista, että sosiaalityöntekijät käyttivät harkintaansa jakaessaan haastattelukutsuja asiakkailleen. Pidän epätodennäköisenä, että he olisivat antaneet kutsua esimerkiksi asiakkaalle, jonka arvioivat olevan siinä määrin haavoittuvassa tilanteessa, että haastattelusta aiheutuisi hänelle kohtuutonta kärsimystä. Tutkimusaiheen sensitiivisyys ja haastateltavien henkilökohtaisten, välillä hyvinkin raskaiden kokemusten käsitteleminen tarkoitti monimuotoisten eettisten kysymysten läsnäoloa ja tilannekohtaista ratkaisemista erityisesti haastattelujen aikana, mutta myös ennen haastatteluja ja niiden jälkeen (esim. Syrjälä ym. 2006, 184–185; Laitinen & Uusitalo 2007; Hämäläinen ym. 2011, 13). Painotin haastateltaville tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuutta ja mahdollisuutta milloin tahansa keskeyttää haastattelu. Pyysin heitä kertomaan epämiellyttäviä tunteuksista sekä varmistin tarvittaessa heidän jaksamistaan erilaisin kysymyksin haastattelun kuluessa. Kävimme läpi haastattelun herättämiä tunteita ja ajatuksia, että käsitellyt asiat eivät jäisi painamaan haastateltavien mieltä. Olin myös valmistautunut tarvittaessa ohjaamaan heitä avun hakemiseen haastattelutilanteen jälkeen. Vaikka haastattelutilanteisiin liittyi monenlaisia tunnekokemuksia, vanhemmat pitivät hyvin tärkeänä mahdollisuutta tuoda tutkimuksen kautta näkyviin lastensuojelun asiakkaiden näkökulmaa.

Haastatteluteemoina olivat 1) asiakkaana lastensuojelussa 2) tieto ja tiedon tuottaminen sekä 3) dokumentointiin osallistuminen ja asiakirjojen käyttäminen. Lähtökohtanani oli antaa haastateltaville tilaa säädellä kertomaansa sekä kertoa kokemuksistaan omista lähtökohdistaan. Pyrkimykseni oli kuulla heidän näkemyksensä asiakkuusprosessistaan ja suhteestaan asiakirjoihin lastensuojelussa. Ajattelen kertomuksille olevan ominaista, että ne muuntuvat ja säilyttävät elävyytensä kerrottaessa ja saadessaan uusia merkityksiä ajan myötä esimerkiksi toisilta ihmisiltä, kuullusta ja luetusta. Haastatteluissa syntyneet tarinat ovat siis kyseisessä tilanteessa haastattelijan ja haastateltavan keskinäisessä vuorovaikutuksessa tuotettuja ja kertovat haastateltavien menneisiin tapahtumiin liittyvistä subjektiivisista kokemuksista. (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 201–204.)

Haastattelut tuottivat tietoa esimerkiksi siitä, millaisia merkityksiä haastateltavat antoivat lastensuojelun asiakirjoille ja asiakirjakäytännöille. On huomattava, että osa haastateltavien kokemuksista ei välttämättä ole aivan äskettäisiä ja nykyisissä asiakirjakäytännöissä on saattanut tapahtua muutoksia. Asiakkaiden ja asiakirjojen väliset suhteet ovat myös ajan myötä vaihtelevia esimerkiksi asiakasprosessin vaiheen, oman suhtautumisen ja asiakirjojen sisältöjen muuttumisen myötä (Vierula 2012, 163). Tutkimuksen tulokset perustuvat näin ollen vanhempien haastatteluhetkellä kertomiin kokemuksiin ja tulkintoihin itseään koskevista asiakirjoista ja asiakirjakäytännöistä.

Analysitapani on aineistolähtöinen, temaattiseen luentaan ja sisällönanalyysiin perustuva. Aluksi etsin litteroiduista haastatteluista asiakirjoihin ja asiakirjakäytäntöihin liittyvät kohdat ja luin niitä useaan kertaan. Huomioni kiinnittyi tilaa, aikaa, toistoa, sosiaalisia suhteita sekä asiakirjojen sisältöjä koskeviin ajatuskokonaisuuksiin, sillä ne toistuivat aineistossa. Seuraavaksi etsin asiakkaan toiminnan mahdollisuuksia rajoittavia tai lukkiuttavia asiakirjoihin ja asiakirjakäytäntöihin liittyviä kuvauksia ja toimintoja, joissa tahattomia seurauksia ilmenee. Kiinnitin erityistä huomiota toimintojen (kuten asiakirjojen sisältöihin vaikuttamisen, kotiin postittamisen, lukemisen, hävittämisen, säilyttämisen ja salassapidon)

pieniin yksityiskohtiin. Etsin ja tunnistin tahattomia seurauksia sel-
laisista aineiston kuvauksista, joissa haastateltavat liittävät asiakirjoi-
hin epätavanomaisia toimintatapoja suhteessa aiemmin esittelemiini
odotuksiin, jotka paikansin lukemalla dokumentointiohjeistuksia
asiakas-asiakirjasuhteen näkökulmasta. Pelkistämisten jälkeen muo-
dostin lopuksi kolme erilaista kategoriaa, joissa asiakirjakäytäntöjen
tahattomat seuraukset ilmenevät. Kolmesta pääkategoriasta ensim-
mäinen on temaattisesti muita moniulotteisempi ja jakautuu sen
vuoksi kolmeen alakategoriaan.

Haastateltavien nimet on muutettu ja aineisto-otteita on muo-
kattu tunnistettavuuden välttämiseksi (ks. Laitinen & Uusitalo 2007,
323). Merkintä [ ] aineisto-otteen sisällä tarkoittaa haastattelupu-
heesta poistettua jaksoa.

ASIAKIRJAKÄYTÄNTÖJEN TAHATTOMAT SEURAUKSET

Olen paikantanut aineistosta 1) kirjaukset kohteellistajina 2) kirjauk-
set menneen ylläpitäjinä sekä 3) kirjausten stigmatisoivan vaikutuk-
sen näkökulmina haastateltavien kokemuksiin asiakirjakäytäntöjen
tahattomista seurauksista. Kirjaukset kohteellistajina -kategoriassa
kirjaukset tuottavat eroa sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välille kol-
mella erilaisella tavalla, joihin tahattomat seuraukset kiinnittyvät.
Ensinnäkin asiakkaat kokevat, että heillä ei ole käytännössä mah-
dollisuuksia vaikuttaa asiakirjojen sisältöihin. Toiseksi he kokevat
olevansa kirjausten kohteina ja ihmettelevät erilaisia kirjattaviksi
valittuja asioita. Kolmanneksi he kertovat kirjaamiseen liittyvistä
väärintulkintojen mahdollisuuksista, joita voi tapahtua sekä sosiaa-
lityöntekijän muuntaessa puhuttua kirjoitettuun muotoon että asia-
kirjoja myöhemmin eri tilanteissa tulkittaessa. Kirjausten tavoissa
ylläpitää mennyttä haastateltavien kokemukset tahattomista seura-
uksista esiintyvät voimakkaasti ajan, tilan ja toiston ilmauksiin kiin-
nittyneinä. Kirjausten stigmatisoiva vaikutus taas linkittyy erityisesti
haastateltavien sosiaalisiin suhteisiin ja asiakirjojen erilaisiin yleisöi-
hin, mutta osin myös aikaan ja tilaan.

Kirjaukset kohteellistajina

Kirjaukset kohteellistajina –kategoriaan liittyvät tahattomat seuraukset ilmenevät haastateltavien kokemina siis kolmella erilaisella tavalla, kuten edellä kirjoitin. Olen nimennyt ne 1) näennäiseksi vaikuttamiseksi, 2) valikoitujen kirjausten kohteena olemiseksi sekä 3) tulkinnanvaraisuudeksi, joista kirjoitan seuraavaksi tarkemmin kyseisessä järjestyksessä.

Näennäinen vaikuttaminen pitää sisällään haastateltavieni kertomukset siitä, että kenelläkään heistä ei ollut mahdollisuutta vaikuttaa itseään koskevien asiakirjojen sisältöihin ennen kirjaamistilannetta, kirjaamisen aikana eikä myöskään kommentoida asiakirjojen sisältöä ennen lopullisen asiakirjan laatimista. Sosiaalityöntekijä teki asiakastilanteessa muistiinpanoja ja kirjoitti myöhemmin asiakirjat, jotka sitten postitettiin automaattisesti asiakkaille kotiin. Haastateltavat olivat pääsääntöisesti tietoisia oikeudestaan asiakirjoissa ilmenevien virheiden oikaisuun. He eivät kuitenkaan olleet käyttäneet oikeuttaan, sillä ajattelivat, ettei oikaisun pyytämisestä olisi heille mitään hyötyä tai kokivat koko lastensuojelun asiakasprosessin niin raskaana, että eivät jaksaneet, kuten haastateltava kertoo:

TARJA: Onko sulta koskaan kysytty mitään et, millä tavalla sä haluaisit jonkun asian kirjattavan?

PIRJO: Ei oo kysytty.

TARJA: Että ne on vaan sitte aina tullu sulle postissa ja se on ollu semmo-
sessa kuosissa kuin se on ollu se asia sitten, tai ne asiat siellä?

PIRJO: Joo. Kyllä kai mä periaatteessa, mulla olis oikeus, vaikka jos siinä on joku tosiaan ihan virhe, niin ilmottais tai ottais yhteyttä ja oikaista sitä asiaa, mutta mä en oo jaksanu, ne on niin raskaita juttuja, etten mä jaksa sitten, ei sitä kaikkee jaksa mitenkään.

Asiakirjakäytäntöjen tahattomana seurauksena oikaisukäytäntö jäi näin ollen asiakkaille näennäiseksi omien oikeuksiensa peräämisen mahdollisuudeksi, joka ei käytännössä toteutunut. Oikaisukäytännön ajatellaan vahvistavan asiakkaan osallisuutta ja oikeudellista

asemaa, mutta helposti jää huomaamatta, että emotionaalisesti kuormittavassa tilanteessa ihminen ei ole toimintakykyinen tavalla, jota oikaisun hakeminen edellyttäisi.

Valikoitujen kirjausten kohteena olemisella tarkoitan sitä, miten haastateltavat kertoivat asiakirjojen sisällöistä kommentoiden ja ihmetellen erilaisia itseään koskevia asioita, joita oli otettu kirjaamisen kohteiksi. Ennen seuraavaa otetta haastateltava on kertonut, että sosiaalityöntekijät ovat käyneet hänen omasta toivomuksestaan yllätyskäynnillä nimettömien lastensuojeluilmoitusten vuoksi selvittääkseen, miten perhe elää. Haastateltava lukee ja kommentoi asiakirjan tekstiä seuraavasti (lainausmerkeissä asiakirjan teksti, kursiivilla haastateltavan kommentit):

KIRSI: ”Järjestys ja siisteys ei ollut samaa luokkaa kuin edelliskerralla.” *No eihän aina voi olla putipuhdasta, kun on paljon lapsia. No niin. Mutta eihän ne näitä kommentoi.* ”Keittiössä oli tuoli, josta puuttui yksi jalka. Joonas kertoi, että heillä oli ollut yksi mies, niin se lähti irti. Joonas kertoi, että häntä on väsyttänyt ja kertoi nukkuneensa päiväunet. Sosiaalityöntekijälle jäi huoli, oliko äiti todella flunssainen, ja miksi Joonas oli niin väsynyt. [ ] *Siis tämmöstä älytöntä. No,* ”kolmannella kotikäynnillä äiti oli nukkumassa, mutta lupasi kuitenkin ottaa sosiaalityöntekijät vastaan. Äiti avaa oven vähissä vaatteissa”, *tää on nyt sitä mitä mä kerroin, että kun mulla oli se hame ja rintaliivit.* ”Äiti avaa oven vähissä vaatteissa ja viihtyy niin koko käynnin ajan. Toiset lapset ovat vielä nukkumassa, paitsi Jere. Jere katseli tv:tä. Hän kertoi tykkäävänsä lukea äitinsä rakkausromaanina, kun niissä kerrotaan naisista. Äiti selitti edellisellä kotikäynnillä epäselväksi jääneitä asioita. Äiti kertoi, että Joonas oli silloin myös tulossa kipeäksi ja nukkui päiväunet, koska oli väsynyt.”

LAURI: Normaalia.

Lasten äiti ja isä ihmettelevät erityisesti äidin vähäisen vaatetuksen ottamista kirjaamisen kohteeksi ja palaavat siihen vielä uudelleen kummastellen, miten pienistä seikoista on tehty suuria asioita. Haastateltaville kirjatut asiat ovat normaaleja ja kotona olemiseen liittyviä. Sen sijaan lastensuojelun kontekstissa puutteet järjestyksessä ja

siisteydessä, tuolinjalan puuttuminen, väsymys, flunssaisuus, nukku-
minen ja vähissä vaatteissa viihtyminen määrittävät huolen raken-
tamisen aineksiksi, jotka rakentavat eroa normaalina pidettyyn.
Näen tässä yhtäläisyyksiä Mojca Urekin (2005) artikkeliin, missä
hän kuvaa moraalisesti epäkelvon äidin konstruoimista sosiaalityön
käytännöissä. Urekin mukaan sosiaalityöntekijöiden selontekoja voi-
daankin pitää myös moraalisina narratiivisina strategioina ja sosiaa-
lityön kertomuksia yksityiskohtaisina listauksina asiakkaiden puut-
teista, epäonnistumisista ja tekemättä jättämisistä (emt.).

Mikäli kirjattujen asioiden merkitys asiakasprosessin kannalta
ei aukene asiakkaalle, eikä asiakas ymmärrä, mikä hänen toimin-
nassaan on väärää tai puutteellista, omaa toimintaa on vaikea kor-
jata toivottuun suuntaan. Sosiaalityön tavoittelema avoimuus asia-
kassuhteessa jää tuolloin toteutumatta ja tahattomana seurauk-
sena on asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden välisen luottamuksen
mureneminen.

Asiakirjoihin liittyvästä *tulkinnanvaraisuudesta* haastateltavat
kertoivat kahdella tavalla. Väärintulkinnan mahdollisuus sisältyy
ensinnäkin siihen, miten sosiaalityöntekijä tulkitsee asiakkaan ker-
tomaa ja siirtää sen kirjoitetuksi tekstiksi sekä siihen, miten asiakasta
koskeva asiakirja myöhemmin tulkitaan muuttuvissa konteksteissa.
Alla oleva ote liittyy ensin mainittuun ja keskustelemme siinä haas-
tateltavani kanssa hänen osallistumisestaan asiakastietojen kirjaa-
mistilanteeseen, mistä hän ei ollut edes mahdollisuutena tietoinen:

TARJA: Ilmeisesti sä et oo ollu ikinä mukana, kun näitä on kirjattu ylös
näitä tietoja, siis koneelle tarkotan?

MERJA: En.

T: Olisitko toivonu, että siinä vois olla mukana?

M: Ei mulle oo semmonen tullu mieleenkään.

T: Niin, mutta jos sä nyt mietit sitä niin, miltä semmonen tuntuis, jos
olis mahdollista?

M: Olishan se ihan eri juttu. Mä voisin sanoa että, ”äläpäs laitakaan
sitä tollain”, että ”laitapas näin”, että ”se kuulostaa ihan erilaiselta”.
Vaikka asia oliskin sama, mutta se että mitenkä sen ilmaset niin,
siinä on iso ero.

Haastateltava pohtii mahdollista sosiaalityöntekijän kanssa yhdessä kirjoittamista ja sen avaamia näkymiä tuoda esiin omaa näkökulmaa omin ilmauksin. Asiakirjojen tulkinnanvaraisuudella on haastateltaville erityisen suuri merkitys, sillä se kytkeytyy heidän kerronnassaan tietoisuuteen kirjoitetun tiedon pysyvyydestä, asiakkaiden ja työntekijöiden välisistä näkökulmaeroista sekä asiakkaiden näkemysten puutteellisesta esittämisestä asiakirjoissa. Jo yhdellä sanalla voi olla kokonaisuuden kannalta iso merkitys *”kun ne jää, ja on, ja pysyy”*. Ja vaikka molemmat ovat istuneet samassa palaverissa, *”sosiaalityöntekijä ajattelee sen niin kun sosiaalityöntekijä ajattelee, ja minä ajattelen sen niin kun äiti ajattelee”*, kuten yksi haastateltavistani kuvaa.

Vaikka asiakirjojen laatiminen lastensuojelussa olisi asiakkaan näkökulmasta täysin ymmärrettävää, ei koskaan voi olla varma siitä, missä, kenen toimesta ja miten kirjaukset myöhemmin luetaan ja tulkitaan, kuten haastateltava kertoo:

LAURA: No ei siinä (tietojen kirjaamisessa asiakastietojärjestelmään/tv) nyt siis sinänsä kai mitään haittaa oo, et ymmärtäähän sen. Ja toisaalta jos miettii, et ei oo mitään salattavaa kuitenkaan, että ei siinä nyt silleen oo. Ja sit se on ainut just se, mikä siin jatkuu se mietintä että, miten niihin kukakin suhtautuu. Kun et sä voi tietää missä niitä ja kuka lukee ja millä käsityskyvyllä tai jotain [naurahten].

Asiakirjojen luonne yhtäältä puutteellisina ja tulkinnanvaraisina ja toisaalta faktuaalisina erilaisille yleisöille suunnattuina dokumentteina on keskenään jännitteinen (vrt. Kääriäinen 2007). Tulkinnanvaraisten asiakirjojen pitämisellä totena voi siten olla asiakkaille monenlaisia tahattomia seurauksia aina epäkunnioittavaksi koetun sävyn aiheuttamasta mielipahasta heidän elämäänsä suuresti vaikuttaviin päätöksiin (myös esim. Urek 2005).

Kirjaukset menneen ylläpitäjinä

Asiakirjat toimivat haastateltavilleni menneen ylläpitäjinä lyhyellä ja pitkällä aikavälillä. Asiakirjoilla on valtaa pitää yllä tuskallisia muistoja sekä äskettäisistä asiakaspalavereista että pitkälle menneisyyteen ulottuvista tapahtumista. Raskaaksi koetun asiakaspalaverin tila, aika ja sosiaaliset suhteet kertautuvat asiakirjan lukemisen myötä ja tuovat menneen kokemuksen uudelleen läsnä olevaksi (tarkemmin Vierula 2012, 158). Tila, aika ja toisto limittyvät yhteen myös seuraavassa haastateltavan kuvauksessa asiakirjojen säännöllisestä, vuodesta toiseen jatkuneesta postiluukusta tipahtamisesta, mistä on seurannut tarve suojella itseä jättämällä asiakirjat lukematta:

SATU: Nyt mä en oo edes luku muutamia viimesiä (asiakirjoja/tv) enää, koska mulla on jotenkin niin semmonen olo, ettei pysty tavallaan lukemaan, et siitä tulee semmonen, et onko siellä taas jotakin. Että ei vaan halua lukee. Mutta.. Kai sitä, jos haluaa suojella tavallaan itteensä, et kun niitä kuitenkin säännöllisesti tipahtaa postiluukusta noita kirjeitä niin, ei niitä välttämättä enää sitte, jos niitä on monta vuotta tippunu siitä niin ei sit enää halua lukee. Että on, jotenkin, kyllä ihmisellä on aina semmonen, et mihin asti se jaksaa niitä [naurahtaa].

Tulkitsen toistuvuuden ja pitkän aikaulottuvuuden tekevän osaltaan asiakirjojen lukemisesta raskasta tai tyrehdyttävän kokonaan halun lukea. Tämä kytkeytynee myös haastateltavan muuttumiseen: hän ei suostu enää asiakirjojen lukemiseen, vaan ryhtyy suojelemaan itseään ja omaa identiteettiään. Asiakirjoista on tullut vieras ja häiritsevä elementti kodissa, jota pidetään yksityisenä vetäytymisen, latautumisen ja itsenä olemisen tilana (Goffman 1971). Asiakirjat voidaan tulkita Riitta Jallinojaa (2009, 12–17) mukaillen myös perheen yhteisyyttä ulkoapäin uhkaaviksi kutsumattomiksi vieraisiksi, jotka on torjuttava lapsen ja vanhemman välisen siteen säilyttämiseksi silloinkin, kun lapsi ei asu kotona.

Mahdollisuus itsestään kirjoitettujen asiakirjojen lukemiseen ja niiden automaattinen lähettäminen asiakkaalle postitse eivät siis määrity osallisuudeksi asiakkaan kokemuksina. Sen sijaan institutionaalisen asiakkuuden tunkeutuessa toistuvasti kodin tilaan asiakirjojen muodossa ajatus osallisuudesta kääntyy vallankäytöksi ja asiakirjakäytäntöjen tahattomaksi seuraukseksi.

Asiakirjat pakottavat muistamaan asioita, jotka haluaisi jo unohtaa. Niiden lukeminen herättää myös miettimään aiheita, joiden pohtimista ei välttämättä koeta hyväksi eikä elämää eteenpäin vieväksi, kuten haastateltava kuvaa:

SATU: ...mä en tiedä onko se kellekään hyvä asia lukee noita (asiakirjoja/tv). Ei oikein, mä en oikein tiedä onko se kellekään hyvä asia.

TARJA: Niin. Sulle tulee vaan paha mieli kun sä luet, vai?

SATU: Niin, kyllä, voi olla et tulee. Tai semmonen että, herää semmosia aiheita, mitä mietti, ja sit se ei välttämättä ookaan hyvä asia, et sä voisit miettiä ihan jotain muuta, parempaa. Et se ei välttämättä vie elämää eteenpäin.

Tulkintani mukaan asiakirjoilla on valtaa jähmettää asiakkaiden elämä menneeseen tai paikoilleen, muuttumattomaksi. Tätä edesauttavat hallinnolliset dokumentointiritiinit, jotka pintapuolisesti tarkasteltuina tuottavat totuudellisia ja objektiivisia tuokiokuvia. Nämä tuokiokuvat on kuitenkin mahdollista nähdä myös jäädytettynä suhteina. (Móren 1999, 333.) Jäädytetyt suhteet korostavat asiakirjojen roolia pysäytettyjen, tietystä näkökulmasta valikoitujen kuvien ylläpitämisessä vanhempien ja heidän lastensa elämästä. Ajan keinotekoisien pysäyttämisen ongelmallisuudesta kirjoittaa myös Anneli Pohjola (1991, 251) tuoden esiin, että valikoitujen tilanteiden tuottama tieto jättää näiden tuokioiden välisen kehityksen ja muutoksen näkymättömiin. Kuitenkin näistä otoksista pyritään tekemään ajallisesti laajoja yleistyksiä. (Emt.)

Anneli Pohjolan (1991, 256) mukaan on tavallista, että yksilöt rakentavat elämänsä nykyisyydestä ja viranomaiset taas menneisyydestä käsin. Menneisyyden korostaminen liittyy lineaariseen,

tapahtumakulkujen kronologisuutta tähdentävään aikakäsitykseen, jonka mukaan menneisyys nähdään nykyisyyden selittäjänä ja tulevaisuuden ennustajana (Pohjola 1991, 251, 256). Tämä näkyy selkeästi myös seuraavassa aineisto-otteessa. Henkilökohtaisen elämän aika ja asiakirjojen aika on haastateltavan kuvaamana jotakin hyvin erilaista:

LAURA: Kun elämä kumminkin menee, ei se oo ku tässä, eilistä ei oo enää ja huomista ei oo vielä kellään, harmainta aavistustakaan. [ ] Mut sit näillä on tuol ihan oikeesti arkistoissaan ne paperit jostain vuosien takaa, kun tilanne on ollu jotain muuta, et sit se täytyy jotenkin. Et vähän sama just, et jos ihmisten kans menettää luottamuksen, niin sähän joudut jotenkin ansaitseen sen takasin, vaikka mun käsittääkseni luottamus on jotain sellasta, mikä annetaan lahjaks ja osotetaan ja tarjotaan että, okei, se on sulla siinä ja tee sille hyvin. Et sitten taas, jos sä sen petät niin se on sun mokas mutta.[ ] Et tavallaan, jos sen viranomaistaholta taas vois kattoo niin, että okei, pistetään tosta poikki ja paperit silppuriin. Että koita olla hankkiutumatta tilanteeseen enää uudelleen, että tarttis kenenkään puutua [naurahtaen] tai jotain.

Henkilökohtaisen elämän ajan voi ymmärtää Anneli Pohjolan (1991, 253) mainitsemana syklisenä arkipäivän aikana, joka sisältää elämäntapahtumien, sosiaalisten roolien ja toiminnallisten painopisteiden muutokset. Arkipäivän aika luo pohjan subjektiivisille kokemuksille ja erilaisille ajallisille tapahtumille (emt.) Elämä menee eteenpäin, mutta asiakirjoissa mennyt on jatkuvasti läsnä säilyen sellaisenaan lastensuojelun asiakastietojärjestelmän sähköisessä muistissa. Kerran menetettyä luottamusta on vaikea rakentaa uudelleen, sillä asiakirjoihin kirjatut asiakkaiden menneisyyden tapahtumat vaikuttavat jatkuvasti nykyhetkeen ja nykyhetken tulkintoihin asiakkaan tilanteesta. Puhtaalta pöydältä on mahdotonta aloittaa, mutta asiakirjojen lukematta jättäminen antaa vanhemmille mahdollisuuden ainakin jonkinasteiseen menneestä irti päästämiseen ja nykyhetkessä elämiseen.

Kirjausten stigmatisoiva vaikutus

Asiakirjojen stigmatisoiva vaikutus tulee haastateltavieni kertomuksissa esiin yleensä epäsuorasti sosiaalisiin suhteisiin kiinnittyneenä. Sosiaalisilla suhteilla tarkoitan sitä, että haastateltavia koskevien asiakirjojen lukijoina voivat olla heidän lisäksi muutkin: lapset, haastateltavien kotona vierailevat, lastensuojelun työntekijät organisaation sisällä sekä potentiaaliset muut ihmiset, jotka asiakirjoja myöhemmin lukevat tai joiden pelätään saavan niitä käsiinsä. Myös tila, aika ja toisto voivat kytkeytyä asiakirjojen stigmatisoituuteen.

Esimerkiksi yksi haastateltavistani kertoo, että ei toivoisi lapsensa lukevan asiakirjoja myöhemmin elämässään, ”*koska sen pitää elää elämäänsä eteenpäin, eikä taaksepäin*” ja jatkaa: ”*Ainakin omalle kohdalle ajattelen, että elämään kannattaa ennemmin hankkia niitä positiivisia asioita kun negatiivisia.*”

Samalla kun asiakirjat sementoivat asiakkaiden elämää menneeseen tai paikoilleen, ne ylläpitävät valikoitua, instituution tarpeista lähtevää kertomusta itsestä ja henkilökohtaisesta elämästä. Kertomus on lastensuojelun sijaishuollon asiakkaiden näkökulmasta yleensä negatiivisesti väritynyt eikä heillä ole mahdollisuutta päättää, millaista identiteettiä asiakirjat heille muistamisen välineinä tarjoavat. Kun asiakkaiden menneisyys pysyy asiakirjoissa jatkuvasti tietynlaisena, se rajoittaa heidän mahdollisuuksiaan uudenlaisten kertomusten luomiseen. Uudenlaiset kertomukset olisivat kuitenkin oman ja lähipiirin selviytymisen kannalta tärkeitä ja tarpeellisia.

Asiakirjojen lukemisen seuraukset eivät siis tässäkin tapauksessa ole asiakasta osallistavia, vaan tahattomana seurauksena voi olla asiakkaan negatiivisen, sosiaalisesti leimatun identiteetin vahvistaminen (Goffman 1963). Kun kyseessä ovat lastensuojelun sijaishuollon asiakirjat, negatiiviseen identiteettiin sisältyvät usein kelpaamattomuus vanhempana, huostaanoton stigma sekä näihin liittyvä häpeä. Kulttuurisesti huostaanotto nähdään äitiydessä epäonnistumisena, mikä jo sinänsä murentaa identiteettiä, traumatisoi, sekä aiheuttaa syyllisyyttä ja häpeää (Granfelt 1998, 117–125; Väyrynen 2007, 178–179). Sanna Väyrystä (2007, 179) mukaillen tulkitseen asiakirjojen

tuovan konkreettisesti nähtäville sellaisia osia itsestä, jotka haluaisi kätkeä muiden katseilta. Koska häpeävä näkee itsensä jo muutenkin ulkopuolisen arvioivin silmin, asiakirjojen kirjaukset vahvistavat huononmuuden tunnetta ja eroa suhteessa muihin (emt.).

Kirjausten stigmatisoiva vaikutus näkyikin näin ollen myös pelkona asiakirjojen arkaluontoisen ja henkilökohtaisen sisällön joutumisesta ulkopuolisten käsiin, kun haastateltava kuvaa asiakirjojen kotona säilyttämisen hankaluuksia:

SATU: Mä oon laittanu (asiakassuunnitelmat/tv) kirjekuoreen ja teipannu ne kiinni ettei tavallaan, et tulee ne luettua sitten, jos viitti avata sen kuoren mutta, en mä oo lukenu niitä, ne on jääny sinne sitten.

TARJA: Ajatteleksä, että sä kuitenkin säästät ne, et sä sitten joskus voit, jos sulle tulee semmonen olo niin, lukea niitä, joskus myöhemmin vai.?

SATU: En mä tiedä. Se on varmaan niin että, mä en oikein oo tienny, et mitä mä teen niille. Se voi olla, että sen takia oon sit vaan laittanu kirjekuoreen ja teipannu kii, ettei kukaan pääse sit. Tai no, joskus oon miettiny, et jos joku muu lähtee lukeen niitä niin.

TARJA: Joku joka käy täällä sun luona vai..?

SATU: Niin, että ei joudu väärin käsiin tiedot, kun ei ne silleen sais joutuakaan että.

Kun asiakirjat postitetaan kotiin, ne on tavalla tai toisella saatava piiloon omalta ja/tai muiden katseilta. Se voi tapahtua kirjekuoreen teippaamalla ja kaapin ylähyllyllä säilyttämällä kuten edellisessä, tai repimällä ja polttamalla kuten jotkut haastateltavista kuvaavat. Asiakirjoja ei voi vapaasti säilyttää kotona tai heittää roskeen, koska ne voisivat joutua väärin käsiin. Asiakirjojen kotiin postittamisesta siis seuraa, että asiakkaiden on huolehdittava itseään koskevien tietojen salassapidosta ja yksityisyyden suojasta. Myös tässä institutionaalinen asiakkuus läpäisee kodin tilaa asiakirjojen muodossa ja asiakirjakäytäntöjen tahattomana seurauksena osallisuuden ajatus kääntyy itseään vastaan. Näen tämän yhtenä esimerkkinä siitä, millä tavoin asiakirjat voivat kääntyä myös luojaan vastaan (Prior 2004, 77).

Asiakirjojen stigmatisoiva vaikutus näyttäytyy edellisten lisäksi pelkona lastensuojelun sähköisessä järjestelmässä säilytettäviin vanhempaa ja lasta koskeviin tietoihin liittyvistä mahdollisista väärinkäytöksistä:

TARJA: Mitä sä ylipäättään ajattelet siitä, että noita tietoja kirjataan sinne asiakastietojärjestelmään, sinne sähköseen järjestelmään?

SATU: Ei ne siellä varmaan turvassa oo että, en mä tiedä, kuka niitä pääsee sit lukemaan.

TARJA: Niin sä oot sitä miettiny?

SATU: Niin, et jos tuleekin väärinkäytöstä että, siel lukee sitten mun tietojani ja lapseni tietoja joku semmonen ihminen, joka sitten niitä väärinkäyttää.

Haastateltava ei tiedä, kuka hänen ja hänen lapsensa tietoja pääsee lukemaan, mikä lisää epävarmuutta tietojen mahdollisista käyttötavoista. Sähköisten asiakastietojärjestelmien lisääntyneen käytön myötä on virinnyt uudenlaisia huolia salassa pidettävien tietojen turvallisesta säilyttämisestä (tarkemmin esim. Clark & McGhee 2008). Mediassa on kerrottu esimerkiksi tapauksista, joissa poliisin tai terveydenhuoltohenkilöstön on todettu aiheettomasti katselleen tunnettujen henkilöiden salassa pidettäviä tietoja. Asiakirjakäytön tahattomina seurauksina tämänkaltaiset väärinkäytökset ovat mahdollisia myös lastensuojelun asiakkaiden kohdalla. Alun perin lastensuojeluorganisaatioiden tehtäviksi ajatellut asiakirjojen turvallinen säilyttäminen ja salassapito ovat siis siirtyneet mitä suurimmassa määrin myös yksittäisten asiakkaiden henkilökohtaisesti pohdittaviksi ja ratkaistaviksi.

LUKKIUTTAVA VALTA JA SEN ILMENEMINEN ASIAKAS-ASIAKIRJASUHTEISSA

Tulkitsen analyysin tuloksia siten, että kirjausten kohteellistava, mennyttä ylläpitävä ja stigmatisoiva luonne ilmentää lukkiuttavaa valtaa eri tavoin. Kirjaukset kohteellistajina lukkiuttavat asiakkaiden aseman suhteessa sosiaalityöntekijään ja lastensuojeluinstituutioon. Kirjaukset menneen ylläpitäjinä puolestaan lukkiuttavat heidän asemansa suhteessa nykyhetkeen ja tulevaan. Kirjausten stigmatisoiva vaikutus taas on senkaltainen, että se lukkiuttaa asiakkaiden aseman suhteessa itseen ja muihin. Asiakirjakäytäntöjen tahattomina seurauksina kirjauksista tulee institutionaalisen, kulttuurisen ja sosiaalisen eronteon välineitä, joilla voi olla ratkaiseva merkitys asiakkaiden subjektiivisuuden rakentumiselle.

Asiakkaat voivat periaatteessa vaikuttaa omiin lukkiutuneisiin asemiinsa pyrkimällä niiden horjuttamiseen ja murtamiseen esimerkiksi olemalla lukematta asiakirjoja, säilyttämällä ja hävittämällä ne eri tavoin. Nämä toiminnot onkin mahdollista tulkita vanhempien kekseliääksi suojautumiseksi lukkiuttavan vallan mekanismeja vastaan. Kyseessä ei ole kuitenkaan sellainen subjektiivisuus, mitä sosiaalityössä tavoitellaan. Aiemmin käsitellyn objektiivisuuden ja subjektiivisuuden näkökulmasta asiakkaiden normaalistaminen ja oman toimintansa pohdintaan kannustaminen (Juhila 2009) jäävät toteutumatta, kun asiakkaiden asemat ovat lukkiutuneina suhteessa sosiaalityöntekijään, omaan elämäns historiaan, nykyhetkeen ja tulevaan sekä itseen ja muihin. Tällä on väistämättä vaikutuksensa myös vanhempien ja lasten välisiin suhteisiin.

Asiakirjojen lukematta jättäminen ja erilaiset hävittämisen tavat tulkitaan helposti yhteistyökyvyttömyydeksi, sillä ne eivät ole sosiaalityön tuloksina syntyväksi ajateltua subjektiivointia, minkä katsotaan toteutuvan parhaiten silloin, kun asiakasta autetaan aktiivisesti autamaan itseään. Yhteistyökyvyttömyys puolestaan liitetään helposti vastuuttomuuteen, mikä johtaa asiakkaiden tilanteiden pitämiseen problemaattisina. Kun oikeanlaisen osallistumisen normi ei täyty ja asiakkaan käyttäytyminen (esim. asiakirjojen repiminen) nähdään

ongelmallisena, on hankalaa saavuttaa hyvän asiakkaan asemaa. (Roose ym. 2009, 323–324.) Kun tie on tukossa sosiaalityöntekijän ja lastensuojeluinstituution suuntaan, asiakirjat pitävät kiinni menneessä ja ylläpitävät leimattua identiteettiä suhteessa itseen ja muihin, voidaan perustellusti puhua tiettyihin paikkoihin ja suhteisiin kiinnittyvästä vallasta, joka tuottaa jatkuvan epäsymmetrisiä, lukkiutuvia valtasuhteita (Keskinen 2008, 45–46).

Valta on kuitenkin luonteeltaan paitsi rajoittavaa ja lukkiuttavaa, myös uusia mahdollisuuksia luovaa. Siksi on aina mahdollista kokeilla uudenlaisia asiakirjakäytäntöjen muotoja sen jälkeen, kun olemme tarkkaan katsoneet, millaisia tahattomia seurauksia liian tutuiksi tulleet ja itsestään selvästi hyvinä pidetyt asiakirjakäytännöt voivat asiakkaille tuottaa. On kuitenkin myös muistettava, että uudet käytännöt uusina vallan muotoina voivat luoda yhtä lailla uusia mahdollisuuksia kuin uusia rajoitteita ja lukkoja. (Chambon 1999, 71.) Siksi jatkuva asiakkailta kysyminen ja heidän kuulemisensa on sosiaalityön käytännöissä ensiarvoisen tärkeää.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Olen analysoinut lasten vanhempien haastattelutilanteissa kertomia kokemuksia siitä, mitä ja millaisia ovat lastensuojelun asiakirjakäytäntöjen tahattomat seuraukset ja miten ne ilmenevät vanhempien arjessa. Olen pyrkinyt tuomaan esiin, miten pienistä vanhempien kuvaamista yksityiskohdista rakentuu kolme erilaista asiakirjakäytäntöjen tahattomien seurausten kategoriaa: kirjaukset kohteellistajina, kirjaukset menneen ylläpitäjinä sekä kirjausten stigmatisoiva vaikutus. Käsitteellisenä näkökulmanani olen käyttänyt lukkiuttavaa valtaa.

Kirjaukset kohteellistajina -kategoriassa keskeistä on haastateltavien kertoma asiakirjojen sisältöihin vaikuttamisen näennäisyys, ihmetystä herättävien asioiden valikoiminen kirjausten kohteiksi sekä asiakirjojen laatimiseen ja myöhempään käyttöön liittyvät väärät tulkinnat moninaisine seurauksineen. Kirjaukset menneen

ylläpitäjinä – kategoriaan sisältyvät puolestaan asiakirjojen ominaisuus palauttaa mieleen tuskallisia kokemuksia, lastensuojelun asiakkuuden tunkeutuminen kodin tilaan asiakirjojen muodossa sekä kirjausten valta jähmettää elämä menneeseen. Kirjausten stigmatisoiva vaikutus taas kiinnittyy haastateltavien sosiaalisiin suhteisiin, tuo esiin kirjausten merkityksen leimattua identiteettiä vahvistavina sekä linkittyy asiakirjojen kotiin postittamisen myötä syntyviin salassapidon ja säilyttämisen hankaluuksiin.

Tahattomien seurausten käsite antaa mahdollisuuden sekä myönteisten että kielteisen seurausten etsintään ja tulkintaan. Olen kuitenkin rajannut tarkasteluni sellaisiin asiakirjakäytäntöjen tahattomiin seurauksiin, jotka ovat asiakkaiden kannalta kielteisiä. Tarkoitukseni on ollut kyseisen näkökulman kautta avata joitakin uusia näkymiä asiakkaiden osallisuuden toteutumiseen – tai toteutumattomuuteen – lastensuojelun asiakirjakäytännöissä. Rajatusta tarkastelukulmastani katsoen ne ihanteet ja odotukset, joita dokumentointiohjeistuksissa kuvataan hyvinä asiakas-asiakirjasuhteina, saavat asiakkaiden kokemuksina uudenlaisia merkityksiä. Toisin kuin dokumentointiohjeistuksissa tavoitellaan, asiakirjat eivät lisää esimerkiksi haastateltavien elämänhallintaa, luottamusta eivätkä osallisuutta. Sen sijaan ne toimivat Dorothy E. Smithin (1990, 79–80) esittämällä tavalla yleistämisen ja objektivoinnin välineinä tuottaen sosiaalityöntekijän ja asiakkaan valta-asemien eroa korostavaa institutionaalista järjestystä.

Kun ohjeistuksissa asiakkaiden dokumentointiosallisuuden toteutumiselle asetetut vähimmäisvaatimukset asiakirjojen lukemisesta toteutuvat asiakkaiden kertomana, ne näyttävät järjestelmälähtöisenä näennäisenä osallistumisena (Pohjola 2010, 58), millä ei ole mitään tekemistä asiakkaiden todellisten vaikuttamisen mahdollisuuksien kanssa. Näiltä osin analyysin tulokset vahvistavat Roosen ja tutkijakumppaneiden (2009, 324) ajatuksia siitä, että osallisuutta ei tulisi määritellä etukäteen asetettujen mallien mukaan. Sen sijaan osallisuuden tulisi muotoutua kulloisenkin asiakkaan lähtökohdista ja perustua sosiaalityöntekijän ammatilliseen tilannesidonnaiseen harkintaan ottamatta annettuna asiakirjakäytäntöjen merkityksiä

asiakkaiden arjessa. (Emt.) On selvää, että asiakkaiden yksilölliset tarpeet ja toiveet huomioonottavat asiakirjakäytännöt edellyttävät sitä, että sosiaalityöntekijöillä on riittävästi osaamista, aikaa ja motivaatiota niiden toteuttamiseen.

Mikäli asiakkaiden dokumentointiosallisuuden halutaan vallan jakamisen merkityksessä (esim. Hotari ym. 2009; Roose ym. 2009; Vierula 2012) jatkossa toteutuvan, on analyysin tulosten valossa tarpeen kehittää sellaisia vaihtoehtoisia asiakirjakäytäntöjä, joiden myötä asiakkaiden roolia on mahdollista vahvistaa. Nähdäkseni tämä voi toteutua ainoastaan aihealuetta lisää tutkimalla sekä ottamalla vanhemmat ja lapset sosiaalityöntekijöiden ohella mukaan kehittämistyöhön ja uudenlaisiin asiakirjakäytäntöihin. Käyttäjakeskeisen kehittämisen yhtenä painopisteenä voisi olla informaatio- ja kommunikaatioteknologian käyttämättä jääneiden mahdollisuuksien hyödyntäminen asiakasosallisuuden lisäämiseksi asiakirjakäytännöissä. Samalla voitaisiin vastata teknologisoituvassa yhteiskunnassa tapahtuneisiin muutoksiin joiltakin osin myös sosiaalityössä (esim. Tregeagle & Darcy 2008; Kilpeläinen & Salo-Laaka 2012.) Konkretisoituna tämä tarkoittaisi esimerkiksi rinnakkaisen kirjaamistilan luomista asiakastietojärjestelmään asiakkaiden omille, asiakkuuteen liittyville merkinnöille (tarkemmin Vierula 2012, 164). Kuten Adrienne S. Chambon (1999, 68) toteaa, käytäntöjen muuttaminen muuttaa osallisia. Muutokset eivät tapahdu ilman kamppailua, kun vanha normaaliksi ja luonnolliseksi koettu toimintatapa saa rinnalleen uusia tai se peräti hylätään uuden tieltä.

KIRJALLISUUS

- Askeland, Gurid Aga & Payne, Malcolm (1999) Authors and audiences: Towards a Sociology of Case Recording. *European Journal of Social Work* 2 (1), 55–65.
- Beresford, Peter (2010) Re-Examining Relationships Between Experience, Knowledge, Ideas and Research: A Key Role for Recipients of State Welfare and Their Movements. *Social Work & Society* 8 (1), 6–21. <http://www.socwork.net/sws/article/view/19/55>. Haettu 3.2.2012.
- Butler, Judith (1993) *Bodies that Matter*. New York: Routledge.
- Chambon, Adrienne S. (1999) Foucault's Approach. Making the Familiar Visible. Teoksessa Adrienne S. Chambon, Allan Irving & Laura Epstein (toim.) *Reading Foucault for Social Work*. New York: Columbia University Press, 51–81.
- Clark, Chris & McGhee, Janice (toim.) (2008) *Private and confidential? Handling personal information in the social and health services*. Bristol: The Policy Press.
- Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2011. <http://www.oikeusasiamies.fi/dman/Document.phx?documentId=xb16012102203265&cmd=download>. Haettu 8.8.2012.
- Eronen, Tuija (2008) Lastenkoti dokumentoituna, kerrottuna ja yhdessä muisteltuna. *Janus* 16 (1), 19–34.
- Goffman, Erving (1963) *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*. New York: Englewood Cliffs.
- Goffman, Erving (1971) *Arkielämän roolit*. Helsinki: WSOY.
- Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Hotari, Kaisa-Elina & Oranen, Mikko & Pösö, Tarja (2009) *Lapset lastensuojelun osallisina*. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) *Lastensuojelun ytimissä*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Hyvärinen, Matti ja Löyttyniemi, Varpu (2005) *Kerronnallinen haastattelu*. Teoksessa Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 189–222.
- Hämäläinen, Kati & Pirskanen, Henna & Rautio, Susanna (2011) Studying sensitive and contradictory family situations: Considerations from three family studies. *Journal of Comparative Social Work* 6 (1), 1–17.
- Jallinoja, Riitta (2009) *Vieras perheessä: suhteen hahmotus*. Teoksessa Riitta Jallinoja (toim.) *Vieras perheessä*. Helsinki: Gaudeamus, 11–31.
- Juhila, Kirsi (2009) Objektivointi ja subjektivointi sosiaalityön käytännöissä - Michel Foucault'n perintöä tulkitsemassa. Teoksessa Mikko Mäntysaari, Anneli Pohjola & Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalityö ja teoria*. Jyväskylä: PS-kustannus, 47–66.
- Keskinen, Suvi (2008) *Perheammattilaiset ja väkivaltatyön ristiriidat. Sukupuoli, valta ja kielelliset käytännöt*. 2. painos. Tampere: Tampere University Press.
- Kilpeläinen, Arja & Salo-Laaka Marja (2012) *Asiakasosallisuus teknologisoituvassa palvelujärjestelmässä*. Teoksessa Anneli Pohjola & Tarja Kempainen & Sanna Väyrynen (toim.) *Sosiaalityön vaikuttavuus*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 303–322.
- Kääriäinen, Aino (2007) *Epävarmuuden sieto ja kirjoitettu tieto sosiaalityössä*. Teoksessa Jaana Vuori & Ritva Närkin (toim.) *Perhetyön tieto*. Tampere: Vastapaino, 247–265.

- Laaksonen, Maarit & Kääriäinen, Aino & Penttilä, Marja & Tapola-Haapala, Maria & Sahala, Heli & Kärki, Jarmo & Jäppinen, Anu (2011) Asiakastyön dokumentointi sosiaalihuollossa. Opastusta asiakastiedon käyttöön ja kirjaamiseen. Sosiaalialan tietoteknologiahanke. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö.
- Laitinen, Merja & Uusitalo, Tuula (2007) Sensitiivisen haastattelututkimuksen eettiset haasteet. *Janus* 15 (4), 316–332.
- Larsen, Elisabeth (2011) Help or formality? Children's experiences of participation in home-based child welfare cases: A Norwegian example. *Nordic Social Work Research* 1 (1), 43–60.
- Lastensuojelun käsikirja. Dokumentointi lastensuojelussa. <http://www.sosiaaliportti.fi/fi-FI/lastensuojelunkasikirja/tyoprosessi/dokumentointi/>. Haettu 22.2.2012.
- Morén, Stefan (1999) Dokumentationens roll i socialt arbete. Perspektiv och utvecklingsmöjligheter. *Socialvetenskaplig tidskrift* 6 (4), 329–342.
- Pohjola, Anneli (1991) Ajattomuudesta aikaan. *Sosiologia* 28 (4), 250–258.
- Pohjola, Anneli (1994) Elämän valttikortit? Nuoren aikuisen elämänsäilyminen toimeentulotukea vaativien tilanteiden varjossa. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Pohjola, Anneli (2010) Asiakas sosiaalityön subjektina. Teoksessa Merja Laitinen & Anneli Pohjola (toim.) *Asiakkuus sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus, 19–74.
- Prince, Katie (1996) *Boring records? Communication, Speech and Writing in Social Work*. London and Bristol: Jessica Kingsley Publishers.
- Prior, Lindsay (2004) *Doing things with documents*. Teoksessa David Silverman (toim.) *Qualitative research. Theory, Method and Practice*. 2. painos. London: Sage.
- Roose, Rudi & Mottart, Andre & Dejonckheere, Nele & van Nijnatten Carol & De Bie Maria (2009) Participatory social work and report writing. *Child and Family Social Work* 14 (3), 322–330.
- Satka, Mirja Eila & Skehill, Caroline (2011): Michel Foucault and Dorothy Smith in case file research: Strange bed-fellows or complementary thinkers? *Qualitative Social Work*. <http://qsw.sagepub.com/content/early/2011/05/24/1473325011400483/>. Haettu 15.2.2012.
- Smith, Dorothy E. (1990) *Texts, Facts, and Femininity: Exploring the Relations of Ruling*. London: Routledge.
- Smith, Roger (2009) *Doing social work research*. Berkshire: Open University Press.
- Syrjälä, Leena & Estola, Eila & Uitto, Minna & Kaunisto, Saara-Leena (2006) Kertomuksen tutkijan eettisiä haasteita. Teoksessa Jaana Hallamaa, Veikko Launis, Salla Lötjönen & Irma Sorvali (toim.) *Etiikkaa ihmistieteille*. Tietolipas 211. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 181–202.
- Tregeagle, Susan & Darcy, Michael (2008) Child Welfare and Information and Communication Technology: Today's Challenge. *British Journal of Social Work* 38 (8), 1481–1498.
- Törrönen, Jukka (2005) Toisen ääni, näkökulma ja kohteena oleminen. Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen & Tuukka Lahti (toim.) *Toinen tieto*. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes, 15–37.
- Urek, Mojca (2005) Making a Case in Social Work. The Construction of an Unsuitable Mother. *Qualitative Social Work* 4 (4), 451–467.
- Vierula, Tarja (2012) Asiakkaiden ja asiakirjojen väliset suhteet lastensuojelussa. Vanhempien näkökulma. *Janus* 20 (2), 149–167.
- Väyrynen, Sanna (2007) *Usvametsän neidot*. Tutkimus nuorten naisten elämästä huumekuvioissa. Acta Universitatis Lapponiensis 118. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

LASTENSUOJELUN ASIAKKUUS JA ASIAKIRJAT VANHEMPIEN KOKEMUKSINA

Tarja Vierula: *YTM, tutkija, Tampereen yliopisto*

tarja.vierula@uta.fi

Janus vol. 22 (4) 2014, 343–360

 Janus

Tiivistelmä

Artikkelissa tarkastellaan lastensuojelun asiakkuuden ja asiakirjojen tarinoiden suhteita vanhempien kertomina. Aineistona on seitsemän huostaan otettujen lasten äitien kerronnallista haastattelua, jotka on analysoitu teemaattisen sisällönanalyysin menetelmin. Analyysi tapahtuu henkilökohtaisen elämän ja sitä koskevan tarinan omistamisen näkökulmasta. Aineistolähtöisen analyysin tuloksina asiakkuuden ja asiakirjojen tarinoiden suhteita on kolmenlaisia, jotka olen nimennyt yhteneväksi, korjaavaksi ja kiistäväksi. Yhtenevässä suhteessa asiakkuudesta ja asiakirjoista kerrottu ovat linjassa keskenään, jolloin vanhemman henkilökohtainen elämä tulee kannatelluksi ja omistusoikeus omaan tarinaan säilyy. Korjaavassa suhteessa asiakkuudesta kerrottu korjaa tai täydentää dokumentoitua, joka uhkaa henkilökohtaista elämää ja tuottaa osittaisen oman tarinan menettämisen. Kiistävässä suhteessa asiakkuudesta kerrottu taas korvaa dokumentoitua, joka murtaa henkilökohtaista elämää ja oman tarinan omistamista. Tutkimuksen tuloksia voidaan hyödyntää sosiaalityön dokumentoinnissa ja käytäntöjen kehittämisessä.

Lastensuojeluasiakkuuksien aikana syntyy lasten ja vanhempien henkilökohtaista elämää koskevaa dokumentoitua tietoa, jonka pohjalta viranomaiset suuntaavat toimintaansa ja tekevät asiakkaita koskevia päätöksiä. Lastensuojelun asiakirjat eivät ole kuitenkaan olemassa pelkästään institutionaalista käyttöä varten, vaan ne voivat olla tärkeitä dokumentteja myös asiakkaille. Asiakkaiden näkemykset asiakirjoista ovat jääneet suomalaisessa dokumentointitutkimuksessa ja yhteiskuntapolitiisessa keskustelussa lähes kuulumattomiin (kuitenkin Eronen 2008; Vierula 2012 ja 2013). Artikkelini valottaa kyseistä katvealuetta ja osallistuu lastensuojelun dokumentointiin liittyvään tutkimuskeskusteluun. Aiemmissä lastensuojelun dokumentointia

tarkastelleissa tutkimuksissa on keskitytty asiakirjojen sisältöjen analysointiin (esim. Saurama 2002; Kääriäinen 2003 ja 2006; Urek 2005; Roose ym. 2009; Pekkarinen 2010). On tutkittu myös sijoitettuihin olleiden kokemuksia siitä, millaisia käytäntöjä he ovat kohdanneet haluttuaan tutustua itseään koskeviin asiakirjoihin ja millaisia kokemuksia heillä on niiden lukemisesta (esim. Murray & Humphreys 2012; Goddard ym. 2013). Artikkelin lähtökohtana on arvostaa asiakkaiden kokemustietoa ja nostaa se lastensuojelun asiakirjojen ja asiakirjakäytäntöjen kehittämisen osaksi.

Artikkeli on osa väitöstutkimustani, jossa tarkastelen kansalaisten ja heitä koskevien, viranomaisten ja asiantuntijoiden tuottamien lastensuojelu-

asiakirjojen välisiä suhteita asiakkaiden näkökulmasta. Tutkimusotteeni on hermeneuttis-fenomenologinen ja konstruktionistiseen tutkimusperinteeseen kiinnittyvä ja se ammentaa vaikutteita myös narratiivisesta tutkimuksesta (myös esim. Granfelt 1998; Kulmala 2006). Tässä osatutkimuksessa pyrin ymmärtämään ja tulkitsemaan vanhempien kertomia kokemuksia ja merkityksenantoja heidän lastensuojeluasiakkuuksiensa ja niitä koskevien asiakirjojen suhteista.

Lastensuojelun asiakirjoille on ominaista, että niitä laativat ja lukevat monet eri tahot ja ne ovat käytettävissä useissa erilaisissa instituutioissa. Asiakirjat dokumentoivat lastensuojelun institutionaalisen tehtävän toteuttamisesta ja tekevät tuota tehtävää näkyväksi. Samalla asiakirjat tulkitsevat, muokkaavat ja tallentavat tarinoita asiakkaiden henkilökohtaisesta elämästä. Asiakirjojen tarinat tuottavat ja ylläpitävät todellisuutta ja osallistuvat hallinnolliseen päätöksentekoon. Asiakirjojen tarinoilla on seurauksia ihmisille, joista ne kertovat. Siksi on tärkeää tutkia, mitä asiakirjat ovat ja mitä niiden toivottaisiin henkilökohtaisen elämän näkökulmasta olevan. Tarinalla tarkoitan tapahtumakulun tulkintaa: koska elämme moninaisten todellisuuden tulkintojen keskellä, samoista tapahtumista voi tehdä erilaisia tulkintoja näkökulmasta riippuen (esim. Smythe & Murray 2000; Hänninen 2002, 141–142). Tarkastelen aihealuetta haastatteluaineiston avulla sen jälkeen, kun olen tarkentanut tutkimuksen teoreettiset ja metodiset lähtökohdat, kuvannut aineiston sekä kertonut lyhyesti analyysin kulun.

LASTENSUOJELUN ASIAKIRJAT HENKILÖKOHTAISEN ELÄMÄN RAKENTAJINA

Haen teoreettista ymmärrystä tulkittaani katsomalla kerrottua asiakkaiden henkilökohtaisen elämän näkökulmasta (Smart 2007). Henkilökohtainen elämä on ainutkertaista, elettyä ja koettua. Samalla se kiinnittyy erilaisiin muutuviin suhteisiin ja yhteyksiin. Ihmiset rakentavat henkilökohtaista elämäänsä, jatkuvuutta ja käsitystä itsestään kerrotujen tarinoiden, valokuvien ja muistoesineiden avulla. Esimerkiksi tietyt, toistetut perhetarinat tuovat järjestystä elämäämme ja rakentavat näkemystä siitä, keitä me olemme. (Smart 2007, 40; Swain & Musgrove 2012, 6.) Carol Martin (2007, 38–40) mukaan lähiyhteisömme vaikuttaa siihen, miten paljon menneestä muistamme. Muokkaamalla ja valikoimalla yhteisiä muistoja yhteisön jäsenet tuottavat tunteen jaetusta historiasta ja identiteetistä. Jaettujen muistojen luominen kertomalla, valokuvia katselemalla ja muistelemalla synnyttää vahvoja siteitä. Jopa yksilöllinen muisti on siis vahvasti sosiaalista ja yhteydessä tunteisiimme. (emt.)

Kun henkilökohtaiseen elämään liittyvistä tarinoista tulee lastensuojelun kanssa jaettuja, niitä sekä puhutaan, eletään että kirjataan erilaisissa lastensuojelun toteuttamisen paikoissa ja tiloissa. Asiakirjat kantavat mukanaan menneitä tapahtumia tuoden eletyn ja koetun uudelleen läpikäytäväksi aina silloin, kun asiakirjoja luetaan. Asiakirjojen tarinoita ei voi erottaa asiakasasemasta eikä tilanteista, joista ne kertovat. (esim. Vierula 2012, 156–158; Goddard ym. 2013, 766–767.) Tutkimukset tuovat esiin, miten lastensuojelun asiakirjojen tarinat voivat osallistua perhetarinoiden

tapaan kirjaamisen kohteina olleiden muistojen ja itseymmärryksen rakentamiseen. Jossakin vaiheessa elämäänsä ihmiselle voi tulla tarve jäljittää perhehistoriaansa tarkemmin, ja tämä koskee myös adoptoituja ja sijoitettuna olleita. Tiedontarpeet voivat olla moninaisia, sillä sijoitettuna olleiden tietämys varhaislapsuudestaan, vanhemmistaan, muista läheisistään ja huostaanottoon johtaneista olosuhteista saattaa olla aukkoista tai puuttua lähes kokonaan. (esim. Clapton 2008, 135; Murray & Humphreys 2012; Swain & Musgrove 2012; Goddard ym. 2013.) Jos muita kertojia ei ole, tiedontarpeisiin vastaaminen jää asiakirjoille. Lastensuojelun asiakirjoja ei ole kuitenkaan laadittu sillä ajatuksella, että niiden tulisi kertoa lapsille ja/tai vanhemmille heidän elämäntarinaansa (Swain & Musgrove 2012, 7), vaan ensisijaisesti ne on kirjoitettu palvelemaan institutionaalisia työkäytäntöjä. Näin lastensuojelun asiakirjat tuottavat parhaimmillaankin vain osittaisia vastauksia kysymyksiin sijoitukseen johtaneista syistä ja tapahtumista (esim. Murray & Humphreys 2012). Kuvaukset saattavat palvella viranomaisia, mutta eivät välttämättä muita asianosaisia.

Lastensuojelun asiakirjoissa kirjoitetaan henkilökohtaisesti eletystä ja koe-tusta. Elämäkertatyyppeinä teksteinä ne ovat erilaisia kuin monet muut viranomais- ja asiantuntijatekstit. Kun asiakkaat kertovat ainutkertaisia ja yksilöllisiä tarinoita henkilökohtaisesta elämästään ja asiakirjojen kirjoittajat tulkitsevat ja kirjoittavat samoja tapahtumia institutionaalisesta näkökulmasta, kyseessä on kaksi aivan erityyppistä, samaan kertomukseen perustuvaa tarinaa. Tästä seuraa olennainen jännite henki-

lökohtaisesti kerrotun ja institutionaalisesti kirjatun tarinan välille. Asiakkaan voi olla vaikea tunnistaa itseään toisen kirjoittamasta, jolloin hän voi tuntea tulleensa petetyksi tai kokea, että hänen omiin kokemuksiinsa liittyvää määräysvaltaa on horjutettu. (Ks. Smythe & Murray 2000, 324–325, 328.)

Voidaan ajatella, että kukin meistä omistaa oman tarinansa. Tällä tarkoitan jokaisen oikeutta omaan, subjektiivisiin kokemuksiinsa perustuvaan tulkitintaan tapahtumista, joissa on osallisena henkilökohtaisessa elämässään. Koska lastensuojelun asiakirjoissa on useita tietolähteitä ja tietämisen kohteita, kysymys tarinan omistamisesta on oleellinen, mutta monimutkainen. (Ks. De Fina & Georgakopoulou 2011, 147.) Omistajuuden teema nostaa pohdittavaksi, kuka tai ketkä viimekädessä kontrolloivat ja määrittävät sitä, miten ihmisten tarinat tulevat (uudelleen) tulkituiksi, (uudelleen)kirjoitetuiksi ja (uudelleen)kerrotuiksi ja millaisin seurauksin (ks. esim. Smythe & Murray 2000; Ellis 2007; De Fina & Georgakopoulou 2011, 147–153). Tässä tutkimuksessa keskityn omistajuussuhteisiin, jotka liittyvät viranomaisten ja asiakkaiden välisiin asiakkuuden tarinoihin.

Käsitys lapsesta lastensuojelun ensisijaisena asiakkaana on viime aikoina vahvistunut sekä lain tasolla että tutkimuksessa (esim. Bardy 2009). Lastensuojelussa vanhemmuussuhteet, niiden säätely ja muuttaminen ovat kuitenkin intervention kohteina ja vanhemmuussuhteissa työskentely on yhä suureksi osaksi äitien kanssa toimimista naisten perinteisen huolenpitotehtävän vuoksi. Siksi lapsesta kirjoittaminen tarkoittaa vääjäämättä sitä, että lastensuojelun

työntekijät kirjoittavat myös vanhemmista ja erityisesti äidistä (esim. Saurama 2002, 51). Koska elämme jatkuvasti suhteessa muihin, on mahdotonta kertoa tai kirjoittaa pelkästään omaa tarinaansa. Itsestä kertominen sisältää aina myös kerrontaa muista. Näin ajatellen kukaan meistä ei yksin omista omaa tarinaansa, vaan oma tarinamme on aina osa muiden tarinaa. (Ellis 2007, 25; Eronen 2012, 107.) Kuten William E. Smythe ja Maureen J. Murray (2000, 325) kirjoittavat, kysymykset tarinan omistajuudesta ja tulkinnallisesta määräysvallasta ovat hienovaraisia, monimutkaisia ja kaiken läpäiseviä.

LASTENSUOJELUN ASIAKIRJAT INSTITUTIONAALISEN TEHTÄVÄN TOTEUTTAJINA

Kuten edellä totesin, jokaisella meistä on oikeus omaan tarinaamme siinä mielessä, että viimesijainen esittämis- ja tulkintavalta henkilökohtaista elämäämme koskeviin episodeihin on yleensä meillä itsellämme. Lastensuojeluasiakkuus muuttaa tätä asetelmaa, sillä osasta henkilökohtaisen elämän tarinoita tulee dokumentoinnin myötä instituution virallisesti hallitsemia ja asiakas muuttuu henkilökohtaista elämäänsä koskevan tiedon haltijasta myös tietämisen kohteeksi (Clapton 2008, 136; Clark & McGhee 2008). Samalla henkilökohtaisen elämän episodeista tulee lastensuojelun institutionaalista tehtävää palvelevaa tarinaa, jolloin niiden sisällöt ja painotukset muuttuvat osin ulkopuolelta valikoiduiksi ja säädellyiksi. Yhtäältä lastensuojelulain mukaan lastensuojeluviranomaiset omistavat ja hallinnoivat hallussaan olevia, institutionaalista tehtävää varten koot-

tuja tarinoita asiakkaiden henkilökohtaisesta elämästä.¹ Toisaalta asiakkailla on lain suoma mahdollisuus lukea itsestään kirjoitettuja tietoja.²

Lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden kirjoittamien asiakaskertomusten ja muiden asiakkaiden henkilökohtaista elämää koskevien asiakirjojen tarkoituksena on helpottaa ja mahdollistaa lastensuojelutyötä ja turvata sen jatkuvuus. Vaikka lainsäädäntö jättää harkintavaltaa kirjaamisten sisältöjen suhteen, dokumentoinnin kohteiksi otettavat asiat eivät valikoidu kirjattaviksi sattumalta. Lastensuojelulain 33 §:n mukaan ”Lastensuojelun työntekijöiden tulee merkitä lasta tai nuorta koskeviin asiakasasiakirjoihin lastensuojeluasian vireille tulosta lähtien kaikki lapsen tai nuoren tarvitsemien lastensuojelutoimenpiteiden järjestämiseen vaikuttavat tiedot sekä toimenpiteiden suunnittelun, toteuttamisen ja seurannan kannalta tarpeelliset tiedot.” Sosiaalityöntekijät valitsevat siis asiakirjoihin sellaisia tietoja, joiden he ajattelevat olevan olennaisia instituution ensisijaisen tehtävän ja heidän oman työnsä toteuttamiseksi (myös esim. Kääriäinen 2003, 20 ja 2006, 48–49, 56–58; Huuskonen ym. 2010a, 653–656). Aino Kääriäisen (2003, 122) mukaan lastensuojelun lainsäädännöllinen velvoite näkyy lastensuojelun asiakirjoissa lapsen riittävää hoivaa, vanhempien vastuullisuuden etsimistä sekä kasvatustoimien moraalista arviota koskettavina teemoina.

Saila Huuskonen ym. (2010b, 328, 332–334) tuovat esiin, että kirjattavien asioiden valinta ja tärkeän tiedon määrittely kirjoittamishetkellä vaativat tapauskohtaista harkintaa. Sosiaalityöntekijät pitävät olennaisen erottelukykyä

osoituksena ammattitaidostaan. Dokumentointi on heille ammatillinen haaste. (emt.) Kirjoittaessaan he ovat tietoisia myös erilaisista yleisöistä: lapsista ja vanhemmista asiakirjojen lukijoina sekä hallinto-oikeuksista mahdollisina asiakirjojen lukemisen ja päätöksentönnä näyttämöinä. (Esim. Heino 1997, 94–95; Askeland & Payne 1999, 57–58; Kääriäinen 2006, 56; Huuskonen ym. 2010b, 328, 332–334.) Toistuvasti on esitetty, että juridis-hallinnollisten tarpeiden palveleminen on lastensuojelun dokumentoinnin pääasiallinen tehtävä (esim. Morén 1999; Saurama 2002, 51–52; Taylor 2008), minkä seurauksena kirjauksissa korostuvat toimenpiteet ja päätökset (Pösö & Eronen 2013).

Tutkimukset kertovat, että lastensuojelun asiakirjojen kuvaukset ovat ongelmallisia ja niistä puuttuvat tavanomaiset elämän asiat, kun asiakirjoja kirjoitetaan sijaishuollon kontekstissa tai sitä lähestyttäessä (esim. Heino 1997, 92; Pösö & Eronen 2013, 5). Yhtäältä on esitetty, että lastensuojelun asiakirjoilla voidaan pyrkiä tarkoituksellisesti rakentamaan tapausta oikeutta ja päätöksentekoa varten sellaiseksi, että se vaatii puuttumista (esim. Heino 1997, 91, 95; Urek 2005). Toisaalta asiakirjojen ongelmakeskeisyyden on katsottu kertovan paneutuvasta lastensuojelutyöstä ja siitä, että kuormittavissa olosuhteissa elävien lasten tilanteita on arvioitu ja kuvattu toistuvasti. Kuvausten tarkoituksena on toteuttaa lapsen etua ja saada lapselle apua. (Huuskonen ym. 2010a, 635–656; Pösö & Eronen 2013, 5.)

Lastensuojelua voidaan pitää yhtenä yhteiskunnallisena muistiorganisaationa, joka taltioi ja arkistoi tietoja ihmisten elämästä. Sosiaalityöntekijät säätelevät

instituution perustehtävän puitteissa ja osittain myös lakiin perustuen sitä, millaisia asioita asiakkaiden henkilökohtaisesta elämästä otetaan muistamisen, unohtamisen ja kertomisen kohteiksi. (Valtonen 2005, 259–260; Eronen 2012, 117; Pösö & Eronen 2013, 3.) Samalla kun lastensuojelun asiakirjoissa rakennetaan institutionaalista tarinaa lastensuojelun asiakkaana olevasta perheestä ja vanhemmista, rakennetaan tarinaa heidän henkilökohtaisesta elämästään.

TUTKIMUKSEN AINEISTO JA METODI

Artikkelissani tarkastelen lastensuojelun asiakkuuden ja asiakirjojen tarinoiden suhdetta. Kysyn lastensuojelun asiakkaina olevilta huostaan otettujen lasten vanhemmilta, millaisia ovat heidän henkilökohtaisen elämänsä ja asiakirjojensa suhteet, niiden keskeiset merkitykset ja seuraukset tarinan omistamiselle. Tarinan omistamisella tarkoitetaan haastateltavan oikeutta hänen subjektiivisiin kokemuksiinsa perustuvaan tulkintaan henkilökohtaisen elämänsä tapahtumista.

Tutkimuksen aineistona on seitsemän huostaan otetun lapsen äidin haastattelua. Haastattelut on toteutettu syksyllä 2012. Haastatelluista kuusi on äitejä ja yksi on huostaan otetun lapsen isoäiti.³Yksi haastatelluista on ollut mukana aiemmassa aineistonkeruussani vuosina 2010–2011 (tarkemmin Vierula 2012, 153–155) ja kuusi muuta haastateltavaa olen tavoittanut toimittamalla osallistumiskutsuja aktiivisesti toimivalle huostaan otettujen lasten vanhempien yhdistykselle. Osa haastatelluista on yhdistyksen jäseniä.

Pyysin huostaan otettujen lasten vanhempia kirjoittamaan tai kertomaan oman lastensuojeluasiakkuutensa tarinan sellaisena kuin he olisivat sen halunneet lastensuojelun asiakirjoihin. Tutkimukseen osallistuneet halusivat kertoa tarinansa kasvotusten. Osa yksilöhaastatteluista on tehty haastateltavien kodeissa, osa muissa sopimissamme rauhallisissa paikoissa. Pyrin etenemään keskustelluissa haastattelutilanteissa mahdollisimman pitkälti haastateltavien ehdoilla niin, että annoin heille tilaa kertoa (esim. Hyvärinen & Löyttyniemi 2005). Tilaa oli myös erilaisille tunteille, joita asiakkuuteen liittyvien vaiheiden muistelemineen sekä asiakirjojen avulla että ilman herätti eloon. Oli itkua, naurua, huokauksia ja pitkiä hiljaisuuksia. Vaikka sensitiivinen tutkimusaihe on tarkoittanut eettisille kysymyksille herkistymistä ja niiden ratkaisemista tutkimusprosessin eri vaiheissa, erityisen tärkeää tilannekohtaisten eettisten ratkaisujen tekeminen oli haastattelujen aikana (esim. Laitinen & Uusitalo 2007). Tärkeä motiivi tutkimukseen osallistumiselle oli halu saada äänensä kuuluviin lastensuojelun asiakkaana ja huostaan otetun lapsen vanhempana. Kysyin haastateltavilta myös tarkempia kysymyksiä asiakirjojen sisällöistä, niiden käyttämisestä ja asiakirjakäytäntöihin liittyvistä toiveista. Äänitallennettua haastattelupuhetta on 15 tuntia ja litteroitua aineistoa 138 sivua (fontti Verdana 8, riviväli 1).

Huostaanotoista kaksi on perustunut äitien taholta vapaaehtoisuuteen ja viisi on ollut vastentahtoista. Puheena olevia lapsia on yhteensä 10 ja heidän ikänsä ovat vaihdelleet huostaanottohetkellä vauvasta kuuteentoista ikävuoteen. Huostaanotot on tehty vuosien 2002 ja 2009 välillä. Kahden haastateltavan äidin

lapsia koskevat huostaanotot on purettu, yksi on hakenut huostaanoton purkua saaden kielteisen päätöksen, kahden osalta purkuprosessi on haastatteluhetkellä käynnissä ja kahden haastateltavan lasten sijoitukset ovat päättyneet lasten täytettyä 18 vuotta. Sijoitusten kestot vaihtelevat kahdesta kymmeneen vuoteen ja huostaanottoja on edeltänyt eripituisia avohuollon asiakkuuden jaksoja.

Tutkimushaastatteluissa puheena ollut asiakkuuksien ja asiakirjojen kausi sijoittuu vuodesta 2000 vuoteen 2012. Viisi äitiä toi haastattelutilanteeseen oma-aloitteisesti asiakkuuteensa liittyviä erilaisia asiakirjoja, joita he lukivat, kommentoivat ja käyttivät tarinoidensa tukemiseen ja konkretisointiin. Haastattelu-puheessa viitataan lukuisiin erityyppisiin lastensuojelun asiakirjoihin. Kerronta kattaa esimerkiksi erilaiset sosiaalityöntekijöiden laatimat selvitykset, suunnitelmat ja päätökset, eri tahoilla laaditut lasten ja vanhempien välisiin suhteisiin ja vanhemmuuden arviointiin liittyvät asiantuntijalausunnat ja yhteenvedot sekä oikeuden päätökset.

Olen analysoinut edellä kuvatun tutkimusaineiston soveltaen temaattista luentaa ja aineistolähtöistä sisällönanalyysia. Tarkastelin aluksi miten kukin haastateltavista kertoo lastensuojelun asiakkuudesta suhteessa henkilökohtaiseen elämäänsä ja asiakirjoihin. Välillä asiakirjasta luettu ja henkilökohtaisen elämän kertomus ovat tiiviissä, kommentoivassa vuoropuhelussa keskenään ja välillä ne limittyvät ja liudentuvat siten, että niitä on vaikea erottaa toisistaan. Kerrontatavan yhteismitattomuus on yhteydessä ihmisten erilaisiin tapoihin kertoa tarinaansa. Se liittyy myös elämästä kertomisen ja lastensuojelun asiakkuuksien

monimuotoisuuteen sekä osin siihen, että kahdella haastateltavalla ei ollut haastattelutilanteissa mukanaan asiakirjoja.

Analyysi eteni siten, että kiinnitin ensin huomiota niihin asiakirjoihin liittyviin kohtiin, joissa haastateltavat kuvasivat sellaisia lukukokemuksiaan, jotka olivat luokiteltavissa erityisen odotustenvastaisiksi, hämmäntäviksi ja voimakkaiksi (Aaltonen & Leimumäki 2010, 130–131). Keskeisiä teemoja etsiessäni hain vahvojen ja toistuvien teemojen lisäksi myös heikkoja ja lähes vaiettuja teemoja. Tarkastelun keskiössä olivat eletyn ja luetun väliset yhtäläisyydet ja erot siten kuin haastateltavat ne kuvasivat. Luetun tunnistaminen ja sen erottaminen eletystä tarinasta tapahtui haastateltavien lukiessa tekstiä suoraan asiakirjasta tai heidän kertoessaan, mitä heistä on kirjoitettu.

Tarkastelin myös kirjaamiseen liittyviä kerronnan kohtia, joissa haastateltavat tulkitsevat ja merkityksellistävät henkilökohtaista elämäänsä suhteessa asiakirjoihin. Totesin, että äitiydellä on keskeinen merkitys siinä, millaiseksi henkilökohtainen elämä kuvataan ja millaiset asiat

tulevat asiakirjasuhteessa kerrotuiksi. Lopuksi pyrin selvittämään asiakirjasta luetun tarinan seurauksia oman tarinan omistamiselle.

HENKILÖKOHTAISEN ELÄMÄN JA ASIAKIRJAN SUHTEET JA NIIDEN SEURAUKSET TARINAN OMISTAMISELLE

Analyysin tuloksina henkilökohtaisen elämän ja asiakirjan suhde jäsenyi asiakirjojen sisältöjen kanssa yhteneväksi, niitä korjaavaksi tai kiistäväksi. Tässä luvussa kuvaan yhtenevän, korjaavan ja kiistävän suhteen keskeiset sisällöt. Jäsenitys on useiden analyysikierrosten avulla typistämäni ja käsitteellistämäni versio. Haastatteluaineistossa nämä henkilökohtaisen elämän ja asiakirjan väliset suhdetyypit esiintyivät toisinaan tarkkarajaisina ja välillä toisiinsa limittyen. Samasta haastattelusta voi löytää kaikki suhteet, joista joku yleensä painottuu muita vahvemmin. Henkilöiden nimet on muutettu ja aineisto-otteita on muokattu tunnistamisen välttämiseksi (ks. Laitinen & Uusitalo 2007, 323). Empiirisen analyysin keskeiset tulokset on esitetty taulukossa 1.

Taulukko 1. Henkilökohtaisen elämän ja asiakirjan suhteet, niiden keskeiset merkitykset ja seuraukset tarinan omistamiselle

Henkilökohtaisen elämän ja asiakirjan suhde	Suhteen keskeinen merkitys	Seuraukset tarinan omistamiselle
Yhtenevä	Eletty linjassa luetun kanssa	Luettu kannattelee henkilökohtaista elämää ja tarinan omistamista
Korjaava	Eletty korjaa tai täydentää luettua	Luettu uhkaa henkilökohtaista elämää ja tarinan omistamista
Kiistävä	Eletty korvaa luetun	Luettu murtaa henkilökohtaista elämää ja tarinan omistamista

Yhtenevä suhde

Yhtenevässä suhteessa eletty ja luettu ovat haastateltavien kuvaamina keskenään samansuuntaisia tai yhtäpitäviä. Yhtäpitävyydestä kertovat haastateltavien kommentit lukemistaan kirjauksista: ”*tämä on kyllä totta*” tai ”*pitää paikkansa*”. He kuvaavat kirjaamisen tapaa objektiiviseksi tai asialliseksi. Samansuuntaisuus taas ilmenee siten, että asiakirja tai sen osa on laadittu elettyä tukevalla tavalla ja haastateltava tunnistaa erilaisia tulkinnanmahdollisuuksia kuvattua tilanteesta. Kirjaamistapaa luonnehditaan myötätuntoiseksi, kauniiksi tai hyvältä tuntuvaksi. Yhtenevässä suhteessa keskeistä on, että luettu vastaa sekä sisällöllisesti että sävyllään haastateltavan näkemystä eletystä tai, että monitulkintainen tapahtumakuvaus on kirjattu haastateltavan näkökulmasta myönteisessä valossa. Sen lisäksi mitä kirjoitetaan, äitien kerronnassa nousee erittäin tärkeäksi se, miten eletystä kirjoitetaan (myös esim. Morén 1999; Murray & Humphreys 2012, 6).

Seuraavassa samansuuntaisuutta kuvaavassa otteesta haastateltava lukee ja kertoo perheneuvolassa tapahtuneesta episodista, joka hänen tulkitsemanaan olisi mahdollistanut myös sellaisen arvion, ettei äiti saa lasta kuriin vuorovaikutustilanteessa. Äidin ja sijaisvanhempien vuorovaikutusta lapsen kanssa arvioitaessa äidistä tuntui hyvältä asiakirjan maininta ”molemmissa tilanteissa vuorovaikutus oli hyvää ja luontevaa”, koska hän oli pelännyt, millainen kirjaus tulisi olemaan. Kirjauksen painoarvoa lisää tieto siitä, että kyseessä on asiakirjamerkintä huostaanoton purkuprosessiin liittyvästä vanhemmuuden arvioinnista:⁴

Riitta: ”Käynneillä Kaupungin perheneuvolassa keväällä 2006 arvioitiin Janin ja äidin sekä Janin ja sijaisvanhempien vuorovaikutusta. Kaikissa kokoonpanoissa Jani oli mukana luontevasti ja hakeutui leikkimään. Hän myös otti kontaktia aikuisiin. Vuorovaikutus Riitan ja Janin, sekä sijaisvanhempien ja Janin kanssa oli erilaista, johtuen osittain erilaisista huoneista ja erilaisista tavaroista. Molemmissa tilanteissa vuorovaikutus oli kuitenkin hyvää ja luontevaa.” Joo mä muistan ku, [ ] Jani ehti napata sieltä eteisestä mopon. Ja ku se oli niin haltioissaan siitä moposta, niin se vaan hulluna pärräs koko sen tapaamisen ajan ja sit mä olin että joo, mun pitäs varmaan ottaa se siltä pois, et me voitais oikeesti jotain keskustellakin, mutta sit mua jännitti, kun mä tiään, et se saattaa, jos mä meen sanomaan että nyt se loppuu, niin se vetää sellaset pultit ja herneet nenään, että mä en oikein uskaltanu, kun mä aattelin, että sitten ne kattoo, että mä en pärjää sen kanssa. [ ] Musta tämä silti tuntu kuitenkin ihan hyvältä, ku se oli, että ”molemmissa tilanteissa vuorovaikutus oli hyvää ja luontevaa”, ku vähä pelkäs, että nyt sieltä tulee joku että eihän tuo saa lastansa kuriin millään. (H2)

Kuri ja rajojen asettaminen lapselle rakentuu äidin kerronnassa lastensuojelun toimintaympäristöstä nousevaksi tavoiteltavaksi hyveeksi. Otteesta näkyy äidin ennakointi ja puntarointi siitä, mikä olisi oikeanlaista käyttäytymistä suhteessa lapseen silloin, kun hänen vanhemmuuttaan arvioidaan. Haastateltavan kykyä äitinä olemiseen ei kirjauksessa kuitenkaan kyseenalaisteta, vaan hänet asetetaan samalle viivalle sijaisvanhempien kanssa. Tämän tulkitsen kannattelevan äitiyttä osana henkilökohtaista elämää.

Seuraavassa aineisto-otteessa toinen haastateltava lukee ja kommentoi asiakassuunnitelmaa. Tulkitseen hänen viit- taavan ”kauniisti kirjoittamisella” kir- jauksen sävyyn ja kirjaamisen tapaan, josta välittyy sosiaalityöntekijän ym- märtäminen äidin palaveritilanteesta ilmai- semasta toiveesta osallistua enemmän lapsensa elämään. ”Kauniisti kirjoitta- misen” voi tulkita myös äidin ja lapsen kunnioittamisena niin, että heidät on huomioitu tekstin tulevina lukijoina.

Pirjo: ”Äiti osallistui asiakassuunnitel- maneuvotteluun. Äiti kertanut, että Arin asuminen sijaisperheessä herättää hänessä monia tunteita ja ajatuksia, sekä myönteisiä että kielteisiä. Tärkeintä äi- dille kuitenkin on, että näki Arin näyt- tävän pääasiassa tyytyväiseltä. Äiti kokee, että olisi halunnut osallistua enemmän Arin elämään. Yhteydenpitoa toivoo tulevaisuudessa enemmän Arin kanssa. Toivoisi, että voisi pitää yhteyttä myös sijaisäitiin aika-ajoin Arin asioissa. Arin itsenäistyessä ymmärtää kuitenkin Arin halun ja oikeuden päättää omista asiois- taan.” Joo.

Tarja: Onks se sun mielestä sillai, oli- siksä ite halunnu siihen jotain lisätä tai poistaa tai?

Pirjo: No en minä tiedä. Kyllä tää var- maan todella on semmonen, mitä mä oon ajatelluki. Tietysti se, et toisaalta hän kirjottaa aika kauniistikin, että se varmaan tuli tässä tilanteessa ilmi.. et kyl mä oon siinä aika voimakkaastikin ehkä tuonu sen, että mä olisin halunnu osallistuu Arin elämään enemmän. (H1)

Yhtenevälle suhteelle on ominaista, että asiakirjan kuvaus kannattelee äitiyttä osana henkilökohtaista elämää haasta-

teltavien tunnistaessa itsensä ja lapsensa kirjoitetusta joko neutraalissa tai posi- tiivisessa valossa. Kun kirjaus mahdol- listaa tarinan omistamisen, myös suhde asiakirjaan on luottamuksen sävyttämä.

Korjaava suhde

Korjaava suhde on aineistossa muita yleisempi ja temaattisesti muita jäsen- nyksiä moniulotteisempi. Korjaavassa suhteessa on kyse eriaisteisista eletyn ja asiakirjoista luetun tarinan välisistä ristiriidoista. Kirjaus on osittain risti- riitainen sen kanssa, mitä haastateltavi- en mukaan tilanteesta olisi pitänyt olla kirjoitettuna. Ristiriita saattaa koskea myös sitä, millä tavoin asiat on kirjat- tu. Korjaavassa suhteessa haastateltavat täydentävät, tarkentavat tai korjaavat lu- ettua asiakirjasisältöä eri tavoin. He tar- kentavat epätarkaksi, ympäripyöreäksi ja ylimalkaiseksi tulkitsemaansa kirjaa- mista ja ilmaisutapaa. He täydentävät puutteellisina pitämiään taustakuvaus- sia, purkavat yhdestä episodista tehtyjä yleistyksiä ja kirjauksista lukemaansa ylitulkintaa, tuovat esiin erilaisia eron- tekoja ja korjaavat asiavirheitä. Haasta- teltavat kiinnittävät toistuvasti huomi- ota kirjausten pieniin episodeihin, jopa yhteen tai muutamaaan sanaan, jotka voivat olla hyvinkin seurauksellisia, sillä ne voivat muuttaa tapahtunutta tai sen mittasuhteita olennaisesti.

Haastateltavat kertovat lukuisia esi- merkkejä asiakirjojen kohdista, joiden he tulkitsevat altistavan väärille ja yleis- täville tulkinnoille. Syynä ovat konteks- tistaan irrotetut niukat kirjaukset ja se, että tärkeitä taustoittavia yksityiskohtia on jätetty kirjoittamatta. Tällaisia voivat olla muun muassa äidin tietynlaista toi- mintaa tai käyttäytymistä selittävät syyt

joissakin lapsia koskevilla tilanteissa. Seuraavassa lainauksessa haastateltava kertoo, että kiireellisen huostaanoton syiksi on kirjattu esimerkiksi hänen epätasapainoisuutensa ja aggressiivisuutensa, joiden vuoksi hänen on katsottu olevan vaaraksi lapsille. Haastateltavan mukaan kirjauksesta kuitenkin puuttuu merkintä siitä, että tulkinta on tehty tilanteessa, jossa hän ”sai hirveen raivarin”, kun hän oli kuullut sattumalta suunnitteilla olevasta huostaanotosta hakiessaan toimeentulotukea:

Lotta: Mustahan on kirjattu alun perin esimerkiksi, että mä oon epätasapainonen ja aggressiivinen, koska se lähti siitä tosissaan, et kun mä hain vuokraan rahaa ni mulle ilmoitetaan, että ne sun lapsethan huostaanotetaan. Ja mä olin siinä vaiheessa, elämäntilannekin oli jo sellainen, et mä sain hirveen raivarin siellä, että ”mitä täällä tapahtuu ja mun selän takana puljataan?” ja otin lapset ja lähdin pois. Sit tehtiin kiireellinen huostaanotto ja seuraavana päivänä lapset haettiin päiväkodista. [ ] Mä menin päiväkotiin, mä muistan sen aina, mä menin hakemaan lapsia, niin ne ei ollukaan siellä. Niille on kauheen vaikea sanoo mulle mitä on tapahtunu. Ja syy siihen oli se, että mä käyttäydyin sillä tavalla, että mä oon mukamas vaaraks lapsille. Niin ja tähän haluan sanoo, et hallinto-oikeus on todennu, et mä en oo koskaan, ei oo voitu osottaa, et mä oisin pahoinpidelly lapsiani tai että lapset ois peljänny mua, tai että mä olisin jättäny hoitamatta ne esimerkiksi. Et niin ku täs lukee, niin tää on sinänsä totta, että tää mun päihteiden käyttö ja tämä, on se syy. Varsinaisesti sitä syytä sieltä vanhemmuudesta-han ei oo löytyny. (H3)

Alla olevassa otteessa toinen haastateltava kuvaa, miksi hän ei ollut heti ehdotuksen kuultuaan halukas lähtemään psykiatrisen sairaalan hoitajaksolle masennusoireiden vuoksi. Hän kertoo pohtineensa lapsen parasta suhteessa asiantuntijoiden lausumiin ja omaan jaksamiseensa ennen kuin oli valmis sairaalajaksolle:

Riitta: Ku tää on jotenki sanottu sillä tavalla, että.. on kieltäytynyt lähtemästä sairaalaan, tai en ole motivoitunut, niin siinä oli kyllä taustalla sellanen, että ku perheneuvolan, lastenpsykologi ja lastenpsykiatri sanoivat minulle, että kun Jani on nyt yhdeksän kuukauden, että se on hirveen kriittinen vaihe lapsen kehityksessä joutua eroon äidistään. Et sul on mahdollisuus ottaa Jani mukaan sairaalaan. Mä sit sanoin, että kun mulla oli nukkuminen mennyi niin huonoks, et mä heräsin siihen vaikka Jani käänsi kylkeä pinnasängyssä. Et ku sairaalassa edellytettiin sitä, että minä jaksan sataprosenttisesti hoitaa Janin, ja sit taas Perhetukikodissa pysty tarvittaessa sanoo henkilökunnalle, että voitteko ottaa sen vaikka yhdeks yöks teiän päätyyn. Ei se ollu siitä, että minä oisin hirveesti vastustanu sairaalaan menoo, mutta eihän mulle tarvinnu ku sanoo, että tää ei ole lapsen kehitykselle paras mahdollinen hetki joutua eroon äidistä, niin ei se ollu helppo lähteä sairaalaan.

Tarja: Mutta asiakirjoissako se on ilmastu niin, että sä kieltäydyit?

Riitta: Joo. (selaa asiakirjoja/TV) Tää oli varmaan jo toinen maininta, että ”Pyrityt motivoimaan Riittaa sairaalahoittoon. Riitta ei ollut halukas hoittoon.” (H2)

Haastateltavat kuvaavat eri tavoin, miten asiakirjoissa korostuvat heidän henkilökohtaisen elämänsä negatiiviset asiat ja positiiviset asiat puolestaan puuttuvat. He kertovat esimerkiksi sellaisista oman tarinansa murtumakohdista, joissa instituution tehtävän läpi mikä tahansa oma tai lapsen tekeminen tai tekemättä jättäminen tulkitaan ja kirjataan riittämättömäksi äitiydeksi tai ongelmiksi äidin ja lapsen välisessä suhteessa (instituution läpi tulkitusta asiakkuudesta tarkemmin esim. Juhila 2006, 223–225). Kuten yksi haastateltavista kuvaa: ”*Se häiritsee vähän näissä kautta linjan, että teetpä mitä tahansa, niin sen halutessaan voi tulkita negatiivisesti. Ja se yleensä kallistuu sinne.*” (H2). Myös Mojca Urek (2005) kirjoittaa siitä, miten sosiaalityön käytännöissä rakennetaan kuvaa epäkelvosta äitiydestä. Hänen mukaansa se tapahtuu asiakkaiden puutteita, epäonnistumisia ja tekemättä jättämisistä yksityiskohtaisesti listaamalla.

Seuraavassa lainauksessa äiti kertoo oman kasvatusideologiansa ja päiväkodin kasvatusideologian yhteentörmäyksestä. Äidin kirjaamaton versio tapahtuneesta näyttäytyy arvottomana asiakirjoihin kirjatun tarinan rinnalla. Hän kokee, että vanhemmuuden arviointi ylsi päiväkodin lisäksi paikallisen S-marketin tiloihin:

Virve: Kun hain Suvia päiväkodista, jos Suvi on tekemässä palapeliä tai pelaa massa toisen tytön kanssa niin, minä sanon Suville että äiti oottaa vähän aikaa, että pelaa se peli loppuun. Mutta sitten oli asiakirjoihin kirjattu että, ”äiti ei pysty pitämään kuria lapselleen. Äidin pitäisi heti keskeyttää peli ja lähteä lapsen kanssa kotiin.” Se ei käyny päinsä että minä annoin lapsen pelata loppuun.

Minä olin työtön, mul ei ollu kiire mihinkään. Lapsi sai pelata. Ja vaikka ois ollutkin ni minä annan lapsen pelata loppuun. Se on minun periaate, oli sit oikein eli väärin. Päiväkodissa meillä ei synkannu niiden kans yhtään. Jopa semmonen kirjaus on tehty, sossulle oli ilmoitettu asiakirjoihin kun me oltiin paikallisessa S-Marketissa, niin, ”eivät tervehtineet päiväkodin henkilökuntaa.” Seki ilmoitettiin sostoimeen. Et minusta se on vähän liikaa jo. (H7)

Negatiivisen kuvan rakentuminen äidin ja lapsen välisestä suhteesta liittyy haastateltavien kertomana myös huolimattomaan ja virheelliseen kirjaamiseen. Loukkaavuutensa lisäksi epätarkkuus pienissä yksityiskohdissa voi olla hyvinkin seurauksellista äidin henkilökohtaisen elämän rakentumiselle:

Riitta: Oli laitettu sillä tavalla, että Jani on ollu perhetukikotiin avohuollon tukitoimin sijoitettuna useaan otteeseen vuosien 2001–2002 aikana. Niin mä koitin sanoa, että ihan suomen kie-liopinkin mukaan kaksi kertaa ei ole usea. Ja sitte siitä tulee sellanen, et ku 2001–2002 on hyvin lyhyt ajanjakso, jos siellä lukee useaan otteeseen, niin senhän lukee sillä tavalla, että eihän se oo mulla ollu ollenkaan. (H2)

Äiti kertoo, että työntekijät olivat vaihtuneet useasti, minkä seurauksena yllä oleva kirjaus oli tulkittu huostaanoton purkuvaiheessa siten, että äidin ja Janin kontakti on ollut hyvin vähäistä. Näin ollen huostaanoton purkuprosessi oli äidin kertomana käynnistynyt vasta vakituisen sosiaalityöntekijän palattua äitiyslomalta. Koska asiakirjassa luki ”kuuleminen sijaishuollon muutosasiassa” eikä ”kuuleminen huostaanoton

purkuasiassa”, asian käsittely lykkään-tyi lopulta vielä kuukaudella eteenpäin. Haastatteluissa myös toinen äiti tul-kitsee ja kuvailee, miten hänen lastaan koskevilla epätarkoilla ilmaisuilla kuten *”lintsaa usein koulusta, käyttää päihhteitä jatkuvasti”* ja positiivisten asioiden kir-joittamatta jättämisellä *”on kiva saada rumaksi se teksti.”* (H5)

Haastateltavat kiinnittävät asiakirjoissa toistuvasti huomiota myös sijaisvan-hempia koskeviin myönteisiin kuva-uksiin. Erityisen loukkaavana pidetään sitä, että sijaisvanhempien tai asian-tuntijoiden lausumille annetaan suuri painoarvo, eikä vanhemmilla ole mah-dollisuutta kertoa ja saada kirjatuksi omaa näkemystään asioista. Yhtäältä tämä liittyy haastateltavien kertoma-na sijaisvanhempien ja biologisen äi-din vastakkainasetteluun ja valikoivaan kirjaamiseen esimerkiksi siten, että *”Jaanahan (sijaisäiti/TV) on tässä nyt se aktiivinen toimija koko aika. Ja mä vaan täällä (asiakassuunnitelmassa/TV) nari-sen ja valitan.”* (H3) Haastateltavat ker-tovat ja tulkitsevat valikoivan kirjaami-sen tuottavan negatiivista kuvaa heistä ja positiivista kuvaa sijaisvanhemmista. *”Sijaisperheen sana on ku Jumalan sana”*, tiivistää yksi haastatelluista (H4) ja lisää tämän näkyvän myös kirjauksissa. Toi-saalta haastateltavat tuovat esiin myös, miten tärkeää on keskustella lasten kanssa heidän omista, huostaanottoon liittyvistä näkemyksistään, sillä he ajat-televat asiakirjoista voivan tulla lapselle esimerkiksi *”sellainen kuva, että vanhem-pia ei oo kiinnostanu, jos sitä ei oo kirjoitettu sinne.”* (H3). Yksipuolinen kirjaaminen herättää kiukkua, kadottaa itsestä ja/ tai lapsesta kaiken hyvän ja masentaa jo valmiiksi masentunutta, kuten haasta-teltavat kuvaavat.

Korjaavassa suhteessa kirjaukset voivat tuntua tarkoitushakuisilta ja jopa mie-livaltaisilta. Kirjaukset uhkaavat haasta-teltavien käsitystä itsestä äitinä, koska ne konkretisoivat lapsen menetystä, mene-tyksen uhkaa tai hakevat perusteita si-joituksen jatkumiselle. Seurauksena on oman tarinan osittainen menettäminen, jolloin myös luottamus asiakirjoihin ja lastensuojeluun horjuu.

Kiistävä suhde

Kiistävässä suhteessa haastateltavat ku-vaavat luetun ja eletyn olevan voi-makkaasti ristiriidassa keskenään. He kertovat pitävänsä kirjauksia väärinä, paikkaansa pitämättöminä, perättömi-nä tai virheellisinä. Kiistanalaisia voivat olla yksittäiset kirjaukset tai lähes kaikki asiakkuuteen liittyvät asiakirjat. Kiukku kohdistuu pelkästään tai osittain kirja-ukset tehneisiin sosiaalityöntekijöihin silloinkin, kun kyseessä ovat muiden asianosaisten antamat tiedot. Oleellis-ta on äitien kokemus siitä, että heidän omat näkemyksensä on ohitettu tai niit-ä ei ole kirjattu samalla painoarvolla kuin sijaisvanhempien ja asiantuntijoi-den yksittäisten tapaamisten perusteella antamia lausumia.

Tulkintani mukaan luetun ja eletyn kiistanalaisuus voi yksittäisissä kirjauk-sissa liittyä siihen, että viranomaiskieli muuntaa asiakkaan sanomat asiat tun-nistamattomaan muotoon (asiakkaan tiedon transformaatiosta tarkemmin Morén 1999; Vierula 2012). Esimerkik-si alla olevaa aineistokatkelmua ennen haastateltava on lukenut asiakassuunni-telmasta, että huostaanoton purkupros-essi on hänen mukaansa edennyt lain hengen mukaan ja jatkaa:

Lotta: Tää on väärin. Tämä ei pidä paikkaansa, en mä oo tämmöstä sanonu niille (sosiaalityöntekijöille/TV) ollenkaan. Mä sanoin vaan palaverissa, että mä oon tyytyväinen, että on ollu näitä tapaamisia, koska mä oon [ ] kuullu, et se voi olla myöski sillä tavalla, että tyyliin vuoteen ei tapahdu mitään. Koska mä oon tosi paljo painostanu niitä, niin meillä oli kesälläki, ne kävi neljä kertaa. Mut mun mielestä siitä on hirveen pitkä matka siihen, että toimittas lain hengen mukaan. Ja tää on musta tärkeetä sen takia, siksi takerrun tämmösiin pikkusasioihin, et jos me mennään hallinto-oikeuteen, ja täällä papereissa lukee, että mä oon tällä tavalla todennu, ja sit mä meenki sinne ja sanon, että se ei ooka näin, ni nehän pitää mua ihan pöhkönä siellä. (H3)

Maininta lain hengen mukaisesta etenemisestä voisi tulla ymmärretyksi sosiaalityöntekijöiden keskinäisessä kommunikaatiossa. Äidille se ei avaudu toivotulla tavalla. Kun äidin puhe on sosiaalityöntekijän instituution suunnasta tulkitsemaa ja kirjaamaa, yhteinen tarttumapinta jää puuttumaan (myös Morén 1999, 332). Otteessa näkyy aineistossa usein esiintyvä pienten yksityiskohtien merkityksellisyys sekä haastateltavien tietoisuus asiakirjojen merkityksestä lapsen sijoitusta koskevassa päätöksenteossa.

Kiistävässä suhteessa muutoin kiistanalaisina pidetyt asiakirjat voivat sisältää yksittäisiä positiivisia kannanottoja esimerkiksi äidin ja lapsen suhteesta. Tulkintani mukaan haastateltavat eivät kuitenkaan koe näitä mainintoja kannattelevina silloin, kun he kuvaavat lähes kaikkien asiakirjamerkintöjen sisältävän omasta tulkinnastaan poikke-

avaa kerrontaa. Samoin on tilanteissa, joissa he kokevat asiakirjojen sisältävän jonkin äitiyttään särkevän asian. Sellaisia voivat olla esimerkiksi lapsen pelko äitiä kohtaan, epäily seksuaalisesta hyväksikäytöstä tai vastentahtoinen päätös lapsen sijoittamisesta kodin ulkopuolelle. Tällöin positiivisista yksityiskohdista tulee tulkintani mukaan näkymättömiä. Päälimmäiseksi mielikuvaksi itseä koskevien asiakirjojen sisällöstä saattaa jäädä se, että ”(m)itään positiivista ei löydy asiakasmateriaalista minusta. Ei yhtä pienintäkään positiivista sanaa”(H6).

Kiistävässä suhteessa luetun ja eletyn välille aukeaa syvä kuilu, sillä oma tarina jää ohitetuksi viranomaistarinan rinnalla. Ohitetuksi tuleminen murtaa oman tarinan omistamista ja henkilökohtaista elämää äitinä. Henkilökohtaiseen elämään tulee suuria muutoksia erityisesti silloin, kun asiakirjat ovat merkittävässä roolissa tehtäessä vastentahtoista päätöstä lapsen sijoittamisesta kodin ulkopuolelle. Epäluottamus suhteessa lastensuojeluun on ilmeistä ja se kattaa asiakirjojen lisäksi kaikenlaiset muutkin äidin ja lastensuojelun väliset vuorovaikutuksen muodot.

TARINAN OMISTAMINEN HENKILÖKOHTAISEN ELÄMÄN JA ASIAKIRJAN SUHTEISSA

Analyysin perusteella kokemusta oman tarinan omistamisesta haastavat useat seikat. Henkilökohtaisesta elämästä on kirjattu asiakirjoihin virheellisiä tietoja, ja sekä vihjailevia että puutteellisia kuvauksia. Muiden arvioita henkilökohtaisesta elämästä on painotettu sivuuttaen vanhempien näkemyksiä. Lisäksi päätöksenteossa merkitykselli-

sistä yksittäisistä seikoista on puuttunut taustakuvauksia siitä, millaisesta henkilökohtaisen elämän tilanteesta kyseinen päätelmä on tehty ja millaisin perustein. Koska kyseessä ovat yhtäältä henkilökohtaista elämää koskevat ja toisaalta virallisena totuutena pidetyt (esim. Saurama 2002, 51) kuvaukset, niiden merkitys on suuri. Tämän vuoksi ne vaikuttavat myös tarinan omistamisen liudentumiseen korjaavassa ja murtumiseen kiistävässä suhteessa. Yhtenevässä suhteessa asiakirjat puolestaan tulevat osaksi itseymmärrystä (ks. Kulmala 2005, 281), jolloin vanhempi voi säilyttää omistusoikeuden omaan tarinaansa. Tällöin dokumentoitu voi kannatella äitiyttä osana henkilökohtaista elämää tai korjata äidin käsitystä itsestään ja mahdollisuuksistaan. Kaikella tällä voi olla merkitystä sekä vanhemmille että lapsille niin lastensuojelun päätöksenteon kuin itseymmärryksen rakentumisen kautta.

Haastateltavien asiakirjoihin päätyneet henkilökohtaisen elämän tarinat ovat jo kirjaamisvaiheessa moneen kertaan tulkittuja. Se, miten asianosaiset tulkitsevat niitä lukiessaan uudelleen, näyttää olevan heidän omassa varassaan. Mikäli he lukevat asiakirjoja biografisina, todellisina tarinoina henkilökohtaisesta elämästään, lastensuojelun asiakirjojen fragmentaarisuus, ongelmakeskeisyys sekä puutteellisuus asiakkaiden näkökulman esittämisessä (myös esim. Heino 1997, 92) voi olla heille problemaattista. Lastensuojelun asiakirjakäytäntöjä kehitettäessä olisi pohdittava, mihin lastensuojelun omistus- ja hallintaoikeus tuottamistaan asiakirjateksteistä päättyy. Olisi aiheellista harkita, tulisiko kirjauskäytäntöjen kehittämisen ohella ke-

hittää myös asiakirjatekstien lukemisen käytäntöihin liittyvää ohjeistusta.

Lastensuojelun valta ulottuu vanhemmuussuhteisiin puuttumiseen. Äärimmillään lapsi voidaan sijoittaa kodistaan pois (tahdonvastaiset huostaanotot) tai rajoittaa esimerkiksi lasten ja vanhempien suhteita (yhteydenpitoa koskevat rajoitukset). Tämän kaltaisten yksilöihin vaikuttavien vallan muotojen tunnistamisen lisäksi on tärkeää tunnistaa myös lastensuojelun asiakirjakäytäntöihin liittyvä mikrovallan käyttö. Se, mitä asiakirjoihin kirjoitetaan ja miten asiat ilmaistaan, voi vaikuttaa lapsiin, vanhempiin ja perheisiin monin tavoin.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Olen tutkinut eletyn ja luetun lastensuojeluasiakkuuden välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä ja niiden keskeisiä merkityksiä vanhempien kertomana. Olen lisäksi etsinyt vastausta siihen, millaisia seurauksia asiakirjojen tarinoilla on haastateltavien henkilökohtaiseen elämään ja tarinan omistamiseen. Analyysin pohjalta dokumentoidut lastensuojeluasiakkuuden tarinat saavat rinnalleen yhteneviä, korjaavia tai kiistäviä tulkin-toja eletystä ja koetusta asiakkuudesta. Yhtenevässä suhteessa eletty tarina on asiakirjan tarinan kanssa yhtäpitävä tai samansuuntainen. Korjaavassa suhteessa haastateltavan eletystä elämästä kertoma tarina puolestaan täydentää, tarkentaa ja muokkaa asiakirjoihin dokumentoitua tarinaa siten, että kerrottu paikkaa asiakirjamerkintöjen henkilökohtaiseen elämään ja tarinan omistamiseen tuottamia säröjä. Kiistävässä suhteessa haastateltavat korvaavat asiakirjan tarinaa ja kompensoivat tarinan omistamisen

menettämistä kertomalla eletystä toisenlaisen tarinan. Kiistävissä suhteessa kirjausten ja päätöksenteon murtama äitiys voi aiheuttaa syviä halkeamia myös henkilökohtaisen elämän kokonaisuudessa. Analyysin tuloksista voi päätellä, että ensisijaisesti lastensuojeluinstituution tarpeita varten toteutetulla dokumentoinnilla voi olla merkittäviä seurauksia myös asiakkaiden henkilökohtaiselle elämälle ja tarinan omistamiselle.

Eletty tarina ja asiakirjan tarina voivat merkityksellistyä asiakkaan näkökulmasta hyvinkin pieniltä näyttävissä ilmaisissa ja sanavalinnoissa. Nykyisin vanhemmuuden arvioinnissa joudutaan turvautumaan huolenpidon laatu sekä lasten ja vanhempien välistä vuorovaikutussuhdetta koskeviin tulkitoihin (Ferguson 2004). Koska pienet havainnot ja niistä laaditut kirjaukset voivat vaikuttaa kyseisiin tulkitoihin ja päätöksentekoon, vanhempien kuvaukset pienistä asioista on syytä ottaa lastensuojelun dokumentoinnissa vakavasti. Tulosten pohjalta on vaikea esittää muuta eettisesti kestävää dokumentoinnin kehittämisen tapaa kuin rinnakkaisen dokumentaation mahdollisuus (tarkemmin Vierula 2012, 164). Rinnakkainen dokumentaatio takaisi asiakkaille tilaisuuden lisätä kirjauksiin esimerkiksi henkilökohtaiseen elämään liittyviä positiivisia asioita tai kommentoida virheellisiä tulkintoja. He voisivat myös kirjoittaa esiin taustakontekstia ja oikaista pieniä yksityiskohtia omasta näkökulmastaan. Samalla asiakkaille avautuisi aiempaa parempi mahdollisuus säilyttää omia tarinoitaan ja pitää henkilökohtaista elämää koskeva kuva eheämpänä.

Analyysin tulokset vastaavat vanhempien henkilökohtaisen elämän ja tarinan omistamisen näkökulmasta myös siihen, millaisia lastensuojelun asiakirjojen toivottaisiin olevan. Niiden tulisi sisältää myös positiivisia asioita lapsista ja vanhemmista, heidän suhteistaan ja tapahtuneista muutoksista. Tilanne- ja tapahtumakuvaukset tulisi kirjata lastensuojelun asiakirjoissa taustoinen ja perusteluineen myös vanhempien näkökulmasta eikä pelkästään tai korostuneesti sijaisvanhempien tai asiantuntijoiden tulkitemina ja välittämänä. Vanhemmat odottavat asiakirjoilta perustellusti virheettömyyttä. Osa toiveista on asioita, joihin myös laeissa ja dokumentointiohjeistuksissa on kiinnitetty huomiota (esim. Henkilötietolain [523/1999] 2. luku 9§ virheettömyysvaatimus; Laaksonen ym. 2011, 39–45). Kuten Suellen Murray ja Cathy Humphreys (2012, 6) kirjoittavat, asiakirjojen virheet ja epätarkkuudet voivat näyttäytyä kirjaamisen kohteina oleville piittaamattomuuden ja välinpitämättömyyden symboleina silloinkin, kun kyseessä vaikuttaisivat olevan päätöksenteon kannalta vähäpätöiset yksityiskohdat.

Pidän sekä lasten että vanhempien henkilökohtaisen elämän rakentumisen kannalta merkittävänä, että vanhemmilla on esittämisen- ja tulkintavalta omiin tarinoihinsa institutionaalisen dokumentaation ohella. Vain dialogisuuden kautta on löydettävissä yhteinen tarina. Lastensuojelussa on kuitenkin myös tilanteita, joissa yhteisen tarinan löytäminen ei mahdollistu. Näissäkin tapauksissa voitaisiin dialogin avulla pyrkiä varmistamaan, että osapuolet ymmärtävät ne ehdot, joista käsin henkilökohtainen ja institutionaalinen tarina on

rakennettu. Koska asiakirjat ovat osa institutionaalista suhdetta ja vuorovai-
kutusta (Askeland & Payne 1999, 55),
asiakastietojärjestelmät voisivat toimia
aiempaa selkeämmin institutionaalisen
ja henkilökohtaisen kohtauspaikkana
ja ymmärrystä lisäävän dialogin synnyt-
täjinä. (Ks. Arnkil ym. 2001, 99, 103.)
Yhteisen kohtauspaikan tärkeys näkyy
muistelevan ja takautuvan kerronnan
kautta, kun se tuo esiin asiakkaiden ja
asiakirjojen suhteisiin liittyvää jännit-
teisyyttä. Jännitteet ovat todennäköi-
sesti vielä moninaisempia silloin, kun
kirjattu kietoutuu aktuaaliseen vuoro-
vaikutussuhteeseen ja tulevasta ei ole
tietoa. Tämä asettaa monenlaisia, myös
eettisiä haasteita rinnakkaisen doku-
mentaation toteuttamiselle lastensuo-
jelussa. Haasteista vähäisin ei ole asian-
osaisten omien tarinoiden asettuminen
osaksi toistensa tarinoita.

VIITTEET

- 1 "Viranomaisen toiminnan julkisuudesta annetun lain (621/1999, § 5) mukaan "*Viranomaisen asiakirjalla* tarkoitetaan viranomaisen hallussa olevaa asiakirjaa, jonka viranomainen tai sen palveluksessa oleva on laatinut taikka joka on toimitettu viranomaiselle asian käsittelyä varten tai muuten sen toimialaan tai tehtäviin kuuluvassa asiassa."
- 2 Laissa yleisten asiakirjain julkisuudesta (601/1982), luvun 3a 19 §:ssä säädetään asianosaisen oikeudesta asiakirjaan.
- 3 Kirjoittaessani äideistä sisällytän myös isoäidin tähän kategoriaan.
- 4 Haastatteluotteiden merkinnät:
  - , lyhyt tauko puheessa
  - .. puheenvuoro jää kesken, jatkaa puheenvuoroa
  - [ ] poistettu jakso

KIRJALLISUUS

- Aaltonen, Tarja & Leimumäki, Anna (2010) Kokemus ja kerronnallisuus – kaksi luentaa. Teoksessa Johanna Ruusuvuori & Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 119–152.
- Arnkil, Tom Erik & Seikkula, Jaakko & Eriksson, Esa (2001) Avoimet dialogit ja ennakoitdialogit. Sosiaaliset verkostot psykososiaalisessa työssä. Yhteiskuntapolitiikka 66 (2), 97–110.
- Askeland, Gurid Aga & Payne, Malcolm (1999) Authors and audiences: towards a sociology of case recording. *European Journal of Social Work* 2 (1), 55–65.
- Bardy, Marjatta (toim.) (2009) Lastensuojelun ytimissä. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Clapton, Gary (2008) The right to information in practice: adoption records, confidentiality and secrecy. Teoksessa Chris Clark & Janice McGhee (toim.) Private and confidential? Handling personal information in the social and health services. Bristol: The Policy Press, 129–145.
- Clark, Chris & McGhee, Janice (toim.) (2008) Private and confidential? Handling personal information in the social and health services. Bristol: The Policy Press.
- De Fina, Anna & Georgakopoulou, Alexandra (2011) Analyzing Narrative. *Discourse and Sociolinguistic Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellis, Carolyn (2007) Telling Secrets, Revealing Lives: Relational Ethics in Research With Intimate Others. *Qualitative Inquiry* 13 (1), 3–25.
- Eronen, Tuija (2008) Lastenkoti dokumentoituna, kerrottuna ja yhdessä muisteltuna. *Janus* 16 (1), 19–34.
- Eronen, Tuija (2012) Lastenkoti osana elämäntarinaa. Narratiivinen tutkimus lastenkodissa asuneiden kertomuksista. Tampere: Tampere University Press.
- Ferguson, Harry (2004) Protecting Children in Time: Child Abuse, Child Protection, and the Consequences of Modernity. New York: Palgrave Macmillan.
- Goddard, Jim & Murray, Suellen & Duncalf, Zachari (2013) Access to Child-

- Care Records: A Comparative Analysis of UK and Australian Policy and Practice. *British Journal of Social Work* 43 (4), 759–774.
- Granfelt, Riitta (1998) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Heino, Tarja (1997) Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa. Sosiaalityöntekijän tuottama määrittäminen lastensuojelun asiakkaaksi. Helsinki: Stakes.
- Henkilötietolaki (523/1999).
- Huuskonen, Salla & Korpinen, Johanna & Pösö, Tarja & Ritala-Koskinen Aino & Vakkari, Pertti (2010a) Kolme polkua lastensuojelun avohuollon organisatorisessa muistissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (6), 650–658.
- Huuskonen, Salla & Korpinen, Johanna & Ritala-Koskinen, Aino (2010b) Lastensuojelun avohuolto ja seurannan selonteot. Teoksessa Anneli Pohjola & Aino Kääriäinen & Sirpa Kuusisto-Niemi (toim.) *Sosiaalityö, tieto ja teknologia*. Jyväskylä: PS-kustannus, 319–347.
- Hyvärinen, Matti & Löyttyniemi, Varpu (2005) Kerronnallinen haastattelu. Teoksessa Johanna Ruusuvoori & Liisa Tiittula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 189–222.
- Hänninen, Vilma (2002) Sisäinen tarina, elämä ja muutos. *Acta Universitatis Tamperensis* 696. 5. painos. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Kulmala, Anna (2005) Kertomus mielen-terveysongelmaksi määrittymisestä – saatu diagnoosi osana itsemäärittymistä. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 42 (4), 281–293.
- Kulmala, Anna (2006) Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toisudesta. Tampere: Tampere University Press.
- Kääriäinen, Aino (2003) Lastensuojelun sosiaalityö asiakirjoina. Dokumentoinnin ja tiedonmuodostuksen dynamiikka. *Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia* 1/2003. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kääriäinen, Aino (2006) Lapset sosiaalityön asiakasdokumenteissa. Teoksessa Hannele Forsberg & Aino Ritala-Koskinen & Maritta Törrönen (toim.) *Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia*. Jyväskylä: PS-kustannus, 45–68.
- Laaksonen, Maarit & Kääriäinen, Aino & Penttilä, Marja & Tapola-Haapala, Maria & Sahala, Heli & Kärki, Jarmo & Jäppinen, Anu (2011) Asiakastyön dokumentointi sosiaalihuollossa. Opastusta asiakastiedon käyttöön ja kirjaamiseen. *Sosiaalialan tietoteknologiahanke*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Laitinen, Merja & Uusitalo, Tuula (2007) Sensitiivisen haastattelututkimuksen eettiset haasteet. *Janus* 15 (4), 316–332.
- Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta (621/1999).
- Laki yleisten asiakirjain julkisuudesta (601/1982).
- Lastensuojelulaki (417/2007).
- Morén, Stefan (1999) Dokumentationens roll i socialt arbete. Perspektiv och utvecklingsmöjligheter. *Socialvetenskaplig tidskrift* 6 (4), 329–342.
- Murray, Suellen & Humphreys, Cathy (2012) "My life's been a total disaster but I feel privileged": care-leavers' access to personal records and their implications for social work practice. *Child & Family Social Work*. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1365-2206.2012.00895.x/pdf>. Luettu 22.10.2012.
- Pekkarinen, Elina (2010) Stadilaispojat, rikokset ja lastensuojelu. Viisi tapaustutkimusta kuudelta vuosikymmeneltä. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Pösö, Tarja & Eronen, Tuija (2013) Five years in care: documented lives and time trajectories in child welfare. *Child & Family Social Work*. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/cfs.12069/pdf>. Luettu 27.8.2013.
- Roose, Rudi & Mottart, Andre & Dejonckheere, Nele & van Nijnatten Carol & De Bie Maria (2009) Participatory social work and report writing. *Child and Family Social Work* 14, 322–330.
- Saurama, Erja (2002) Vastoin vanhempien tahtoa. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Smart, Carol (2007) *Personal life: new directions in sociological thinking*. Cambridge: Polity Press.

- Swain, Shurlee & Musgrove, Nell (2012) We are the stories we tell about ourselves: child welfare records and the construction of identity among Australians who, as children, experienced out-of-home "care". *Archives and Manuscripts* 40 (1), 4–14.
- Smythe, William E. & Murray, Maureen J. (2000) *Owning the Story: Ethical Considerations in Narrative Research*. *Ethics & Behavior* 10 (4), 311–336.
- Taylor, Carolyn (2008) *Trafficking in facts: writing practices in social work*. *Qualitative Social Work* 7 (1), 25–42.
- Urek, Mojca (2005) *Making a Case in Social Work. The Construction of an Unsuitable Mother*. *Qualitative Social Work* 4 (4), 451–467.
- Valtonen, Marjo Rita (2005) *Tapaustutkimus poliisin esitutkinnan dokumentoinnista: asiakirjahallinnan näkökulma*. *Arkistoyhdistyksen julkaisu* 10. Helsinki: Arkistoyhdistys.
- Vierula, Tarja (2012) *Asiakkaiden ja asiakirjojen väliset suhteet lastensuojelussa. Vanhempien näkökulma*. *Janus* 20 (2), 149–167.
- Vierula, Tarja (2013) *Lastensuojelun asiakirjakäytäntöjen tahattomat seuraukset vanhempien kokemina*. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino, 272–298.

Lastensuojelun asiakirjojen lukutavat vanhempien kuvaamina

TARJA VIERULA

Lastensuojelun asiakirjoja ei pelkästään kirjoiteta, vaan niitä myös luetaan. Artikkeleissa tarkastellaan, miten lasten vanhemmat tulkitsevat ja käyttävät itseään koskevaa tietoa. Sähköisen asioinnin yleistyessä myös asiakirjojen lukutapojen merkitys voi kasvaa.

.....

Viimeaikaisissa tutkimuksellisissa ja yhteiskunnallisissa keskusteluissa on painotettu palveluiden käyttäjien sananvallan lisäämisen tärkeyttä heitä koskevien interventioiden luonteen ja sisältöjen selvittämisessä. Tämä liittyy sekä palveluiden markkinoistumiseen ja kuluttaja-asiakkuuden nousuun että kollektiivisten aktivistiliikkeiden pyrkimyksiin vallan uudelleenjakamisesta. (Esim. Beresford 2010; Smith 2009, 73.)

Asiakkaiden osallisuus ja dokumentoinnin avoimuus ovat keskeisiä teemoja huhtikuussa 2015 voimaan tulleessa sosiaalihuollon asiakasasiakirjalaissa (HE 345/2014vp) ja rakenteilla olevassa kansallisessa sosiaalihuollon asiakastietovarannossa KanSassa. Myös sosiaalityön ja lastensuojelun kansallisessa dokumentointiohjeistuksessa asiakkaiden osallisuuden lisäämistä on pidetty tärkeänä. Tässä yhteydessä on keskitytty asiakirjojen laatimiseen. (Esim. Laaksonen & al. 2011.) Dokumentointiosallisuus on nostettu yhteiskuntapolitiittisesti merkittävään rooliin myös lastensuojelun tilaa käsittelevässä *Toimiva lastensuojelu* -raportissa. Siinä nähdään, että osallistava dokumentointi lieventää asiakas-asiakirjasuhteiden jännitteitä vahvistamalla toiminnan läpinäkyvyyttä sekä asiakkaiden osallisuutta ja oikeusturvaa (STM 2013, 38).

Lastensuojelun asiakirjoja kuitenkin myös luetaan, ei pelkästään kirjoiteta, kuten Saira Huusko-

nen ja Pertti Vakkari (2010) muistuttavat. Lastensuojelun asiakkaiden tapoja tai käytäntöjä lukea itseään koskevia asiakirjoja on tutkittu vähän (Eronen 2008), mutta joidenkin aihepiiriä sivuavien tutkimusten perusteella on oletettavissa, että lukutavat vaikuttavat asiakas-asiakirjasuhteisiin kirjauskäytäntöjen ohella (esim. Goddard & al. 2013; Vierula 2012; 2013). Kiinnostava dilemma syntyy siitä, että samalla kun asiakirja pysyy, se muuttuu lukemisen ja erilaisten yleisöjensä kautta aina uudemmaksi (Askeland & Payne 1999).

Itseään koskevien lastensuojelun asiakirjojen lukeminen voi tuottaa tai syventää vanhempien kokemuksia toiseudesta ja alistavista asiakirjakäytännöistä (Vierula 2012; 2013). Myöskään nuorille (Eronen 2008) tai aikuisille sijoitettuihin olleille (esim. Goddard & al. 2013; Murray & Humphreys 2014; Swain & Musgrove 2012) itseään koskevien asiakirjojen lukeminen ei ole välttämättä ongelmatonta. Lastensuojelun asiakirjat sisältävät elämäkertatyyppisiä kuvauksia asiakkaiden henkilökohtaisesta elämästä. Asiakkaat myös lukevat niitä itsensä ulkopuolelta laadittuina biografoina. Oletan aiempien tutkimusten perusteella lastensuojelun asiakirjojen biografiatyyppisen kirjoittamisen ja lukemisen olevan osa niiden lukemiseen liittyvää problematiikkaa. Siksi on syytä selvittää tarkemmin, miten asiakkaat – tässä tapauksessa lasten vanhemmat – asiakirjoja lukevat. Pidän

myös aiheellisena pohtia, miten asiakirjojen lukutavat ja -käytännöt olisivat muutettavissa niin, ettei niistä tulisi asiakkaille kohtuutonta taakkaa.

Useissa yhteyksissä on peräänkuulutettu ajan moniulotteisuuden tunnistamisen ja vakavasti ottamisen tärkeyttä sosiaalityön asiakastutkimuksessa (esim. Pohjola 1991; Mäntysaari & Pösö 2013; Pösö & Eronen 2013). Asiakirjojen lukemiseen sisältyy aina ajallinen ulottuvuus: luetaan tietyllä hetkellä jotakin aiemmin ollutta ja tapahtunutta. Samalla osana lastensuojelun institutionaalista tehtävää tuotetut asiakirjat osallistuvat lukijoidensa muistojen ja muistamisen säätelyyn (esim. Misztal 2003). Tarkoitukseni on asiakkaiden erilaisten lukutapojen jäsentämisen lisäksi tarkastella sitä, millaisista ajallisista asemista lastensuojelun asiakkaina olevat tai olleet vanhemmat lukevat itseään koskevia asiakirjoja ja millaisia merkityksiä he antavat asiakirjojen pysyvyydelle ja luettavuudelle.

Asiakirjojen pysyvyydestä ja luettavuudesta

Viranomaistoiminnassa tuotettujen asiakirjojen pysyvyyttä ja luettavuutta pidetään niiden keskeisimpinä ominaispiirteinä. Asiakirjahallinnon näkökulmasta dokumentointia on sekä asiakirjojen laatiminen, tallentaminen että säilyttäminen. Näin ollen dokumentoinnilla varmistetaan asiakirjojen pysyminen muuttumattomina, autenttisina, luotettavina ja luettavina todisteina toiminnasta, jonka osana ne on tuotettu (Valtonen 2005, 73–74). Asiakirjakirjaaminen sisältää monia piirteitä muustakin kommunikaatiosta, mutta juuri pysyvyys erottaa asiakirjat esimerkiksi puheesta. Tapa, jolla organisaatiot säilyttävät ja suojelevat asiakirjoja todisteina ammatilliseen toimintaansa sisältyvästä tiedosta, korostaa pysyvyyden tärkeyttä. (Askeland & Payne 1999, 55–56.)

Virallisten asiakirjojen pysyvyyttä ja luettavuutta pidetään ensiarvoisena lastensuojelun asiakkaiden ja työntekijöiden oikeusturvan toteutumisen kannalta. Vaikka olennaista tietoa lasten asiakkuuspoluista on olemassa kirjoitetun tiedon lisäksi lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden muistissa, pelkästään muistitiedon varassa toimiminen tekisi institutionaalisesta toiminnasta haavoittuvaa. Asiakirjakirjaamisen tuottama tiedon pysyvyys tekee asioista näkyviä ja tarvittaessa uudelleen jäljitettäviä esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden vaih-

tuessa. (Pösö & Eronen 2013, 2–3.) Tiedon pysyvyydellä on suuri merkitys tilanteessa, jossa sosiaalityöntekijä tekee asiakkaita koskevia päätöksiä pääosin asiakaskertomuksen tietojen perusteella (Huuskonen & Vakkari 2010, 10). Työskentelyn jatkuvuus tulee turvatuksi, minkä ajatellaan palvelevan yhtä lailla asiakkaita ja työntekijöitä. Pysyvyys takaa myös asiakkaille mahdollisuuden lukea itseään koskevia asiakirjoja sekä asiakassuhteen aikana että sen päättymisen jälkeen. Oikeutta asiakirjojen lukemiseen pidetään vähimmäisvaatimuksena asiakkaiden dokumentointiosallisuuden toteutumiseksi. Ilman asiakirjojen pysyvyyttä ja mahdollisuutta jäljittää niiden kautta menneitä tapahtumia monet lastensuojeluakin valottaneet tutkimukset olisivat jääneet vaillinaisiksi (esim. Pösö 1993; Heino 1997) sekä esimerkiksi koulukotien historialliset ja kulttuuriset muutokset vaikeasti todennettaviksi (Vehkalahti 2009).

Samalla kun asiakirjojen pysyvyyttä ja mahdollisuutta palata kirjoitettuun tietoon on totuttu pitämään yhtenä dokumentoinnin tärkeimmistä ominaisuuksista, asiakirjojen kirjoitetun luonteen ja virallisen aseman ei välttämättä katsota takaavan niiden luotettavuutta virheettöminä ja onnistuneina tietolähteinä. Asiakirjojen sisältöihin vaikuttavat aina kirjaamistilanteiden olosuhteet sekä psykologiset ja tulkinnalliset tekijät. Myös kirjatuksi päätyvän tiedon valikointi on oma kysymyksensä. (Esim. Askeland & Payne 1999, 55, 61–62.) Asiakirjojen lukeminen ja kirjoittaminen kietoutuvat usein yhteen. Näin tapahtuu esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden valmistellessa huostaanottopäätöstä. He lukevat asiakasasiakirjoja intensiivisesti etsien erityisesti lain edellyttämiä tietoja sovitusta asioista, kotikäynneistä ja palvelujen käyttämisistä tai niistä kieltäytymisistä. Tämä tapahtuu pala palalta asiakastietojärjestelmästä poimien ja samalla päätöstekstiä kirjoittaen. (Huuskonen & Vakkari 2010, 9–10.) Kirjatuksi päätyvän tiedon valikointi voi olla monivaiheinen prosessi, jonka aikana asiakkaiden kannalta tärkeää tietoa saattaa jäädä kirjoittamatta.

Sosiaalityöntekijät lukevat asiakirjoja asiakasprosessin aikana eri tavoin tilanteen ja käyttötarkoituksen mukaan (mt.). Myös lastensuojelun asiakkaat lukevat, tulkitsevat ja käyttävät itseään koskevia asiakirjoja eri tavoin ja erilaisiin tarkoituksiin. He jättävät asiakirjoja myös lukematta eri syistä. (Vierula 2012; 2013; 2014.) Jo lukematta jättäminen pitää sisällään tulkintaa (Lehtonen 2004, 187) ja olettamuksia asiakirjojen sisäl-

löistä. Lukijat antavat teksteille henkilökohtaisiin, ajan kuluessa kerrostuneisiin kokemis- ja elämismaailmoihinsa pohjautuvia erilaisia merkityksiä jo ennen lukemista sekä lukemisen hetkellä tietys- sä ajassa ja paikassa. Lukeminen ei ole kuitenkaan pelkästään tekstin ja lukijan välistä, vaan se on myös kulttuuri- ja historiasidonnaista sekä institutionaalista toimintaa. Lukutapamme eivät synny itsestään, vaan ne pohjautuvat kulttuurisesti sisäistettyihin malleihin, jotka voivat muuttua ajan myötä. Erilaiset tekstit kutsuvat meitä lukemaan erilaisilla tavoilla; alamme lukea esimerkiksi fiktiivistä romaania erilaisin odotuksin kuin henkilökohtaisen elämämme tapahtumiin kiinnittyvää lastensuojelun asiakirjaa. (Kosonen 1993, 37–39; Lehtonen 2004, 186–189.)

Asiakirjateksteistä muodostuvat tulkinnat ohjaavat sitä, miten asiakkaat asiakirjoja käyttävät, ja toisaalta asiakirjojen käyttötavat vaikuttavat niiden sisällöistä tehtäviin tulkintoihin (ks. Lehtonen 2004, 186–187). Käyttötavat ohjaavat lukemisen intensiteettiä, tekstiin kohdistuvia odotuksia, lukijan tarkkaavaisuutta ja suhtautumista tekstin sisältöön. Lukemisen tilannesidonnaisuus puolestaan voi vaikuttaa lukutapaan suurestikin. (Lehtonen 2004, 194–195.) Esimerkiksi itseään koskevien lastensuojelun asiakirjojen lukeminen kesken vastentahtoista huostaanottoa tuottaa todennäköisesti erilaisen lukutavan kuin lukeminen vuosia myöhemmin, jolloin sekä tilanne että lukija ovat muuttuneet (Askeland & Payne 1999, 59; Lehtonen 2004, 195; Vierula 2012). Myös asiakirjojen lukeminen yksin rakentaa erilaista lukutapaa ja tekstin kokemista eri tavalla kuin yhdessä lukeminen (Eronen 2008). Koska lukutavat ovat muuttuvia ja vaihtelevia, niitä on mahdollista myös tietoisesti muuttaa.

Päiväkirjat ja lastensuojelun asiakirjat biografioina – eroja ja yhtäläisyyksiä

Lastensuojelun asiakirjojen ja päiväkirjojen kirjoittamista säätelevät tyystin erilaiset tekstin tuottamisen ehdot ja tehtävät. Päiväkirjan kirjoittaja kirjoittaa itsestään ja omasta elämästään valikoiden kirjoitettavansa itse, kun taas lastensuojelun asiakkaat ovat asiakirjoissa kirjoittamisen kohteina. Päiväkirjan kirjoittaja voi määrittellä tehtäviä, joita haluaa kirjoittamisensa palvelevan. Lastensuojelun asiakirjojen laatimista puolestaan ohjaavat instituution perustehtävän, lainsäädännön,

erilaisten ohjeistusten, teoreettisten suuntausten, sosiaalityön ammatillisten periaatteiden sekä yksilöllisten ja työyhteisöllisten dokumentointitapojen kaltaiset seikat. Molempia voidaan kuitenkin pitää biografioina sisältämiensä henkilökohtaisen elämän kuvausten vuoksi. Samoin kuin päiväkirjoja myös asiakirjoja laadittaessa lukeminen ja kirjoittaminen kytkeytyvät yhteen. Sekä asia- että päiväkirjojen lukeminen ja kirjoittaminen ovat niihin liittyvine aika- ja muistilottuvuuksineen aina kytköksissä toimintahetken sosiaalisiin suhteisiin, kulttuuriin ja historiaan. (Huuskonen & Vakkari 2010; Säaskilahti 2011, 302–303.) Molemmissa merkinnät etenevät kronologisesti aikajärjestyksessä, vaikka sisältöjen tapahtumia ei välttämättä kuvatakaan kronologisesti.

Päiväkirjan kirjoittamiseen liitetään arkiarjatteluissa yleensä tunnustuksellisuus ja päiväkirjan sivuilla tuotettua todellisuutta pidetään oikeana, tarkkana ja täsmällisenä. Niinpä päiväkirjoja käytetään usein todisteina rikostapauksissa. (Crowther 1999, 197.) Myös asiakirjojen todistusvoimalla on esimerkiksi lastensuojelun päätöksenteossa keskeinen merkitys. Marjo Rita Valtosen (2005, 72) mukaan asiakirjadokumentaatiossa kirjataan toiminnan, toimijoiden ja asiakirjojen suhteesta sellaista tietoa, jonka katsotaan olevan välttämättä todistusvoimaiselle asiakirjalle.

Samanaikaisesti kun sekä päiväkirjojen että asiakirjojen nähdään syntyvän osana toimintaa ja todisteena siitä, molempien virheettömyyttä ja luotettavuutta oikean tiedon lähteinä on ryhdytty kyseenalaistamaan (esim. Crowther 1999; Askeland & Payne 1999). Yhtäältä asiakaskertomussysteemin olemassaolo olettaa yksiselitteisen todellisuuden olemassaoloa ja pohjautuu modernistiseen käsitykseen, jonka mukaan tapahtumien ymmärtämistä yhdellä tavalla voidaan väittää todellisuudeksi. Toisaalta asiakaskertomuksia yleensä kirjoitetaan tilanteissa, jotka ovat lähtökohtaisesti monitahoisia ja olemassa voi olla monia tarkastelemista vaativia todellisuuksia. Postmodernin, eroja korostavan ajattelun mukaan päivä- ja asiakirjojen sisältö on aina tietystä näkökulmasta tulkittua todellisuutta. (Askeland & Payne 1999, 61; ks. myös Jokinen 2004, 128–129.)

Nina Säaskilahti (2011, 23, 25–26) kuvaa tutkimusaineistonaan olleita naisten vuosikymmeniä kirjoittamia, omaelämäkertoja läheneviä päiväkirjoja osin tunnustuksellisiksi, mutta myös hyvin moniaineksisiksi. Moniaineksisuus, fragmentaariisuus ja pitkä aikaperspektiivi ovat narratiivimuo-

don lisäksi lastensuojelun asiakirjoillekin ominaisia piirteitä (esim. Askeland & Payne 1999; Huuskonen & Vakkari 2010, 9). Barbara Crowtherin (1999) mukaan päiväkirjan pitäminen on monille nuorille tytöille yksityinen ja julkinen performanssi, joka voi toimia sekä merkittävänä vastustuksen että subjektin muovaamisen välineenä tyttöjen kasvussa hiljaisuudesta minäkertomukseen. (Crowther 1999, 197–198.) On tavallista, että päiväkirjan kirjoittaminen salataan tai siitä kerrotaan ainoastaan lähimmille. Päiväkirjan sisältöjen salassa pitamisessä ei ole kyse pelkästään yksityisyyden säilyttämisen halusta, vaan myös itsenäisyyden, riippumattomuuden ja identiteetin suojaamisesta. (Mt. 200–201.) Myös vanhempien itseään koskevien lastensuojelun asiakirjojen säilyttäminen salassa muiden katseilta ja lukematta jättäminen on tulkittu itsen ja oman identiteetin suojelemiseksi (Vierula 2012, 159; 2013, 289–291).

Eeva Jokinen (2004) kuvaa päiväkirjaa naisten omana tilana, joka mahdollistaa itsen paljastamisen ja arvioinnin ilman pelkoa esimerkiksi huonona äitinä olemisesta. Päiväkirja tarjoaa naisille turvallisen, kiinnipitävän ympäristön, joka mahdollistaa itsen ja oman toiminnan reflektoinnin. Itsereflektioon voi liittyä myös arviointia siitä, millainen tulisi olla, miten elämä pitäisi elää ja miten se on eletävissä. (Jokinen 2004, 119–120.) Lastensuojelun asiakirjojen kuvauksia voidaan päinvastaisesti pitää lastensuojeluintituution omana tilana, joka mahdollistaa vanhemmuuden ja usein nimenomaan äitiyden arvioinnin institutionaalisen asiantuntija- ja viranomaistoimintana. Kirjailija Maria Peura (2012, 38) kertoo siitä, miten itsensä tunnistaminen tutun kirjailijan kolumnista, vaikkakin anonyymina, aiheutti tuskallisen paljastetuksi tulemisen tunteen. Kun kyseessä on itseä koskevien lastensuojelun asiakirjojen lukeminen, paljastetuksi tulemisen tunteeseen sisältyy lisäksi häpeää äitiydessä epäonnistumisesta sekä henkilökohtaisena että kulttuurisena kokemuksena (Vierula 2013, 292–293). Paljastetuksi tulemisen tunne äidille on tällöin moninkertainen. Ei liene epäilystä, etteivätkö sekä päivä- että asiakirjojen kirjoittaminen ja lukeminen olisi omaa ja yksityistä, mutta samalla vahvasti sosiaaliseen todellisuuteen kiinnittynyttä sekä kulttuuri- ja historiasidonnaista toimintaa (esim. Kosonen 1993; Askeland & Payne 1999; Jokinen 2004; Vierula 2013).

Vanhempien lukuasemat ja lukutapojen analysointi aineistosta

Tarkastelen erilaisten lukutapojen jäsentämisen lisäksi sitä, millaisista ajallisista asemista lastensuojelun asiakkaina olevat tai olleet vanhemmat lukevat itseään koskevia asiakirjoja ja millaisia merkityksiä he antavat asiakirjojen pysyvyydelle ja luettavuudelle.

Tutkimuksen aineistona on lastensuojelun asiakkaina olevien tai olleiden lasten vanhempien 19 kerronnallista teemahaastattelua. Haastateltavia oli kaikkiaan 22. Heistä 19 oli haastatteluhetkellä lastensuojelun asiakkaana, neljä oli ollut aiemmin. Yksi henkilö haastateltiin kahteen kertaan; ensimmäistä haastattelua tehtäessä hän oli asiakkaana mutta ei enää toisen haastattelun aikaan. Vanhempien lukuasemat rakentuvat aineistossa erilaisiksi sekä ajallisesti että suhteessa asiakkuuksiin ja haastattelutilanteisiin. Erilaiset lukuasemat määrittävät vanhempien asemoitumista itseään koskeviin lastensuojelun asiakirjateksteihin ja niiden lukemiseen. Lukuasemat kattavat sekä asiakirjojen lukemisen ja kommentoimisen kerronnallisissa teemahaastatteluisissa että haastattelujen ulkopuolella tapahtuneesta lukemisesta kertomisen. Haastateluilta 12 toteutin vuosina 2010–2011 ja seitsemän syksyllä 2012.

Lukuasemista 14 rakentuu osin äitien ja kaksi isoäitien yksilöhaastateluisissa, kaksi äidin ja puolison yhteishaastattelussa sekä yksi äidin, isän ja osittain keskusteluun osallistuneen lasten sisarusen haastattelussa. Ensimmäiset 16 haastateltavaa tavoitin kahden kaupungin lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden jakamien haastattelukutsujen avulla. Jälkimmäisistä seitsemästä haastateltavasta yksi osallistui jo ensimmäiseen aineistonkeruuseeni, ja kuusi muuta tavoitin huostaan otettujen lasten vanhempien yhdistyksen kautta. Eri kanavia käyttämällä pyrin tavoittamaan mahdollisimman monenlaisia asiakkuus- ja asiakirjakokemuksia sekä varmistamaan haastateltavien löytämisen. Vanhemmista kirjoittaessani tarkoitan kaikkia haastateluihin osallistuneita.

Haastateltavien lukuasemien rakentumista haastattelutilanteissa ohjasi tieto siitä, että halusin kuulla heidän kertovan asiakasprosessistaan ja suhteestaan asiakirjoihin lastensuojelussa. Ensimmäisten haastattelujen teemoja olivat lisäksi tieto ja tiedon tuottaminen sekä dokumentointiin osallistuminen ja asiakirjojen käyttäminen. Jälkimmäisiä haastateluita tehdessäni pyy-

sin huostaan otettujen lasten vanhempia kertomaan lastensuojeluasiakkuutensa tarinan sellaisena kuin olisivat halunneet, että se olisi kuultu ja kirjoitettu lastensuojelun asiakirjoihin. Haastatteluteemoina olivat tuolloin myös asiakirjojen sisällöt, asiakirjojen käyttäminen sekä asiakirjankäytäntöihin liittyvät toiveet. Lukutapojen analysoinnin näkökulmasta en pidä hieman toisistaan poikkeavia haastatteluteemoja ongelmallisina, sillä molemmista aineistoista löytyy runsaasti asiakirjojen lukemisesta kertovaa puhetta. Haastateltavien valikoitumiseen ja lukuasemien rakentamiseen oletus oman tarinan ja asiakirjan tarinan eroavuudesta on kuitenkin voinut vaikuttaa.

Kaikissa haastattelutilanteissa pyrin tilan antamiseen haastateltaville siten, että heillä oli mahdollisuus kertomansa säätelyyn ja kokemustensa kertomiseen omista lähtökohdistaan (esim. Hyvärinen & Löyttyniemi 2005). Ensimmäisiä haastatteluja sopiessamme muistutin vanhempia mahdollisuudesta ottaa mukaansa sellaisia lastensuojelun asiakirjoja ja päätöksiä, joita he pitivät tärkeinä. Jälkimmäisessä aineistonkeruussa asiakirjojen mukaan ottamisesta ei keskusteltu ennalta, mutta vanhemmat toivat niitä mukanaan haastattelutilanteisiin. Asiakirjoja, joita vanhemmat lukivat ja kommentoivat, oli yhteensä yhdeksässä haastattelussa. Haastattelupuheessa viitataan lastensuojelun asiakirjoina esimerkiksi erilaisiin sosiaalityöntekijöiden laatimiin selvityksiin, suunnitelmiin ja päätöksiin, eri tahoilla laadittuihin vanhemmuuden arviointiin liittyviin asiantuntijalausuntoihin, yhteenvedoihin ja oikeuden päätöksiin. Haastattelutilanteiden ja aineistojen tarkemmat kuvaukset löytyvät aiemmista väitöskirjani osatutkimuksista (Vierula 2012, 153–155; 2014, 347–348).

Haastateltavien lukuasemissa on ajallista vaihtelua. Heistä neljä lukee tai kertoo lukemistaan asiakirjoista ½–6 vuotta sijaishuollon asiakkuuden päättymisen jälkeen ja muut aktuaalisen asiakkuuden aikana. Lukuasemiin tuottaa eroja myös asiakkuuksien kesto vajaan kahdesta vuodesta lähes 18 vuoteen. Jotkut lukevat asiakirjoja autetuksi tulemisen, toiset taas vastentahtoisen lapsesta luopumisen kontekstissa. Neljällä lukuasema määrittetty avohuollon ja 18:lla sijaishuollon asiakkuudesta käsin. Puheena olevia huostaanottoja on yhteensä 14, joista kuusi perustuu toisen tai molempien vanhempien suostumukseen ja kahdeksan on tahdonvastaisia. Aineiston sijaishuoltopainotteisuudella ja huostaanottojen tahdonvastaisuuspainotteisuudella on vaikutuksensa tutkimuksen tulok-

siin, samoin kuin haastattelutilanteella asiakirjojen lukemisen tai niistä kertomisen paikkana. Sensitiivinen tutkimusaihe, haastateltavien osin hyvinkin raskaat kokemukset ja niistä kertominen piirsivät kehykset tutkimushaastattelujen toteuttamiselle. Näin ollen sääntöihin perustuvan tutkimusetiikan lisäksi tilanne- ja suhdeperustaiset eettiset ratkaisut ovat olleet välttämättömiä tutkimusprosessin eri vaiheissa (esim. Rauhala & Virokannas 2011, 237–238).

Analyysitapaani voi luonnehtia temaattiseksi ja aineistolähtöiseksi. Aloitin analyysin etsimällä aineistosta kohdat, joissa haastateltavat kertovat itseään koskevien lastensuojeluasiakirjojen käyttämisestä ja lukemisesta. Luin kutakin haastattelua myös kokonaisuutena, josta hahmottelin asiakirjojen lukemisen kontekstia katsomalla asiakkuuden alkamisen tapaa, interventioiden vapaaehtoisuutta/tahdonvastaisuutta, asiakas-työntekijäsuhteen luottamuksellisuutta, asiakasprosessin vaihetta haastatteluhetkellä sekä mahdollisia ajan myötä tapahtuneita muutoksia asiakirjojen luku- ja käytötavoissa ja suhtautumisessa asiakkuuteen. Tunnistin lukutavat siitä, miten haastateltavat lukevat ja kommentoivat asiakirjoja haastattelutilanteessa, sekä siitä, miten ja mitä he asiakirjojen lukemisestaan kertovat.

Tarkastelin lisäksi haastateltavien erilaisiin ajallisiin lukuasemiin asettumista käyttämällä apunani Barbara Misztalin (2003, 108–109) esittämiä muistamisen, ajan ja menneisyyden jatkuvuuden käsitteellistyksiä (ks. myös Eronen 2012, 39–40). Misztalin (2003, 108–109) mukaan muistamiseen, aikaan ja menneisyyden jatkuvuuteen suhtaudutaan pääasiassa kolmella tavalla. Voidaan ajatella ensinnäkin siten, että aika ja muistot ovat mennyttä, jolloin unohtaminen ja vaikeneminen korostuvat. Toisen ajattelutavan mukaan menneisyys ja muistot nähdään nykyhetkessä yhä uudelleen muotoutuvina ja kerronnallistuvina. Kolmannessa näkemyksessä menneiden tapahtumien koetaan puolestaan olevan jatkuvasti läsnä nykyhetkessä. Sekä yhteiskunnallis-kulttuurisena että henkilökohtaisena kokemuksena kaikki kolme tasoa voivat olla käytössä samanaikaisesti (Misztal 2003, 108–109; Eronen 2012, 39–40). Analyysissä olen käyttänyt edellä mainittua kolmijakoa tarkastellessani asiakirjoista luettua ja kerrottua. Lopuksi tein jäsenystä siitä, millaisia merkityksiä asiakirjojen pysyvyys ja luettavuus saavat vanhempien näkökulmasta.

Lastensuojelun asiakirjojen lukutavat

Analyysin tuloksina olen jäsentänyt ja nimennyt viisi erilaista lastensuojelun asiakirjojen lukutapaa, joita ovat lukemisesta vetäytyminen sekä silmäilevä, ihmettelevä, analyttisesti erittelevä ja vastakarvainen lukutapa. Tulkitseen lukemisesta vetäytymisen yhdeksi lukutavoista, sillä se pitää sisällään etukäteistulkintaa asiakirjojen sisällöistä ja kertoo jotakin tärkeää vanhempien ja lastensuojeluasiakirjojen välisestä suhteesta. Lukemisesta vetäytyminen on yleisin aineistossani esiintyvä lukutapa, minkä tekee kiinnostavaksi Huuskosen ja Vakkarin (2010) huomio siitä, että sosiaalityöntekijöilläkin asiakirjojen lukeminen jää toissijaiseksi kirjaamiseen käytettyyn aikaan verrattuna. Asiakirjojen kirjoittaminen näyttäisi näin ollen olevan lukemista tärkeämpää. Kerron seuraavaksi tarkemmin kustakin lukutavasta. Haastateltavien nimet on muutettu ja aineisto-otteita on muokattu tunnistamisen välttämiseksi.

Lukemisesta vetäytyminen

Asiakirjojen lukemisesta vetäytyminen on vanhempien tietoista toimintaa, jolla on toisistaan poikkeavia merkityksiä. Yhtäältä avoimuuden asiakkaina olevat katsovat asiakirjojen kuuluvan lastensuojelun institutionaaliseen toimintaan työntekijöiden muistiin ja asiakassuhteen jatkuvuuden tukena, jolloin niillä ei ole vaikutusta heidän arkeensa tai henkilökohtaiseen elämäänsä. Haastateltavat kertovat asiakirjojen toistavan asiakastapaamisissa jo kertaalleen läpikäytyä ja tiedettyä, jolloin lukemista ei pidetä tarpeellisena. Asiakirjojen lukemattomuuteen liittyy vahva tukeutuminen institutionaaliseen asiantuntijuuteen sekä luottaminen työntekijän kykyyn kirjoittaa asiakirja todenperäisesti. Avunsaanti, luottamus ja puhutun tärkeys työntekijän ja asiakkaan välisessä suhteessa korostuvat. Alla oleva ote kertoo tämän kaltaisesta lukemisesta vetäytymisestä:

Tarja: Miten te kehittäisitte lastensuojelua tai tätä dokumentointi... näitä asiakirjoihin liittyviä asioita tai sitä dokumentointiprosessia?

Pekka: Niin no, ei niistä varmaan tarvi tulla mitään paperidokumenttia. Esimerkiksi jostakin kasvatustalustakaan, niin ei sieltä tarvi tulla mitään paperidokumenttia.

Riina: Epikriisi tulee sitten aina, sellainen yhteenveto.

P: Niin, mutta ei sieltä ainakaan tarvi ruveta tulemaan mitään [naurahaen]...

R: Ei, tätä paperia tulee niin paljon.

P: Kun se kumminkin se asia puidaan ja ollaan siellä niin, ei sitä tarvi enää toiseen kertaan...

R: Mutta jos se jää sinne koneelle ja me vaikka vuoden

päästä otetaan yhteyttä sinne, niin mä toivoisin ainakin, että se olis siellä koneella.

P: Niin tietää että...

R: Et sinne asti on päästy silloin ja siitä jatketaan.

Hieman samansuuntaista lukemisesta vetäytymistä kuvaa myös haastateltava, jonka lapsi on pitkäkestoisessa suostumukseen perustuvassa sijoituksessa ja tilannetta voi kuvata hyvin toimivana jaettuna vanhemmuutena. Äidin, lapsen ja sijaisvanhempien päättäessä epävirallisesti keskenään asioista ei ole myöskään olemassa virallista dokumentaatiota. Sijaishuollon asiakkuuden alkuvaiheessa haastateltava muistaa hämärästi allekirjoittaneensa joitakin papereita, joita ei ole koskaan tuntenut tarvetta lukea, koska mitään ongelmia ei ole ollut.

Aivan toisen tyyppisestä lukemisesta vetäytymisestä kertoo valtaosa huostaan otettujen lasten vanhemmista. Heille asiakirjojen lukemisen välttäminen on tapa suojella itseä lukemisen tuottamalta emotionaaliselta kivulta ja pahalta ololta. Jotkut kertovat lukemisesta vetäytymisestä erityisesti avo- ja sijaishuollon asiakkuuden nivelvaiheisiin liittyvänä, jolloin asiakirjat kuvaavat huostaanottoon johtaneita ja sijoituksen alkuaikojen tapahtumia. Lähinnä itseän suhteessa lapsiin kohdistuvat voimakkaat syllisyyden, häpeän, vihan ja kiukun tunteet sekä katkeruus tapahtuneesta estävät tällöin asiakirjojen lukemisen, kuten haastateltava kuvaa:

Laura: Oli ne ensimmäiset [asiakirjat] silloin, niitä mä varmaan ensimmäisen kerran nyt luinkin läpi [naurahaen], mitkä silloin tuli.

Tarja: Miltä se tuntuu nyt?

L: No silloin mä en kyenny sitä kyllä, et mä jätin ne syrjään samoin tein, se tuntuu niin karmealta mutta, kyllä se käytännössä tietysti sen tilanteen sinänsä kuvas niin ku se ehkä oli.

T: Mikä siinä silloin teki sen niin karmeeks, et niitä ei voinu lukea tuoreeltaan?

L: [tauko 10 s] Syllisyys, häpeä, viha, kiukku. Katkeruus, varmaan osittain. Vaikka en mä tosiaan tiedä, mitä siinä kukaan olis pystynyt sen kummemmin tekeneen. Että en mäkään varmaan välttämättä tarvittavia eväitä sitte antanu, että olis kukaan pystynyt ulkopuolinen käsitteleen ja käsittää asiaa toisin.

T: Oliko se, kohdistuko ne tunteet sosiaalityöntekijöitä kohtaan vai, liittykö se siihen..?

L: No enemmän ehkä itteen, siis se tilanne, että mitä se oli ja minkä tähden. (...) Jotenkin takaraivos aina mietti, että mitä muksut musta ajattelee että, nyt se teki heilellä tällasen tempun.

Haastateltavat kuvaavat myös asiakirjojen sisältöjen, joissa kerrotaan oman lapsen huostaan ottamisesta sekä sijaishuoltoon liittyvistä usein jännit-

teisistä asiakaspalaverista, toistavan kipeitä muistoja, joihin ei ole halua palata. Lukemisesta vetäytyminen voi tapahtua myös sijaishuollon asiakasprosessin kuluessa. Tällöin se voi merkitä vetäytymistä oman elämän lukemisesta arkaluonteisina, haavoittavina, salassa pidettävänä ja negatiivisesti värityneinä henkilökohtaisina tietoina: tiettyjä osia itsestä paljastavana päiväkirjana, jonka sisältöä ei ole voinut olla valitsemassa. Kun asiakirjat näyttävät vastakohtana ajatukselle päiväkirjasta naisen/äidin turvallisena ja kiinnipitävänä ympäristönä (Jokinen 2004, 119–120), lukemisesta vetäytymisestä tulee väylä itsen, oman identiteetin ja yksityisyyden suojelemiseen. Lukemisesta vetäytymisen voi tulkita myös vastustuksen välineenä ja mahdollisuutena toisenlaisiin minäkertomuksiin (vrt. Crowther 1999, 197–198).

Kun huostaanotosta on kulunut vuosia ja asiakirjoja kykenisi jo lukemaan itkemättä, niihin ei välttämättä ole edelleenkään halua palata. Haastateltavat kertovat valitsevansa mieluummin nykyhetkessä elämisen ja vetäytyvänsä lukemisesta, koska eivät halua elää toistuvasti uudelleen menneisyyden tapahtumia ja tunteita asiakirjoja lukemalla. Tässä hetkessä elämistä pidetään menneisyyden jatkuvaa läpikäymistä parempana. Kipeää tekevän ajan ja muistojen halutaan olevan mennyttä, jolloin lukemisesta vetäytyminen palvelee halua unohtaa (Misztal 2003).

Silmäilevä lukutapa

Samoin kuin lastensuojelun sosiaalityöntekijät (Huuskonen & Vakkari 2010), myös vanhemmat tarkistavat asiakirjoista yksittäisiä asioita, kuten seuraavan palaverin ajankohtaa, lasten tapaamispäivämääriä tai muuta yhteisessä tapaamisessa sovitua. Tämän kaltaisesta silmäilevästä lukutavasta kertovat avohuollon asiakkaina olevat ja jotkut huostaan otettujen lasten vanhemmista. Asiakirjojen käyttötapa muistin tukena on tällöin vahvasti yhteydessä lukemisen tapaan, ja katse on yleensä suunnattu tulevaan.

Osalla sijoitettuna olevien lasten vanhemmista silmäilevä lukutapa on edellisestä poiketen käytössä siksi, että he eivät kykene lukemisen aiheuttaman tunnereaktion vuoksi lukemaan asiakirjoja kokonaisuudessaan läpi. Lukaisemisen ja nopean vilkaisun tarkoituksena on tällöin emotionaalisen tuskan välttäminen samoin kuin lukemisesta vetäydyttäessä:

Tarja: Miltä asiakirjojen lukeminen on tuntunu, tos matkan varrella? Onkse tuntunu samalta koko ajan, vai

onkse muuttunu sun mielestä?

Pirjo: (...) Joo, kyllä se, siis se on totta, että ehkä ne ei oo niin kipeitä lukee ku sillon alussa.

T: Osaatko sanoa, et mihin se liittyy?

P: Siihen on tottunu. Ja asiaan on tottunu. Ja lukemaan. Täytyy kyllä myöntää, että minä en aina ees oo niitä lukenu, kun ne on tullu, sillon ainaki alkuajoina. En mä aina oo lukenu niitä läpi. Musta tuntuu, et mä loppujen lopuks oon, jos mulla nyt ois ne tässä kaikki, niin varmaan se ois niin että, useimpia niistä mä en oisi lukenu, muuta ku silleen nopeesti vaan vilkassu. Varsinki alussa, ne oli hyvin kipeitä luettavia sillon aluksi kyllä. Mutta ihminen tottuu vaikka minkälaisiin olosuhteisiin.

T: Aatteleksi et se liittyy nimenomaan siihen, niitten sisältöön, vai liittykö se siihen, että...?

P: Tilanteeseen. Kyllä se sisältöki oli, molemmat. Se tilanne, ja sitten myös se sisältö. Sisältö se, että siinä kerrottiin siitä asiasta, että mun lapseni on otettu huostaan. Se oli se, silleen se tuntu kipeältä.

Haastateltava kuvaa hienoista lukutapansa muuttumista ajassa. Asiakirjojen nopea vilkaisu sijaishuollon asiakkuuden alussa liittyi lapsen huostaanotosta aiheutuneeseen emotionaaliseen kipuun, jota asiakirjojen paneutuvampi lukeminen olisi vahvistanut kestävämmällä tavalla. Kivun lieentyminen näyttää olevan yhteydessä jonkinasteiseen sopeutumiseen lapsen huostaanottoon sekä siihen liittyvien asiakirjojen lukemiseen. Otteesta näkyy, miten lukemisen tilannesi-donnaisuus vaikuttaa lukemisen tapaan (Lehtonen 2004, 194–195).

Ihmettelevä lukutapa

Ihmettelevässä lukutavassa huostaan otettujen lasten vanhemmat kummastelevat esimerkiksi instituution kirjaamistapaa, kirjausten sävyä, kirjattaviksi valittuja asioita sekä taustakontekstien kuvausten puuttumista. Ihmettelevä lukija voi kirjoittaa kommentteja asiakirjan marginaaliin, tuottaa näin vastapuhetta omasta näkökulmastaan ja käydä ikään kuin keskustelua asiakirjan tekstin kanssa (vrt. Jokinen 2004, 119; Säskilähti 2011, 304). Yleensä ihmettely jää asiakirjan ja lukijan väliseksi tai perhepiirissä tapahtuvaksi. Haastateltavien kuvausten perusteella heillä on harvoin voimia kokemansa asiakasprosessin raskauden vuoksi ihmetellä kirjaamistapoja sosiaalityöntekijälle ääneen tai muulla tavoin kommunikoiden. Yhteyttä otettuun osaan on kokenut tulleen sivuutetuksi ja jääneensä vaille vastausta. Tällöin kyse on tulkintani mukaan alistuvasta ihmettelystä, joka ei näytä muuttuvan asiakasprosessin kuluessa. Haastateltavat kuvaavat monenlaisin esimerkein, miten asiakirjoissa on heidän kannaltaan virheellisiä, puutteellisia ja liian tulkinnanvaraisia kuvauksia sekä ainoastaan tai voittopuolisesti negatiivivärityksiä

asioita vanhemmista. Alla olevasta otteesta näkyy erään haastateltavan tiivistys ihmettelevästä luku-tavasta ja sen yhteydestä kirjaamisen tapaan:

Kirsi: Aina on ollu jotakin sellasta että, negatiivista juttua. Mut en tiedä sitten, mikä siinä on että, minkä takia näin on. Ihan niinku ne [sosiaalityöntekijät] ei haluaisi sitä että, saatais siihen kaikki vanhempienkin asiat kunnolla laitettua.

Jotkut kertovat, että otettuaan yhteyttä sosiaalityöntekijään tämä on selventänyt, mitä on kirjauksella tarkoittanut ja miksi on kirjannut kyseisen asian juuri tietyllä tavalla. Tämän kaltaisen toiminnan, jota haastateltava seuraavassa otteessa kuvaa, tulkitsen dialogiseksi ihmettelyksi. Tulkintani mukaan haastateltavan lukutapa on sosiaalityöntekijän kanssa käydyin keskustelun ja omien syyllisyydentunteidensa tunnistamisen myötä muuttanut ihmettelevästä analyttisesti erittelevän, moniulotteisemman lukutavan suuntaan:

Tarja: Mites, kun niissä asiakirjoissa on henkilökohtaisia asioita, niin miltä tuntuu lukea niitä, jos sä ajattelet siitä näkökulmasta?

Sonja: No eihän se oikein mukavaa tietenkään oo [naurahtaen], mutta oli siinä sillon jossain vaiheessa semmosia, mitkä mun mielestä ei pitäny paikkaansa.

T: Sanoiksä niistä ikinä?

S: Kyllä mä sanoin.

T: Korjattiinko niitä?

S: Sosiaalityöntekijä sitten sanoi, mitä se oli tarkoittanu.

T: Selvensi sulle sitten?

S: Joo. (...) Ja kyllähän niistä saa valittua, ja kyllä mä joskus valitinkin, tai kirjoitin sosiaalityöntekijälle sitten.

T: Muistaksä minkälaisesta asiasta? Tai minkä tyyppisestä, mihin se liittyy?

S: No että se ei ymmärtäny mua.

T: Joo, et se näky siitä asiakirjasta, että sä olit tarkoittanu jotain muuta, niinkö?

S: Joo. Mutta sehän oli se mun oma syyllisyys, joka siinä taustalla huusi [naurahtaa]...

T: Niin, niin.

S: ...että eihän se nyt sosiaalityöntekijän vika ollu.

Henkilökohtaisten asioiden lukeminen lastensuojeluasiakirjoista ei edelleenkään tunnu haastateltavasta mukavalta. Hän kertoo haastattelun aluksi, ettei halunnut ottaa asiakirjoja mukaan haastattelutilanteeseen, sillä niitä lukiessa ”kaikki kaatuu päälle”. Hän tarkentaa, että pahimmalta tuntuu lukemisen nostattama syyllisyys siitä, että on huono äiti. Yllä olevassa otteessa syyllisyyden voi tulkita vaikuttaneen myös siten, että haastateltava on tulkinnut lukemaansa paikkaansa pitämättömäksi. Ajan ja sosiaalityöntekijän kanssa käytyjen keskustelujen myötä haastateltava näyttää syyllisyydentunteidensa tunnistamisen lisäksi sisäistäneen lastensuojelun institutionaalisia kir-

jauskäytäntöjä. Otteesta voi päätellä, että asiakirjan paikkaansa pitämättömiltä tuntuneet asiat juontuivat enemmänkin haastateltavan syyllisyyden värittämästä luku-tavasta kuin virheellisestä kirjaamisesta. Nykyhetkessä ihmettelevä lukutapa on jäänyt taakse ja antanut sijaa seuraavaksi esitelmälleni analyttisesti erittelevälle luku-tavalle, mutta edelleen haastateltava haluaa mieluiten välttää lukemisesta itseään suojellakseen.

Analyttisesti erittelevä lukutapa

Analyttisesti erittelevä, moniulotteinen lukutapa sisältää asiakirjatekstin lukemista tai lukemisesta kertomista haastattelutilanteessa useista eri näkökulmista. Analyttisesti eritellen asiakirjoja lukevilla on yleensä takanaan vuosia jatkunut sijaishuollon asiakkuus. Asiakirjoja luetaan tässä hetkessä tai nykyhetkestä menneeseen ja menneet asiakkuuden tapahtumat suhteutetaan nykyhetkeen. Menneisyys ja muistot rakentuvat osaksi itseä, henkilökohtaista elämää ja suuntautumista tulevaan. Mennyttä on mahdollista tarkastella suhteellisen kiihottomasti tai ainakin osittain positiivisessa valossa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita kritiikitöntä lukemisen tapaa tai sitä, ettei asiakirjojen lukeminen edelleen ”nostaisi tunteita pintaan”, kuten yksi haastateltavista kuvaa. Menneisyyden ja muistojen ei voi siis sanoa haastattelussa näyttäytyvän nykyhetkessä jatkuvasti uudelleen muotoutuvina ja kerronnallistuvina (Miszta 2003).

Analyttisesti erittelevälle luku-tavalle on kuitenkin ominaista, että lukemisen suunnat muotoutuvat haastatteluhetkellä toistuvasti uudelleen. Asiakirjoja lukiessaan haastateltavat löytävät kirjauksiin ja niiden tulkintoihin uusia näkökulmia, joita pohtivat haastattelujen aikana, kuten seuraavassa otteessa:

Riitta: Nyt kun tässä nopeesti mietin ihan kielellisenä analyysinä, se on ehkä se, että on enemmän kirjoitettu auki, että ”Riitta kokee olevansa masentunut”. Niin sillon se on sitä, mitä minä olen itse, mut myös kokemus eikä niin et joku tulee ulkopuolelta ja sanoo, et ”Riitta on masentunut”.

Tarja: Niin, eli onko tää susta parempi tää et...?

R: Joo.

T: ...siinä lukee, että ”Riitta kokee”?

R: Kyllä. Sillon siinä myös, et vaikka tää on toisen kirjottama, niin tääl on aika paljo tälle että, ”Riitta toivo”, ”Riitalla on toisaalta paljon pelkoja siitä, että joutuu esim. tapaamisissa suostumaan Saulin ehtoihin, ja tämä vaihe kuluttaa paljon Riitan henkisiä voimavaroja”. Onkohan se sitten, että siinä kuitenkin ikään kun kuuluu minun ääni, vaikka se on toisen kirjottamaa, ja tuo on taas täysin, että joku on kattonu ja sitte kirjo-

tanu ja päättäny, että tommonen se on. Siin on ehkä se ero. Mutta tää nyt tuli vaan tässä mieleen. Ihan kielellisellä tasolla, et miten nää lauseet on rakennettu. En oo sitä hoksannu aikasemmin, et siitäkö se tulee itelle, et sitä lukee vähän eri lailla kun noita sos-puolen.

Haastateltava erittelee perheneuvolan ja lastensuojelun palaverista tuotettujen asiakirjojen hie-man toisistaan eroavia kirjoittamisen tapoja. Hän tulkitsi erilaisten kirjaustapojen olevan yhteydessä omiin, myös jossain määrin toisistaan poikkeaviin lukemistapoihinsa. Aineisto-ote on oivallinen esimerkki siitä, miten merkitykset syntyvät tietys-sä ajassa ja paikassa tekstin lukemisen hetkellä (Lehtonen 2004, 187). Haastattelutilanne merkitysten tuottamisen paikkana näkyy otteessa haastateltavan ilmaisuina ”nyt kun tässä nopeesti mietin”, ”tuli vaan tässä mieleen” ja ”en oo sitä hoksannu aikasemmin”.

Vastakarvainen lukutapa

Vastakarvaiselle, yksilötoitteiselle lukutavalle on ominaista institutionaalisen toiminnan voimakas läsnäolo sekä haastateltavien monitahoinen aktivismi kokemiensa epäkohtien muuttamiseksi. Menneet traumaattisina koetut asiakkuuden tapahtumat määrittävät edelleen vanhempien koko elämää tai suurta osaa siitä, mikä ohjaa asiakirjojen lukemisen tapaa. Lukutapaan liittyy yleensä huostaanoton vastentahtoisuus ja epäluottamus sosiaalityöntekijöitä kohtaan. Haastateltavat lukevat asiakirjoja pääosin perättöminä, tunnistamattomina tai vinoutuneita tietoja sisältävinä. Ajatus yksiselitteisen totuuden olemassaolosta on vahva ja sen ajatellaan olevan vanhempien hallussa, kun taas asiakirjoissa ”eletään siinä sosiaalityöntekijöiden tekemässä valheellisessa maailmassa”, kuten eräs haastateltavista kuvaa. Alla olevasta otteesta välittyy haastateltavan voimakas tunnereaktio hänen kuvatessaan ensimmäisten saamiensa lastensuojeluasiakirjojen lukemista:

Liisa: Mä muistan ensimmäiset paperit kun mä Kun-nasta sain, kun mä istuin keittiön lattialla, mä itkin, mä olin aivan hysteerinen, mä soitin Oikeusavustajalle, että ”täällä lukee siis tällasta!” Niin Oikeusavustaja oli ihan et ”rauhotu, kukaan vanhemmista ei tunnista itseään niistä papereista”.

Vastakarvaisessa lukutavassa vanhemmat käyttävät asiakirjoja apuna selittäessään ja tulkittaessaan nykyhetkeä ja tulevaa menneestä käsin. Seuraavassa otteesta näkyy haastateltavan jääminen kiinni traumaattisena kokemansa huostaanoton ja asiakkuuden prosessointiin, jonka apuvälineenä asiakirjojen lukeminen toimii:

Liisa: Kyllä se on jättäny niin syvät arvet. Ne jotka tietää, niin mä oon erittäin taitava, että vaikka me puhut-tas auringonpaisteesta, niin mä väännän jossain vaiheessa sen keskustelun huostaanottoon. (...) Kyllä se aina nousee, mullahan on niitä papereita pitkin siellä vielä mapittamatta, huushollia. Niin aina kun mä törmään niihin papereihin, niin kyllä se nousee kun mä katon sit että ”ai tollanenks mä muka oon [vihaisesti]”. (...) Toiset sanoo, et hävitä ne paperit. Mut mä sanon et mä en voi hävittää, koska mun täytyy jotenkin käydä läpi ja prosessoida, ja sit mä oon sitä mieltä et mä vielä joskus, haluun et oikeesti se myönnetään, et moka tuli tehtyä.

Voi myös olla niin, että käynnissä oleva huostaanoton purkuprosessi ja mahdollinen tuleva oikeuskäsittely määrittävät asiakirjojen lukutapa osaltaan toimien lukemisen kontekstina. Tällöin vanhempi voi lukea asiakirjan tekstiä itseään vastaan kirjoitettuna todisteluna ja mahdollisena huostassa pidon jatkumispäätöksen perusteluna, mikä vahvistaa vastakarvaista lukutapaa ja jyrkkää erontekoa itsen ja lastensuojelun välillä. Vastakarvaiselle lukutavalle ovat ominaisia eriaistiset vihan tunteet lastensuojelua kohtaan sekä viranomais-toiminnan ja -järjestelmän demonisointi. ”Hallinto-oikeus ja KHO on fanaattisen viranomaisma-fian kumileimasin”, kuten yksi haastateltavista kuvaa. Aineiston valossa näyttää siltä, että vastakarvainen lukutapa ei ole asiakasprosessin kulu-essa tai sen päätyttyä muuttunut. Tulkitsen tätä siten, että myöskään lukijat eivät ole kokemuksellisesti muuttuneet (vrt. Askeland & Payne 1999) suhteessa lastensuojelun asiakkuuteen. Myös lain-säädännöllisten rakenteiden suoma oikeus taistel-la päätöksiä vastaan voi pitää yllä vastakarvaista lukutapaa.

Lukutavat tiivistettyinä

Lukemisesta vetäytymisestä haastateltavat kertovat pääosin kahdella tavalla. Avohuollon asiakkuudessa oleville asiakirjat ovat ensisijaisesti osa institutionaalista toimintaa työntekijöiden muistin ja asiakassuhteen jatkuvuuden tukena. Tällöin asiakirjojen lukemisella ei ole merkitystä heidän arjessaan, johon he kokevat saavansa lastensuojelulta arvokasta tukea. Suuri osa haastatelluista huostaan otettujen lasten vanhemmista puolestaan vetäytyy lukemisesta suojellakseen itseään lukemisen tuottamalta tai vahvistamalta emotionaalisel-tä tuskalta. Itsesuojelu liittyy lähinnä sellaisiin syyllisyyden, häpeän ja vihan tunteisiin, jotka kohdistuvat itseen suhteessa lapseen. Kipeisiin muistoihin oman lapsen huostaan ottamisesta tai jännitteisistä asiakaspalaverista ei haluta palata. Silmäilevästi lukutapaa vanhemmat kuvaavat käyttävänsä pit-

kälti samoista syistä. Silmäilevälle lukutavalle on toisaalta ominaista myös yksittäisten asioiden tarkistaminen asiakirjoista, jolloin lukutapaan ei liity emotionaalista aspektia. Ihmettelevässä lukutavassa jotkin asiakirjojen kuvaukset tai koetut puutteet ovat herättäneet vanhemmissa kysymyksiä ja vastustusta. Alistuvassa ihmettelystä kysymykset ovat jääneet vaille vastauksia. Dialogisessa ihmettelystä kirjauksista on keskusteltu sosiaalityöntekijän kanssa, jolloin lukutapaa on ollut mahdollista muuttaa. Analyttisesti erittelevälle lukutavalle on puolestaan ominaista asiakirjatekstin lukeminen tai lukemisesta kertominen useista eri suunnista, jotka voivat muotoutua haastatteluhetkellä toistuvasti uudelleen. Vastakarvainen lukutapa sen sijaan näyttää analyysin perusteella yksiuotteiselta ja suhteellisen pysyvältä. Lukutavalle on leimallista huostaanoton kokeminen perusteettomaksi ja traumaattiseksi sekä eristeiset vihan tunteet lastensuojelua ja viranomaisjärjestelmää kohtaan.

Vanhempien asiakirjapysyvyydelle ja -luettavuudelle antamia merkityksiä

Asiakirjojen pysyvyys ja luettavuus saavat analyysin perusteella vanhempien näkökulmasta monenlaisia merkityksiä. Yhtäältä pysyvyys ja luettavuus turvaavat asiakassuhteen jatkuvuutta ja antavat mahdollisuuden yhdessä sovittujen asioiden tarkistamiseen asiakirjoja silmäillen. Toisaalta nämä asiakirjojen ominaisuudet menettävät merkitystään silloin, kun emotionaalinen tuska huostaanotosta on niin suuri, että se estää asiakirjojen lukemisen tai tuottaa silmäilevää lukutapaa. Asiakirjojen merkitys tiedon vaihdossa jää tällöin toteutumatta tai se toteutuu ainoastaan osittain, mikä voi lisätä väärinkäsitysten mahdollisuutta asiakas-työntekijäsuhteissa. Myös asiakkaiden oikeusturva ja asiakasollisuuden toteutuminen kyseenalaistuvat. Vanhemmille asiakirjojen pysyvyyden ja luettavuuden vastustaminen lukemisesta vetäytymällä voi olla kuitenkin merkittävä vastustuksen väylä, mahdollisuus muistamisen ja unohtamisen säätelyyn sekä tie toisenlaisiin minäkerptomuksiin.

Asiakirjojen pysyvyys ja luettavuus mahdollistavat ihmettelyn esimerkiksi kirjaamisen tavasta, sävystä, kirjattaviksi valituista asioista sekä taustakontekstien kuvausten puuttumisesta. Mikäli ihmettely jää tekstin ja lukijan väliseksi, tapahtuu perhe- tai ystäväpiirissä tai jää vaille vastausta so-

siaalityöntekijän taholta, vaarana on, että vanhemmilla ei ole pääsyä alistuneesta ihmettelystä eteenpäin. Sosiaalityöntekijän ja asiakkaan yhdessä toteuttama dialoginen ihmettely sen sijaan vaikuttaa hedelmälliseltä, sillä se voi olla väylä kohti jaettavaa ymmärrystä ja luottamuksen vahvistumista työntekijä-asiakassuhteesta laajemminkin (ihmettelystä tiedonmuodostuksessa esim. Arnkil 2005; Vanhanen 2012). Työntekijöille se mahdollistaa palautteen saamisen kirjauksistaan ja asiakkaille tiedonsaannin esimerkiksi kirjausten laatimisen ehdoista ja lastensuojelun institutionaalisen tehtävän vaikutuksista kirjaamistapoihin. Kaiken kaikkiaan dialoginen ihmettely lisää asiakirjakirjaamisen luotettavuutta.

Asiakirjojen pysyvyys ja luettavuus antavat tilaisuuden myös asiakirjojen analyttiselle erittelylle. Ajallinen etäisyys huostaanotosta mahdollistaa asiakirjatekstin lukemista monista eri suunnista ja voi tuottaa uusia oivalluksia paitsi asiakirjojen kirjoittamisen, myös oman lukemisen tavoista. Analyttisen erittelyn ja dialogisen ihmettelyn jonkinasteinen yhdistäminen voisi toimia yhtenä sosiaalityön menetelmänä asiakassuhteen läpikäynnissä sen päättymisen jälkeen. Kokemus voisi olla voimaannuttava sekä vanhemmille että sosiaalityöntekijöille (vrt. Aarnio 2014). Asiakirjojen pysyvyys, luettavuus ja ajallinen etäisyys huostaanotosta voivat tukea vanhempien kiinnittymistä menneeseen nykyhetkessä elämisen ja tulevaisuuden suunnittelun kustannuksella. Asiakkuuden ja huostaanoton vuosikausia kestävä omaehtoinen prosessointi asiakirjojen lukemista apuna käyttäen voi vahvistaa yksiuotteista narratiivista identiteettiä ja estää vaihtoehtoisten minäkertomusten syntymistä.

Johtopäätökset ja pohdinta

Olen tarkastellut empiirisen haastatteluaineiston perusteella, miten lastensuojelun asiakkaina olevat tai olleet vanhemmat lukevat itseään koskevia asiakirjoja. Nimesin analyysin pohjalta jäsentämäni viisi erilaista lukutapaa lukemisesta vetäytymiseksi sekä silmäileväksi, ihmetteleväksi, analyttisesti eritteleväksi ja vastakarvaiseksi lukutavaksi. Olen pyrkinyt hyödyntämään ajallista tarkastelua lukutapojen analysoinnissa sekä eriteltyt eri lukutapojen suhteita asiakirjojen luettavuuteen ja pysyvyyteen.

Tämän artikkelin parissa työskentely on vahvis-

tanut ajatustani siitä, että sekä yhteiskuntapoliittisena kysymyksenä että sosiaalityön käytännöissä ja tutkimuksessa olisi tarpeellista keskustella lastensuojelun asiakirjojen lukemisen erilaisista rooleista ja käytännöistä eri osapuolten näkökulmista. Jos asiakirjojen luettavuudella ja pysyvyydellä tavoitellaan esimerkiksi asiakkaiden vähimmäisosallisuuden ja oikeusturvan toteutumista, on syytä olla tietoinen myös asiakirjapysyvyyden ja -luettavuuden toisenlaisista puolista. Pysyvyys voi tarkoittaa myös esimerkiksi virheellisten kirjausten pysyvyyttä. Vanhempien lukutapojen erittelyn toivon tuottavan sosiaalityöntekijöille sellaista asiakkaiden kokemuksiin perustuvaa tietoa, jota he voivat hyödyntää asiakassuhteissaan.

Saila Huuskonen ja Pertti Vakkari (2010) toteavat lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden käyttävän erilaisia asiakirjojen lukutapoja asiakasprosessin eri vaiheissa. Kun sosiaalityöntekijä tutustuu asiakirjoihin syvällisesti lapsen huostaanottoa valmistellessaan (mt.), useilla haastattelemistani vanhemmista lukemisesta vetäytyminen liittyy juuri tuohon vaiheeseen. Sosiaalityöntekijöiden tapaan myös vanhempien lukutavat voivat vaihdella asiakasprosessin kuluessa, mutta kaikilla haasteltavilla näin ei näytä tapahtuvan asiakasprosessin päättymisenkään jälkeen. Tarvittaisiin kuitenkin laadullista pitkittäistutkimusta isommalla aineistolla, että vanhempien lukutapojen ajallisesta vaihtelusta voitaisiin saada tarkempaa tietoa. Tässä tutkimuksessa heidän asiakirjojen lukemisen tapojaan määrittävät asiakasprosessin vaiheita vahvemmin lukemiseen ja lukematta jättämiseen liittyvät tunnereaktiot. Nykyisten asiakirjojen laatimiseen liittyvien ohjeistusten lisäksi olisi paikallaan tuottaa asiakirjojen lukemiseen ja käyttämiseen liittyvää ohjeistusta osana auttamisprosessia, ettei asiakirjojen lukeminen lisäisi vanhempien taakkaa entuudestaan.

Lastensuojelun asiakirjat pysyvät vastaisuudessaakin lastensuojelun institutionaalisen tehtävän ja viranomaisuuden vuoksi viimekädessä instituution omana tilana. Siksi olisi suotavaa, että vanhempien itseään koskevien lastensuojelun asiakirjojen lukeminen voisi heidän niin halutes-

saan tapahtua turvallisessa ja kiinnipitävässä ympäristössä. Samalla avautuisi mahdollisuus kirjausten ja menneiden asiakkuuden tapahtumien dialogiseen ihmettelyyn. Erityisen tärkeää, joskin myös paneutumista ja aikaa vaativaa, tämä olisi silloin, kun vanhemmat ovat kokeneet huostaanottoon liittyvät tapahtumat hyvin traumaattisina. Jos haavoittaviin kokemuksiin liittyy voimakkaita vihan tunteita viranomaisia kohtaan, asiakirjojen ja asiakkuuden läpikäynti tulisi mahdollistaa jonkin lastensuojelun sosiaalityötä neutraalimman tahon kanssa.

Sekä oman päiväkirjansa että itseään koskevien lastensuojelun asiakirjojen lukija voi lisätä kommentteja marginaaliin, viivata tekstiä yli tai hävittää kirjoitetut sivut. Uudelleen kirjoittaminen ei ole kuitenkaan mahdollista sen enempää päiväkirjan kuin asiakirjankaan valmistuttua. Molemmat jäävät liikkuvaan tilaan, jolloin uudelleen tulkinta ja uudelleen kerronnallistuminen mahdollistuvat jatkuvasti. (Esim. Mísztal 2003; Sääskilähti 2011, 304; Vierula 2012.) Juuri uudelleen kerronnallistuminen on se ydin, joka tulisi ottaa vakavasti lastensuojelun käytännöissä. Asiakkaita tulisi auttaa uudenlaisten kertomusten rakentamisessa sosiaalityön eettisen ja humanisen tehtävän hengessä.

Rakenteilla olevan kansallisen sosiaalihuollon asiakastietovarannon (KanSa) kehittämisen yhteydessä kehitetään myös kansalaisten sähköistä asiointia. Lähivuosina asiakkaat pääsevät lukemaan heistä kirjoitettuja sähköisiä asiakasasiakirjoja tietyn laissa määritellyin rajoituksin. (HE 345/2014 vp.) Mikäli omien tietojen katseluyhteys tarkoittaa niiden nykyistä helpompaa saatavuutta, lukutapojen merkitys korostuu entisestään. Voi myös olla, että asiakirjojen sisältämät yksittäiset tiedot tulevat helpommin poimittaviksi. Esimerkiksi seuraavan asiakaspalaverin ajankohta tai lasten tapaamisajat voisivat olla omalla sivullaan ilman, että on tarpeen lukea tai avata koko asiakirjaa tiedon löytääkseen. Sähköiseen asiointiin sisältyy oletusaktiivisesta palvelunkäyttäjästä. Onko lukemisesta vetäytyminen lastensuojeluintituution näkökulmasta tällöin oikeanlaista asiakasosallisuutta? Annammeko vanhemmille myös luvan unohtaa?

Saapunut 9.12.2014
Hyväksytty 19.1.2015

KIRJALLISUUS

- Aarnio, Noora: ”Itehän mä aloin sitä apua jo aiemmin hakemaan.” Huostaanotto prosessi ja äidin toimijuus. Pro gradu -tutkielma. Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö. Tampere: Tampereen yliopisto, 2014.
- Arnkil, Tom Erik: Peräkammari ja huolen vyöhykkeet. Metaforat, dialogisuus ja yhteinen kielialue. *Yhteiskuntapolitiikka* 70 (2005): 2, 155–169.
- Askeland, Gurid Aga & Payne, Malcolm: Authors and audiences: towards a sociology of case recording. *European Journal of Social Work* 2 (1999): 1, 55–65.
- Beresford, Peter: Re-Examining Relationships Between Experience, Knowledge, Ideas and Research: A Key Role for Recipients of State Welfare and Their Movements. *Social Work & Society* 8 (2010): 1, 6–21.
- Crowther, Barbara: Writing as Performance. *Young Girls’ Diaries*. S. 197–220. Teoksessa Josselson, Ruthellen & Lieblich, Amil (toim.): Making Meaning of Narratives in The Narrative Study of Lives. Volume 6. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, 1999.
- Eronen, Tuija: Lastenkoti dokumentoituna, kerrottuna ja yhdessä muisteltuna. *Janus* 16 (2008): 1, 19–34.
- Eronen, Tuija: Lastenkoti osana elämäntarinaa. Narratiivinen tutkimus lastenkodissa asuneiden kertomuksista. *Acta Universitatis Tamperensis* 1713. Tampere: Tampereen Yliopisto, 2012.
- Goddard, Jim & Murray, Suellen & Duncalf, Zachari: Access to Child-Care Records: A Comparative Analysis of UK and Australian Policy and Practice. *British Journal of Social Work* 43 (2013): 4, 759–774.
- HE 345/2014 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi sosiaalihuollon asiakasasiakirjoista sekä sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen sähköisestä käsittelystä annetun lain 10 ja 14 §:n muuttamisesta.
- Heino, Tarja: Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa. Sosiaalityöntekijän tuottama määräys lastensuojelun asiakkaaksi. Helsinki: Stakes, 1997.
- Huuskonen, Saira & Vakkari, Pertti: Client Information System as an Everyday Tool in Child Protection Work. S. 3–12. Konferenssijulkaisussa *The Third Symposium on Information Interaction in Context (IliX10)*. New Brunswick, New Jersey, 2010.
- Hyvärinen, Matti & Löytyniemi, Varpu: Kerronnallinen haastattelu. S. 189–222. Teoksessa Ruusu vuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.): Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 2005.
- Jokinen, Eeva: Päiväkirjat tiedon lajina. S. 118–140. Teoksessa Liljeström, Marianne (toim.): Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta. Tampere: Vastapaino, 2004.
- Kosonen, Päivi: Naisena lukeminen. S. 35–53. Teoksessa Piela, Ulla (toim.): Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkertoista. Tietolipas 127. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1993.
- Laaksonen, Maarit & Kääriäinen, Aino & Penttilä, Marja & Tapola-Haapala, Maria & Sahala, Heli & Kärki, Jarmo & Jäppinen, Anu: Asiakastyön dokumentointi sosiaalihuollossa. Opastusta asiakastiedon käyttöön ja kirjaamiseen. Sosiaalialan tietoteknologiahanke. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, 2011.
- Lehtonen, Mikko: Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Tampere: Vastapaino, 2004.
- Misztal, Barbara: Theories of social remembering. Philadelphia: Open University Press, 2003.
- Murray, Suellen & Humphreys, Cathy: ”My life’s been a total disaster but I feel privileged”: care-leavers’ access to personal records and their implications for social work practice. *Child & Family Social Work* 19 (2014): 2, 215–224.
- Mäntysaari, Mikko & Pösö, Tarja: Sosiaalityön aika ja asiakastutkimus. S. 19–30. Teoksessa Laitinen, Merja & Niskala, Asta (toim.): Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 2013.
- Peura, Maria: Antaumuksella keskeneräinen: kirjailijan korkeakoulu. Helsinki: Teos, 2012.
- Pohjola, Anneli: Ajattomuudesta aikaan. *Sociologia* 28 (1991): 4, 250–258.
- Pösö, Tarja: Kolme koulukotia. Tutkimus tyttöjen ja poikien poikkeavuuden määrittelykäytännöistä koulukotihoidossa. Tampere: Tampereen yliopisto, 1993.
- Pösö, Tarja & Eronen, Tuija: Five years in care: documented lives and time trajectories in child welfare. *Child & Family Social Work*, 2013. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/cfs.12069/pdf> (luettu 27.8.2013)
- Rauhala, Pirkko-Liisa & Virokannas, Elina: Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tietoarvo. S. 235–255. Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja (toim.): Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-kustannus, 2011.
- Smith, Roger: Doing social work research. Berkshire: Open University Press, 2009.
- Swain, Shurlee & Musgrove, Nell: We are the stories we tell about ourselves: child welfare records and the construction of identity among Australians who, as children, experienced out-of-home “care”. *Archives and Manuscripts* 40 (2012): 1, 4–14.
- STM 2013: Toimiva lastensuojelu: Selvitysryhmän loppuraportti. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön raportteja ja muistioita 19. Helsinki: STM, 2013. http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=6511574&name=DLFE-26809.pdf (luettu 20.10.2014)
- Sääskilähti, Nina: Ajan partaalla. Omaelämäkerrallinen aika, päiväkirja ja muistin kulttuuri. *Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja* 105. Jyväskylä: Bookwell, 2011.
- Valtonen, Marjo Rita: Tapaustutkimus poliisin esitutinnan dokumentoinnista: asiakirjahallinnan näkökulma. *Arkistoyhdistyksen julkaisuja* 10. Helsinki: Arkistoyhdistys, 2005.
- Vanhanen, Emma: Ihmettely tiedonmuodostuksen työkaluna. S. 36–38. *Julkaisussa Raitakari, Suvi & Va-*

- lokivi, Heli (toim.): Tutkiva sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen luonne ja odotukset tässä ajassa – käytännön ja tutkimuksen menetelmällinen rikkaus. Talentia-lehti & Sosiaalityön tutkimuksen seura, 2012.
- Vehkalahti, Kaisa: Daughters of Penitence. Vuorela State Reform School and the construction of reformatory identity, 1893–1923. Oxford: Peter Lang, 2009.
- Vierula, Tarja: Asiakkaiden ja asiakirjojen väliset suhteet lastensuojelussa. Vanhempien näkökulma. *Janus* 20 (2012): 2, 149–167.
- Vierula, Tarja: Lastensuojelun asiakirjakäytäntöjen tahtomat seuraukset vanhempien kokemina. S. 272–298. Teoksessa Laitinen, Merja & Niskala, Asta (toim.): Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 2013.
- Vierula, Tarja: Lastensuojelun asiakkuus ja asiakirjat vanhempien kokemuksina. *Janus* 22 (2014): 4, 343–360.

ENGLISH SUMMARY

Tarja Vierula: Child protection documents: how parents describe their reading practices (Lastensuojelun asiakirjojen lukutavat vanhempien kuvaamina)

Reading practices is an aspect of institutional documentation that has received only limited research attention. This study addresses the ways in which parents read child protection documents. In addition, it examines parents' temporal reading positions and the meanings they give to the permanence and readability of documents. The underlying assumption is that reading practices affect the tensions of client-document relations in child protection as well as writing practices. The data set consists of 19 interviews with parents, and it was analysed thematically.

Parents assign different meanings to the permanence and readability of child protection documents. Five different reading practices can be identified: avoiding, skimming, wondering, analysing and resisting. In this

study, parents' reading practices are mostly determined by emotional reactions related to reading or avoiding, not for example by episodes of client processes. The analysis shows that there is a need to discuss the different roles of child protection document reading practices. This would be important and beneficial both for clients and for the authorities, as well as for social work research and practice.

Recent national guidelines support social workers' recording practices. It would also be necessary to have guidelines supporting reading and user practices for clients and others during and after client processes in child protection. If the expansion of e-services means clients' own information will become more readily accessible in the near future, the significance of reading practices will be further emphasized.

Keywords: child protection, document, reading practices, parents, clients.